

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
AMERIKAS UN RIETUMEIROPAS JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU
VĒSTURES KATEDRA

Latvija Zviedrijas politikā 1939–1991

PROMOCIJAS DARBS

Autore: Argita Daudze

Promocijas darba zinātniskais vadītājs
Dr. Habil. hist., prof. Antonijs Zunda

Rīga
2010

Saturs

Ievads	4
Avotu un literatūras apskats	11
1. nodaļa. No Molotova - Ribentropa pakta līdz Latvijas okupācijas un inkorporācijas PSRS atzīšanai (1939–1941)	46
1.1. Zviedrijas ārpolitika pirms un Otrā pasaules karalaikā	46
1.2. Zviedrijas attieksme pret Latvijas valstiskuma zaudēšanu	50
1.3. Latvijas okupācijas atspoguļojums Zviedrijas diplomātu Latvijā ziņojumos	63
1.4. Zviedrijas nostāja Baltijas valstu diplomātisko misiju un pilsoņu statusa jautājumā	68
1.5. Zviedrijas īpašumu Baltijas valstīs kompensāciju risinājums ar PSRS	74
1.6. Jautājums par Baltijas valstu aneksijas <i>de jure</i> vai <i>de facto</i> atzīšanu	77
2. nodaļa. Baltiešu bēgļu problemātika Zviedrijā	82
2.1. Rietumvalstu izlūkdiensu sadarbība Zviedrijā Otrā pasaules kara laikā	82
2.2. Padomju varas iestāžu spiediena politika baltiešu bēgļu jautājumā	96
2.3. Baltiešu leģionāru izdošana	103
3. nodaļa. Latviešu trimda Zviedrijā un politiskās debātes 20. gs. 40.–80. gados	113
3.1. Latviešu trimdas izveidošanās un pamatiezīmes	113

3.2. Zviedrijas Baltijas politikas iezīmes un latviešu trimdas loma	117
3.2.1. Zviedrijas nostāja Baltijas tautu valstiskuma atgūšanas jautājumā	132
3.2.2. Dubulpilsonības jautājums	134
3.2.3. Baltā grāmata par leģionāru izdošanu	137
3.3. Padomju varas iestāžu darbība pret latviešu trimdu	143
3.4. Zviedrijas premjerministra Ulofa Palmes ietekmēšanas mēģinājumi	169
4. nodaļa. „Mazo soļu” politika 1975–1988	173
4.1. Zviedrijas oficiālo aprindu intereses pieauguma par Baltijaspadomju republikām priekšnoteikumi	173
4.2. Baltijas jautājums Zviedrijas parlamentā	177
4.3. Padomju Savienības attieksme pret Zviedrijas tuvināšanās politiku ar Baltijas republikām	179
4.4. Zviedru diplomātu vizītes Padomju Latvijā	183
4.4.1. Ģenerālkonsula H. Andēna ziņojumi	188
4.4.2. Zviedrijas diplomāta I.Beķera ziņojumi	193
4.5. Kultūras sakaru politikas intensificēšana	199
4.6. Baltiešu trimdas attieksme pret oficiālās Zviedrijas politiku Baltijā	207
5. nodaļa. Zviedrijas politika Baltijā 1988.–1991.gadā	211
5.1. Zviedrijas konsulārā pārstāvniecība Rīgā	213
5.2. Zviedru ekspertu viedoklis par Zviedrijas politiku Baltijā	216
5.3. Zviedrijas valdības attieksmes pret Baltijas jautājumu evolūcija	222

5.4. „Pirmdienas kustība” – sabiedriskās domas veidošanas Baltijas atbalstam veiksmīgākais piemērs	238
5.5. Zviedrijas Riksdāgs un Baltija 1990.–1991.gada parlamentārās sesijas laikā	242
5.6. 1991.gada janvāra notikumu nozīme Zviedrijas valdības pozīcijas maiņā	246
Secinājumi	253
Avotu un literatūras saraksts	265

Ievads

Latvijas ārpolitikas vēsturē svarīgu vietu ieņem kaimiņvalstuattiecību izpēte. Starp kaimiņvalstīm Zviedrijai ir bijusi liela nozīme gan Latvijas valstiskuma jautājuma risinājumā, gan latviešu tautas fiziskā un garīgā potenciāla saglabāšanas un attīstības jomā. Latvijā trūkst apkopojosa pētījuma par Zviedrijas politiku attiecībā pret Latviju laika posmā kopš valstiskuma *de facto* zaudēšanas līdz tā atgūšanai 1991. gadā, kas ietver sevī gan oficiālās Zviedrijas, gan citu Zviedrijas sabiedrības slāņu lomas atklāšanu Baltijas jautājuma risināšanā.

Raksturojot Zviedrijas politiku Otrajā pasaules karā un pēc tā, uzsverams, ka galvenais vadmotīvs zviedru ārpolitikā bija izvairīties no karadarbības, saglabājot neitralitāti. Zviedrijas valdība vēlējās visiem iespējamiem līdzekļiem nodrošināt palikšanu ārpus kara.¹ Nereti tas prasīja pasludinātās neitralitātes pārkāpšanu atkarībā no konjunktūras. Vēsturnieks Vilhelms Karlgrēns (*Wilhelm Carlgren*) uzskata, ka Otrajā pasaules karā lielvaras atkarībā no tā, vai atradās uzvarētāju vai zaudētāju nometnē, izvirzīja pret Zviedriju prasību ievērot neitralitāti, bet Zviedrija, savukārt, *de facto* pielāgojās attiecīgā mirkļa spēcīgākajam, piekrītot vai atsakot pildīt to prasības saskaņā ar to, kas labāk derēja tās aktuālajai politikai. Tādā veidā lielvaras pieprasīja respektēt tā brīža spēku samēru un tā brīža varu intereses vairāk kā neitralitāti un tās noteikumus. Savukārt mazai valstij, kas vēlējās pārdzīvot karu, saglabājot savu brīvību un neatkarību, bija atsevišķos gadījumos jāpieņemojas attiecīgai vērtību izpratnei.²

¹ W. Carlgren. Svensk utrikespolitik 1939-1945 - Stockholm, 1973, s.587

² Turpat, 591.lpp.

Tā kā PSRS bija skaidri definējusi savas intereses Baltijas telpā, pasaules kara ēnā palikt gribošā Zviedrija izvēlējās piekāpties Padomju Savienībai daudzos jautājumos, kas tieši neapdraudēja Zviedrijas suverenitāti. Pie tādiem jautājumiem varēja pieskaitīt arī Baltijas valstu suverenitāti.

Saskaroties ar tiešām kara sekām - bēgļu straumēm no Baltijas jūras otra krasta, Zviedrijas demokrātijas un humānisma tradīcijas saskārās ar vēl nebijušu izaicinājumu, kas sabiedrības attieksmē pret bēgļiem izpaudās tās labākajās formās, bet valdība vadījās no mazākā ļaunuma principa - nespīlēt attiecības ar PSRS un piekāpās tās prasībai izdot militāros bēgļus.

Visā promocijas darbā apskatāmajā laika posmā Zviedrijas Baltijas politika tiešā veidā bija saistīta ar PSRS uztveres paradigmu. Zviedrijas attieksmi pret Baltijas jautājumu noteica attiecīgā perioda dominējošā konjunktūra starptautiskajās attiecībās un Zviedrijas drošības politiskās intereses.

Promocijas darba mērķis ir izanalizēt Zviedrijas politiku attiecībā uz Latviju (Baltijas valstīm) Otrā pasaules kara un *aukstā kara* periodā, Zviedrijas –PSRS attiecības Baltijas tēmu kontekstā, kā arī atklāt latviešu trimdas lomu Zviedrijā Latvijas valstiskuma atgūšanas procesā.

Viens no darba uzdevumiem ir izsekot Zviedrijas politikas maiņai Baltijas valstu jautājumā, sākot ar to suverenitātes zaudēšanas atzīšanu un piekāpšanos daudzām PSRS prasībām pēckara periodā, atsakoties no Baltijas tautu leģitīmu prasību uzklaušīšanas un aizstāvēšanas līdzsvara politikas uzturēšanas ar Padomju Savienību nolūkā, un beidzot ar aktīvu atbalstu Baltijas tautu lielākai kultūras autonomijai PSRS ietvaros un politiskās suverenitātes atjaunošanai.

Svarīgs promocijas darba uzdevums ir izpētīt zviedru varas iestāžu attieksmi pret latviešu bēgļiem Otrā pasaules kara beigās. Disertācijā ir pievērsta uzmanība vienai no traģiskākajām lappusēm Zviedrijas jaunāko laiku vēsturē – baltiešu leģionāru izdošana Padomju Savienībai 1946.gadā - , analizējot to Zviedrijas un

PSRS attiecību kontekstā, kā arī, atspoguļojot zviedru militārā resora, baznīcas un sabiedrības kopumā reakciju uz izdošanas lēmumu un tā īstenošanu.

Darbā atklāta atsevišķu ievērojamu zviedru personību³ loma baltiešu atbalstīšanas darbā piecdesmitajos un sešdesmitajos gados, laika posmā, kad Baltijas tematiku Zviedrijas valdības aprindas apzināti ignorēja. Uz pieejamo dokumentu Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīvā un Latvijas Valsts arhīvā bāzes izpētīta zviedru interese par Baltijas reģionu septiņdesmito gadu otrajā pusē un astoņdesmitajos gados, un atklāti šīs intereses cēloņi. Izmantojot zviedru - latviešu kontaktos iesaistīto personu atmiņas, intervijas, publicētos dokumentus, preses un cita veida publikācijas ir aprakstīta un izvērtēta Zviedrijas attieksme pret baltiešu kaimiņiem astoņdesmito gadu otrajā pusē un deviņdesmito gadu sākumā, Latvijas valstiskuma atgūšanas procesā.

Promocijas darbā autore raksturo Rietumvalstu izlūkdienestu lomu, organizējot latviešu bēgļu nogādāšanu Zviedrijā, un norāda uz Latvijas bijušo diplomātu un ASV un Zviedrijas iestāžu mijiedarbību. Zviedru varas iestādes netraucēja bēgļu ierašanos Zviedrijā un spēja izturēt milzīgo padomju iestāžu spiedienu, un nepieļaut civilo bēgļu izraidīšanu no Zviedrijas. Tādējādi palīdzot daļēji saglabāt latviešu tautas dzīvo spēku, kas bija būtiski valstiskuma atjaunošanas darbā.

Zviedrijas klaju aprēķinu raksturoja slepenais līgums ar PSRS par nacionalizēto zviedru īpašumu Baltijas valstīs kompensēšanu, ko ierosināja Zviedrijas valdība un parakstīja 1941. gada 30. maijā. Pēc vairāku autoru (K. Kangeris, V. Karlgrēns) domām šis līgums apliecināja Baltijas valstu *de jure* iekļaušanu PSRS.

Promocijas darbā autore izseko Zviedrijas nostādnēm Baltijas valstu iekļaušanas PSRS jautājumā. Tā kā šim jautājumam bija iespaids gan uz Zviedrijas - PSRS attiecībām visu promocijas darbā apskatāmā perioda laikā, gan arī uz Zviedrijas

³ Piemēram, profesors Baltijas Komitejas vadītājs Birgers Nermans un profesors, laikraksta Dagens Nyheter galvenais redaktors Herberts Tingstēns

attiecībām ar tautām Baltijā astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā, autore ir analizējusi Zviedrijas oficiālo nostāju un salīdzinājusi to ar ekspertu viedokļiem.

Promocijas darbā autore ir pievērsusi uzmanību latviešu trimdas Zviedrijā aktivitātēm, to ietekmei uz zviedru sabiedrisko domu un Zviedrijas - PSRS attiecībām. Autore neizvirza uzdevumu sniegt visaptverošu trimdas organizāciju Zviedrijā aktivitāšu aprakstu un analīzi, bet gan, ilustrējot latviešu organizāciju darbu, parādīt to ietekmi uz Latvijai/Baltijai labvēlīgas attieksmes veidošanu Zviedrijas sabiedrībā un politiskajās aprindās. Tā kā baltiešu trimdas aktivitātes izsauca negatīvu reakciju Padomju Savienības varas elitē, autore daudz uzmanības ir veltījusi tam, lai atklātu PSRS varas iestāžu rīcību pret latviešu trimdu Zviedrijā. PSRS un Padomju Latvijas Valsts Drošības komiteju lēmumi, pavēles un VDK mācību iestāžu metodiskie norādījumi ļāvuši atklāt PSRS un LPSR drošības iestāžu darba metodes pret trimdu. Savukārt, PSRS vēstniecībā Stokholmā nodarbināto Padomju Latvijas funkcionāru ziņojumi sniedza apliecinājumu šo darba metožu īstenošanai praksē. Svarīgi atzīmēt, ka trimdas ietekmēšana notika visu pēckara periodu, un promocijas darbā autore to ir vispusīgi atspoguļojusi.

Autore ir izsekojusi Zviedrijas politisko partiju un to spilgtāko pārstāvju nostādnēm un konkrētai rīcībai pret baltiešiem, kā arī ir izanalizējusi Zviedrijas sociāldemokrātiskās valdības attieksmes Baltijas jautājumāizmaiņas, izsekojusi „mazo soļu politikai” kopš 1975.gada, un raksturojusi zviedru manevra iespējas attiecībās ar Padomju Savienību ar Baltiju saistītos jautājumos.

Kopumā promocijas darba mērķa sasniegšanai autore izvirzīja šādus uzdevumus:

- 1) izpētīt Zviedrijas politisko aprindu, diplomātu un sabiedrības attieksmi pret Baltijas valstīm un baltiešu tautām 1939.–1991.gadā;

- 2) izanalizēt cēloņus, kāpēc Zviedrija piekāpās Padomju Savienībai Baltijas jautājumā, un raksturot Zviedrijas –PSRS attiecības Baltijas jautājuma kontekstā;
- 3) analizēt latviešu/baltiešu trimdas lomu zviedru oficiālo aprindu un sabiedriskās domas ietekmēšanā ar Baltiju saistītos jautājumos;
- 4) noskaidrot PSRS dienestu rīcību latviešu trimdas ietekmēšanā;
- 5) raksturot Zviedrijas „mazo soļu „ politiku attiecībā uz Latviju septiņdesmito gadu otrajā pusē un astoņdesmitajos gados;
- 6) izsekot Zviedrijas politiskās elites attieksmes maiņai pret Baltijas valstīm 1988.-1991.gadā un izanalizēt tās cēloņus.

Strādājot ar avotiem un literatūru, izmantotas speciālās (tradicionālās) vēstures izpētes metodes. Pētījuma izklāstā autore lietojusi vēsturiski salīdzinošo metodi.

Igaunija, Latvija un Lietuva 20.gadsimtā piedzīvoja līdzīgu attīstību gan iekšpolitiski, gan ārpolitiski. Gan starpkaru periodā, gan *aukstā kara* laikā, gan „atmodas” periodā, runājot par šīm valstīm vai to tautām, rietumvalstīs, to skaitā arī Zviedrijā pārsvarā tika lietots apzīmējums „Baltijas valstis” vai „Baltijas zemes” un „baltieši”. Šī iemesla dēļ promocijas darbā lietots termins „Baltija”, ar to domājot Igauniju, Latviju un Lietuvu, un „baltieši” (igauņi, latvieši, lietuvieši).

Savukārt termins „Baltijas jautājums” ietver kompleksu jautājumu loku attiecībā uz Baltijas valstu okupācijas un inkorporācijas PSRS *de jure* un *de facto* traktējumu, valstiskās kontinuitātes atzīšanu un Baltijas valstu pilsoņu juridisko statusu.

Pēc Baltijas valstu okupācijas 1940.gadā un inkorporācijas PSRS, jaunais komunistiskais padomju režīms atspoguļojās arī valstu nosaukumos, iegūstot piederības apzīmējumus „padomju republikas”. Šos nosaukumus atjaunoja pēc

atkārtotas padomju okupācijas. Promocijas darbā autore attiecīgi arī lieto apzīmējumus „Baltijas republikas” un „Padomju Latvija”.

Ar terminu „baltiešu” vai „latviešu trimda” jāsaprot ārpus dzimtenes dzīvojošā tautas daļa, kura saglabāja pirms okupācijas laika identitāti, turpināja kopt nacionālās kultūras tradīcijas un bija politiski aktīva. Baltiešu un latviešu trimdas galvenais uzdevums bija valstiskuma atjaunošanas panākšana, un tā izpildei lietotās metodes trimda vairāk vai mazāk elastīgi modificēja laika gaitā atkarībā no izpratnes par to iedarbīgumu.

Darba struktūra ir veidota pēc hronoloģiskā principa, kas apvienots ar problēmu izvērsumu.

Promocijas darba hronoloģiskās robežas aptver laika posmu no Latvijas valsts de *facto* iznīcināšanas 1939.-1940.gadā, Otrā pasaules karu, īpaši tā beigu posmā, padomju okupācijas režīma periodu pēc Otrā pasaules kara līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai 1991.gadā.

Attiecīgi pētījums ir iedalīts piecos periodos:

- 1) 1939.–1941.gads – no Vācijas un PSRS neuzbrukšanas līguma parakstīšanas līdz tam sekojošai Baltijas valstu neatkarības zaudēšanai. Zviedrijas attiecībās ar Latviju šajā periodā dominēja jauno starptautisko realitāšu bezierunu pieņemšana, Latvijas okupācijas un inkorporācijas PSRS atzīšana;
- 2) Otrā pasaules kara beigu posms līdz 1946.gada janvārim, kad Zviedrijas–Baltijas politikā dominēja bēgļu problemātika. Zviedrijas valdība piekāpās PSRS spiedienam, izdodot baltiešu militāros bēgļus;
- 3) 50. – 70. gadu laika posms, kad Baltijas tematikai Zviedrijā valdības aprindās nepievērsa uzmanību, un vienīgie Latvijas/Baltijas jautājumu publiski

paudēji bija trimdas latvieši un tai simpatizējošie zviedru sabiedrības un politisko aprindu pārstāvji;

- 4) 70. gadu otrā puse līdz 1988.gadam – no Helsinku gala dokumenta parakstīšanas 1975.gadā līdz PSRS–Zviedrijas kultūras programmas pieņemšanai, kas padomju *perestroikas* politikas iespaidā pieļāva nepastarpinātu attiecību veidošanu ar Baltijaspodomju republikām kultūras, zinātnes un sporta jomā. Periodam raksturīga kontaktu aktivizēšana ar Baltiju, t.s. „mazo soļu politika”;
- 5) 1988.–1991.gada augusts – intensīvu kontaktu posms Zviedrijas un Latvijas starpā, kam raksturīga polarizācija zviedru oficiālo aprindu un sabiedrības polarizācija baltiešu neatkarības centienu izpratnes kontekstā. Posmu raksturo kardināls pagrieziens zviedru oficiālajā politikā pret PSRS Baltijas jautājumā – no okupācijas noliegšanas līdz valstiskuma atjaunošanas aktīvai atbalstīšanai.

Vispusīgi analizējot Zviedrijas attieksmi pret Latviju Otrā pasaules kara priekšvakarā un kara laikā, *aukstā kara* periodā un Latvijas valstiskuma atgūšanas procesa gaitā, promocijas darbs dod ieguldījumu Latvijas un Zviedrijas attiecību izpētē 20.gadsimtā. Tas nosaka tēmas aktualitāti.

Šī promocijas darba novitāti nosaka vispusīga Zviedrijas attieksmes analīze Otrā pasaules kara priekšvakarā un kara laikā, *aukstā kara* periodā, kā arī Zviedrijas rīcības izvērtējums Latvijas valstiskuma atgūšanas procesa gaitā. Analīze veikta, balstoties uz daudzos gadījumos līdz šim neizmantotiem Zviedrijas, Latvijas un Krievijas arhīvu nepublicētiem dokumentiem, intervijām ar laikabiedriem un publicētām atmiņām.

Kopumā promocijas darba izstrāde ir ieguldījums Ziemeļeiropas reģiona ārpolitikas vēstures izpētē 20.gadsimta mainīgajos drošības politiskajos apstākļos.

Avotu un literūras apskats

Darba izstrādē izmantoti Latvijas(Latvijas Valsts arhīvs), Zviedrijas(Valsts Arhīvs-*Riksarkivet*, Ārlietu ministrijas arhīvs - *UD arkiv*, Kara arhīvs – *Krigsarkivet*, Strādnieku kustības arhīvs-Arbetsrörelsens arkiv,*ARAB*)un Krievijas Federācijas arhīvu materiāli(KF Āpolitikas arhīvs – Arhiv Vnešņej politiki Rossijskoj Federacii, *ABIPΦ*, KF Valsts Arhīvs – Gosudarstvennij arhivē Rossijskoj Federacii, *ΓAPΦ*, Krievijas Valsts Jaunāko laiku vēstures arhīvs – Rossijskij Gosudarstvennij Arhiv Novejšej Istorii, *ΓΓAHH*, Krievijas Valsts Sociāli politiskās vēstures arhīvs – Rossijskij Gosudartsvenijarhiv sociaļno – političeskoj izstorii, *ΓΓACIII*).

Liela daļa Krievijas arhīvu dokumentu par Zviedrijas–PSRS 20.gadsimta attiecībām ir apkopoti divsējumu krājumā “Zviedrija Krievijas arhīvos. Krievijas avotu gids par Zviedrijas vēsturi 20.gadsimtā”⁴. Šajā krājumā rodams daudz informācijas parLatviju un Baltijas jautājumiem Zviedrijas attiecību ar PSRS kontekstā. Svarīgs avots darba izstrādē ir arī Zviedrijas parlamenta(*Riksdag*)ārpolitisko debašu un parlamenta Ārlietu komisijas sanāksmju protokoli .

Vairāk kā 50 gadu garumā Baltijas jūras reģionā notikušas nozīmīgas izmaiņas, un to atspoguļojums rodams gan laikabiedru atmiņās, kas arī uzskatāmas par vērtīgu avotu. Autore izmantojusi gan publicētās atmiņas, gan arī intervējusi vairākas personas.

Runājot par Zviedrijas politiku attiecībās ar Latviju un arī citām Baltijas valstīm un to tautām , tad pievēršanās šai tēmai Zviedrijā aktīvi aizsākās tikai astoņdesmito gadu beigās. Tas izskaidrojams ar Zviedrijas oficiālo politiku

⁴ Sverige i ryska arkiv. Guide till ryska källor om svensk historia under 1900 - talet. Excerperade och översatta av Helene Carlbäck Isotalo och Lars Björlin. I två band - Riksarkivet,1999

attiecībās ar PSRS. Padomju Savienībā ar aizdomām uztvēra Zviedrijas valdības attieksmi pret baltiešu trimdu. Pēc Lundas universitātes zviedru profesora Kristiāna Gernerā (*Kristian Gerner*) atziņas **Zviedrijas historiogrāfija** ilgu laiku bija it kā nozaudējusi Baltijas valstis un nepievērsās to pētniecībai.⁵ Mainoties drošības politiskai situācijai Baltijas jūras reģionā PSRS prezidenta Gorbačova *glasnost* un *perestroikas* politikas ietekmē, mainījās Zviedrijas politika pret kaimiņiem jūras otrajā krastā. Savas vēstures Otrā pasaules kara un aukstā kara laikā pārvērtēšanas kontekstā, zviedru publicisti un vēsturnieki daudz uzmanības pievērta Zviedrijas politikai Baltijas jautājumos. Līdz ar to visai ievērojami pieauga uzkrāto zinātnisko publikāciju skaits, kurās pievērsta uzmanība Baltijas valstīm.

Latvijas historiogrāfijā promocijas darba tēmai pievērsts maz uzmanības.⁶ Arī **Krievijas Federācijas historiogrāfijā** situācija ir līdzīga – visaptverošu pētījumu par promocijas darba tēmu pagaidām nav. Kā izņēmums minams A. Rupasova 2005. gada pētījums par Baltijas jautājumu PSRS un Zviedrijas attiecībās 20. gadsimta 30.-50. gados⁷.

Ņemot vērā izmantoto avotu un literatūras lielo apjomu, avotu un literatūras apskatā autore pievērta uzmanību tikai daļai no tiem.

⁵ Atziņa pausta Latvijas, Zviedrijas un Krievijas vēsturnieku seminārā Lundā 2004. gada martā.

⁶ pagaidām pieminama viena K. Kangerā publikācija, kurā iztirzāti jautājumi, kas attiecas uz vienu laika posmu, kuru aptver promocijas darbs: Kārlis Kangeris. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā.- Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: politika un tās sekas. Starptautiskas konferences referāti 2002. gada 13.-14. jūnijs, 427.-438. lpp.- Rīga, 2003., un viena Ulda Neiburga publikācija, kurā pievērsta uzmanība izlūkdienestu darbībai Otrā pasaules kara laikā: Uldis Neiburgs. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā (1941.-1945.) - Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1946. gadā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 13. sējums, 257. - 285. lpp. - Rīga, 2004.

⁷ О. Кен., А. Рупасов, Л. Самуэльсон. Швеция в политике Москвы 1930 – 1950-е годы - М, 2005

1. Npublicētie dokumenti.

1.1. Latvijas arhīvu materiāli. Promocijas darbā izmantoti Latvijas Valsts arhīva (LVA) materiāli.

Darbā ir izmantots 1051.fonds "LPSR Ārlietu ministrija", kurā apkopoti materiāli par LPSR Ārlietu ministriju dažādos tās posmos, sākot ar 1945.gadu, kad iestādes nosaukums bija LPSR Ārlietu tautas komisariāts.

Fonda 70. un 76.lieta satur informāciju par latviešu bēgļu Zviedrijā izsekošanu un viņu repatriācijas centieniem, ko veica Padomju Latvijas Ārlietu tautas komisariāta komandētas personas 1945.gada septembrī un oktobrī. 70.lieta satur LPSR Ārlietu tautas komisāra palīga Vladimira Meļinovska, Padomju sūtniecības Stokholmā darbinieka un vienlaicīgi arī PSRS Repatriācijas komisijas locekļa, detalizētus ziņojumus Latvijas PSR Ārlietu tautas komisāram P.Valeskalnampar darbu latviešu bēgļu apzināšanā, izsekošanā, un mēģinājumiem pārliecināt atgriezties Dzimtenē. Meļinovska ziņojumi ieturēti laikmetam raksturīgajā manierē, uzverot, ka zviedru iestādes liek šķēršļus PSRS Repatriācijas komisijas locekļiem satikties ar bēgļiem. Attiecīgi epiteti netiek taupīti arī runājot par latviešu bēgļiem pašiem- *a priori* piemērojot viņiem „kara noziedznieku”, „slepkavu”, „nacistu” un tamlīdzīgus apzīmējumus.

1051. fonda 41.lieta attiecas uz 1947.-1948.gadu un satur PSRS vēstniecības ziņojumus (sūtniecību paaugstināja statusā 1947.gadā, nosaucot par vēstniecību) par latviešu bēgļiem un propagandas pasākumiem, kas tika organizētu, lai panāktubēgļu atgriešanos. Izmantotas PSRS Ārlietu ministrijas 5.Eiropas departamenta direktora vietnieka Mihaila Vetrova⁸rakstītās vēstules LPSRS ārlietu

⁸M.Vetrovam kā padomju rezidentam (oficiāli viņš bija PSRS sūtniecības Latvijas Republikā 1.sekretārs), tiek pierakstīti īpaši nopelni Latvijas okupācijas un sovjetizācijas sagatavošanā 1940.gadā. Sīkāk par to: Latvijas izlūkdienesti 1919-1940. 664 likteņi – Rīga, 2001, 57.lpp., 72.lpp

ministram P.Valeskalnam, kurās atgādināts par nepieciešamību sniegt priekšlikumus propagandas materiālu par padomju Latviju sagatavošanai un izplatīšanai latviešu bēgļu vidū. Tā uzskatāma par vienu no liecībām, ka bēgļu atgriešanas jautājumu Maskavā uzskatīja par svarīgu un PSRS iestādēm Latvijā bija uzdevums nodrošināt viņu repatriēšanos.

Šajā fondā atrodams latviešu saraksts, kurus PSRS apvainoja kara noziegumos⁹. 1947.gada 15.martā PSRS Ārlietu ministrijas kolēģijas loceklis K.Novikovsslepenā vēstulē LPSR ārlietu ministram pieprasīja informāciju par noziegumu sastāvu, lai PSRS Ārlietu ministrija varētu pieprasīt Zviedrijai viņu izdošanu. Sarakstā minētās 23 personas ir raksturotas kā pazīstamas „slepkavas”, „netīru apmelojošu vai fašistisku izdevumu redaktori”, „nacisti” u.tml.¹⁰ Minētais dokuments liecina par padomju iestāžu aktīvo interesi par latviešu bēgļiem, darba metodēm – bez tiesas sprieduma nodēvēt personas par noziedzniekiem. Tā kā atbildi uz šo vēstuli arhīvā nav izdevies atrast, tad lietas attīstība un Zviedrijas reakcija uz to nav zināma. Tas, protams, mazina šīs informācijas ticamību.

1051.fonds satur arī lietas, kas apkopo dokumentus par Kultūras sakaru ar tautiešiem ārzemēskomitejas izveidošanu.¹¹ Slepēnības statusa piešķiršana šiem 1947.gada dokumentiem liecina par to, ka konkrētie jautājumi bija saskaņojumi augstākajā komunistiskās partijas un drošības dienestu funkcionāru līmenī, jo saturēja lēmumus, kam bija tiešs sakars ar padomju valsts prestižu un kadru jautājumiem. Runājot par Latvijas Kultūras sakaru ar tautiešiem ārzemēskomitejas darbu, jāatzīmē, ka tās arhīvs vienkopus nav atrodams un ir grūti izsekot šīs organizācijas darba metožu efektivitātei pret latviešu trimdu, līdz ar to arī slepenībā veidotās organizācijas ieceru piepildījumam.

⁹LVA, 1051.fonds, 1 a apraksts, 26.lieta

¹⁰ LVA, 1051.fonds, 1a.apraksts, 26.lieta, 1.-3.lp.

¹¹Turpat, 14.lieta

Lai raksturotu padomju iestāžu darbu trimdas ietekmēšanā un šķelšanā promocijas darbā ir izmantoti šī fondā lietas Nr. 12, 15,24,33, 47, 49, 54, 55, 64, kurās apkopoti PSRS vēstniecības atašeju Leonīda Rimjana(dienestā Zviedrijā no 1957.līdz 1961.gadam) Jāņa Broliša(1961-1964) un Žaņa Zakenfelda(1964-1967) ziņojumi par tikšanās ar trimdas pārstāvjiem.¹² 116.lietā apkopoti PSRS vēstniecības Zviedrijā atašeja Ivara Ķezbera ziņojumi par latviešu trimdu no 1975.līdz 1977.gadam. Daudz uzmanības tajos veltīts Stokholmas universitātes Baltijas institūta darbības aprakstam, konferencēm un to dalībnieku izteikumiem par PSRS. Latviešu trimdas pārstāvju un viņu organizāciju darbība I.Ķezbera ziņojumos izpelnās asu nosodījumu. Daudz uzmanības I.Ķezbers pievērsis propagandas darba jaunām metodēm – emigrācijas jaunatnes un padomju Latvijas jaunatnes kontaktu veicināšanai. 149.un 154.lietas dokumentos atspoguļojas latviešu padomju darbinieku Zviedrijā darbs ar baltiešu emigrācijas pārstāvjiem astoņdesmito gadu vidū. Šie materiāli palīdz izsekot padomju puses akcentu maiņai darbā ar latviešu trimdu, kas bija saistīts ar PSRS notiekošajām izmaiņām M.Gorbačova politikas iespaidā.

No Padomju Latvijas komandēto latviešu darbinieku PSRS vēstniecībā Stokholmā ziņojumi satur vērtīgu informāciju par padomju darba metodēm pret latviešu trimdu. Ņemot vērā *aukstā kara* ideoloģiskās cīņas atmosfēru, ziņojumos lietotas tā laika garam atbilstošas klišejas, raksturojot latviešu trimdu un arī izceļot tās „atmaskošanā” gūtos panākumus. Līdz ar to šai dokumentu grupai jāpieiet kritiski.

178. lieta ir interesanta no tā viedokļa, ka visai detalizēti atspoguļo Zviedrijas ārlietu ministra Stena Andersona Rīgas apmeklējumu 1989.gada 9.novembrī . Apmeklējuma izvērstā analīzē, ko veicis LPSR Ārlietu ministrijas preses nodaļas vadītājs D.Zelmenis atspoguļojas zviedru sociāldemokrātiskās valdības

¹²Starp visbiežāk satiktajiem trimdas pārstāvjiem minami Uldis Ģērmanis, Mārtiņš Zīvertis, bet uzmanība pievērsta arī tulkotājai Lizetei Skalbei, balerīnai Maijai Lesiņai, basketbolistam Alim Strunkem. J.Broliša ziņojumi vēsta arī par atsevišķu latviešu gatavību pakalpot padomju varai- piemēram 33.lietā apkopotie ziņojumi.

piesardzība attiecībā uz Baltijas tautu neatkarības centienu atbalstīšanu, kas secināms no izteikumiem presei, ka Baltijas republikas ir *perestroikas* reformu poligons un, ja tās izdosies šeit, tad tās izdošoties arī citur PSRS.¹³ Interesanti ir D.Zelmeņa secinājumi par S.Andersona vizīti un par Latvijas kompartijas tuvināšanās ar Zviedrijas sociāldemokrātiem lietderību. Dokuments ir vērtīgs kā Zviedrijas ārpolitikas veidotāju nolūku atspoguļojums Baltijas valstīs 80.gadu pašās beigās. Tāpat tas ir interesants no tā viedokļa, ka atspoguļo viena politiska spēka – Latvijas komunistu, ko pārstāvēja D.Zelmenis, nākotnes Latvijas attīstības redzējumu, kur sadarbībai ar Zviedrijas sociāldemokrātiem ierādīta būtiska loma. Bet autors nepiemin citu Latvijas politisko grupu attieksmi pret zviedru sociāldemokrātu centieniem Baltijas republikās, kas mazina šī dokumenta nozīmi pētījuma kontekstā.

1.2. Zviedrijas Arhīvu materiāli

1.2.1. Zviedrijas Valsts arhīvs – Riksarkivet.

Ar Latviju saistītie dokumenti atrodas **Zviedrijas Ārlietu ministrijas fondā**, kurš sadalīts divās krātuvēs Stokholmā - Marienbergā un Arningē. Tie attiecas uz Zviedrijas – Latvijas attiecību jautājumiem 1939.-1940.gadā, kad Latvijā darbojās Zviedrijas sūtniecība un dokumenti, kas gatavoti gan Zviedrijas Ārlietu ministrijā, gan sūtniecībā Maskavā pēc Latvijas neatkarības zaudēšanas. Hronoloģiskā secībā sakārtotā sarakste starp Zviedrijas sūtniecību (*Legation de Suede*) Latvijā un Ārlietu ministriju (*Kungliga Utrikesdepartementet*) ļauj izsekot Zviedrijas informētībai un viedokļiem par notikumu attīstību Latvijā līdz 1940.gada augustam.

Zviedrijas sūtņa Pēra Juhansona (*Per Juhansson*) ziņojumi identificē Zviedrijas ārlietu dienesta interesi par drošības situāciju Latvijā, kam varēja būt tieša ietekme uz Zviedrijas drošību. Šajā sakarā ir nozīmīgi viņa ziņojumi saistībā ar 1939.gada

¹³D.Zelmeņa 1989.g 9.novembra pārskats par S.Andersona vizīti – LVA, 1051.fonds ,1.apraksts, 178.lieta

23. augusta PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līgumu un zviedru sūtņa komentāri par 1939.gada 5.oktobra Savstarpējās palīdzības līgumu starp Latviju un PSRS. Īpaši nozīmīgi ir ziņojumi, kuros raksturota Latvijas politiskās elites un sabiedrības reakcija uz šiem līgumiem un prognozētas tā sekas. Dažos ziņojumos ir jūtamas sūtņa personiskās simpātijas pret latviešiem, to lepnumu par sasniegumiem 20 gadu neatkarības laikā un pausts satraukums par Latvijas valdības pasīvo rīcību un vilcināšanos ar parlamenta vēlēšanu rīkošanu. Informāciju par 1940.gada 17.jūnija notikumiem Latvijā sniedz zviedru sūtniecības militārais atašejs Karls Lindkvists (*Karl Lindquist*). Jūnija-augusta ziņojumi no Zviedrijas sūtniecības galvenokārt informē par notiekošajām izmaiņām Latvijā līdz valstiskuma pilnīgam zaudējumam. Ziņojumos tiek pievērsta uzmanība Latvijas jaunās valdības amatpersonu rakstojomam. Maz ir Zviedrijas sūtniecības ziņojumu, kas veltīti Zviedrijas privātpersonu un valsts īpašumu jautājumam nacionalizācijas apstākļos. Šis trūkums saistāms ar to, ka Zviedrijas ārlietu ministrijas amatpersonas bija secinājušas, ka īpašumu kompensācijas jautājumi risināmi Maskavā, nevis Rīgā, no kurienes zviedru sūtniecība, tāpat kā citu valstu diplomātiskās misijas, bija spiestas aizbraukt 1940.gada augusta vidū.

Promocijas darbam vērtīga informācija iegūta no dokumentiem, kas apkopoti **Zviedrijas Valsts Ārzemnieku komisijas fondā** E6:1 un E6:2. Tie sniedz liecības par to, kā Zviedrija gatavojās bēgļu uzņemšanai kara beigās, izstrādājot detalizētas instrukcijas valsts iestādēm, pašvaldībām, militārajiem apgabaliem, brīvprātīgām organizācijām šī darba koordinācijas nolūkos. Te rodama informācija par latviešu bēgļu skaitu – 1945.gada 8.jūnijā - 3479 cilvēki. Lai gan tā precizitāti var apšaubīt, tomēr šeit pirmo reizi tiek minēts latviešu bēgļu skaits, kuru uzrāda Valsts Ārzemnieku komisijas priekšnieks Ernsts Bekseliuss (*Ernst Bexelius*).¹⁴ Fonda dokumenti sniedz informāciju par bēgļu laivu īpašuma jautājuma

¹⁴ 1945.14.juni brev från Ernst Bexelius - RA, Statens Utlänningskommission, E 6:2

risināšanu. Tie raksturo zviedru amatpersonu rīcību apstākļos, kad liels skaits peldošo objektu, ar kuriem baltieši bija ieradušies Zviedrijā, bija pamesti bez pieskatīšanas.

Šī fonda dokumentos rodami apliecinājumi Padomju Savienības sūtniecības un PSRS Repatriācijas komisijas uzstājīgām prasībām repatriēt baltiešu bēgļus uz PSRS, un sūdzībām par it kā bēgļu nometnēs izvērsto pretpadomju aģitāciju un zviedru liktiem šķēršļiem padomju darbiniekiem tikt ar bēgļiem. Dokumenti liecina, ka sūdzības izskatīja un sniegtās atbildes padomju ierēdņu pārmetumus noraida.

Starp svarīgiem dokumentiem atrodams arī noraksts no 1945.gada 26.janvāra Ārlietu Padomes slepena protokola, kurā atspoguļots lēmums par konfidenciālas informācijas par bēgļiem sniegšanu PSRS, ar izņēmumiem, kas attiecas uz baltiešu bēgļiem, personām, kas dezertējušas no Sarkanās Armijas, bijušas politisku vai militāru organizāciju locekļi, kuru darbība bijusi vērsta pret PSRS un šādu personu ģimenes locekļiem.¹⁵

Zviedru īpašumu Baltijas valstīs kompensācijas jautājumus galvenokārt kārtoja ar Zviedrijas sūtniecības Maskavā starpniecību. Ilgstošas sarakstes un vairāku tikšanās rezultātā Maskavā (ziņojumi par šo tēmu bijuši no 1940.gada 26.oktobra līdz 1941.gada 31.maijam) tika panākta vienošanās par kompensācijas summu un izmaksas kārtību. Līgums par to tika noslēgts 1941.gada 30.maijā.Šie dokumenti apkopoti Zviedrijas sūtniecības Maskavā fondā ar nosaukumu HP 80 A/Lettland).

No šīs kopas dokumentiem interesi izraisa arī ziņojumi par stāvokli Latvijā 1941.gada 13.janvārī. Uzsvāri ziņojumos likti uz boļševiku režīma sekām - saimniecisko haosu un tautas neapmierinātību. Autors runā par Latvijas valdības kļūdu mēģinot rast kompromisu ar padomju iestādēm : “Latvija šodien rada vīziju par kuģi, kuram radusies sūce, un kurš bezpalīdzīgi slīkst boļševiku pārņemtā jūrā.

¹⁵ Utrikesnämnden protokoll 26.01.1945 - RA,Statens Utlänningskommission, E 6:2

Karogs ir nolaists, uz augšējā klāja visur dejo ebreju jaunatne spalgu saksofona toņu pavadījumā”.¹⁶ Zviedru sūtņa kritiskie vērojumi varēja nostiprināt zviedru valdības pārliecību par to, ka Latvijas valsts iznīcināšana notikusi straujos tempos, ka tās valdības un tautas pretošanās padomju režīmam nav īstenojama.

1.2.2. Utrikes Departamentets arkivet UD arkiv – Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīvs(apkopoti materiāli no 1960.gada, kas nav vēl nodoti Valsts Arhīvam).

Promocijas darbā izmantoti šajā arhīvā, kas atrodas Arninges krātuvē, glabājamie Zviedrijas ģenerālkonsulāta Ļeņingradā materiāli sākot ar 1975.gadu.

Ģenerālkonsulāts Ļeņingradā bija atbildīgs arī par PSRS Rietumu apgabaliem-Baltijas republikām. Ģenerālkonsulāta Ļeņingradā loma Baltijā pieauga sākot ar 1975.gadu, kad Helsinku Gala dokumenta iespaidā Zviedrija uzsāka aktīvāku kontaktu politiku ar Baltijas republikām. Ģenerālkonsulāta darbinieku ziņojumi par Latvijas PSR apmeklējumiem, sarakste ar vēstniecību Maskavā un Ārlietu ministriju Stokholmā ļauj izsekot Zviedrijas ārlietu dienesta interesējušiem jautājumiem, novērtēt zviedru informētības līmeni par stāvokli Latvijā. Īpaši vērtīgas ir diplomātu analīzes par centrālās varas Maskavā un vietējās varas un sabiedrības Rīgā attiecībām, un secinājumi par šo attiecību attīstības tendencēm.¹⁷

Nozīmīgi promocijas darba izstrādē ir Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīva apkopotie latviešu izcelsmes Zviedrijas diplomāta Ilmāra Beķera ziņojumi Ārlietu ministrijas vadībai par novērojumiem Padomju Latvijā septiņdesmito gadu otrajā pusē¹⁸.

¹⁶ RA, UD, HP 1 Ele/ P81

¹⁷H.Anden vēstule Zviedrijas Ārlietu ministrijas Valsts sekretāra vietniekam Lars Bergkvistam 16.12.1975 – UD arkiv, HP 1 Er, s.1-10

¹⁸Piemēram, I.Beķera 1977.gada 11.augusta vēstule ĀM departamenta direktoram Janam Lundvīkam un I.Beķera 1977.gada 17.augusta ziņojums ĀM Pirmā Politiskā departamenta sekretāram Jēranam Jakobsonam – UD Arkiv, Hp1, Er

Sākot ar astoņdesmito gadu otro pusi Zviedrija daudz uzmanības sāka pievērst kultūras diplomātijai ar Baltijas republikām. Ģenerālkonsulāta Ļeņingradā diplomātiem šajā ziņā bija ierādīta svarīga loma, kas atspoguļojas sarakstē ar Zviedrijas Ārlietu ministriju. Tas secināms izpētot pieejamos Zviedrijas ĀM arhīva Informācijas nodaļas materiālus par Padomju Savienību. Šajā nodaļā apkopotie materiāli ļauj izsekot arī Zviedrijas kontaktu politikai ar Padomju Latvijas amatpersonām, piemēram, LPSR Ārlietu ministra vietnieku Nikolaju Neilandu¹⁹, kurš bija Zviedrijā labi pazīstams komunistiskās partijas nomenklatūras darbinieks, un bija Zviedrijas Drošības policijas uzmanības lokā. Informācijas nodaļas materiālu klāstā atrodas noderīgi materiāli, kas atspoguļo kontaktu politikas kultūras un zinātnes darbinieku starpā intensificēšanas nolūkus – jaunu kvalificētu informācijas avotu atklāšana Latvijā un citās Baltijas republikās.²⁰

1.2.3. Zviedrijas Kara arhīva materiāli. Uz Latviju attiecošies Zviedrijas kara arhīva dokumenti apkopoti **Brunoto spēku štāba fondā** E1:2 , 4.un 5.sējumā un Serie II:2. Daļa militārā atašeja Baltijas valstīs no 1937. līdz 1940.gadam majora Karla Lindkvista ziņojumi pārsūtīti arī uz ārlietu ministriju.

Interesanti un vērtīgi ir viņa atreferējumi par sarunām ar citu valstu militāriem atašejiem okupācijas priekšvakarā, piemēram, Vācijas atašeju, kurš izteica nožēlu, ka boļševiki nenostiprinājās Baltijas valstīs jau rudenī. Tādejādi tauta būtu jau iepazinusi viņu valdīšanas veidu un jau tad sāktu ilgoties pēc Vācijas virsvadības, kas tos no boļševisma atbrīvotu.²¹ Gan šī informācija par noskaņojumu vācu militārpersonu aprindās, gan arī sarunu ar citiem ārvalstu militārajiem atašejiem

¹⁹Piemēram, D.Harteliusa 1987.gada 9.aprīļa ziņojums – UD Arkiv, IN 2Er

²⁰D.S.Ahlander Promemoria 1987-08-31- UD Arkiv IN 2 Er

²¹Rapport Lindqisit 16maj.1940 - KrA, E: II:2

Latvijā atreferējumi bija nozīmīgs informācijas avots, kas palīdzēja Zviedrijas valdībai veidot kopainu par notikumiem Latvijā un dod iespēju labāk izprast zviedru apsvērumus attieksmē pret Baltijas valstīm.

E1:2, 5.sējumā ir apkopoti dokumenti ar virsrakstiem “krievu okupētās Baltijas valstis” vai “krievu okupācija Latvijā” un aptver informāciju par padomju karaspēka ienākšanu un izvietojanos Latvijā 1940.gada vasarā. E 1:2, 4.sējumā apkopotie vairāki ziņojumi ar atzīmi “slepeni”. Tie sniedz informāciju par situāciju Baltijas valstīs pēc PSRS –Vācijas neuzbrukšanas līguma parakstīšanas 1939.gada augustā un Baltijas valstu un PSRS savstarpējās palīdzības līgumiem tā paša gada oktobrī. K.Lindkvista sniegtajām ziņām par situāciju Latvijā, valdības noskaņojumu un rīcību ir augsta ticamības pakāpe tādēļ, ka informācija iegūta no vairākiem Latvijā akreditētiem militāriem atašējiem un tā salīdzināta.

1.3. Krievijas Federācijas arhīvu materiāli.

1.3.1. Krievijas Valsts Jaunāko laiku arhīvā(RGANI) 89.fondā, kurā apkopotas PSKP CK dokumenti – lēmumi, uzziņas utml. Viens no dokumentiem vēsta par N. Hruščova atkārtotas vizītes Zviedrijā 1964.gadā gatavošanu, par kuras sarežģīto elementu kļuva Zviedrijas pilsonisko aprindu un baltiešu emigrācijas protesti. Šī fonda 61.apraksta 3.un 4.lietas raksturo padomju diplomātu preventīvo rīcību vizītes labvēlīgāka fona panākšanai, konkrēti, PSRS vēstnieka N.Belohostikova priekšlikumus baltiešu emigrantu Zviedrijā aktivitāšu neitralizēšanā un Padomju Latvijas kompetento iestāžu reakciju uz to.²² PSRS laba tēla veidošanā Zviedrijā zināma loma bija PSRS Draudzības biedrībām ar Skandināvijas valstīm un to ekvivalentu Zviedrijā, kuru darbībai Maskava piešķīra finansu līdzekļus. RGANI 89.fondā atrodas PSKP CK Politbiroja lēmumi, kas paredz PSKP finansējuma palielinājumu sešdesmito gadu sākumā PSRS draudzības biedrībām ar

²² Vēstnieka N. Belohostikova 1964.gada 25.marta vēstule PSRS ārlietu ministra vietniekam A.L.Orlovam - РГАНИ ф. 89, о. 61, д. 3-4, лл.1-2

Skandināvijas valstīm un naudas piešķirumiem Zviedrijas – PSRS draudzības biedrībai Stokholmā.²³

1.3.2. Krievijas Valsts Sociāli politiskās vēstures arhīva(RGASPI) krājumos glabājas PSRS sūtnes Zviedrijā līdz 1945.gadam Aleksandras Kolontajas (vēstnieces rangā paaugstināta 1943.gadā) atmiņu manuskripts. Rakstot par darba posmu Zviedrijā, viņa pievēršas baltiešu bēgļu tematikai, negatīvi vērtējot Zviedrijas valdības atļauju viņiem palikt Zviedrijā.²⁴ Līdz šim A.Kolontajas publicētajās dienasgrāmatās²⁵ Baltijas jautājumiem uzmanība nav pievērsta. 2001.gadā publicēto A.Kolontajas atmiņu (1922.- 1940.gadi) ievadā tiek norādīts, ka tajās sastopamas padomju mentalitātes klišejas²⁶, jo A.Kolontaja bija pārliecināta komuniste, partijas un valsts darbiniece, padomju valsts politikas īstenotāja starptautiskajās attiecībās. Tas jāņem vērā arī attiecībā uz viņas viedokli par Baltijas jautājumu..

Krievijas Valsts Arhīvā (ГАРФ) interesants varētu būt Kultūras sakaru ar tautiešiem ārzemēs fonds, jo Latvijā tā analogs nav atrodams. Šī Valsts Drošības Komitejas paspārnē darbojusies organizācija tieši strādāja ar emigrācijas jautājumiem. Draudzības biedrību ar ārvalstīm fonds, kurā ir lietas par “PSRS – Zviedrijas draudzības biedrību”, promocijas darba kontekstā ir nenozīmīgs, jo satur galvenokārt informāciju par kultūras pasākumu tehnisko organizēšanu. Analoga biedrība darbojās arī Latvijas teritorijā, kuras uzdevumos ietilpa padomju Latvijas sasniegumu popularizēšana vairākās valstīs, tai skaitā arī Zviedrijā ar savas partneru organizācijas biedrības “Zviedrija –PSRS” starpniecību. Par šīs biedrības Latvijas filiāli Krievijas Valsts Arhīvā dokumenti nav atrasti.

²³РГАНИФ. 89,о. 55,д. 9,л.4

²⁴ РГАСПИ, ф. 134, о. 3, л. 77., лл. 12-13

²⁵ А.М.Колонтая. Дипломатическое донесение. В 2-х томах. – Москва, 2001

²⁶ Турпат, 19.лpp.

2. Publicētie avoti

2.1. Zviedrijā publicētie avoti.

Neatsverams palīgs Krievijas arhīvu materiālu apgūvē, kas attiecas uz Zviedrijas un Baltijas valstīm, ir divu zviedru vēsturnieku veiktais Krievijas arhīvos atrodamo 20.gadsimta dokumentu par attiecībām ar Zviedriju.²⁷

Autori ir strādājuši 90-to gadu sākuma atvērtības politikas apstākļos, bet jau tad daudzi materiāli, kas runā par Baltijas valstīm, nebija pieejami. Tādejādi viņi dod norādes tikai uz to esamību, neatklājot saturu. Interesanti, ka uz Helēnas Karlbekas un Larsa Bjorlina dokumentu izvilcumi publicējumiem atsaucas arī Krievijas vēsturnieki, kas varētu nozīmēt, ka piekļūt oriģināliem nav iespējams.²⁸

Promocijas darbā izmantoti tie dokumentu izvilkumi, kas atspoguļo Zviedrijas un PSRS sarunu procesu par zviedru īpašumu Baltijas valstīs kompensācijām, PSRS spiediena politiku pret Zviedriju, baltiešu militāro personu izdošanu un civilo bēgļu repatriēšanas jautājumiem. No vienas puses aktīvā sarakste starp PSRS Ārlietu tautas komisariātu un Zviedrijas sūtniecību Maskavā, kā arī tikšanos protokoli ļauj secināt, ka zviedru diplomāti aktīvi centās panākt kompensācijas no PSRS valdības par konfiscētajiem zviedru privātpersonu īpašumiem Latvijā. No otras puses šie dokumenti parāda padomju puses nevēlēšanos šo jautājumu ātri risināt. Latviešu bēgļu Zviedrijā repatriēšanas jautājumi galvenokārt parādās kā sarunu tēma starp PSRS Ārlietu tautas komisariāta atbildīgām amatpersonām un zviedru diplomātiem, kad zviedriem tiek atgādināts, ka bēgļu atgriešanās traucēšana kaitē PSRS un Zviedrijas attiecībām.

Helēnas Karlbekas un Larsa Bjorlina dokumentu kopojums no Krievijas Arhīviem ir nozīmīgs avots PSRS un Zviedrijas attiecību pētniecībā Baltijas jautājuma

²⁷ Sverige i ryska arkiv. Guide till ryska källor om svensk historia under 1900 - talet. Excerperade och översatta av Helene Carlback - Isotalo och Lars Björlin. I två band - Riksarkivet, 1999

²⁸ О. Кен., А. Рупасов, Л. Самуэльсон. Швеция в политике Москвы 1930 – 1950-е годы. –М, 2005

kontekstā. Dokumentu saraksts, kurā veiktas atzīmes par dokumentu slepenību, liek secināt, ka daudzas ar Baltijas jautājumu saistītās tēmas vēl arvien ir jūtīgas Krievijas attiecībās ar Zviedriju.

2.2. Latvijā publicētie avoti.

Latviešu izcelsmes amerikāņu vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa apkopotais un 2002.gadā izdots dokumentu krājums angļu valodā²⁹ balstās uz ASV Valsts Departamenta arhīviem un atspoguļo situāciju Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. Promocijas darbā izmantots ASV sūtņa Zviedrijā Heršela Džonsona (*Johnson V.Herschel*) 1944.gada 27.novembra ziņojums Valsts departamentam par baltiešu bēgļiem Zviedrijā. Sūtnim Heršelam Džonsonam bijusi īpaša loma Baltijas valstu pilsoņu glābšanā, panākot ASV izlūkdieneņa vajadzībām informācijas vākšanas organizēšanu par Baltijas valstīm. Sūtņa sniegtais vērtējums par polemiku Zviedrijas pilsoniskajā un kreisajā presē par latviešu bēgļiem un notikumu analīze ir vērtīga Zviedrijas sabiedrībā dominējošo viedokļu atklāšanā. Ziņojuma mērķis bija atspēkot zviedru komunistu uzbrukumu ASV un zviedru izlūkdieneņu kopīgi organizētai akcijai bēgļu glābšanā. Sūtnis norāda uz komunistisko avīžu publikāciju neatbilstību patiesībai, atspēkojot to ar Amerikāņu Kara bēgļu padomes rīcībā esošo informāciju par baltiešu bēgļu ierašanās Zviedrijā motīviem – bēgšana no kara šausmām, sākotnēji nacistiem un vēlāk tuvojošās Sarkanās armijas un iespējamās padomju varas atkārtosšanās. H.Džonsona sniegtais bēgļu raksturojums, uzsvars uz to, ka bēgļi nav bijuši politiski organizēti, viņu nepatiku kā pret nacistu, tā arī pret padomju okupāciju un vēlmi atjaunot suverēnu valsti, bija svarīga liecība baltiešu bēgļu aizstāvībai pret padomju uzbrukumiem. Bet, tā kā ziņojums tapis kā atbilde uz Valsts departamenta pieprasījumu, uzsvari tajā likti uz ASV dieneņu nevainojamo rīcību

²⁹ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945 What did America Know? – Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Volume 5-Riga, 2002

Zviedrijā, pret ko jāizturas kritiski, jo informācijas nokļūšana presē vien liecina par ASV un zviedru izlūkdienestu kļūdām.

3. Atmiņas

3.1. Latvijā publicētās atmiņas.

Latvijas Centrālās Padomes aktīva dalībnieka, bēgļu laivu transporta organizētāja un praktiskā izpildītāja Leonīda Siliņa atmiņas, kas apkopotas viņa latviski un zviedriski iznākušajās grāmatās³⁰, ir vērtīgs aculiecinieka vērtējums par latviešu pretošanās kustību, darbību, bēgļu nogādāšanas Zviedrijā akcijām. Savā grāmatā viņš izmanto saraksti ar Latvijas sūtņiem Zviedrijā Voldemāru Salno un Lielbritānijā Kārli Zariņu. Tā sniedz vērtīgu informāciju, bet, diemžēl, ne vienmēr ir norādīta avota atrašanās vieta, līdz ar to L.Siliņa izmantoto avotu ticamības pakāpe mazinās. Var pieņemt, ka daļa sūtņu sarakstes bijusi L.Siliņa personiskajā arhīvā. Tas nodots glabāšanā Zviedrijas Valsts Arhīvā bez piekļuves iespējām tuvākajos 50 gados. Promocijas darbam ir noderīga L.Siliņa grāmatā publicētā Latvijas sūtņa V. Salnā sarakste ar Latvijas Centrālās Padomes vadītāju Konstantīnu Čaksti, kurā viņš raksturo zviedru sabiedrības, evaņģēliski - luteriskās baznīcas un valdības attieksmi pret baltiešiem un Zviedrijas politika kopumā. L.Siliņa atmiņās izmantotās Latvijas sūtņu sarakstes verifikāciju var veikt, to salīdzinot ar Valsts Vēstures Arhīva 293.fondā esošiem dokumentiem, bet autors to nav darījis, kas liek domāt, ka vēstuļu oriģinālu kopijas bijušas viņa rīcībā. Šī pieņēmuma atbilstību patiesībai varēs noskaidrot pēc Siliņa arhīva atvēršanas. Jāatzīst, ka L.Siliņa publicētajās atmiņās jūtama personīgo nopelnu izcelšana laivu slepenās satiksmes organizēšanā, viņš duadz uzmanības velta savu pārdzīvojumu

³⁰Leonīds Siliņš. Nacistiskās Vācijas okupanti: mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās.- Rīga, 2001
L.Silins.Östersjön. Vägen till frihet.1943-1945- Uppsala, 2004

aprakstam, kas L.Siliņa personības pētniekiem sniedz daudz vērtīga materiāla, bet promocijas darba tēmas kontekstā tam ir mazāka nozīme.

3.2. Zviedrijā publicētās atmiņas

Kādreizējā zviedru konsula Latvijā(1989-1991), vēlāk Zviedrijas premjerministra Karla Bilta(*Carl Bildt*) padomnieka Baltijas jautājumos(1991-1994) un Zviedrijas vēstniecības Krievijā ministra-padomnieka(1995-1999) Larsa Petera Fredēna(*Lars Freden*) pirmajai grāmatai³¹ par notikumiem Baltijas valstīs 1989.-1991.gadā ir īpaša vērtība, jo tajā ir apkopotas šo notikumu aculiecinieka un Zviedrijas politikas Baltijas valstīs viena no īstenotājiem atmiņas. Autora diplomāta gaitas noritēja laikā un telpā, kas Zviedrijai bija lielu izaicinājumu laiks drošības politikas jomā – pārmaiņas PSRS nozīmēja arī paradigmas maiņas iespēju Zviedrijas ārpolitikā, kad par tik tālām uzskatītās Baltijas tautas un to apdzīvotās teritorijas kļuva par tuvajiem kaimiņiem. Fredēns bija viens no aktīviem Zviedrijas jaunās politikas pret Baltijas tautām izstrādāšanas iniciētājiem. Grāmatā ir aprakstīts konsula L.Fredēna darbs Zviedrijas konsulātā Rīgā (oficiālais nosaukums Zviedrijas ģenerālkonsultāta Ļeņingradā kantoris Rīgā), citēti fragmenti no ziņojumiem par stāvokli Latvijā un ieteikumi Zviedrijas politikas veidotājiem. Grāmata dod iespēju ielūkoties politikas izstrādes aizkulisēs, atklāj atsevišķu amatpersonu lomu jaunas politiskas pieejas radīšanā un īstenošanā Baltijas reģionā. Autors lielu uzmanību pievērš pagātnes notikumu interpretācijas nozīmei, stereotipu laušanai, un it īpaši vēstures izvērtēšanas nepieciešamībai Zviedrijā, Latvijā un Krievijā. Kā jebkurā uz personīgām atmiņām balstītā darbā, arī L.Fredēna grāmatā visi notikumi skatīti caur viņa paša uztveres prizmu. Autors detalizēti raksta par zviedru konsulāta darba ikdienas problēmām, kas viņam pašam bija nozīmīgi kā jaunam diplomātam. Paša nopelnu izcelšana ir klātesoša viņa grāmatās, bet uz to nav likts galvenais uzsvars. Autors daudz citē savu kolēģu teikto, izmanto

³¹Lars Peter Freden. Förvandlingar. Baltikumets frigörelse och svensk diplomati 1989-1991 – Atlantis, Stockholm, 2004. Grāmatas latviskais tulkojums "Baltijas Brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija. 1989-1991", iznāca 2007.gadā Rīgā

Zviedrijas atzītu vēsturnieku pētījumus. Fredēna grāmata vērtīga arī no tā viedokļa, ka viņš varēja izmantot Zviedrijas Ārlietu ministrijas dokumentus, kas citādi pētniekiem nav pieejami, jo ir jaunāki par 30 gadiem. Bet vienlaicīgi tas sagādā problēmas, jo L.Fredēna apgalvojumus grūti pārbaudīt. Bet tā kā autors norādījis uz izmantoto avotu atrašanās vietu un kopumā ļoti rūpīgi attiecas pret norādēm un uzziņu sadaļu, Fredēna darbs uztverams kā nopietns ieguldījums Zviedrijas politikas Baltijā atklāšanā.

Larsa Petera Fredēna otrā grāmatā par Zviedrijas Baltijas politiku³² pagaidām ir vienīgais darbs par deviņdesmito gadu sākumu Zviedrijas Baltijas politikā. L.Fredēns bija valdības vadītāja Karla Bilta padomnieks Zviedrijas politikas Latvijā, Lietuvā un Igaunijā jautājumos no 1992.- 1994.gadam, tātad bijis Zviedrijas valdības jaunās politikas pret Baltijas valstīm veidošanas tiešs ietekmētājs. Tas viņa atziņām par Zviedrijas attieksmes maiņu piešķir īpašu svaru. Grāmata ir izdota 10 gadus pēc darba premjerministra kancelejā, kas ir priekšrocība sakarā ar to, ka autors var precīzi restaurēt nesenos notikumus. Bet uzmanīgāk jāpieiet L.Fredēna analīzei par Zviedrijas politiku kopumā, kurā dominē viena politiska spēka – Zviedrijas pilsonisko partiju viedoklis.

Promocijas darbā ir izmantojama Zviedrijas ģenerālkonsula Ļeningradā/ Sanktpēterburgā no 1989.līdz 1992.gadam Dāga Sebastiāna Ālandera atmiņas³³ par notikumiem Baltijas republikās 1989. - 1991.gadā, kad viņa darba pienākumos ietilpa šo teritoriju diplomātiska pārraudzīšana. Viņš raksturo Zviedrijas intereses Baltijas republikās 80-to gadu beigās, detalizēti apraksta redzēto Rīgā, Viļņā un Tallinā 1991.gada janvārī, raksturo Baltijas republiku politiskos līderus un savas tikšanās ar tiem. Viņš bija klāt 1991.gada janvārī Baltijas valstu galvaspilsētās, lai, kā pats raksta, padomju vara atskārstu, ka atšķirībā no 1940.gada Baltijas valstis

³²Lars Peter Freden. Återkomster. Svensk säkerhetspolitik och de baltiska ländernas första år i självständighet 1991-1994 – Stockholm, Atlantis, 2006

³³ Dag Sebastian Ahlander. Spelet om Baltikum - Stockholm, 1992

nav vienas, tur atrodas ārvalstu novērotāji. ”³⁴ Ņemot vērā to, ka diplomāta rīcība ir saskaņojama ar savu ārlietu ministriju, ģenerālkonsula demonstratīvā klātbūtne Baltijas republikās bija signāls PSRS, nevis viņa drosmes izrādīšana. Cits jautājums, protams, ir tas, kā zviedru diplomātu klātbūtni Baltijas republikās vērtēja PSRS Ārlietu ministrija, kuras doktrīna par Baltijas valstu brīvprātīgu pievienošanos PSRS nebija mainīta, un katra diplomāta klātbūtni tā varēja tulkot par Baltijas valstu inkorporācijas PSRS atzīšanas apliecinājumu. Šo aspektu D.S.Ālanders nepiemin. Raksturojot Zviedrijas rīcību 1939.-1941.gadā Baltijas valstu inkorporācijas PSRS sastāvā kontekstā, viņš uzsver, ka Zviedrija to *de facto* atzinusi, bet nav skaidrības par *de jure* atzīšanu. Viņš uzsver, ka PSRS karaspēka ienākšana Baltijas valstīs 1940.gadā viennozīmīgi ir raksturojama kā okupācija.³⁵

Kopumā Ālandera atmiņas ir vērtīgs avots 80. gadu beigu un 90. gadu sākuma notikumu Baltijas republikās izgaismošanas kontekstā. Bet ņemot vērā, ka atmiņas publicētas burtiski pāris gadus pēc aprakstītajiem notikumiem, kad zviedru sabiedrībā un politiskajās aprindās dominēja sajūsma par pārmaiņām kaimiņvalstīs, autoram varēja būt papildus stimuls izcelt savu lomu tajos. Šis apstāklis mazina viņa atmiņu kā avota vērtību.

Būtisku informāciju par zviedru aktivitātēm baltiešu atbalstīšanā četrdesmitajos-šesdesmitajos gados sniedz 2008.gadā publicētās Baltijas Komitejas ilggadējā vadītāja profesora Birgera Nermana atmiņas³⁶. Baltijas komitejas vadīšanu 1971.gadā pēc B.Nermana nāves pārņēmušais Zviedrijas parlamenta deputāts Birgers Hagords(*Birger Hagård*) kopā ar profesora meitām, sagatavoja publicēšanai ievērojamā vēsturnieka un arheologa atmiņas par laiku, kad Baltijas jautājumi bija izslēgti no Zviedrijas oficiālo aprindu interešu loka. Baltijas komitejas aktivitāšu baltiešu atbalstam Zviedrijā un sadarbības ar baltiešu trimdas

³⁴ Turpat, 178.lpp

³⁵ Turpat, 74.lpp

³⁶Baltiska Kommitten 1943-2008.Ur Birger Nerman otryckta memoarer. En minnesskrift - Stockholm, 2008

pārstāvjiem apraksts ir nozīmīgs ieguldījums attiecīgā laikmeta zviedru sabiedrības vienas daļas simpātiju atklāšanā pret Baltijas tautām. Atmiņu grāmatā pieminētas Baltijas komitejas publikācijas³⁷, kuras arī izmantotas promocijas darbā, lai raksturotu atsevišķu zviedru sabiedrības slāņu attieksmi pret Baltijas valstīm tajos gados, kad valdība tām nepievērsa uzmanību. Profesora Birgera Nermana atmiņu vienīgais trūkums ir personisko nopelnu noklusēšana, kas varētu būt saistīts ar viņa kā profesionāla vēstures pētnieka nostāju, kad tiek prioritēti rezultāti, nevis pašnovērtējums.

Nozīmīgu informāciju par baltiešu trimdas aktivitātēm Zviedrijā un to lomu Zviedrijas sabiedriskās domas un politisko aprindu ietekmēšanā sniedz igauņu žurnālists un Zviedrijas Tautas partijas valdes loceklis Andres Kings savā pēdējā grāmatā³⁸. Autoram pašam ir ievērojami nopelni Baltijas jautājumu aktualizēšanā Zviedrijā, savas dzīves laikā Zviedrijā viņš publicēja vairāk kā 40 grāmatas par baltiešu tematiku, kā bija lielisks debatētājs. Viens no būtiskiem trūkumiem viņa publikācijās ir atsauču trūkums. Tas pats sakāms par viņa pēdējo grāmatu, „Dzīve Baltijai”.

Vērtīgs deviņdesmito gadu sākuma Zviedrijas oficiālās nostājas Baltijas jautājumos raksturojošs izdevums ir divu aculiecinieku semināru publikācija. Šādus seminārus, kuros atmiņās par deviņdesmito gadu sākuma Zviedrijas attiecībām ar Baltijas republikām dalījās Zviedrijas amatpersonas, politiķi un pētnieki, sarīkoja Sēdertornas augstskolas Baltijas un Centrāleiropas studiju centrs (CBEES).³⁹ 2006. gada 14. novembrī un 2007. gada 24. aprīlī semināru paneldiskusijās piedalījās Zviedrijas Sociāldemokrātu valdības Vides ministre (1986–1991) Birgita Dāla (*Birgitta Dahl*), parlamentārietis no konservatīvo

³⁷ Tika publicēti žurnāli *Brännande Östersjöproblem*, Kā piemēri minamas sekojošas publikācijas : Nerman Birger. *Baltikum ska leva*-Stockholm, 1956; *Friheten möter diktatorn/red. Av Göran Albinsson, Arvo Horn, Birger Nerman*. Utgiven av Junikommitten / Stockholm, 1964 ; *Frihet vid fritt hav/red Arvo Horn*. - Junikommitten, Stockholm, 1966

³⁸ Kung Andres. *Ett liv för Baltikum*. Journalistiska memoarer - Stockholm, Timbro, 2002

³⁹ Sverige och Baltikumets frigörelse. *Två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989-1994*. Red .av Thomas Lunden och Torbjorn Nilsson - CBEES, Stockholm, 2008

Moderātu partijas igaunis Pēters Lukseps (*Peeter Luksep*), Zviedrijas Ārlietu ministrijas atbildīgais referents par Padomju Savienību Hans Ulssons (*Hans Olsson*), vēsturnieks, politoloģijas profesors un diplomāts Kristers Valbeks (*Krister Walbäck*), Zviedrijas sociāldemokrātu partijas funkcionārs, B.Dālas vīrs igaunis Ens Koks (*Enn Kokk*), vēstnieks Lars Fredēns, Zviedrijas Izlūkdienesta MUST analīzes nodaļas vadītājs 1990.-1996.gadā Jans Blumkvists (*Jan Blomquist*), Tieslietu ministre 1988.-1991. un 1994.-2000.gados, un Zviedrijas Ārlietu ministre no 2003.līdz 2006.gadam Laila Freivalds, parlamentārietis no Tautas partijas un laikraksta *Nya Uppsala Tidningen* galvenais redaktors Hokans Holmbergs (*Håkan Holmberg*). Sedertornas augstskolas CBEES mācībspēku radošā pieeja noorganizējot pasākumus, kuros vienlaicīgi savās atmiņās par darbu ar Baltijas jautājumiem varēja dalīties vairāki nozīmīgi tā laika politikas spēlētāji, dod iespēju restaurēt deviņdesmito gadu sākuma notikumus, atklāt to aizkulises, atsevišķu amatpersonu rīcības motivāciju.

3.3. Krievijā publicētās atmiņas.

Kādreizējā PSRS vēstnieka Zviedrijā (1982-1990) un Padomju Savienības pēdējā ārlietu ministra Borisa Pankina atmiņas⁴⁰ ir vērtīgas kā divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu beigu un deviņdesmito gadu sākuma notikumu aculiecinieka piezīmes. Viņš bija vienīgais publiski zināmais padomju diplomāts (tai laikā PSRS vēstnieks Čehoslovākijā), kurš nepakļāvās 1991.gada valsts apvērsuma rīkotājiem PSRS. Savās atmiņās viņš pieskaras arī Baltijas jautājumam. Kaut arī ne īpaši izvērsti, bet tomēr raksturo šī jautājuma nozīmi Zviedrijas politikā. Autors atzīmē, ka *de facto* Zviedrija bija atzinusi Baltijas valstu iekļaušanu PSRS, un uzreiz pēc kara deportējusi daļu baltiešu pilsoņus uz PSRS, tādējādi radot zviedru sabiedrībā ilgstošu vainas apziņu par savu rīcību pret baltiešiem un izceļ zviedru sociāldemokrātu mēģinājumus labot savu kļūdu, ko beidzot tā varējusi izdarīt

⁴⁰ Autorens rīcībā ir atmiņu tulkojums zviedru valodā. Boris Pankin. De sista hundra dagar – Wiken, 1992

sākoties *perestroikai*. Viņš piemin arī Zviedrijas ārlietu ministra Stena Andersona Tallinas, Rīgas un Viļņas apmeklējumu pirms vizītes Maskavā, bet detaļas nemin, lai gan pats piedalījies tās norisē. Kaut gan Baltijas jautājuma sakarā B.Pankins noklusē vairākas būtiskas detaļas, piemēram, nerunā par Stēna Andersona problemātisko preses konferenci Tallinā 1988.gada novembrī, kad tika noliegts Baltijas valstu okupācijas fakts, jāatzīst, ka viņš izprot ar baltiešiem saistīto jautājumu sarežģītību Zviedrijā. Ņemot vērā to, ka autors ir bijis ietekmīga padomju amatpersona, viņa uzmanības pievēršana Baltijas tematikai liecina par šīs tēmas nozīmi PSRS un Zviedrijas attiecībās. Tiešas iesaistes baltiešu jautājumu risināšanā autoram nebija, līdz ar to viņa vērtējumus var uztvert kā objektīvus. Atzīmējams arī, ka B.Pankins ir brīvs no tām klišejām, ko parasti padomju diplomāti lietoja baltiešus raksturošanai.

No faktoloģiskā viedokļa izmantojamas ir J.Rimko atmiņas par Ņ.Hruščova vizīti Zviedrijā 1964.gadā⁴¹, kuras gatavošanā piedalījās kā PSRS vēstniecības Zviedrijā preses atašejs. Viņš atklāj dažas interesantas Hruščova vizītes detaļas, kas raksturo padomju – zviedru attiecību nianšes, piemēram, jūtīgumu attiecībā uz kritiku, ko zviedru pilsoniskās sabiedrības daļa publiski puda par PSRS, tai skaitā labējo aprindu un baltiešu trimdas protestus pret plānoto Hruščova vizīti 1959.gadā. Par Hruščova vizīti Zviedrijā šādā aspektā līdz šim nebija rakstīts.

Padomju izlūks Boris Grigorjevs, kurš intervijā zviedru avīzei Metro 2005.gada 27.septembrī sevi dēvē par spiegu, no 1977.līdz 1982.gadam strādāja Stokholmā PSRS vēstniecībā kā otrais sekretārs. Savās atmiņās par šo periodu⁴² daudz uzmanības viņš pievērš Zviedrijas un PSRS attiecībām šajā periodā, izlūka ikdienas dzīvei un attiecībām ar darba biedriem vēstniecībā. Promocijas darba kontekstā īpašu interesi izraisa viņa darba biedru no Latvijas raksturojums. Autors norāda uz baltiešu izcelsmes diplomātu no Baltijas padomju republikām atrašanās

⁴¹Е.Рымко. Визит Никиты Хрущева в Швецию. Воспоминания дипломата – Северная Европа. Проблемы истории. – Москва 2005, 300.-312.лpp

⁴² Борис Григорьев. Повседневная жизнь советского разведчика - Москва, 2004

Skandināvijas valstīs nolūku – uzturēt kultūras saites ar igauņu un latviešu lielajām kolonijām šajās valstīs. Kā norāda autors Baltijas republikām bija piešķirta īpaša darba vietu kvota PSRS vēstniecībās Skandināvijas valstīs. Šajā periodā no Latvijas Zviedrijā strādāja Ivars Ķezbers un Alberts Liepa. Raksturojumi gan nav īpaši detalizēti, netiek rakstīts par viņu darba uzdevumiem, bet vadoties no Latvijas Valsts arhīvā pieejamās informācijas latviešu padomju diplomāti nodarbojās ar informācijas vākšanu par latviešu trimdu, ko varēja izmantot padomju izlūkdieneņa vajadzībām. Grigorjevs atzīmē, ka izlūkdieneņa darbinieki neatklāj savus dieneņa uzdevumus (uz to viņš norāda jau minētā intervijā, uzsverot, ka nevēlas būt kā padomju ģenerālis Kalugins, kurš pēc pārbēgšanas pie amerikāņiem atklājis vairāku aģentu vārdus).

4. Zinātniskā literatūra.

4.1. Zviedrijā publicētā literatūra

Atsevišķām ar Baltijas jautājumiem veltītām tēmām Zviedrijas historiogrāfijā ir pievērsts daudz uzmanības. Pie tādām pieskaitāma baltiešu militārpersonu izdošanai veltīti pētījumi un rakstu krājumi, un populāras grāmatas.⁴³

Fundamentālajā darbā divos sējumos zviedru vēsturnieks Kurts Ekholms⁴⁴ apraksta un izanalizē vācu karadieneņā bijušo militārpersonu izdošanu Padomju Savienībai. Promocijas darbam īpaši noderīgs ir autora sniegtais vērtējums par sabiedrības un atsevišķu amatpersonu attieksmi pret valdības lēmumu izdot baltiešus. Autors ir pārliecināts, ka valdība varējusi rīkoties citādi, bet valdības

⁴³Piemēram, Curt Ekholm. Balt-och tyskutlämningen 1945-1946. Omständigheter kring interneringen i läger i Sverige och utlämningen till Sovjetunionen av f d tyska krigsdeltagare - Uppsala, 1984; Osvalds Freivalds. De internerade balternas tragedi i Sverige år 1945-1946.- Stockholm, 1968; I Baltutlämningens skugga. Internering och utlämning av tyska militärflyktingar via lägren i Rinkaby och Gälltofta 1945-1956 - Kristinastad, 2004; .A.Landsmanis. De misstolkade legionärerna, Stockholm, 1970; P.O.Enkvist. Legionärerna - Stockholm, 1968

⁴⁴Curt Ekholm. Balt-och tyskutlämningen 1945-1946. Omständigheter kring interneringen i läger i Sverige och utlämningen till Sovjetunionen av f d tyska krigsdeltagare - Uppsala, 1984

pilsoniskās partijas ieņēmušas pasīvu pozīciju un sociāldemokrātu politika pret PSRS ņēmusi virsroku. Kurta Ekholma pētījums parāda šī Zviedrijas 20.gadsimta vēsturē traģiskā notikuma sīkākās detaļas. Bet tā kā Ekholms neslēpj savu izteikti negatīvo vērtējumu par Zviedrijas valdības lēmumu izdot baltiešus Padomju Savienībai, tad viņa fundamentālajā pētījumā vietām jūtama subjektīva attieksme, un dažviet analīzes vietā dominē emocijas.

Zviedrijā publicētā Osvalda Freivalda grāmata⁴⁵ bija pamatīgākais darbs par baltiešu militārpersonu izdošanu līdz Kurta Ekholma doktora disertācijas Upsalas universitātē uzrakstīšanai 1984.gadā. Tās vērtība nemazinās arī šodien, jo autors, rakstot par zviedru politiskās elites un sabiedrības reakciju uz baltiešu militārpersonu izdošanu, pastāvīgi atsaucas uz Zviedrijas parlamenta sesiju stenogrammām un citē zviedru avīžu rakstus. Autors ir latviešu trimdinieks, kurš kopā ar citām trimdas personībām centās izgaismot zviedru sabiedrībai latviešu bēgļu sarežģīto situāciju, un atspēko zviedru sabiedrības daļā valdošos stereotipus par visu baltiešu brīvprātīgo sadarbošanos ar nacistiem Otrā pasaules kara laikā. Viņa vērsta kritika pret Zviedrijas sociāldemokrātiem, kuri atbalstīja leģionāru izdošanu, un Zviedrijas pilsonisko aprindu politiķu pozitīva izcelšana, uztverama kontekstā ar to, ka grāmatas rakstīšanas laikā pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados dominējošais sociāldemokrātu viedoklis par Baltijas jautājuma noklusēšanu O.Freivaldam, tāpat kā daudziem citiem trimdiniekiem nebija pieņemams.

Nelielajā grāmatiņā latviešu trimdinieks Artūrs Landsmanis⁴⁶, kurš nokļuva Zviedrijā kā bēglis 1945.gada maijā, kritiski izvērtē zviedru rakstnieka Pēra Olofa Enkvista 1968.gadā izdoto grāmatu "Leģionāri". Autora pārmetumus P.O.Enkvists pelna arī tādēļ, ka viņš maldinājis zviedru lasītāju, izplatīdams nepatiesību par

⁴⁵Osvalds Freivalds. De internerade balternas tragedi i Sverige år 1945-1946.- Stockholm, 1968

⁴⁶Arturs Landsmanis. De misstolkade legionärererna – Stockholm, 1970

baltiešiem Zviedrijā. Tekstā ir atsauces uz pamatīgo pētījumu, ko veicis cits trimdas latvietis Osvalds Freivalds, respektīvi, viņa 1968. gadā izdotā grāmata “Internēto baltiešu traģēdija Zviedrijā 1945.- 1946.gadā”. A.Landsmaņa rakstītais apliecina trimdas sabiedrības sāpīgo reakciju uz ļoti jūtīgas tēmas atspoguļojumu savas mītnes zemes literatūrā, kas tika uztverts kā aizvainojums un vēsturiskās patiesības izkropļojums. Šī nelielā grāmatiņa nevar pretendēt uz nopietnu pētījumu, bet tā atklāj problēmu – baltiešu trimda noliedza Zviedrijas sabiedrībā izplatīto stereotipu par baltiešiem kā nacistu kolaborantiem. A.Landsmanis asi kritizē rakstnieku P.O. Enkvistu par paļaušanos uz padomju propagandu. Bet savā kritikā A.Landsmanis nepamana Enkvista romāna pozitīvo pusi- grāmata pievērta uzmanību šai tēmai Zviedrijā un grāmatas iespaidā izvērtusies diskusija kļiedēja daudzus aizspriedumus pret baltiešiem. Par to, ka Landsmaņa kritika par romānu būtu respektējama, liecina 1984. gadā Upsalas universitātē aizstāvētā doktora disertācija par baltiešu un vācu militārpersonu izdošanu 1945-1946.gadā⁴⁷, kuras autors arī ļoti negatīvi vērtēja P.O.Enkvista romānu.

Savā grāmatā zviedru vēsturnieks Vihelms Agrels⁴⁸ ir pievērsis daudz uzmanības Baltijas valstu tematikai, izvērtējot Zviedrijas valdības politiku pret tām Otrā pasaules kara laikā, rakstījis par zviedru izlūkdieneņa interesēm Baltijas telpā gan kara, gan arī pēckara periodā. Autors uzskata, ka neitralitāti sludinošās Zviedrijas rīcība, izdodot Padomju Savienībai baltiešu leģionārus, radīja tās iekšpolitikai un ārpolitikai tālejošas sekas. Viņš detalizēti apraksta izdošanas lēmuma pieņemšanas procesu, saskata tiešu saiti starp Zviedrijas valdības attieksmi pret Baltijas valstīm 1940.gadā un leģionāru tēmas risinājumu. Uzdodot jautājumu, vai valdības rīcība bija morāla, zinot to, ka izdodamie šo soli uztver kā viņu sūtīšanu nāvē, autors pauž savu negatīvo attieksmi pret valdības rīcību.⁴⁹ Viņaprāt, valdība bija sākusi domāt līdzīgi lielvalstīm un kļuvusi par tādu kā palīgpolīciju, kas cīnījās ar mazāk

⁴⁷ Curt Ekholm. Balt-och Tyskutlämningen 1945-1946. Ömständigheter kring internering i läger i Sverige och utlämningen till Sovjetunionen av f d tyska krigsdeltagare- Stockholm, 1984

⁴⁸ Wilhelm Agrell. Fred och Fuktan. Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918 – 2000. - Lund, 2000

⁴⁹ Turpat, , 89-92.lpp

atbildīgiem spēkiem pašu zemē un uzsver, ka tā nokļuvusi tādās kā “šķērēs”, izdabājot lielvarām un vienlaicīgi no tām baidoties. Jo kritiskāka kļuvusi sabiedriskā doma, jo intensīvāk rīkojusies valdība, lai atjaunotu līdzsvaru neitralitātes šūpolēs.⁵⁰ Par nozīmīgu faktoru leģionāriem liktenīgā lēmuma pieņemšanā autors nosauc korporatīvo saišu stiprumu: visi nepopulārā lēmuma pieņēmēji bijuši savā starpā pazīstami un viens otru atbalstījuši.

Daudz uzmanības autors velta zviedru militāram izlūkdienestam un piemin epizodes no tā darbības Latvijas teritorijā kara beigu un pēckara gados. Viņš norāda uz bēgļu laivu izmantošanu izlūkdienesta darbinieku iesūtīšanai okupēto Baltijas valstu teritorijās informācijas vākšanai par padomju karaspēka virzību, atklāj centienus izveidot ziņotāju tīklu Padomju Savienības rietumu teritorijās un atzīst baltiešu bēgļu sniegtās informācijas nozīmi. Viņš nevairās atklāt zviedru izlūkdienestu neveiksmes, par kuru cēloņiem tiek uzskatīts padomju drošības dienestu iefiltrēšanās nacionālās pretošanās kustības rindās, viltus informācijas piegāde zviedriem un to operāciju izgāšana.⁵¹ Kopumā, runājot par Zviedrijas priekšrocībām *aukstā kara* laikā, V.Agrels izceļ ģeogrāfisko komponenti – Zviedrija atradās tuvu padomju okupētajai Baltijai un Austrumeiropai, pa Baltijas jūru gāja praktiski vienīgais ceļš cauri “dzelzs priekškaram”. Nevērtējot augstu zviedru izlūkdienesta praktiskās iespējas Baltijā, autors norāda, ka sadarbība ar britu un amerikāņu dienestiem bijusi veiksmīga.⁵²

Visai svarīgas ziņas V.Agrels sniedz par atsevišķiem PSRS dienestu darbiniekiem, piemēram, latvieti Nikolaju Neilandu. V.Agrels kļiedē mītu par Neilanda īpašajiem nopelniem Zviedrijas premjerministra Ulofa Palmes labvēlīgā

⁵⁰ Turpat,96.lpp.

⁵¹ Turpat,119.lpp.

⁵² Turpat, 121-123.lpp

noskaņošanā pret PSRS. Atsaucoties uz bijušā VDK rezidenta Londonā Oļega Gordijevska rakstīto, autors norāda, ka N.Neilanda nopelni varētu būt pārspīlēti.⁵³

Viņa secinājumi par padomju drošības dienestu lomu Zviedrijas drošības politikas veidošanā ir vērā ņemami, neskatoties uz to, ka vēsturniekiem ir ļoti ierobežota pieeja PSRS VDK arhīviem. Šī apstākļa dēļ Agrela apgalvojumu verificācijas iespējas pagaidām ir ierobežotas. V.Agrela pētījums atklāj daudz jaunu lappušu Zviedrijas politikā iepretī Baltijas valstīm. Uz pieejamo materiālu bāzes autors analizē zviedru izlūkdienestu darbu Latvijā, apraksta tā metodes un neveiksmju cēloņus. Ņemot vērā jebkura izlūkdienesta specifiku, kas saistīta ar informācijas drošību, nevar izslēgt, ka autors nevar atklāt visas detaļas, kas mazina viņa apgalvojumu patiesumu.

V.Agrels arī pievērš uzmanību baltiešu neatkarības kustībām 80-to gadu beigās un 90-to gadu sākumā, norādot uz to, ka Zviedrijas oficiālā politika bijusi nogaidoša, bet tāda bijusi arī citām Rietumvalstīm, jo dominējušas bailes no iespējamā PSRS sabrukuma izraisītām sekām. Zviedrijas gadījumā sabiedriskā doma bija daudz atbalstošāka baltiešu neatkarības centieniem (piemēram, tas izpaudās regulāros atbalsta mītiņos 1990.–1991.gadā Zviedrijas vairāku pilsētu galvenajos laukumos) salīdzinājumā ar valdības oficiālo pozīciju.

V.Agrels kritiski izturas pret Zviedrijas oficiālo politiku Baltijas valstīs. Savos vērtējumos par Zviedrijas politiku pret PSRS un Baltijas valstīm un baltiešiem viņš vadās galvenokārt no morālām pozīcijām, kas piešķir pētījumam papildus dimensiju.

Vienu no daudzajām grāmatām Vilhelms Agrels⁵⁴ ir veltījis padomju izlūkdienesta aktivitātēm Stokholmā Otrā pasaules kara laikā līdz 70.gadiem, Rietumu izlūkdienestu sadarbībai padomju spiegošanas tīkla atklāšanā un Zviedrijas

⁵³ Turpat, 247.lpp.

⁵⁴ Wilhelm Agrell. Venona. Spåren från underrättelsekrig –Lund, 2003

dienestu īpašajai lomai. V. Agrela citētās padomju aģentu atšifrētās telegrammas atklāj, ka savi aģenti padomju speciālajiem dienestiem bija starp bēgļu pārvedējiem, arī tādejādi tika vākta informācija par britu, amerikāņu un zviedru izlūkdienesta interesēm Baltijā.⁵⁵ Faktoloģiski bagātajā un interesanti uzrakstītajā darbā autors atklāj Stokholmas nozīmi dažādu valstu izlūkdienestu darbā, un zviedru slepeno dienestu sadarbību ar Rietumu dienestiem „ aukstā kara” laikā cīņā ar PSRS nelegālo darbību Zviedrijā. Diemžēl Baltijas valstīm autors pievēršas garāmejojot, lai gan, domājams, informācija viņa rīcībā ir gana apjomīga. Bet arī no skopajiem faktiem var secināt, ka Baltijas jūras dienvidu piekrastei bija svarīga loma Rietumu valstu, ieskaitot Zviedrijas valsts drošības interešu aizstāvībā. Izlūkdienestu savstarpējā cīņā padomju aģenti izrādījās spēcīgāki, kas, iespējams, ietekmēja Baltijas tautu un to valstu likteņus visus pēckara gadus.

Zviedrijas koalīcijas valdības uzdevumā 1992. gadā tika uzsākts pētījums par Zviedrijas neitralitātes politiku 1949.-1969. gados un gatavošanos eventuālajam karam.⁵⁶ Vairākas akadēmisko aprindu un diplomātijas laukā strādājošas autoritātes uz pieejamo arhīvu materiālu bāzes un veicot amatpersonu intervēšanu, atklāj Zviedrijas drošības politikas apsvērumus aukstā kara posmā, kad netika izslēgta agresija no PSRS puses. Baltijas jautājumam kā tādām pētījuma autori nepievēršas, bet tiek atzīmēta PSRS Baltijas teritorija, kura bijusi zviedru militārā izlūkdienestu uzmanības lokā.⁵⁷ Izlūkdienesta veikto operāciju detaļas netiek atklātas, kas, iespējams, sasiņts ar to slepenības statusu. Bet pētījums kopumā sniedz labu fona informāciju par starptautisko stāvokli. Ņemot vērā to, ka pētījuma pasūtītājs ir pilsonisko partiju koalīcijas valdība, tad tajā atspoguļojas sociāldemokrātu un pilsonisko partiju dažādie viedokļi par Zviedrijas

⁵⁵ Turpat, 266.lpp.

⁵⁶ Om Kriget kommit...Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969 - Stockholm, 1994

⁵⁷ Wilhelm Carlgren. Sverige och Baltikum. Från Mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt - Stockholm, 1993, 138.lpp

izvēlēto drošības politikas strātēģiju un taktiku divdesmit gadu garumā. Varētu teikt, ka ar šo pētījumu aizsākās par tabu tēmu kļuvusī neitralitātes politikas nopietna analīze un vairāku ar to saistītu detaļu atklāšana, piemēram, sadarbība ar Rietumvalstu izlūkdienestiem pret PSRS.

Vilhelms Karlgrēns ir viens no pazīstamākiem Zviedrijas 20.gadsimta ārpolitikas vēstures speciālistiem. Ilgstošus gadus būdams Zviedrijas Ārlietu ministrijas Arhīvu vadītājs, viņam ir bijuši pieejami plaši materiāli, tai skaitā tādi, kas saistīti ar Baltijas valstīm un Baltijas jautājumu. 1993.gadā iznāca pēc Zviedrijas Ārlietu ministrijas pasūtījuma tapusī nelielā Karlgrēna grāmatiņa.⁵⁸ Tajā autors raksta par Baltijas valstu un Baltijas jautājuma vietu Zviedrijas ārpolitikā. Uz arhīvu materiālu bāzes viņš nonāca pie skarbām atziņām: Zviedrija nevēlējās riskēt un iestāties par Baltijas valstu interesēm, jo jau 20.gadsimta 20-tos gados bija pieņēmusi lēmumu par to dzīvotnespēju.⁵⁹ Zviedrijas nihilistiskās attieksmes pret Baltijas valstīm cēloņu vidū Karlgrēns akcentē to, ka trūcis kopīgu tradīciju, kā tas bijis Somijas gadījumā. Somija bija Zviedrijas sastāvā līdz 1809.gadam. Pret Baltijas valstīm zviedri vēl aizvien izturējās kā pret bijušām cara Krievijas provincēm. Livonijas teritoriju atrašanās Zviedrijas lielvalsts sastāvā līdz 1721.gadam nekādu sentimentu Zviedrijas politiķos zviedru politiķos un sabiedriskā domā neradīja, tas bija pārāk sen.

V.Karlgrēna īpašais statuss Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīva vadītāja amatā pavēra viņam iespējas pievērst uzmanību dokumentiem, kas citādi pētniekiem nebija pieejami. Savā veidā privileģētais pētnieks un atzītais vēsturnieks (Karlgrēns ir arī grāmatu “Zviedrijas ārpolitika 1939-1945”⁶⁰, “Zviedrijas

⁵⁸ Wilhelm Carlgren. Sverige och Baltikum. Från Mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt- Stockholm, 1993

⁵⁹ Turpat, 47.lpp.

⁶⁰ W. Carlgren. Svensk utrikespolitik 1939-1945 –Stockholm, 1973; W. Carlgren. Swedish Foreign Policy During the Second World War - London, 1977

izlūkdienesti 1939-1945”⁶¹ u.c.autors) ar šo nelielo Zviedrijas un Baltijas valstu attiecībām veltīto grāmatu radīja uzskatu, kam citi pētnieki labprāt seko. Proti, ka Baltijas valstis Zviedrijas politikā nav spēlējušas kaut cik nozīmīgu lomu, jo to dzīvotspēja *a priori* tikusi apšaubīta. Karlgrēna secinājumu pamatā izmantotajiem atsevišķu zviedru politiķu izteikumiem (Estēns un Torstēns Undēns) un argumentācijai par Zviedrijas prioritāšu Ziemas kara laikā simtprocentīgu orientāciju uz Somiju jāpieiet kritiski. Promocijas darba viens no uzdevumiem ir iesakņojušās uzskata zviedru vēsturnieku aprindās par Baltijas valstīm apšaubīšana.

Vilhelma Karlgrēna skolas izteikts turpinātājs ir Ziemas kara speciālists zviedru vēsturnieks Kristers Valbeks. Savā izvērstajā rakstā “Zviedrijas drošības politika un Molotova-Ribentropa pakts”, kas ir pamatā viņa nolasītam referātam Starptautiskā zinātniskā konferencē Maskavā 2005.gada 3.-4. februārī un publicēts konferences materiālu krājumā krievu valodā,⁶² raksturojot Zviedrijas drošības politikas apsvērumus 1939.gada vasarā, pievērš uzmanību arī Baltijas valstīm un Molotova –Ribentropa pakta izraisītām sekām. Tā kā K.Valbeks ir atzīts Ziemas kara speciālists, tad viņa secinājumiem par kopsakarībām Zviedrijas rīcībā pret Baltijas valstīm laikā, kad Somija atradās kara stāvoklī ar Padomju Savienību, pievēršama nopietna uzmanība. Bet tai pat laikā, vienas tēmas izcils speciālists, var kļūdīties savās analīzēs par citām tēmām. Miera panākšana starp Somiju un PSRS bija Zviedrijas drošības politikas absolūta prioritāte, jo Somija robežojās ar Zviedriju pa sauszemi. Ka šī miera panākšanai Baltijas valstu upurēšana bijusi likumsakarīga, ir K.Valbeka pieņēmums.

⁶¹ W.Carlgrén. Svensk underrättelsetjänst 1939 – 1945 - Helsingborg,1985

⁶²К.Вальбек.Шведская политика безопасности и пакт Молотова – Рибентропа – Международный кризис 1939 – 1941 гг.: от советско-германских договоров 1939 года до нападения Германии на СССР.Материалы международной конференции, Москва, 3-4 февраля 2005 г. – Москва, 2006, с.423-440.

1996.gadā tapis pētījums, kurš veltīts Zviedrijas politiskās elites viedokļa maiņai pret Baltijas neatkarības centieniem. Tā autors ir Zviedrijas Bruņoto spēku Analīzes nodaļas līdzstrādnieks Pērs Samuelsons.⁶³ Pētījumā izsekots Zviedrijas amatpersonu, parlamentāriešu, opozīcijas politiķu viedokļiem par attīstību Baltijas republikās un Zviedrijas atbalstam baltiešiem. Pētījuma trūkums meklējams tajā apstākļi, ka tas balstīts tikai uz viena avota bāzes – zviedru presi. Analizējot preses rakstu tematiku un biežumu, autors nonāk pie adekvātiem secinājumiem par zviedru intereses un atbalsta pieaugumu Baltijas tautām to neatkarības centienos. Bet tā kā mēdiju ziņām kā avotam ir ierobežota ticamība, tad arī pētījumam jāpieiet kritiski.

4.2. Krievijā publicētā zinātniskā literatūra

Padomju skandināvis Aleksandrs Kāns (kopš 80-to gadu beigām emigrācijā Zviedrijā) savā grāmatā, kas tika publicēta 1967.gadā⁶⁴, cita starpā pievēršies arī Baltijas valstu liktenim Otrā pasaules kara laikā un raksturojis Zviedrijas attieksmi gan pret Baltijas valstu iekļaušanu Padomju Savienībā, gan mantisko pretenziju Baltijas republikās noregulēšanu ar PSRS, gan pieskāries baltiešu bēgļu jautājumam kā traucējošam faktoram PSRS – Zviedrijas attiecībās. Neskatoties uz to, ka grāmatas tapšanas laikā autoram pieejamie avoti bija gaužām ierobežoti (pamatā orientējies uz nedaudziem pieejamiem arhīvu materiāliem un padomju presē atspoguļotiem notikumiem, kā arī vairāku zviedru augstu amatpersonu memuāriem), autora sniegtais Baltijas politikas raksturojums Zviedrijā lielās līnijās sasaucas ar deviņdesmito gadu zviedru autoru darbiem. Vērtējot zviedru gatavību atzīt Baltijas valstu iekļaušanu PSRS, autors atzīmē to, ka Zviedrija bija pasteigusies atzīt izmaiņas Baltijas jūras pretējā krastā un atšķirībā no ASV atzinusi PSRS jurisdikciju pār Baltijas valstīm. Viņš raksta arī par Zviedrijas pilsonisko aprindu kritisko attieksmi pret valdības politiku Baltijas jautājumā.

⁶³Per Samuelsson.Svensk syn på Baltikumets frigörelse 1988-1996.- FOA,Avdelning för Försvarsanalys, Stockholm, December 1996

⁶⁴A.S. Kan. Vnešņaja politika Skandinavskih Stran v godi vtoroj mirovoj vojni.- Moskva, 1967

Autors nav aizrāvis ar padomju rīcības Baltijas reģionā slavinājumiem, kas tā laika politiskās konjunktūras kontekstā būtu bijis visai piemēroti. Arī šī iemesla dēļ A.Kāna pētījums pamatos uzskatāms par objektīvu arī no šodienas viedokļa.

Krievijas Valsts Humanitārā Universitāte 1999.gadā publicēja Upsalas universitātes profesora Aleksandra Kāna grāmatu.⁶⁵ Kopš 1987.gada Zviedrijā dzīvojošais un strādājošais profesors jaunajā mācību līdzeklī ir balstījies uz saviem fundamentālajiem pētījumiem par Zviedrijas un Krievijas/PSRS vēsturi un izmantojis jaunākos zviedru pētījumus, tādējādi izveidojot apjomīgu vēstures ainu, kas īpaši attiecas uz 20.gadsimta notikumiem. Autors raksta arī par Baltijas valstu un baltiešu bēgļu likteņiem, ieskaitot internēto nacistiskās Vācijas militārā dienestā iesaukto baltiešu izcelsmes militārpersonu izdošanu PSRS, kas kā tēma līdz šim nebija figurējusi Krievijas zinātniskajā literatūrā. Atbrīvojies no padomju ideoloģiskā sloga, autors pievērš lasītāja uzmanību agrāk jūtīgiem jautājumiem – Zviedrijas valsts iestāžu atteikumam izdot PSRS civilos bēgļus, bet konstatē zviedru valdības “pragmatismu” attiecībā pret internētām militārpersonām, kuras izdeva Padomju Savienībai pret viņu gribu. Autors piemin šo personu traģiskos likteņus, nokļūstot padomju Gulagā, un šī notikuma izsauktās kauna un sašutuma jūtas zviedru sabiedrības lielā daļā.

Vērtīga ir arī autora sniegtā analīze par Zviedrijas un PSRS attiecībām „aukstā kara” apstākļos, Gorbačova pārbūves politikas ietekmi uz Zviedrijas attieksmes maiņu pret baltiešu tautām, kas saistāma ar jaunas drošības situācijas izveidošanos Baltijas jūras reģionā – atomieroču izvešanas no Baltijas republikām pēc „aukstā kara” beigām.

Divu krievu vēsturnieku Oļega Kena, Aleksandra Rupasova (Sanktpēterburgas Universitāte) un zviedru vēsturnieka Lennarta Samuelsona (Stokholmas

⁶⁵ Aleksandr Kan. Švecija i Rossija v prošlom i nastojašem - Moskva, 1999

Ekonomiskā Skola) 2005.gadā izdotā kopīgā grāmata⁶⁶ ir pirmais pētījums Krievijas historiogrāfijā, kurā pievērsta uzmanība Latvijas, Igaunijas un Lietuvas vietai Baltijas jūras reģionā 30-to gadu beigās un 40-tos gados, un kritiski vērtēta Zviedrijas politika attiecībā pret Baltijas valstu neatkarības zaudēšanu 1939.-1940.gadā. Autori izklāsta padomju spiediena politiku pret Zviedriju baltiešu bēgļu repatriācijas jautājumā, atklāj PSRS galveno nolūku - nepieļaut baltiešu pretpadomju centra izveidi Zviedrijā. O.Kens un A.Rupasovs secina, ka baltiešu bēgļu jautājums saglabāja aktualitāti PSRS - Zviedrijas attiecībās vēl 1950-to gadu sākumā. Padomju un zviedru attieksme bēgļu jautājumā tiek ilustrēta ar spilgtiem piemēriem no amatpersonu sarakstes un sarunām. Runājot par PSRS agresiju pret Baltijas valstīm, O.Kens un A.Rupasovs sauc to par okupāciju.⁶⁷ Autori izmantojuši plašu avotu un historiogrāfijas bāzi - gan Krievijas Federācijas Ārpolitikas arhīva slepenības statusu zaudējušus dokumentus, diplomātisko saraksti starp padomju sūtni Aleksandru Kolontaju un PSRS Tautas Ārlietu Komisariāta vadību, Zviedrijas Valsts un Kara arhīvu materiālus, kas ir svarīgi no aprakstīto faktu un secinājumu ticamības pakāpes viedokļa. Ņemot vērā arī plašo zinātniskās literatūras un memuāru literatūras klāstu, ko autori apguvuši monogrāfijas tapšanā, kā arī to, ka autori spējuši abstrahēties no politiskās konjunktūras vilinājuma, monogrāfija uzskatāma par nopietnāko līdz šim tapušo pētījumu krievu valodā par Zviedrijas un Baltijas valstu politiku 1939.-1940.gadā.

4.3. Latvijas historiogrāfija

Zviedrijas un Latvijas attiecību problemātikai zinātniskos darbos Latvijā ir pievērsuši uzmanību divi vēsturnieki – Kārlis Kangeris un Uldis Neiburgs.

Latvijas vēsturnieku komisijas 2002.gada konferencē nolasītais referāts par latviešiem Zviedrijā un PSRS – Zviedrijas attiecībām 1941.-

⁶⁶ О.Кен, А.Рупасов, Л.Самуэльсон. Швеция в политике Москвы 1930-1950-е годы - Москва, 2005

⁶⁷Turpat, 6.lpp.

1959.gadā⁶⁸ koncentrētā veidā atspoguļo latviešu vēsturnieka K.Kangeris pētījumus par Zviedrijas politiku attiecībā pret Baltijas valstīm. Promocijas darbā ir izmantoti arī citi Kangeris zinātniskie raksti un referāti⁶⁹.

Autors uzskatāms par baltiešu tēmas Zviedrijā autoritatīvu pētnieku. Savos darbos K.Kangeris pievērš uzmanību zviedru rīcības pret baltiešiem ētiskiem momentiem, un līdz ar to savos secinājumos kļūst kategorisks, kas norāda uz to, ka notikumus autors vērtē pamatā izejot no vienas puses pozīcijām, t.i. baltiešu interesēm.

Ulda Neiburga pētījumā par Rietumu sabiedroto izlūkdienestu interesi par Latviju Otrajā pasaules karā⁷⁰ izmantotā solīdā avotu bāze (dokumenti no ASV Valsts departamenta, Lielbritānijas Ārlietu Dienesta, Zviedrijas Kara arhīva materiāli, Latvijas Ārlietu ministrijas un Latvijas Valsts arhīva materiāli) raksturo Rietumvalstu informētības pakāpi par Latviju vācu okupācijas laikā un informācijas iegūšanas veidiem. Uzmanība pievērsta arī Zviedrijas izlūkdienesta(C-byrån) darbībai, vācot informāciju par Latviju gan iztaujājot ar bēgļu laivām Zviedrijā ieradušās privātpersonas, gan izmantojot izlūku tiešus novērojumus Baltijas valstīs. Rakstā izmantotie materiāli parāda, ka Stokholma kara laikā veidojās par rietumu izlūkdienestu centru, kurā tika ievākta informācija par vācu un padomju karaspēku pārvietošanos un citām svarīgām norisēm okupēto Baltijas valstu teritorijā. Autors norāda uz to, ka Rietumu sabiedrotie un PSRS slepenie dienesti sadarbojās jau 1943.gadā, kas neizslēdz to, ka no latviešu bēgļiem iegūtā un Latvijas bijušā sūtņa Voldemāra Salnā apkopotā informācija par stāvokli Latvijā un pretošanās kustību kā pret vācu, tā arī padomju režīmiem,

⁶⁸ Kārlis Kangeris. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959.gadā- Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959.gadā: politika un tās sekas. Starptautiskas konferences referāti 2002.gada 13.-14.jūnijs, Rīga, 2009, 427. - 438.lpp

⁶⁹Die organisierte Flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944 – von Amerikanern finanzierte Aktionen - referāts 8.Baltijas studiju konferencē, Stokholma, 1985.gada 7.-11.jūnijs; Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940-1964, A Survey//Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century/ Ed.by K.Hovi.- Turku, 1998.p.188 –211)

⁷⁰Uldis Neiburgs. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā.(1941-1945) – Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1946.gadā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti.13.sējums, 257.-285.lpp.- Rīga, 2004

nonāca NKVD rīcībā.⁷¹ Autors nonāk pie secinājuma, ka latviešu patriotu cerībām uz Rietumu, tai skaitā zviedru valdības, palīdzību valstiskās suverenitātes atjaunošanai pēc kara nebija pamata. Ulda Neiburga un Vilhelma Agrela pētījumi⁷² paver daudzas nezināmas lappuses zviedru, amerikāņu un britu izlūkdienestu sadarbībā, raksturo padomju izlūku darbību Stokholmā Otrā Pasaules kara laikā. U. Neiburga pētījumi par izlūkdienestu darbu palīdz izprast zviedru intereses Latvijā Otrā Pasaules kara laikā.

Izvērtējot līdz šim historiogrāfijā pētīto par Zviedrijas ārpolitiku Baltijas valstu un Baltijas jautājumu 1939.-1991.gadā, jākonstatē, pirmskara un kara laika periods radis visai izvērstu atspoguļojumu vēsturnieku darbos, bet maz ir pētījumu par 50.-80. gadiem. Tas pats sakāms par visaptverošiem pētījumiem par Zviedrijas – Latvijas attiecībām 20.gadsimta otrajā pusē.

5. Populārā literatūra

Fotoattēliem bagātīgi ilustrētais izdevums⁷³, kuram dots nosaukums “Pirmdien pulksten divpadsmitos” koncentrētā veidā apkopo informāciju par demonstrācijām baltiešu neatkarības centienu atbalstam 1990.-1991.gadā. Fotoattēlu autors B.Larsons Asks un teksta autors Timbro izdevniecības direktors Mats Johansons abi bijuši pirmdienas demonstrāciju dalībnieki un tas ir izdots neilgi pēc tam, kā pirmdienas demonstrāciju pasākumi bija beigušies (kopā bijušas 79 demonstrācijas Stokholmā Normalmes laukumā no 1990.gada 19.marta līdz 1991.gada

⁷¹Uldis Neiburgs. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā.(1941-1945) – Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1946.gadā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti.13.sējums.- Rīga, 2004, 269.lpp

⁷² Wilhelm Agrell. Venona. Spåren från ett underrättelsekrig –Stockholm, 2003

⁷³Björn Larsson Ask, Mats Johansson.” “Måndag klockan tolv”. Bilder från frihetsarbetet för Baltikum” – Stockholm, Timbro, 1991

16.septembrim). Autori nosauc aktīvākos demonstrāciju organizētājus gan Stokholmā, gan citās Zviedrijas pilsētās, sniedz īsu pārskatu par 1991.gada janvāra traģiskiem notikumiem Viļņā un Rīgā. Pagaidām šis ir vienīgais zviedru sabiedrības spontāno atbalsta demonstrāciju baltiešiem dokumentējums, kam ir vairāk emocionāls raksturs, jo tik īsā laikā apkopot visu informāciju par pirmdienas demonstrācijām nav bijis iespējams. Grāmatā tiek izmantoti zviedru politiķu izteikumi, kas raksturo Baltijas republiku un Maskavas attiecības sarežģītā periodā, un dod iespēju izsekot atsevišķu partiju līderu attieksmes maiņai – no neizpratnes par baltiešu neatkarības centieniem līdz Maskavas rīcības nosodījumam un Baltijas republiku suverenitātes atbalstam. Kopumā grāmata izmantojama kā informatīvs avots, tā nepretendē uz analīzi, pilda laikmeta notikumu nepastarpināta liecinieka funkciju.

1. nodaļa. No Molotova - Ribentropa pakta līdz Latvijas okupācijas un inkorporācijas PSRS atzīšanai (1939–1941)

1.1. Zviedrijas ārpolitika pirms un Otrā pasaules karalaikā

Pirms Otrā pasaules kara sākuma ārpolitika nebija Zviedrijas politiķu uzmanības centrā. Ārlietu ministra Riharda Sandlera (*Richard Sandler*) dažādās iniciatīvas Ziemeļvalstu saišu stiprināšanā arī nedeva rezultātus. Zviedrija izmantoja Tautu Savienības iespējas, bet lielajā politiskajā spēlē nepiedalījās. Premjerministra Pēra Albina Hansona (*Per Albin Hansson*) ambīcijas aprobežojās ar iekšpolitiku, un īpašus centienus kļūt par starptautisku valstsvīru viņam nebija. Tomēr tas nenozīmēja, ka atsevišķos sabiedrības slāņos nebūtu bijusi interese par drošības politiku. Jau 1930.gada jūnijā tika publicēta grāmata “Vai nu vai. Miera un aizsardzības problēmu lietišķs atspoguļojums”⁷⁴ Tā izsauca lielu interesi sabiedrībā un asas debates. Autoru kolektīva (apvienojušies ap “Jauno Militāro Laikrakstu”, kas iznāca kopš 1927.gada) viedokļi sasaucās ar oficiālo militāro aprindu nostādnēm, respektīvi, ka Padomju Savienības ātri augošais militārais spēks rada draudus ne tikai tās robežvalstīm, bet arī Zviedrijai.⁷⁵ Zviedru militārās aprindas sāka satraukt padomju militārās elites nostādnes militāri stratēģiskajā plānošanā, kas orientējās uz nostiprināšanos Baltijas jūras baseinā, uzskatot, ka Rietumu uzbrukuma gadījumā, tas gaidāms no Baltijas jūras puses caur pierobežas valstīm. Baltijas valstis tika uzskatītas par militāri vājām, bet dēļ sava stratēģiskā novietojuma, varēja būt ierocis pret PSRS. Zviedrijas militārai elitei nebija noslēpums arī padomju stratēģiskās analīzes nostādne par pretdarbību Vācijas bruņošanās plāniem sākot ar 1933.gadu, respektīvi, ka padomju flotei ir jāpārrauga lielāka teritorija, lai izslēgtu militāro transportu uz Baltijas valstīm. Tas atspoguļojās forsētā flotes būves programmā un padomju politiskā rīcībā pret

⁷⁴ Helge Jung, Axel Rappe, Carl August Ehrensvärd. Antingen – Eller. Freds – och försvarsproblemet i saklig belysning - Stockholm, 1930

⁷⁵ Wilhelm Agrell. Fred och Fruktan. Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918-2000 - Lund, 2000, 26.lpp.

robežvalstīm Otrā pasaules kara priekšvakarā. Pēc zviedru militāri politiskās vēstures speciālista V. Agrella (*Wilhelm Agrell*) domām Zviedrija bija uztvērusi Vācijas revanšistiskās politikas pret Versaļas sistēmu sākumu kā taisnīgu un Vācijas nostiprināšanos Eiropā kā kontinentālu pretsvaru Padomju Savienībai. Vāciju trīsdesmitajos gados zviedri neuztvēra kā draudu.

Zviedrijas reakcija uz izmaiņām Eiropā trīsdesmitajos gados bija lēna. Tikai 1936.gadā bija spējīgi panākt vienošanos par Zviedrijas aizsardzības spēku aprisēm - 10 gadu laikā modernizēt apbruņojumu.⁷⁶ Sākoties Otrajam pasaules karam Zviedrijas aizsardzības potenciāls vēl bija attīstības stadijā. Tas neveicināja pārliecību par gatavību karadarbībai un apvienojumā ar neitralitātes pieredzi Pirmajā pasaules karā mudināja Zviedrijas valdību orientēties uz galveno mērķi – izvairīties no iesaistīšanās karadarbībā. Pirmais solis šajā virzienā bija neitralitātes pasludināšana. Līdzīgi rīkojās arī citas ziemeļvalstis.⁷⁷ Neitralitātes politikai bija plašs atbalsts tautā, un Zviedrijas politiskā līnija paredzēja nepievienošanos lielvalstu blokiem cik ilgi vien iespējams. Patiesībā lielvalstis atļāva Zviedrijai būt neitrālai. Bet lai noturētu šādu *status quo* Zviedrijai bija nepieciešama meistarīga ārpolitika, kas sargātu tās intereses un neizaicinātu lielvaras. 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā, kad mainījās karojošo lielvaru līdzsvars, Zviedrijas manevra iespējas bija ļoti ierobežotas⁷⁸. 1939.gadā izveidotā plašās koalīcijas valdība, kurā bija pārstāvētas visas zviedru partijas, izņemot komunistus, centās noturēt līdzsvaru gan iekšpolitiski (starp partijām, parlamentu, sabiedrisko domu, presi), gan ārpolitiski starp karojošām lielvarām. 1939.gada decembra valdības krīze, gan arī neveiksmes, kuras bija piemēklējušas kaimiņvalstis (Somija un Baltijas valstis) bija nopietni argumenti par labu vienotas politikas nepieciešamībai. Tai pat laikā

⁷⁶ Turpat, 29.-31.lpp.

⁷⁷ Stig Hadenius. *Svensk Politik under 1900-talet. Konflikt och samförstånd* - Lund, 71.lpp.

⁷⁸ W. Carlgren. *Swedish Foreign Policy During the Second World War* - London, 1977, s.6

bija skaidrs, ka vienotība nebūtu atturējusi lielvaras uzbrukumu, ja tā patiešām to vēlētos.⁷⁹

Drošības politisko formulu, kuru Zviedrija būtu lietojusi ārējo draudu gadījumā, sauca par bruņoto neitralitāti, ar to saprotot neiesaistīšanos karā nevienā pusē, bet tai pašā laikā visiem līdzekļiem aizsargāties pret iebrukumu.⁸⁰ Paļaujoties uz savu starptautiskās situācijas analīzes rezultātā izdarītiem secinājumiem par to, ka ka lielvaru plānos Zviedrijai nav nopietnas stratēģiskas vērtības salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm, zviedru valdība izvēlējās visiem iespējamiem līdzekļiem nodrošināt palikšanu ārpus kara⁸¹. Grūti viennozīmīgi piekrist viedoklim par Zviedrijas maznozīmību lielvalstu stratēģiskajos plānos, jo Zviedrijas izejvielas un ģeogrāfiskais stāvoklis interesēja gan sabiedrotos, gan arī nacistisko Vāciju. PSRS iestājās par Zviedrijas neitralitāti periodā, kad bija sabiedrotā ar Hitleru un izmantoja zināmā mērā šīs neitralitātes aizbildņa lomu arī pēc sabiedroto attiecību ar Vāciju pārtrūkšanu. Vēsturnieks W. Karlgrēns (*Wilhelm Carlgren*) uzskata, ka lielvaras atkarībā no tā vai atradās uzvarētāju vai zaudētāju nometnē, izvirzīja pret Zviedriju prasības ievērot neitralitāti, bet Zviedrija savukārt *de facto* pielāgojās attiecīgā mirkļa spēcīgākajam, piekrītot vai atsakot pildīt to prasības saskaņā ar to, kas labāk derēja tās aktuālajai politikai. Tādā veidā, viņaprāt, lielvaras pieprasīja respektēt tā brīža spēku samēru un tā brīža varu intereses vairāk kā neitralitāti un tās noteikumus. Savukārt mazai valstij, kas vēlējās pārdzīvot karu saglabājot savu brīvību un neatkarību, bija atsevišķos gadījumos jāpiemērojas attiecīgai vērtību izpratnei.⁸² Zviedru vēstures zinātnē ir analizēta reakcija uz atkāpšanos no neitralitātes, un tā parāda, ka atļaujas sniegšana izmantot Zviedrijas teritoriju vācu militārpersonu un kara materiālu transportēšanai izraisījusi nopietnas domstarpības koalīcijas valdībā. Ja 1940. gada vasaras lēmums atļaut vācu militārā personāla un

⁷⁹ W. Carlgren. *Svensk utrikespolitik 1939-1945* – Stockholm, 1973, s.586

⁸⁰ Stig Ekman. *Beredskap och upprustning – svensk försvarspolitik under andra världskriget – Stormaktstryck och småstatspolitik*. Red. Stig Ekman – Stockholm 1986, s.40

⁸¹ W. Carlgren. *Svensk utrikespolitik*, 587.lpp.

⁸² Turpat, 591.lpp.

bruņojuma transportēšanu caur Zviedriju uz Norvēģiju neizsauca visasākās debates, jo pašas Zviedrijas aizsardzības potenciāls tika uzskatīts par vāju, lai turētos pretī Vācijai iebrukuma gadījumā, tad jau 1941.gada vasaras lēmums atļaut izmantot Zviedrijas dzelzceļu vācu divīzijas pārvietošanai no Ziemeļnorvēģijas uz Somiju radīja nopietnu koalīcijas valdības krīzi. Pilsoniskās un centra partijas atbalstīja atļauju vāciešiem izmantot Zviedrijas teritoriju Engelbrehta divīzijas pārsūtīšanai no Norvēģijas uz Somiju, kas saistāms ar šo partiju tradicionālo atbalstu Somijai un noskaņojumu pret boļševikiem kopumā. Tautas partijai nebija vienota viedokļa, bet sociāldemokrāti bija pret, jo uzskatīja, ka tādā veidā Zviedrija zaudē savu neatkarību, kļūstot par Vācijai paklausīgu valsti.⁸³

Mazas valsts tēls, ko Zviedrija labprāt kultivēja iekšpolitiski un nemudināja citas valstis to apšaubīt, attaisnoja neitralitātes politikas pasludināšanu. Zviedru vēsturnieks Alfs Juhansons (*Alf Johansson*) neitralitātes politikas izvēli saista ar mazas valsts reālismu. Lielbritānijas premjerministrs Vinstons Čērčils (*Winston Churchill*) Zviedrijas kara laiku politiku gan nekā citādi kā par kalkulētu egoismu neesot dēvējis.⁸⁴ Jau 1991.gadā iznākušajā grāmatā "Gods un sirdsapziņa. Zviedrija un Otrais pasaules karš" tās autore žurnāliste Marija Pija Botiusa (*Maria Pia Botius*) nosoda dubulto morāli Zviedrijas politikā un nosauc to par klusēšanas sazvērestību.⁸⁵

Realitātē, piekoptot līdzsvara politiku starp lielvarām, Zviedrijai atsevišķos laikposmos bija jāmaksā nodevas gan Vācijai, pārdodot dzelzsrūdu un citus bruņojuma ražošanai nepieciešamus materiālus, atļaujot vācu karaspēka tranzītu caur savu teritoriju, gan PSRS, piekāpjoties tās prasībām.

Viena no šādām prasībām bija PSRS ietekmes zonu Baltijā atdzīšana.

⁸³ Stig Ekman. Beredskap och upprustning, 41.lpp.

⁸⁴ War Experience, Self Image and National identity: The Second World War as Myth and History - Edited by Stig Ekman and Nils Edling - Södertälje, 1997, 183.lpp.

⁸⁵ Boethius Maria-Pia. Heder och samvete. Sverige och andra världskriget.-Stockholm, 1991, s.20 Vairāki zviedru vēsturnieki atzinīgi vērtē žurnālistes uzdrīkstēšanos apšaubīt Zviedrijas kara laika taktikas pareizību un piekrtīt viņas mirālajam impretivam, aicinot vēsturniekus dziļāk analizēt mīta par neitrāli dzīvotspējas iemeslus. Pie šādiem vēsturniekiem pieder Kristiāns Gerners, Alfs W.Johansons u.c.

1.2. Zviedrijas attieksme pret Latvijas valstiskuma zaudēšanu

Zviedrijas interesei par Baltijas valstīm Otrā pasaules kara priekšvakarā un tā sākumā bija raksturīgas divas dimensijas – politiskā un militāri stratēģiskā. Sākotnējā interese bija izteikti politiskas dabas, kas saistījās ar šo valstu neatkarības saglabāšanas iespējām un līdzsvaru Baltijas jūras reģionā. Patstāvīgas Baltijas valstis veidoja barjeru pret vienu no Baltijas jūras lielvarām. Tā kā Zviedrijā uzskatīja, ka pēc padomju bāzu ierīkošanas Igaunijā, Latvijā un Lietuvā 1939.gada oktobrī Baltijas jautājums bija atrisināts (pēc savstarpējās palīdzības līgumu parakstīšanas ar PSRS, t.s. “bāzu līgumiem”), politiskā interese pilnībā pārorientējās uz Somiju. Bet Baltijas valstu teritorijas aktualitāti nezaudēja. Zviedrijas Aizsardzības spēku štābam bija svarīgi izsekot padomju militāro bāzu ierīkošanai Baltijas valstu teritorijās un izvērtēt jauno militāri stratēģisko stāvokli.⁸⁶

Jāsaka gan, ka Zviedrijas historiogrāfijā dominē uzskats, ka zviedru politiskā elite Baltijas valstis uztvēra par pārejošu parādību un jau divdesmitajos gados Zviedrijā esot nostiprinājies uzskats par šo valstu dzīvotnespēju.⁸⁷ Jāatzīst, ka Zviedrijas sūtniecības 1939.-40.gada ziņojumos tika kritiski vērtēts stāvoklis Latvijā, bet Latvijas suverenitātes saglabāšanas iespējas līdz padomju bāzu izvietošanas brīdim netika apšaubītas.

Ziņojumos Zviedrijas ārlietu ministrijai un Aizsardzības štābam gan sūtnis Pŗs Juhansons(*Per Johansson*), gan militārais atašejs majors Lindkvists(*Lindquist*) raksturoja Latvijas valdības ārpolitiku, informēja par tās lēmumiem un rīcību, noskaņojumu sabiedrībā, citu valstu diplomātu un militāro atašeju viedokļiem par situācijas attīstību. 1940.gada vasarā ziņojumos no Rīgas tika raksturota padomju

⁸⁶ Erik Norberg. Det militära hotet. Försvarsattachernas syn på krigsutbrottet 1939 - Bo Hugemark (red.). Stormvarning. Sverige inför andra världskriget. Stockholm, 1989, ss.87-88

⁸⁷ Carlgren W. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt. Stockholm, 1993, s. 47

okupācijas gaita un sekas Latvijā, tās valstiskās suverenitātes zaudēšanas straujā gaita un ietekme uz Zviedriju – gan saimnieciskā ziņā, gan no militārās drošības viedokļa.

Staļina un Hitlera tuvināšanās, kas apliecinājumu guva 1939.gada 23.augustā neuzbrukšanas līguma un tā slepenā pielikuma veidā, Zviedrijas politiskajā elitē tika uztverta samērā mierīgi. Par slepeno protokolu esamību, kas noteica PSRS un Vācijas ietekmes sfēru robežas varēja zināt izteikti šaurs politiskās elites loks Zviedrijā. Vienīgais, kas zviedrus patiesi uztrauca Vācijas un PSRS vienošanās kontekstā, bija Somijas pielīdzināšana Baltijas valstīm, iekļaujot to padomju ietekmes zonā. Kā bufervalstij pret PSRS Somijai bija daudz lielāka nozīme Zviedrijas acīs nekā Baltijas valstīm.⁸⁸ PSRS uzbrukuma iespēja Zviedrijai no Baltijas valstu puses tika vērtēta kā maz ticama. Kā uzskata vēsturnieks Karlgrēns lēmumu par Baltijas valstu dzīvotspēju Zviedrijas oficiālās aprindas jau bija pieņēmušas divdesmitos gados un nebija gatavas riskēt iestājoties par Baltijas valstu interesēm⁸⁹. Tādu kopības tradīciju kā ar Somiju, Zviedrija nebija attīstījusi ar tautām, kas dzīvoja Baltijas valstīs. Somija bija Zviedrijas sastāvā līdz 1809.gadam. Karlgrēns uzskata, ka pret Baltijas valstīm zviedri vēl aizvien izturējās kā pret bijušām Krievijas cara provincēm. Livonijas teritoriju atrašanās Zviedrijas lielvalsts sastāvā līdz 1721.gadam nekādu sentimentu Zviedrijas

⁸⁸ W. Carlgren. Sverige och Baltikum - Stockholm, 1993, 19.lpp.

⁸⁹ Zviedrijas ārlietu ministrs Estēns Undēns apšaubīja Baltijas valstu spēju saglabāt neatkarību, īpaši ņemot vērā sagaidāmos mēģinājumus no PSRS puses atgūt Pirmā pasaules kara rezultātā zaudētās Krievijas teritorijas. – Turpat, 23.lpp. Ārlietu ministra brālis Torstēns Undēns bija Zviedrijas sūtnis Baltijas valstīs līdz 1928.gadam. Latvijā gan arī uz Zviedrijas palīdzību kara gadījumā nepaļāvās. – Turpat, 27.lpp. Undēnu ģimenes uzskatus par latviešiem un igauņiem varēja ietekmēt arī ģimenes saites ar vācbaltiešu aristokrātu ģimeni Vēgesaksiem (Torstēna un Estēna Undēnu māsiņa Inga af Segerstrēma (*Inga af Segerström*) bija precējusies ar 1880.gadā Valmierā (Wolmar) dzimušo vācbaltu aristokrātu ģimenes atvasi Arvedu fon Vēgesaku (*Arved von Vegesack*). Lai gan Arveds Vēgesaks pats nebija naidīgi noskaņots pret latviešiem un igauņiem, pat bija piedalījies Igaunijas brīvības cīņās, tomēr tradicionāli vācbaltieši nebija augstās domās par igauņiem un latviešiem, bet īpašu nepatiku viņos izraisīja privilēģētā stāvokļa zaudēšana pēc neatkarīgu Baltijas valstu izveides. Savam tēvam Arvedam fon Vēgesakam grāmatu veltījis zviedru lītērtūzinātnieks un rakstnieks Tomas fon Vēgesaks, kuras nosaukums "Bez mājām laika gaitā" – Thomas von Vegesack. Utan hem i tiden - Nordstedts, Stockholm, 2008

politiķos un sabiedriskajā domā neradīja lielās laika distances dēļ.⁹⁰ Un tas, ka PSRS atgūst bijušās Krievijas provinces, netika uztverts kā drauds Zviedrijai, drīzāk kā brīdinājums par jauna uzbrukuma iespējamību Somijai.⁹¹ Zviedrijai bija jāizvērtē jaunā spēku izvietojama Baltijas jūras reģionā rašanās un jāizvēlas taktika. Tiek uzskatīts, ka PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līgumu zviedru politiskās aprindas uztvēra kā zināmu atelpas iespēju, lai izvērtētu jauno militāri politisko situāciju Baltijas jūras reģionā un apsvērtu savas manevra iespējas.⁹² Zviedrijas sūtniecības ziņojumi no Rīgas liecina, ka iespējama Zviedrijas nokļūšana padomju interešu sfērā kopā ar Baltijas valstīm, netika uzskatīts par reālistisku scenāriju. To apliecina reakcija uz Latvijas preses informāciju, kas pieļāva tādu iespēju. 1939.gada 28.un 29.oktobra Rīgā iznākošais laikraksts “Segodnja” publicēja rakstu “Baltijas valstis un Skandināvija”, kurā Zviedrija tika parādīta visai nepievilcīgā gaismā tās arogantās politikas pret Baltijas jūras austrumu krasta kaimiņiem. Tajā bija norādes uz to, ka zviedru prese sacēla lielu brēķu ap Somijas piederību Skandināvijai, nevis Baltijas valstīm, kad PSRS piedāvājusi uzlabot attiecības ar Somiju, un ka zviedru palīdzība Somijai labākā gadījumā rēķināma morālās kategorijās. Laikraksts atsaucās arī uz tā laika ziņām šveiciešu avīzēs par padomju tīkojumiem uz zviedru ostām Gotlandes salā un Karlskrūnu. Raksta nobeigumā bija uzsvērts, ka Skandināvijas valstīm nevajadzētu uzskatīt sevi par nozīmīgākām vai stiprākām nekā Baltijas valstis un, ka nav pamata norobežoties no jaunajām realitātēm Eiropā, tādējādi dodot mājieni, ka šāda kārtība jau ir nodibināta. Komentējot šo rakstu, zviedru sūtnis Pērs Juhansons ziņojumā Zviedrijas Ārlietu ministrijai raksturo izmaiņas laikraksta “Segodnja” redakcijā, kura agrāk kalpojusi par krievu emigrācijas un ebreju ruporu – tās agrākais redaktors bija aizbēdzis uz Ameriku, laikraksts pārvērties par daļēji valstisku uzņēmumu, kuru vada krievu ebrejs Dobroselskis, kuram jāieņem pret Maskavu labvēlīgs tonis. Rakstu kopumā viņš raksturo kā cilvēcisku

⁹⁰ W.Carlgren.Sverige och Baltikum..., 42.lpp.

⁹¹ Turpat, 43.lpp.

⁹² W.Carlgren. Svensk utrikespolitik 1939-1945 - Stockholm, 1973, s.20

nepieciešamību meklēt nelaimes brāļus tajā neapskaužamā situācijā, kādā nokļuvušas Baltijas valstis un līdzīgu likteni pierakstīt arī Somijai un Skandināvijai. Viņš arī norādīja, ka raksta autors nav zināms Latvijas Ārlietu ministrijai.⁹³

Īpašā neitralitātes politika, kuru aktīvi uzturēja Zviedrija, balansējot starp Vācijas, PSRS, Lielbritānijas un Francijas interesēm(tas īpaši izpaudās Ziemas kara kontekstā bruņojuma piegāžu jautājumā karojošajai Somijai), atspoguļojās arī attieksmē pret Baltijas valstu neatkarības zaudējumu 1940.gada jūnijā. Ņemot vērā to, ka Baltijas valstis netika uzskatītas par stratēģiski svarīgām Zviedrijas drošībai, kā arī to, ka tirdzniecības un kultūras saites 20 gadu laikā neizveidojās īpaši ciešas, Zviedrijas valdība samērā viegli piekrita PSRS prasībām attiecībā uz Baltijas valstīm. Zviedrija tikpat mierīgi kā citas valstis vēroja pakāpenisku Baltijas valstu neatkarības sagrāvi, kas aizsākās ar Molotova-Ribentropa pakta slepeno protokolu parakstīšanu, padomju militāro bāzu ierīkošanu to teritorijās, turpinājās ar šo valstu militāru okupāciju un antikonstitucionālu parlamenta vēlēšanu sarīkošanu un beidzās ar pievienošanu PSRS 1940.gada augustā. Baltijas valstu okupāciju PSRS veica laikā, kad Eiropas valstis bija iesaistītas karā, tātad aizņemtas, līdz ar to protesta iespējas pret PSRS rīcību bija minimālas. Arī Zviedrijai, neskatoties uz pasludināto neitralitāti, prioritāras bija citas rūpes – tuvākos ziemeļu kaimiņus Norvēģiju un Dāniju bija okupējis vācu karaspēks, ar Somiju PSRS bija noslēgusi miera līgumu, un tas bija pēc iespējas ilgāk jā saglabā. Zviedru taktikā Somijas pozīciju iepretī PSRS nostiprināšanā labi iederējās arī Baltijas valstu jautājuma izspēlēšana.⁹⁴ Zviedru valdības satraukumu par Somijas pozīcijām demonstrē arī Zviedrijas ārlietu ministra K.Gintera teiktais padomju sūtnei Aleksandrai Kolontajai (*Aleksandra Kolontai*). 1940.gada 23.augusta ziņojumā Kolontaja

⁹³Sūtņa Johansona ziņojums Zviedrijas Ārlietu ministra departamenta direktoram O. Torsingam 1939.g.3.novembrī. RA, UD 471, vol. 149, HP 1 Ele,

⁹⁴ K.Kangeris. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā no 1941.-1959.gadam - Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli 2002.gada 13.-14.jūnijā. - Rīga 2003, 429.lpp.

atzīmē, ka Ginters bažījies, vai Somiju nesagaida tāds pats liktenis kā Baltijas valstis, izsakot aizdomas par to, ka Vācija un PSRS sadalījušas Skandināvijas valstis ietekmes sfērās. Kolontaja atbildējusi, ka PSRS nestrādā ar interešu sfēru starpniecību, bet gan vēlas ilgstošas un draudzīgas attiecības ar neatkarīgo Zviedriju.⁹⁵ Iespējams, ka Kolontaja nezināja par Molotova –Ribentropa slepenajiem protokoliem, bet arī ja būtu, grūti būtu sagaidīt citu atbildi. Tik izteiktu Somijas jautājuma izcelšanu var skaidrot ar Zviedrijas bailēm no PSRS uzbrukuma caur Somijas teritoriju.⁹⁶ 1939.gada oktobrī ārlietu ministrs Rihards Sandleris (*Rickard Sandler*) uzskatīja, ka Maskavas valdība apmierināsies ar savu pozīciju nostiprināšanu dienvidos no Somu līča, jo tur nav sagaidāma pretestība, bet apšaubīja Somijas aizskaršanu, jo tā pretosies.⁹⁷

Zviedrijas valdošās aprindas, sociāldemokrāti, trīsdesmito gadu otrajā pusē skeptiski skatījās uz Baltijas valstu valdībām pēc autoritāro režīmu izveidošanas. Avīzes “Sociāldemokrāts” slejās tika asi kritizēta Kārļa Ulmaņa valdība par attieksmi pret bijušo ārlietu ministru sociāldemokrātu Fēlikšu Cielēnu, kritiku izpelnījās arī ārlietu ministrs Vilhelms Munters par it kā vācisko orientāciju. 1939.gada 8.jūnija avīzes ievadraksts norādīja, ka Rīgai esot jāievēro neitralitātes pirmais priekšnosacījums - sabiedrībā saknota vienotība, uz ko jābalstās valdībai. Diktatūrai esot jāmaksā ārpolitiska cena.⁹⁸

Zviedru vēsturnieks Kristiāns Gerners (*Kristian Gerner*) asi kritizējis zviedru sociāldemokrātu vienpusību, noliedzoši izturoties pret Baltijas valstu autoritārajiem režīmiem, tai pat laikā aizmirstot analizēt kaimiņvalstu diktatoru

⁹⁵ Krievijas Ārlietu ministrijas arhīvs, Molotova sekretariāts, 6.fonds, 2.apraksts, 341.lieta, 70.-75.lpp. - Sverige I ryska arkiv. Guide till ryska källor om svensk historia under 1900 talet. –Stockholm, 1999, s.305

⁹⁶ Par to, ka PSRS ieguvusi ļoti labu placdarmu uzbrukumam Skandināvijai, ziņoja zviedru militārais atašejs Maskavā majors Flodstrēms. – Зимняя война 1939-1940. Книга 1. Политическая история. - Наука, 1999, 365.lpp.

⁹⁷ W.Carlgren. Den stora överraskningen. Regeringen och Moskvapakten, I Stormvarning. Sverige inför Andra världskriget. Red. Bo Hugemark - Stockholm, 1989, s.152

⁹⁸ Ulf Larsson. Svensk socialdemokrati och Baltikum under mellankrigstiden - Stockholm, 1996, s.79

Hitleru un Staļinu, kuru piekoptā politika izsaukusi attiecīgu Baltijas valstu rīcību. Zviedru sociāldemokrāti izpelnās Gernerā nosodījumu par to, ka izturējušies pret Staļina režīmu kā vairāk leģitīmu nekā Baltijas valstu valdības, uzskatot, ka PSRS atbrīvojusi Baltijas valstis no diktatūrām.⁹⁹

Zviedru prese ar bažām reaģēja uz PSRS-Vācijas neuzbrukšanas pakta parakstīšanu. Ja pilsonisko presi vairāk uztrauca tas, ka PSRS iegūst militāri politiskas priekšrocības Baltijā, tad sociāldemokrāti vairāk pievērsa uzmanību notikušā ietekmei uz iekšpolitiku, jo PSRS ar šo soli, viņuprāt, bija radījusi draudus mieram un strādnieku kustībai. Sociāldemokrātu avīzes redaktors nosauca Staļinu par carisko laupītāju un apspiedēju mantinieku.¹⁰⁰ Laikraksts atspoguļoja arī Baltijas valstu valdību reakciju uz PSRS spiedienu, atkārtotot to prezidentu un ārlietu ministru nomierinošos izteicienus. Par Latvijas valsts vadītāju publiskiem izteikumiem ziņoja arī Zviedrijas sūtniecība no Rīgas, piemēram, 1939.gada otrā pusgada pārskatā uzsvērts, ka oficiālajos paziņojumos par Latvijas un Padomju Savienības noslēgto savstarpējās palīdzības līgumu 5.oktobrī (t.s. Bāzu līgumu - A.D.)- jūtama cenšanās pasniegt Padomju Savienību kā valsti, kas respektē līgumu nosacījumus un ka neesot pamata uztraukties par boļševizācijas draudiem. Kaut arī šādā veidā latvieši esot centušies parādīt sevi par labiem spēlētājiem ļaunā spēlē, kapitulācija krievu priekšā bijusi rūgta. Zviedru sūtņa raksturojumā Padomju Savienība viegli un bez īpašas piepūles bija piespiedusi Igauniju parakstīt savstarpējās palīdzības līgumu, kam sekojusi Latvijas kārtā. Latvieši daļēji vainu par bezizeju līguma kontekstā novēluši uz igauņiem, jo tie neesot informējuši Latviju, kā arī uz nepietiekamo sadarbību Baltijas valstu starpā un Somijas nevēlēšanos sadarboties ar Baltijas valstīm. Somijas lēmumu pretoties Padomju Savienībai ar ieročiem rokās, Latvijā (tāpat kā Igaunijā un Lietuvā – A.D.) uzskatījuši par netālredzīgu un Baltijas reģionu destabilizējošu. Pie tam prese

⁹⁹ Christian Gerner. Konsekvenser för den svenska utrikespolitiken. Sovjetmyten I Sverige. Red av Per Almark - Stockholm, 1992., s.87

¹⁰⁰ Turpat, s.80

apvainojusi Zviedriju par Somijas šādas pozīcijas mutisku atbalstīšanu, negarantējot nekādu aktīvu atbalstu.¹⁰¹

Zviedrijas Ārlietu un Aizsardzības ministrijās bija pieejama izvērsta informācija gan par iekšpolitisko, gan Latvijas ārpolitisko situāciju (tāpat kā Igaunijā un Lietuvā) ko nodrošināja sūtniecību Baltijas valstīs klātbūtne līdz to slēgšanai 1940.gada augustā.

Zviedrijas sūtniecības 1939.gada otrā pusgada politisko ziņojumu sūtnis Johansons sāka sekojoši:

“Šis rudens zīmīgs Latvijai ar diviem notikumiem, kas aizēno visus pārējos un atstās dziļas pēdas valsts vēsturē. Abi ir saistīti un izriet no pārmaiņām austrumu Eiropā, kas notikušas pēc vācu-krievu tuvināšanās un kara sākumu. Šie pieminētie notikumi ir savstarpējās palīdzības pakta ar PSRS noslēgšana un no tā izrietoša krievu karaspēka izvietošana Latvijā un vācbaltiešu izceļošana uz Vāciju.”¹⁰²

Uzreiz pēc Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas 23.augustā, svarīgākais jautājums, ko zviedri, gluži tāpat kā citi mazāk informēti diplomāti, centās noskaidrot, bija iespējamās slepenās vienošanās starp PSRS un Vāciju. Jau 25.augustā majors Lindkvists ziņoja Zviedrijas Aizsardzības štābam, ka Baltijas valstīs (Lindkvists bija akreditēts Latvijā, Lietuvā un Igaunijā) bija stipras aizdomas par vācu-krievu pakta patieso saturu, bet oficiāli paustā pozīcija bija tāda, ka pakts likvidē jebkādas iemeslus vācu-krievu konfliktam Baltijas reģionā. Arī Latvijas Armijas štāba pulkvežleitnants Celmiņš apliecinājis, ka nesagaida drīzu Vācijas vai padomju iebrukumu Baltijas valstu teritorijās. Bet neizslēdza, ka paktam bija slepeni pielikumi, kas Padomju Savienībai reģionā atraisītu rokas. Šis

¹⁰¹ Sūtniecības politiskais ziņojums par 1939.g. otro pusgadu 15.12.1939. RA, UD 471, HP 1, Ele. Lasot Zviedrijas sūtņa Latvijā ziņojumus, kuros atreferētas Prezidenta Ulmaņa un ārlietu ministra V.Muntera nomierinošās runas par savstarpējās palīdzības pakta ar PSRS miermīlīgo raksturu, rodas iespaids, ka zviedriem tas nebūt nav licies pārliecinoši. Vairākos ziņojumos jau 1939.gada augusta beigās, tiek izteikti pieņēmumi par Baltijas valstu drīzu iekarošanu no PSRS puses.

¹⁰² Zviedrijas sūtniecības Rīgā ziņojums 15.12.1939.-RA, UD, vol.149, HP1Ele

pakts varēja būt nopietns drauds Baltijas valstu suverenitātei.¹⁰³ Līdzīgu informāciju Lindkvists saņēma no Lietuvas.¹⁰⁴ Savukārt 5.septembra ziņojumā sūtnis Juhansons informēja par Vācijas sūtņa Koces (von Kotze) Latvijā sarunu ar ārlietu ministru Munteru un kopīgo komunikē, kurā tika noliegtas baumas, kas izplatās ārzemju presē par to, ka PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līguma slepenā daļā runāts par Baltijas valstīm un tiek norādīts, ka Vācija respektē Latvijas pasludināto neitralitāti un 7.jūnija neuzbrukšanas līgumu starp Vāciju un Latviju. Komunikē mērķis esot nomierināt sabiedrību sakarā ar satraukumu par baumām, ka pakta slepenā klauzulā Vācija atstāj PSRS brīvas rokas Baltijas valstīs kara gadījumā. Sūtnis izteica pieņēmumu, ka Latvijas valdība taktikas nolūkos publicē komunikē, bet Vācijas garantijām tomēr netic.¹⁰⁵

1939.gada 18.septembrī sūtnis Johansons informēja par savu 17.septembra sarunu ar ārlietu ministru Munteru, kurš uzsvēris savu ticību tam, ka Baltijas valstis nav Vācijas –PSRS līguma sastāvdaļa. To esot apliecinājis padomju ārlietu ministrs Molotovs Maskavā Latvijas sūtnim sakarā ar Latvijas neitralitātes ievērošanu. Johansons ziņojumā uzsvēra, ka Latvija cīnītos, ja tai tomēr uzbruktu.¹⁰⁶

1939.gada otrā pusgada politiskajā ziņojumā¹⁰⁷, kas kvalificēts par konfidenciālu, sūtnis Johansons pievērta daudz uzmanības savstarpējās palīdzības paktam starp PSRS un Latvijas Republiku. Savu izklāstu viņš sāka ar to, ka Padomju Savienība bez grūtībām piespiedusi Igaunijas valdību noslēgt līgumu par savstarpēju palīdzību, un uzreiz pēc tam nākusi arī Latvijas kārtā. Pakta noslēgšana bijusi

¹⁰³ Rapport Lindquist 25.aug.1939 – KrA, Fst/underrättelseavdelning, E I:2, vol.4

¹⁰⁴ Rapport Lindquist 30.aug.1939- Turpat

¹⁰⁵ Zviedrijas sūtniecības ziņojums ārlietu ministram R.Sandleram, Riga 05.09.1939. – RA, UD, Vol.149, HP 1 Ele

¹⁰⁶ Zviedrijas sūtniecības ziņojums, Riga 18.09.1939- Turpat

¹⁰⁷ Zviedrijas sūtniecības Rīgā 1939.gada otrā pusgada politiskais pārskats, 15.12.1939- RA, UD, vol. 149, Hp1Ele

neizbēgama. Viņš pieminēja Latvijas lielo delegāciju Muntera vadībā, kas devusies uz sarunām Maskavā, kuru rezultāts bija 5.oktobra līguma noslēgšana. Īsumā aprakstot līguma saturu, sūtnis uzsvēra, ka tā darbības ilgums esot 10 gadi un citēja vienu no nosacījumiem: “Lai stiprinātu Padomju Savienības drošību un stiprinātu pašas neatkarību” Latvija atļauj Padomju Savienībai ierīkot jūras un aviācijas kara bāzes Liepājā un Ventspilī, kā arī artilērijas bāzes piekrastē starp Ventspili un Pitragu. Viņš pieminēja pakta slepeno pielikumu, kurā atrunāta 25 tūkstošu padomju karaspēka klātbūtne karabāzu apsardzībai. Līdz 1939.gada 15.decembrim, kad tapa ziņojums, Latvijā bija ieradušies 24 tūkstoši padomju armijas vīru. Raksturojot preses un oficiālos paziņojumus par palīdzības paktu, Johansons atzīmēja, ka Latvijas puse cenšas uzsvērt ticību tam, ka PSRS respektētu līguma nosacījumus, un ka valstij nedraudot boļševizācija.

To, ka zviedru diplomātiem nebija ilūziju par padomju nodomiem, un ka latviešu sabiedrības satraukumam par valsts turpmāko attīstību bija pamats, liecina Juhansona piezīme: “Pat ja (viņi) centās ļaunajā spēlē saglabāt mierīgu sejas izteiksmi, ar dziļu rūgtumu viņi izjuta kapitulāciju krievu priekšā”.

Ziņojumā tika atzīmēts, ka vainu par izveidojušos situāciju latvieši uzveļot Igaunijai, kura nekonsultējoties ar citiem baltiešiem steigusies noslēgt palīdzības paktu ar krieviem. Tādā veidā Latvijai tikusi izslēgta jebkura iespēja pretoties krievu prasībām. Atzīmēts arī, ka labākas sadarbības starp Baltijas valstīm gadījumā, varētu panākt citus rezultātus. Īpaši tas varētu būt bijis, ja Somija izrādītu interesi par Baltijas valstu sadarbību. Sūtnis arī atzīmē, ka latviešu prese kritizē Somijas ziemeļu orientāciju un tās bruņotas pretošanās PSRS tiekot Latvijā uztverta kā nedrošības palielināšana pasaulē. Bet Zviedrija tiek kritizēta par to, ka nesniedzot aktīvu palīdzību Somijai.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Carlgren W. Svensk utrikespolitik 1939-1945 - Stockholm, 1973, s.20

Padomju karabāzu izvietošana radīja lielu satraukumu zviedru uzņēmēju aprindās, kuriem bija darījumi Latvijā. Sūtnis Juhansons tika lūgts Ārlietu ministrijai sniegt viedokli par Latvijas izredzēm saglabāt savu līdzšinējo politisko, sociālo un ekonomisko struktūru.¹⁰⁹ Šajā sakarā Juhansons norādīja¹¹⁰, ka viss esot atkarīgs no krievu labās gribas. Neesot gan skaidrs, vai viņiem vispār tāda esot. PSRS līdz šim dzīvojusi izolēti no apkārtējās pasaules. Šo izolāciju tā pārrāvusi, kad izvietoja bruņotos spēkus pilsoniskajās valstīs, kas var izrādīties risks pats par sevi. Pastāvot iespēja, ka viņi gribēs likvidēt šo risku un boļševizēt trīs Baltijas valstis, lai panāktu vienlīdzību ar tiem apstākļiem, kādi ir viņu pašu zemē. Tas būtu liktenīgi Baltijas valstīm, jo tāpat kā citas pilsoniskas valstis mēģina uzlabot sliktākos apstākļos dzīvojošo stāvokli tā, ka tas pakāpeniski līdzinās labākajiem. Boļševiku vienlīdzības sistēma nozīmējot nevienam nepacelties augstāk par zemāko līmeni. Tā dēļ daudzi Latvijā ir pesimistiski, bet neesot domājams, ka kaut kas mainīsies tuvākā laikā. Viņa vērtējumā būtu maz ticams, ka Baltijas tautas, kas baudījušas brīvību un neatkarību 20 gadus, no tā visa atteiktos bez efektīvas pretošanās. Sūtnis uzskatīja, ka arī krieviem tas ir saprotams un jābūt iecietīgiem. Apliecinājums tam esot arī tirdzniecības līgums, kas noslēgts starp PSRS un trim valstīm.

1939.gada 17.oktobra ziņojumā Johansons pieminēja nestabilo iekšpolitisko situāciju Latvijā salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu. Viņš kritizēja to, ka Latvijā valdība nestrādājot pie parlamenta vēlēšanām un tai trūkstot saite ar sabiedrību, ko cenšas kompensēt ar pašu izveidotām valsts kamerām. Šai ziņā Latvijas valdība esot revolucionāra. Komunistiski noskaņoto elementu neesot nemaz tik maz. Kā viņi rīkotos mainoties apstākļiem esot grūti paredzēt, bet pagaidām valdība

¹⁰⁹Sēderblūma vēstule sūtnim Rīgā, kurā informē par Linoleja rūpnīcas un Vikandera korķa fabrikas īpašnieku interesi 13.10.1939 – RA, UD, HP 80, 3490, A/Lettland, Almānt 1940-1943

¹¹⁰Sūtņa Juhansona ziņojums Sederblūmam 17.10.1939.- RA, UD, vol.149, Hp 1Ele

kontrolējot situāciju. Baltiešu tautu nākotnes ceļš esot miglā tīts. Varot vienīgi cerēt uz labākiem laikiem pēc miera iestāšanās. Sava ziņojuma beigās sūtnis visai emocionāli pauda savas simpātijas Baltijas valstīm: “Būtu patiešām žēl, ka šīm trim mazajām nācijām, kas divdesmit neatkarības gadu laikā ir veikušas milzīgu darbu, lai paceltu savas zemes un tautas kulturāli un ekonomiski, būtu jāpiedzīvo tas, ka visi pūliņi bijuši veltīgi. Būtu žēl ne tikai viņiem pašiem, bet arī mums, viņu kaimiņiem un civilizācijai kopumā.”¹¹¹

Savstarpējās palīdzības paktu starp Baltijas valstīm un PSRS militāro nozīmi detalizēti aprakstīja militārais atašejs Karls Lindkvists. Viņš jau septembra beigās ziņoja, ka PSRS izdara lielu spiedienu uz igauņu un latviešu valdībām. Zviedru militārais atašejs Maskavā majors Vrang (Birger Vrang) uzskatīja, ka Maskavā krievi kļuvuši pārliecinātāki pēc “pastaigas caur Poliju”. 1939.gada 27.septembrī viņš ziņoja, ka Maskavā vērojama karaspēka pārvietošanās Ļeņingradas un Velikije Luki virzienos, tātad Igaunijas un Latvijas virzienā.¹¹²

Tā kā savstarpējās palīdzības paktu noslēgšana ar PSRS, tiešā veidā skāra Zviedrijas stratēģisko stāvokli, jo PSRS ieguva Baltijas bāzes, Zviedrijas Aizsardzības štāba uzdevumā majoram Lindkvistam bija jāsniedz sīka informācija par bāzēm Igaunijā un Latvijā. Kā raksta zviedru militārais vēsturnieks Eriks Nordbergs majors Lindkvists Baltijas valstīs neriskēja pazust politiskās un militārās birokrātijas koridoros. Trīs Baltijas valstis bija mazas un informācijas avoti to Armijas štābos viegli sasniedzami. Zviedrus īpaši satrauca padomju aviācijas bāžu izvietošana Igaunijas salās, jo no turienes tieši tika apdraudētas Somijai piederošās zviedru apdzīvotās Ālandu salas. Majors Vrang arī neizslēdza, ka krievi varētu pieprasīt arī savu militāro bāzu izvietošānu Ālandu salās. Krievi domājot, ka daudzām vājām nācijām varot uzkundzēties. Pēc Vranga domām

¹¹¹ Turpat

¹¹² Erik Norberg. Det militära hotet. Försvarsattachernas syn på krigsutbrottet 1939- Bo Hugemark (red.). Stormvarning. Sverige inför andra världskriget. - Stockholm, 1989, s.82

Somija nepiederot tādām nācijām, un piedevām Padomju Savienībai būtu jāsaduras ar Zviedrijas pretestību.¹¹³

Kā viena no Latvijas un PSRS savstarpējās palīdzības pakta izraisītām sekām, tika uztverta vācbaltiešu masveida izceļošana. Juhansons ziņoja par Vācijas valdības lēmumu repatriēt vācbaltiešus divu iemelsu dēļ. Pirmkārt, lai tos glābtu no Baltijā ienākošajiem boļševikiem, un otrkārt, lai tos izmitinātu Vācijas ieņemtajos Polijas apgabalos. Savā ziņojumā viņš aprakstīja izceļošanas procesa līgumisko un organizatorisko pusi. Viņš atzīmēja, ka līdz ar vācbaltiešu izceļošanu, Latvijā tiekot likvidēta vācu minoritāte. Skaitliski no 56 tūkstošiem vācbaltiešu 48 tūkstoši jeb 80% izvēlējās brīvprātīgi pamest Latviju. Latvijas valdības attieksmi pret vācbaltiešu izceļošanu Juhansons nevērtēja, bet vienīgi atzīmēja Latvijas tieslietu ministra teikto presei pēc Izceļošanas līguma parakstīšanas 1939.gada 30.oktobrī. Tieslietu ministrs esot uzsvēris, ka tagad tiekot likvidētas grūtības un starpetniskie sarežģījumi, kurus radījusi vācu minoritātes klātbūtne.¹¹⁴

Zviedrijas sūtniecība atreferēja Latvijas preses ziņas par Somijas bruņotās pretestības izrādīšanu Padomju Savienībai. Latvijā dominējusi negatīva attieksme pret somu bruņoto pretošanos. Gan laikrakstu "Rīts" 14.03.1940 politiskais ievadraksts, gan "Brīvā Zeme" 14.03.1940. kritizējusi Somijas taktiku atteikties akceptēt krievu prasības. Sūtnis Juhansons uzsvēra, ka Latvijā uzskata, ka Somija savā stāvoklī un kā bijusī Krievijas daļa, atrodas tādā pašā situācijā kā citas Baltijas valstis un tai būtu jārikojas līdzīgi tām. Somijas kopība ar ziemeļvalstīm esot ilūzija un politiskā orientēšanās uz rietumiem kļūmīga. Komentējot to, sūtnis norādīja uz iespaidu, ka uz Somijas nelaiemes rēķina latvieši cenšas sevi rehabilitēt, jo tiekot uzskatīts, ka Latvijas, Lietuvas un Igaunijas politika pret Padomju Savienību ir tālredzīgāka kā Somijas. Un neizslēdza to, ka latvieši tādā veidā

¹¹³ Turpat, 82. -83.lpp.

¹¹⁴ Zviedrijas sūtniecības Rīgā 1939.gada otrā pusgada politiskais pārskats, 15.12.1939- RA, UD, vol. 149, Hp1Ele

cenšoties slēpt savu rūgtumu par to, ka paši un viņu tuvākie kaimiņi brīvprātīgi pakļāvušies krievu spiedienam, kamēr Somija parādījusi drosmi aizsargāt savu neatkarību ar zobenu rokās.¹¹⁵ Ārlietu ministrs Vilhelms Munters arī pievienojoties presē paustajam viedoklim, uzsverot, pašreizējos apstākļos, kad lielvaras karo, ir svarīgi mazām valstīm pēc iespējas ilgāk mēģināt neiesaistīties konfliktā, saudzējot savus resursus.

Sūtnis Juhansons arī atzīmēja, ka kara laikā Latvijā ieviesta zināma cenzūra, kas kontrolēja, lai ziņas par somu-krievu karu netiktu pasniegtas krieviem nelabvēlīgā gaismā. Pēc viņa domām tādā veidā Latvijas valdība centusies slēpt informāciju par mazu valstu sekmīgas pretošanās iespējām.¹¹⁶

1939.gada beigās, pēc tam, kā Baltijas valstīs bija izvietotas PSRS kara bāzes Latvijas kā ārpolitikas spēlētāja loma krasī samazinājās un līdz ar to arī sūtniecības politisko ziņojumu nozīme. Tiem 1940.gadā bija tikai tīri informatīvs raksturs. Neitralitāti pasludinājušo Baltijas valstu valdību publiski paustā draudzība ar PSRS nebija pārlicinoša, bet zviedru diplomātiem bija grūti saskatīt Latvijas politiskajā elitē izteiktu vēlmi un gatavību pretoties PSRS. Sūtņa Juhansona 1939.gada otrās puses atzinumi par to, ka latvieši bez cīņas neatteiksies no iekarotās brīvības, bija vairāk zviedru vēlmju apliecinājums, nekā reāla iespēja.

Sagaidot Latvijas arvien lielāku atkarību no PSRS, par svarīgāko zviedru diplomātu uzdevumu kļuva Zviedrijas un to pilsoņu ieguldījumu Latvijas saimniecībā drošums. To padomju pārvaldes sistēmas ietvaros nebūtu bijis iespējams garantēt.¹¹⁷ Zviedrijas Ārlietu ministrijas uzdevumā sūtniecībai Rīgā bija jānoskaidro zviedru uzņēmumu klātbūtne un ieguldījumu novērtējums.

¹¹⁵ 16.03.40. sūtnis Juhansons ārlietu ministram Ginteram- RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Almānt 1937-1940, Hp 1 Ele

¹¹⁶ 06.04.40. Juhansona vēstule ĀM direktoram Sēderblūmam - Turpat

¹¹⁷ Skatīt sūtņa Juhansona vēstule- RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, Almānt 1940-1943Hp 1 EleA/Lettland

Sarunas par zviedru ieguldījumu kompensāciju zviedru diplomāti Maskavā uzsāka uzreiz pēc Latvijas, Lietuvas un Igaunijas okupācijas.

1.3. Latvijas okupācijas atspoguļojums Zviedrijas diplomātu Latvijā ziņojumos

Zviedrijas sūtnis Latvijā Johansons ziņoja uz Ārlietu ministriju, ka 1940. 17.jūnija rītā zvanījis ārlietu ministrs Munters un lūdzis atnākt uz ministriju. Tikšanās laikā Munters viņu informēja par padomju notu, kurā pieprasīts izveidot jaunu valdību un tiesības ievest Latvijā papildus militāros spēkus, un ka Latvijas valdība nolēmusi atkāpties. Viņš lūdzis zviedru sūtni kā vecāko nodot kolēģiem atvadu sveicienu, jo neredzot iespēju tikties ar visiem diplomātiskā korpusa locekļiem un oficiāli atvadīties. Munters esot bijis ļoti nopiestā noskaņojumā. Maskavas pārmetumus par latviešu-igauņu militāras alianses stiprināšanu, ministrs nosaucis par pilnīgi nepamatotiem, un informēja par PSRS prasībām izveidot Latvijā jaunu valdību un izvietot papildus bruņotos spēkus.¹¹⁸

Ziņojumā Ārlietu ministrijai zviedru sūtnis raksturoja papildus padomju militāro spēku ienākšanu Latvijā, norādot, ka to pavadījuši nemieri, kurus radījuši latviešu komunisti sveicot padomju karaspēku un vērsoties pret kārtības sargātājiem. Bijuši dzirdami šāvieni, bijuši mirušie un ievainotie. Visi telefonsakari ar ārpusauli tikuši nogriezti. Pēc laikrakstu ziņām 15.jūnijā esot nogalināti latviešu robežsargi uz Krievijas – Latvijas robežas.¹¹⁹ Ziņojumam tika pievienots militārā atašeja majora Karla Lindkvista (*Carl Lindquist*) ziņojums Bruņoto spēku štābam, kurā detalizēti aprakstīta padomju karaspēka pārvietošanās Latvijā pa zemi, jūru un gaisu. Nelielā apjomā bijušas arī pret krieviem vērstas demonstrācijas, bet lielākā daļa iedzīvotāju bijuši neitrāli. Vakarā notikušas sadursmes starp latviešu komunistiem un nacionālistiem, ap vienpadsmitiem vakarā latviešu policija nodrošinājusi

¹¹⁸ Turpat

¹¹⁹ 17.06.40Sūtņa Juhansona ziņojums ministram R.Sandleram - RA,UD, vol.149, HP 1, Ele,

kārtību. Bojāgājušo skaits sasniedzis 30 cilvēku.¹²⁰Pilsētā izsludināts īpašs stāvoklis.¹²¹

1940.gada 26.jūnija ziņojumā zviedru militārais atašejs jau minēja precīzākus datus par padomju karaspēku – apmēram 150 tūkstoši militārpersonu 21 apdzīvotā vietā(minot vietu nosaukumus), 500 lidmašīnas.¹²² 28.jūnijā atašejs rakstīja par Latvijas armijas iekļaušanu padomju Krievijas karaspēkā. Viņš ziņoja par jaunā kara ministra Dambīša pusdienām par godu krievu karaspēka komandierim ģenerālleitnantam Kuzņecovam un citiem augstākiem virsniekiem, ziņojumam pievienojot Dambīša apsveikuma uzrunu. Lindkvists uzsvēra, ka latviešu sabiedrības boļševizācija noritot ātri, katru dienu notiekot policijas un citu ierēdņu nomaiņa. Fabrikās tiekot veidotas strādnieku padomes. Viņš uzsvēra, ka agrāk krievu karaspēks vairījies izteikties par attiecībām starp Krieviju un Vāciju, tagad visās trīs Baltijas valstīs viņi bieži atklāti izsakoties par to, ka invāzija šeit ir gatavošanās drīzai sadursmei ar Vāciju.¹²³

Savos turpmākajos ziņojumos sūtnis informēja par jaunas Latvijas valdības izveidošanu, ko diktējuši krievi un tā bijusi šķietama valdība, un izvēlētie ministri simpatizējuši padomju Krievijai. Par dīvainu viņš uzskatīja to, ka vismaz trīs ministri strādājuši laikraksta “Jaunākās ziņas” redakcijā, kas bijis Ulmaņa režīmam labvēlīgs. Par Kārli Ulmani viņš rakstīja, ka prezidenta krēslu viņš nevarēs ilgi saglabāt. Sūtnis raksturoja masu demonstrācijas, kurās piedalījušies desmit tūkstošu dalībnieku, bet fabriku strādnieki tajās piedalījušies pret savu gribu vai brīvprātīgi. Pieminēti lozungi: “Lai dzīvo Staļins”, “Nost ar Ulmani”, “Lai dzīvo sarkanā armija”, “Lai dzīvo demokrātiska Latvijas Republika”. Demonstrāciju pavadījuši krievu tanki. Pie Padomju sūtniecības dziedāta “Internacionāle”. Demonstrantus sveikuši sūtniecības darbinieki un no Maskavas

¹²⁰ 1940.gada 17.jūnija zviedru militārā atašeja Baltijas valstīs majora Karla Lindkvista slepens ziņojums Bruņoto spēku štābam par Latvijas okupāciju- Krigsarkivet, E:I:2, vol 5.

¹²¹ Sūtna Juhansona ziņojumam pievienotais majora Lindkvista 1940.gada 17.jūnija ziņojums Aizsardzības ministram – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

¹²² Militārā atašeja 26.jūnija slepens ziņojums -Krigsarkivet, E:I:2, vol 5

¹²³ Militārā atašeja 28.jūnija slepens ziņojums - Turpat

atbraukušais Andrejs Višinskis, kura uzdevums bijis izveidot jaunu valdību Latvijā. Johansons atzīmēja, ka noskaņojums tautas lielākajā daļā esot drūms, kas esot labi saprotams.¹²⁴

Turpmākos ziņojumos raksturota situācija valstī, kur sāka trūkt preces veikalos, kas nesaskanot ar Višinska kvēlajās runās solīto laimes zemi Latvijai padomju tautu saimē.¹²⁵ Majora Lindkvista kundze Marianne savās vēstulēs mātei uzsvēra, ka Latvijā vairs neesot patīkami, Latvija pasludināta par padomju republiku un zviedru palikšana Latvijā esot tikai laika jautājums. Veikali tiekot izpirkti tukši, drīz vairs nebūšot preču, īpaši kurpju un vilnas audumu. Drīz viss šeit izskatīšoties kā Krievijā.¹²⁶

Augusta ziņojumos sūtnis Juhansons informēja par izmaiņām Ārlietu ministrijā, ārlietu ministra vietnieka Jablonska iecelšanu, kura uzdevums bija Latvijas ārlietu dienesta likvidēšana. Johansons ziņoja par ārlietu un iekšlietu ministru, viņu ģimeņu, kā arī Kārļa Ulmaņa deportācijām uz Krieviju.¹²⁷ 7.augustā sūtnis rakstīja, ka pēc 5.augusta Latvijas padomju republikas uzņemšanas PSRS, Rīgā notiekot dekorāciju maiņu skatlogos – Kārļa Ulmaņa portretu vietā novietojot Staļina ģīmetnes.¹²⁸

Sūtnis pārsūtīja 13.augusta notu, kuru parakstījis Latvijas ārlietu ministra vietnieks Jablonskis, par to, ka Zviedrijai jāslēdz sava sūtniecība un līdz 25.augustam visam personālam jāpamet Latvija.¹²⁹ Tas arī tika izdarīts.

¹²⁴Sūtņa Juhansona 1940.gada 21.jūnija ziņojums – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

¹²⁵1941.gada 21.jūlija ziņojums – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

¹²⁶ Mariannes Lindkvistas no Jūrmalas 1940.gada 22.jūlijā rakstīta vēstule mātei Zviedrijā Falunā. - Vēstules atrodas Stokholmā pie meitas Annas Maijas Lindkvistas, kopija autores rīcībā

¹²⁷Sūtņa Juhansona ziņojums 1940.gada 2.augustā. - RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol. 5, Hp 1Ele

¹²⁸Sūtņa Juhansona ziņojums 1940.gada 5.augustā. – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1 Ele

¹²⁹Sūtņa Juhansona ziņojums 1940.gada 13.augustā. – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

21.jūnijā Zviedrijas sūtnis ziņoja par Latvijas prezidenta iecelto valdību ar premjerministru un ārlietu ministru Augustu Kirhenšteinu priekšgalā. Viņš dēvēja to par maldinošu (*Skenregering*), jo to izveidojuši krievi, un tai ir ierobežota rīcības brīvība. Sūtnis ziņoja par demonstrācijām Liepājā un Rīgā, norādot, ka demonstrācijā pie PSRS sūtniecības piedalījušies un runas teikuši valdības locekļi, runājis arī PSRS īpašais pārstāvis Višinskis. Noskaņojumu iedzīvotāju vairākumā sūtnis raksturoja kā nomāktu, kam esot pietiekami labs pamats.¹³⁰ 26.jūnija ziņojumā sūtnis Juhansons raksturoja tikšanos ar Latvijas jaunās valdības priekšsēdi profesoru Kirhenšteinu, apzīmēja to kā ne pārāk vērtīgu. Kirhenšteins esot sūdzējies par baumām, kas tiekot ģenerētas Latvijā un izplatoties zviedru presē un no turienes nonākot Amerikā attiecībā par Latvijas stāvokli iepretim Padomju Savienībai un gaidījis no sūtņa paskaidrojumus. Sūtnis Johansons norādījis, ka neko tādu nezinot un neredzot šajā jautājumā zviedru valdības atbildību. Par gaidāmām vēlēšanām Kirhenšteins varējis pateikt, ka tajās kā partija varēsot piedalīties tikai komunisti, bet drīzāk ar citu nosaukumu (zemnieku un strādnieku bloks - kā to jau bija nodēvējusi Maskavas prese). Kādam no zviedru sūtņa kolēģiem Kirhenšteins esot teicis, ka Latvijas stāvoklis iepretim Padomju Savienībai ir salīdzināms ar Mongolijas stāvokli. Īpašu uzticību pret Ministru prezidenta teikto sūtnis neesot izjutis un kopīgo iespaidu par notikumiem Latvijā viņš ironiski salīdzināja ar strauju slīdēšanu austrumu virzienā pretī padomju mātišķiem apskāvieniem, kas atvērti līdz šim noklīdušām baltiešu tautām. Kā tās varēs glābt savu līdz šim rietumniecisko kultūru pēc sūtņa Johansona domām atkarīgs no tā, cik lielu interesi par to izrādīs uzvarošā Vācija. Ziņojuma beigās sūtnis pieminēja robežsardzes priekšnieka ģenerāļa Bolšteina pašnāvību un viņa atstāto zīmīti par to, ka bijis klāt valsts dzimšanā, bet nevēloties būt klāt tās bērēs.¹³¹

¹³⁰Sūtnis Juhansons Zviedrijas ārlietu ministram Ginteram 1940.gada 21.jūnijā - RA, UD 471, vol.149, HP 1, Ele

¹³¹Sūtņa Johansona ziņojums valsts sekretāram S.Sederblomam 1940.g.26.jūnijā - RA, UD 471, vol.149, HP 1, Ele

Ziņas par notikumiem Baltijas valstīs parādījās zviedru avīžu slejās, arī Baltijas valstu vadītāju kapitulācijas runas. Sākotnēji sociāldemokrātu avīžu kritiskais tonis attiecībā uz krievu aneksijas politiku pamazām mainījās un jaunās valdības Baltijas valstīs tika uzteiktas par to kvalitāti un spējām.¹³²

Zviedrijas ārpolitiskā dienesta vadībai bija labi informēti par to, kā notiek Baltijas valstu neatkarības iznīcināšana. Tā neloloja nekādas ilūzijas attiecībā uz padomju metodēm un konstatēja Baltijas valdību neapskaužamo stāvokli. Principiālu nostāju Zviedrijas attieksmē pret Baltijas valstīm 1940.gada vasarā grūti saskatīt, rīcības motivāciju noteica praktiski politiski apsvērumi, un, kā uzskata vēsturnieks K.Kangeris, tai ir visai maz sakara ar starptautisko tiesību apsvērumiem.¹³³ Tai pat laikā var jautāt, kādus starptautiskus tiesību principus bija tālredzīgi ievērot situācijā, kad tos ignorēja Vācija un PSRS. Neitralitāti pasludinājušās Zviedrijas manevra iespējas bija ierobežotas, un Baltijas valstīm nebija nekādas nozīmes Zviedrijas mērķa- palikšanas ārpus kara – īstenošanā.

Savu attieksmi pret Baltijas valstu suverenitātes zaudēšanu pauda Zviedrijas parlamenta Ārlietu komisijas vadītājs sociāldemokrāts Estēns Undēns (*Östen Unden*) Zviedrijas Parlamenta augšpalātas ārpolitiskajās debatēs 1940.gada 16.augustā. Viņš teica sekojošo: “Trīs līdz šim neatkarīgas valstis ir likvidētas dažu dienu laikā. Šķietamā brīvprātība nevar piemānīt nevienu novērotāju. Mēs pārāk labi zinām, kā šāda brīvprātība tiek veidota. Tā ir pilnīgi savdabīga valsts māksla, kas šajā sakarā ir tikusi attīstīta, un to ir viegli atpazīt. Trieciens, kas tika dots pagājušā gada rudenī(bāzu līgumi) bija tikai pirmais solis un nākamajiem vajadzēja drīz sekot. Pēdējo triecienu šīs valstis nevarēja izturēt(...) Pāri palikušās Eiropas mazās valstis, kas vēl ir brīvas, ir saņēmušas uzskatāmu mācību par

¹³² Ulf Larsson..., s.85

¹³³ K.Kangeris referāts "Sweden und die Frage der Völkerrechtlichen Anerkennung der eingliederung der Baltischen staaten in die Sowjetunion 1940." Nolasīts 10.Baltijas Studiju konferencē Skandināvijā, Stokholmā 1989.g.7.-10.jūnijā, 24.lpp.

taktiku, kas tikusi izmantota pret Baltijas valstīm. Kad lielvalsts uzstāda savas prasības mazākai valstij, tā sāk pieņemt domu, ka piekāpība ir labāka par karu(...). Var, protams, notikt, ka beigu rezultāts būtu tāds pats, ja no sākuma būtu izvēlēta pretošanās. Bet tad nācija būtu glābusi savu dvēseli. Un nākamajām paaudzēm būtu pienākums par to rūpēties.”¹³⁴

Undēna teiktais nebūtu uztverams kā līdzjūtība Baltijas valstīm, drīzāk kā brīdinājums attiecībā uz Zviedrijas taktikas izvēli turoties pretī lielvalstu tīkojumiem. Šie viņa vārdi var liecināt par pilnīgu abstrahēšanos no Zviedrijas valdības rīcības pret Baltijas valstīm uzreiz pēc PSRS okupācijas 1940.gada jūnijā. Zviedrijas valdības vadītājs Pērs Albīns Hansons(*Per Albin Hansson*) savā uzrunā Nīrundā 1940.gada 28.jūlijā atzīmēja, ka Zviedrijas nostāju lielvaru karā nosaka gadu desmitiem piekoptā līnija¹³⁵, kas nozīmēja, ka intereses trūkums par Baltijas valstu neatkarības saglabāšanu neatšķīrās no zviedru valdības uzskatiem divdesmitos un trīsdesmitos gados.¹³⁶ Zviedru vēsturnieks Vilhelms Karlgrēns uzsvēra, ka 1940.gada vasarā Zviedrijā tika pielikts punkts paredzamai dažādu konjunktūru ietekmētai neizbēgamai attīstībai, kuru savā Baltijas politikā savlaicīgi bija ieķīlājušas visas starpkaru valdības.¹³⁷

1.4. Zviedrijas nostāja Baltijas valstu diplomātisko misiju un pilsoņu statusa jautājumā

Zviedrijas attieksmē pret Latvijas, Lietuva un Igaunijas valstiskumu zaudēšanu lielas atšķirības nav konstatējamas. PSRS prasības tika apmierinātas tādējādi, ka Zviedrija to jurisdikcijā nodeva Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības

¹³⁴ Citēts pēc Lars Peter Freden. *Baltikum frigörelse och svensk diplomati 1989-1991* – Stockholm, 2004, 272.lpp.

¹³⁵ P.A.Hansson. *Svensk hållning och handling. Uttalanden under krigsåren* - Stockholm, 1945, s.98

¹³⁶ W.Carlgrén. *Sverige och Baltikum sommaren 1940 - Urladdning.1940 Blixkrigens År*. Red Bo Hugemark, Luleo, 2002,s.338

¹³⁷ W.Carlgrén. *Sverige och Baltikum* - Stockholm,1993,s. 48

Stokholmā, Igaunijas un Lietuvas zelta rezerves un Baltijas valstu pilsoņus atzina par padomju pilsoņiem. Pieminēšanas vērta ir Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju reakcija uz zviedru piekāpību Padomju Savienībai un baltiešu protestu ignorēšana. Piemēram 1940.gada 23.jūlijā Latvijas sūtnis Salnais iesniedza protesta notu (līdzīgas notas iesniedza arī Lietuvas sūtnis Gilis un Igaunijas sūtnis Laretei), kurā norādīts uz 21.jūlijā notikušo parlamenta vēlēšanu Latvijā nelikumību, uz to, ka parlaments nepārstāv tautas gribu un aicināja Zviedriju neatzīt piespiedu pārmaiņas. Atbildi zviedri nesniedza, dokumentu nosūtīja uz arhīvu ar atzīmi “ad acta”. Ārlietu ministrija neuzskatīja par vajadzīgu paaizeresēties, kā šajā situācijā rīkojās citas valstis.¹³⁸ Kā zināms, ASV un Lielbritānijas nostādne atšķīrās no zviedru, Baltijas valstu diplomāti turpināja darbu savās pārstāvniecībās, un zelta rezerves netika skartas, t.i. padomju prasības tika ignorētas.

Latvijas sūtniecības atslēgu nodošana padomju diplomātiem Zviedrijas Ārlietu ministrijai bija jāorganizē bez baltiešu diplomātu klātbūtnes, jo sūtnis Voldemārs Salnais atteicās to darīt, tieši tāpat kā Igaunijas sūtnis Laretei un lietuviešu sūtnis Gilis. 1940.gada 12.augustā padomju diplomātiskās misijas Zviedrijā vadītāja Aleksandra Kolontaja tikās ar Zviedrijas Ārlietu ministru Ginteru, lai runātu par Baltijas valstu sūtniecību nodošanas detaļām. Zviedru - padomju protokols par Latvijas sūtniecības nodošanu Padomju Savienības vēstniecībai Stokholmā tika parakstīts 19.augustā (Igaunijas - 16.augustā, Lietuvas - 21.augustā).¹³⁹ Diplomātiem atļāva palikt Zviedrijā kā privātpersonām. 12.augustā Zviedrijas sūtniecība Rīgā saņēma ziņu no padomju varas iestāžu pārņemtās Latvijas Ārlietu ministrijas, kurā bija norādīts, ka sūtniecība jāslēdz 2 nedēļu laikā. Tas arī tika izdarīts.¹⁴⁰

¹³⁸ K.Kangeris. Schweden und die Frage der Völkerrechtlichen Anerkennung..... -9.lpp; W.Carlgrēn. Sverige och Baltikum..-45.lpp.

¹³⁹ K.Kangeris.Schweden und die Frage., 10.lpp.

¹⁴⁰ W.Carlgrēn. Sverige och Baltikum.-Stockholm, 1993, 46.lpp.

Kā sūtniecību nodošanu interpretēja ieinteresētās puses? Zviedrijas Ārlietu ministrija vairījās būt par starpnieku Latvijas, Igaunijas un Lietuvas sūtniecību nodošanā PSRS. Bet tā kā Baltijas valstu sūtņi atteicās to darīt, tad zviedru valdībai bija jāiesaistās pašai. Sūtņi Salnais, Laretei un Gilis bija dilemmas priekšā - vai nu izbeigt sūtniecību darbu mierīgi, vai atļaut zviedru policijas iejaukšanos. Par to, ka sūtniecības tiktu nodotas PSRS iesaistot zviedru policiju, baltiešu sūtņi nešaubījās, jo bija pieredzējuši precedentu, kad Franko režīma pārstāvjiem Spānijas sūtniecību nodeva vardarbīgā ceļā. Pēc ilgstošām debatēm, kas notika ASV vēstniecībā Stokholmā, baltiešu sūtņi nolēma nesaasināt attiecības ar zviedru varas iestādēm, jo Zviedrija kā tuvākā kaimiņvalsts nākotnē varētu būt izpalīdzīga. Kā izrādījās 1944.gadā Zviedrijā nokļuvušo baltiešu bēgļu kontekstā, prognoze bija pareiza.¹⁴¹ Sūtņi nolēma mēģināt savas sūtniecības nodot Zviedrijas Ārlietu ministrijai.

1944.gada 13.decembrī Baltijas jautājums tika diskutēts Zviedrijas parlamentā saistībā ar lielo bēgļu straumi, kas bija ieradušies Zviedrijā. Šajā kontekstā tika pievērsta uzmanība jautājumam par Baltijas valstu iekļaušanas PSRS atzīšanu, konkrēti, arī par Baltijas valstu sūtniecību likteņiem. Daļa no parlamentāriešiem bija izbrīnīti par valdības lēmumu atzīt šo valstu iekļaušanu PSRS. Ārlietu ministra K.Gintera atbilde uzskatāma kā tā laika zviedru valdības attieksmes definēšana - iespējami mazākas uzmanības pievēršana šim jautājumam. Pēc Gintera domām viss noticis leģitīmi - Baltijas valstu pilsoņi kļuvuši par Padomju Krievijas pilsoņiem, ko Zviedrija atzinusi, kā arī baltiešu sūtņi brīvprātīgi nodevuši savas diplomātiskās pārstāvniecības padomju sūtniecībai. Ministrs Ginters arī uzsvēra, ka Baltijas sūtņi viņam paziņojuši, ka sakarā ar to, kas noticis, neuzskatot sevi par kādas valsts pārstāvjiem. "Tas ir fakts, kurā mūsu valstij nepieder iniciatīva, bet ko no otras puses mēs nevarējām atļauties neakceptēt "-

¹⁴¹ Andres Küng. Sverige och Estland. -Göteborg, 1991, 71.lpp.

paziņoja ministrs Ginters.¹⁴² Viņa teiktais netika viennozīmīgi uzverts un akceptēts. Tika norādīts, ka citas Eiropas valstis izvēlējušās atšķirīgu taktiku Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas jautājumā, par piemēru minot Šveici. Uz to savā replikā norādīja deputāts Hostads (*Elis Håstad*). ASV un Lielbritānijas neatzīšanas politiku ministrs Ginters pieminēja pats, bet norādīja, ka PSRS izvērsa īpašu spiedienu pret Zviedriju un uzsvēra, ka Baltijas sūtņi brīvprātīgi nodevuši savas vēstniecības PSRS. Nepatiesību par sūtņu rīcību nākamā dienā pēc parlamenta debatēm koriģēja Zviedrijas Ārlietu ministrija izdodot īpašu komunikē 14.decembrī. Tajā bija aprakstīts, ka Latvijas, Igaunijas un Lietuvas sūtņi paziņojuši Zviedrijas Ārlietu ministrijai, ka atsakās nodot sūtniecības PSRS pārstāvjiem, jo neatzīst savu valstu iekļaušanu PSRS, bet piedāvājuši nodot vēstniecības Zviedrijas Ārlietu ministrijai. Sākotnēji Ārlietu ministrija reaģējusi noliedzoši, bet drīz panākta vienošanās, ka sūtniecību nodošana notiks piedaloties zviedru ārlietu ministrijas ierēdnim. Igaunijas sūtniecības nodošana notikusi 1940.gada 16.augustā, Latvijas -19.augustā,Lietuvas - 21.augustā. Attiecīgo valstu pārstāvji nodevuši atslēgas zviedru ierēdnim un aizgājuši pirms ieradušies padomju pārstāvji.¹⁴³ K.Ginteram veltīta kritika izskanēja zviedru avīzē Svenska Dagbladet, kur zviedru valsts zinību docents un deputāts Hostāds norādīja, ka Ārlietu ministrijas komunikē aizmirsts pieminēt, ka baltiešu sūtņi ar notām pieprasījuši Zviedriju neatzīt padomju veiktās pārmaiņas viņu valstīs un par brīvprātīgu attieksanos no savām sūtniecībām nevar runāt Baltijas sūtņu gadījumā. Hostāds kritizēja valdības rīcību par Baltijas valstu iekļaušanas PSRS atdzīšanu. Arī Baltijas Komitejas vadītājs profesors Birgers Nermans asi protestēja pret Gintera interpretāciju.¹⁴⁴ Bet ārlietu ministru K.Ginteru šī kritika nav neietekmējusi, viņš palika pie savas interpretācijas, arī atkārtotie baltiešu sūtņu skaidrojumi nelīdzēja. Kā raksta Andres Kings(*AndresKüing*): “.. cik daudz reižu gan agrāk, gan vēlāk zviedru un baltiešu pārstāvji ir runājuši viens otram garām”,

¹⁴² Turpat, 92.lpp.

¹⁴³ Turpat, 92.-93.lpp.

¹⁴⁴ Turpat, 94.-95.lpp.

un, jau retrospektīvi atskatoties uz zviedru valdības pārstāvju savdabīgo interpretācijas manieri, igauņu bijušais sūtnis Laretei salīdzināja to ar Orvela romāna “1984” ironiju, kad diktatūru sauc par demokrātiju un spaidus par brīvību.¹⁴⁵

Atzīmēšanas vērts ir fakts, ka Zviedrija neaiztika vairāku Eiropas okupēto valstu sūtniecības, piemēram, dāņu, norvēģu, beļģu un nīderlandiešu sūtniecības turpināja darboties pēc vācu iebrukuma šajās valstīs.¹⁴⁶

Bijušais sūtnis Voldemārs Salnais 1943.gada 31.martā atbildot uz Latvijas Centrālās padomes priekšsēdētāja Konstantīna Čakstes aicinājumu atvērt sūtniecību Stokholmā skaidroja, ka protestējis visiem spēkiem pret tās slēgšanu, pret valsts patstāvības iznīcināšanu un inkorporēšanu citā valstī. “Tas viss neko nelīdzēja. Tie, kam še tā vara, pieturējās pie cita viedokļa. Viņi ne tikai slēdza sūtniecību, bet jau pirms tam atzina *de facto* mūsu inkorporēšanu. Šis viedoklis oficiāli šeit vēl vienmēr ir spēkā, un kamēr tas tā būs, tikmēr gan, laikam, neizdosies atklāt ne mūsu, ne mūsu kaimiņzemju sūtniecības. Pie visa tā tam pamatā bij un ir ne jau kādi tiesiski vai ētiski momenti, - ja no tiem vadītos, tad mūsu sūtniecības nekad nevarēja tikt slēgtas, - bet gan kailas politiskas un samiernieciskas kalkulācijas. “ Salnais tomēr uzskatīja, ka jācenšas panākt stāvokļa izmaiņas, mūsu tiesību paplašināšanu un sasniegt sūtniecību atklāšanu.¹⁴⁷

Neskatoties uz zviedru oficiālo attieksmi sūtnis Salnais tomēr nezaudēja optimismu. Vēstulē Latvijas sūtnim Zariņam Londonā 1943.gada 4.oktobrī viņš raksturo dažādos noskaņojumus zviedru sabiedrībā. Norādot, ka Padomju Savienības sūtniecība aktīvi strādā uz sabiedrisko domu, ne visi tomēr pakļaujoties padomju vilinājumam par nākotnes izdevīgo tirdzniecību. “Še mūsu lietai par labu runā tas svarīgais fakts, ka zviedris kopš Gustava Vasas laikiem vienmēr gluži

¹⁴⁵ Turpat

¹⁴⁶ Turpat, 70.lpp.

¹⁴⁷ L.Siliņš. Nacistiskās Vācijas okupanti, mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. -Rīga,2001, 212.lpp

pareizi saskatījis Krievijā savu nāvīgu ienaidnieku. Bet tagad pie tā pievienojās vēl bailes no lielniecisma un naids pret beidzamo, kas aristokrātijā, zemniecībā un kvalificētā strādniecībā, pēc manas saprašanas, nekad neļaus šo rasties tādām stāvoklim, kas padarītu mūsu lietas aizstāvēšanu un mūsu pozīciju nostiprināšanu par neiespējamu, kā arī šādā virzienā nestrādātu aiz šaurām momenta egoistiskām interesēm dažas šauras, bet iespaidīgas rūpnieku un finansistu grupiņas un dažādi nenosvērti intelektuāļi.”¹⁴⁸

Atzīstot Baltijas valstu pievienošanu PSRS, zviedri atzina PSRS jurisdikciju arī pilsonības jautājumā – Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pilsoņi automātiski kļuva par PSRS pilsoņiem, gan ar dažiem izņēmumiem. K.Kangeris norāda uz Zviedrijas Ārlietu ministrijas dokumentiem (1941.8.janvāris un 4.aprīlis), kuros izskaidrota Zviedrijas pozīcija Baltijas valstu pilsoņu jautājumā, respektīvi, ja par padomju pilsoņiem tos uzskata Padomju Savienība, tad to pašu jādara arī Zviedrijai, par atskaites punktu ņemot 1940.gada 7.septembri saskaņā ar PSRS likumu. Baltijas valstu pilsoņus, kas atradās Zviedrijā pirms šī datuma un nebija pieņēmuši padomju pilsonību piesakoties PSRS vēstniecībā, Zviedrijas iestādes reģistrēja kā bezpavalstniekus, savukārt tos, kas ieradās pēc 1940.gada 7.septembra- kā padomju pilsoņus. Jautājums par Baltijas valstu pilsoņu ieskaitīšanu padomju pilsonībā aktualizējās Otrā Pasaules kara nobeiguma fāzē, kad Zviedrijā ieradās bēgļi no vācu - padomju okupētām teritorijām. Šī tēma nezaudēja aktualitāti arī vēlāk kļūstot par diskutējamu jautājumu presē un parlamentā.¹⁴⁹

Bet atšķirībā no Zviedrijas ASV un citas Rietumvalstis neatzina Baltijas valstu inkorporāciju PSRS un nepieļāva Baltijas valstu pilsoņus uzskatīt par PSRS pilsoņiem. Tā rezultātā izveidojās aktīva un spēcīga Baltijas diaspora

¹⁴⁸ Turpat, 164.lpp.

¹⁴⁹ A.Küng. Sverige och Estland. 10.lpp.

Ziemeļamerikā, Rietumeiropā un Austrālijā, tādējādi saglabājot iespēju uzturēt Baltijas valstu neatkarības jautājumu Aukstā kara laikā un arī pēc tam.¹⁵⁰

1.5. Zviedrijas īpašumu Baltijas valstīs kompensāciju risinājums ar PSRS

Vēl viens apliecinājums tam, ka Zviedrija atzina Latvijas (arī Lietuvas un Igaunijas)iekļaušanu PSRS, bija Zviedrijas Ārlietu ministrijas prasības PSRS kompensēt zaudējumus, kas radās zviedru uzņēmējiem sakarā ar īpašumu nacionalizāciju Baltijas valstīs. Zviedrijas un PSRS amatpersonu sarunas par šiem jautājumiem piemin K.Kangeris¹⁵¹, un detalizēta informācija rodama Krievijas Ārlietu ministrijas arhīvos. Materiālus apkopojusi zviedru vēsturnieki Helēna Karlbeka Isotalo(*Helene Carlbäck-Isotalo*) un Lars Bjerlīns(*Lars Björlin*) grāmatā “Zviedrija krievu arhīvos. Krievu avotu par Zviedrijas 20.gadsimta vēsturi gids.”¹⁵²

1940.gada 10.augustā Zviedrijas sūtnis PSRS V.Asarsons(*Vilhelm Assarson*) tikās ar Ārlietu tautas komisāru V.Molotovu (Vjačeslav Molotov). Viņš norādīja, ka Zviedrija ilgstoši devusi kredītus un sniegusi tehnisko palīdzību Baltijas valstīm, Zviedrijas uzņēmēji ieguldījuši lielus naudas līdzekļus īpašumos, kuri tagad ir nacionalizēti. Viņš ierosināja principiāli vienoties par zaudējumu atlīdzināšanu, piebilstot, ka zviedri nesagaida lielas summas. Tai pat laikā Zviedrija esot rezervējusi PSRS kreditēšanai lielu summu 100 miljonu apjomā, ko paredzēts izlietot fabriku celtniecībai (40%), kurās ražotu dzelzceļa sliedes, un preču iepirkšanai(60%). Kredīta piešķirumu Asarsons sasaistīja ar kompensācijām par

¹⁵⁰ Jonathan L'hommiedieu.Roosevelt and the dictators: the origin of the US non-recognition policy of the Soviet annexation of the Baltic states- The Baltic Question during the Cold War. Edited by John Hiden, Vahur Made and David J.Smith- by Routlege, 2008, p.43

¹⁵¹ K.Kangeris. Schweden und die Frage...-11.- 15.lpp

¹⁵² Sverige i ryska arkiv. Guide till ryska källor om svensk historia under 1900-talet. Del 1 -Jyvaskylä,1999

zaudētiem īpašumiem, uz ko V.Molotovs atbildēja, ka zviedru īpašumi ir viena lieta, bet kredītliņgums –cita, un padomju puse tās abas nejaucot.¹⁵³

19.augustā zviedri atkal tikās ar Molotovu, šoreiz jau Ārlietu ministrijas Valsts sekretārs Ēriks Būmans(*Eric Boheman*) sūtņa klātbūtnē lietojot jaunu pārliecināšanas veidu. Zviedrijas amatpersonas runāja par Zviedrijas - Padomju Savienības tirdzniecības līgumu, par kura parakstīšanas nepieciešamību zviedru valdību būtu vieglāk pārliecināt, ja noregulētu zviedru prasības Baltijā. Zviedru aprēķini attiecībā uz zaudējumiem Baltijas valstīs bija sekojoši: Baltijas valstu parādi Zviedrijas valdībai un uzņēmējiem – 35 miljonu zviedru kronu, plus komerciālie parādi par kredītiem 5 miljonu apjomā, plus nacionalizēto zviedru uzņēmumu vērtība lēsta 30 miljonos kronu. Būmans pieminēja arī to, ka Zviedrijas valdība parādījusi savu labo gribu, nododot Padomju Savienībai baltiešu zeltu (Igaunijas un Lietuvas.-A.D.) un uzsvēra, ka padomju pusei būtu jāuzklausa zviedru intereses. Molotovs atbildēja, ka Padomju Savienība ir gatava uz zināmām koncesijām, bet, ka jautājums esot sīkāk jāizpēta. Uz Būmana piedāvājumu uzreiz iesniegt zviedru uzņēmumu sarakstu, Molotovs atbildēja, ka vispirms uzklaustīs baltiešu valdību(sic!-A.D.) viedokļus.¹⁵⁴

PSRS mēģināja izvairīties no zviedru īpašumu kompensēšanas kā argumentu izmantojot arī to, ka 1924.gada 15.marta tirdzniecības līgumā starp PSRS un Zviedriju ekspropriācijas un nacionalizācijas jautājumu regulēšana nav paredzēta. 11.oktobra atbildes notā(zviedru nota iesniegta 1940.gada 11.augustā) uzsvērts, ka PSRS nav nekādu saistību par Igaunijas , Latvijas un Lietuvas parādiem iepretī Zviedrijai. Padomju Savienība esot gatava kompensēt zviedru zaudējumus, un tas esot vienīgi labas gribas žests nevis saistību pildīšana.¹⁵⁵

Nododot notu sūtnim Asarsonam, Molotovs uzsvēra, ka pret Zviedriju izturoties īpaši, jo vienīgi vēl ar Vāciju PSRS ir vienojusies par īpašumu noregulējumu(jāatceras, ka PSRS un Vācija bija sabiedrotie līdz 1941.gada 22.jūnijam-A.D.).

¹⁵³ Molotova sekretariāts, Fonds 06, 2apraksts, 27.mape, 343.lieta 16.-18.lpp -Turpat, 310.lpp. .

¹⁵⁴ Turpat, 19.-23.lpp.- Turpat

¹⁵⁵ K.Kangeris. Schweden und die Frage.-14.lpp.

Izmantojot izdevību Zviedrijas sūtnis jautājis par Ķeguma spēkstacijas celtniecības turpināšanu Latvijā. V.Molotovs solījis noskaidrot situāciju.¹⁵⁶ Zviedrijas puse bija gana uzstājīga un atbildes notā Padomju Savienībai 1940.gada 6.novembrī norādīja, ka 1924.gada 15.marta līguma 5.punkta 2.paragrāfu interpretē atšķirīgi no padomju 11.oktobra notas, uzsverot tā pielietojumu konkrētajā gadījumā, jo PSRS esot Baltijas valstu tiesiskā mantiniece. K.Kangeris citē daļu no notas teksta: "... Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pievienošana Padomju Sociālistisko Republiku Savienībai notikusi pilnīgi brīvprātīgi un Zviedrijas valdība ir atzinusi izmaiņas, kas notikušas tā rezultātā. Pēc šīs brīvprātīgās valstiskās pievienošanas Padomju Savienības rīcībā nonāca visi šo agrāko valstu līdzekļi un ir jāatzīst, ka tā ir pārņēmusi līdz ar to arī maksāšanas saistības." K.Kangeris norāda, ka šajā notā rakstīto var interpretēt kā *de jure* aneksijas atzīšanu no Zviedrijas valdības puses.¹⁵⁷ 28.novembra atbildes notā padomju puse izsaka gatavību uzsākt sarunas vadoties pēc 11.oktobra notas, tātad neuzņemoties saistības maksāt Baltijas valstu parādus Zviedrijai. Vai citiem vārdiem - PSRS neatzina sevi par Baltijas valstu tiesību pārņēmēju, vismaz attiecībā uz parādu maksāšanu.

Sarunas par tirdzniecības līgumu, kas sevī ietvēra arī abpusējas ekonomiskas prasības attiecībā uz Lietuvu, Latviju un Igauniju, ilga no 14.februāra līdz 30.maijam. Puses vienojās par kompensāciju Zviedrijas valdībai 20 miljonu kronu apmērā, kas nozīmēja 24% no sākotnēji zviedru iecerētās summas.¹⁵⁸ Bija paredzēts, ka šo summu izmaksās 8 daļās no 1941.gada 3.jūnija līdz 1943.gada 15.februārim. Zviedru sarunu vedēji vēlāk atzinās, ka summas bija lielākas nekā tās, par kurām varēja iedomāties.¹⁵⁹ Līdz kara ar Vāciju sākumam 1941.gada 22.jūnijā tika atmaksāti 2,5 miljoni kronas, kara laikā izmaksas pārtrauca un 1946.gada tirdzniecības līgumā padomju pusei izdevās samazināt atlikušās

¹⁵⁶ Molotova sekretariāts, Fonds 06, 2.apraksts, 27.mape, 343.lieta, 24.-31.lpp.-Sverige I ryska arkiv, 311.lpp.

¹⁵⁷ K.Kangeris....-15.lpp.

¹⁵⁸ W.Carlgren. Sverige och Balticum-60.lpp.

¹⁵⁹ Turpat, 60.lpp.

summas apjomu līdz 8.6 miljoniem. Pārējais zviedru uzņēmējiem paredzētās kompensācijas atlikums Zviedrijas valdībai bija jāsedz pašai.¹⁶⁰

Vēturnieks Karlgrēns atsaucas uz sūtņa Asarsona komentāru, ka krievuprāt, šis bijis dāsns piedāvājums, un tas bija jāsaprot kā politisks žests, kura mērķis bija noskaņot Zviedrijas valdību labvēlīgi, domājot par krievu –zviedru jautājumu risinājumu nākotnē.¹⁶¹

Līgumam tika pievienoti divi protokoli. Viens no tiem noteica Ķeguma spēkstacijas celtniecības darbu apmaksu.¹⁶² 30.maijā parakstītais līgums nebija publiski pieejams.¹⁶³ Kā atzīmē K.Kangeris "...slepenā līguma parakstīšana starp Zviedriju un PSRS 1941.gada 30.maijā, kas regulēja savstarpējās prasības Baltijas valstīs, bija šīs zviedru politikas loģisks solis, lai noslēgtu savas politikas nodaļu par Baltijas valstīm. Šī vienošanās bija reizē arī pēdējais posms rīcības ķēdē Zviedrijai *de jure* atzīstot Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā.¹⁶⁴

1.6. Jautājums par Baltijas valstu aneksijas *de jure* vai *de facto* atzīšanu

Latvijas iekļaušanas PSRS statusam pievērsta liela uzmanība vēstures un juridiskajā literatūrā gan Zviedrijā, gan Latvijā, gan arī šo visai netipisko gadījumu aplūkojuši starptautisko tiesību speciālisti citās valstīs.¹⁶⁵ E.Andersons grāmatā

¹⁶⁰ Turpat, 118.lpp.

¹⁶¹ Turpat, 119.lpp.

¹⁶² K.Kangeris... 16.lpp

¹⁶³ Avīze Izvestija 1941.gada 31.maijā publicēja komunikē par padomju- zviedru līgumu – Советско–шведскоекоюнике–Документывнешнейполитики 1940 – 22июня 1941, Том 23, часть 2 - Москва, Международныеотношения, 1998, с. 706

¹⁶⁴ K.Kangeris. ZviedrijasunPSRSattiecībasunlatviešiZviedrijā 1941.-1959.gadā.-

PadomjuokupācijasrežīmsBaltijā 1944.-1959.gadā: politikauntāssekas. Starptautiskas konferences materiāli 2002.gada 13.-14.jūnijs.- Rīga, 2003, 428.lpp

¹⁶⁵ Piemēram : DokumentiparLatvijasvalstsstarptautiskoatzīšanu,

neatkarībasatjaunošanuundiplomātiskiemsakariem 1918.-1998.- Rīga, 1999; William J.H.Hough,III. The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of the Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory. New York Law School Journal of International and Comparative Law, Vol 6, No 2, Winter 1985; W.Carlgreen Sverige och Baltikum,- Sthl. 1993; Baltic Yearbook of International Law. Volume 1,- Kluwer Law International. The Hague/London New York, 2001; The Baltic Question during the Cold War.Ed.by John Hiden, Vahur Made and David J.Smith – Routledge, London&New York, 2008

„Latvijas ārpolitika” atzīmē, ka Zviedrijas valdība atzina Baltijas valstu aneksiju ne tikai *de facto*, bet arī *de jure*, lai gan vēlāk šī atzīšana tikusi dažādi tulkota.¹⁶⁶

Raksturojot sarunu par kompensācijām noslēgumu, zviedru vēsturnieks V.Karlgrēns piemin V.Molotova īpašo apmierinātību ar to, ka viņam bijis daudz vairāk pamata domāt, ka līgums uzskatāms par galīgo Baltijas republiku aneksijas atzinumu no zviedru puses.¹⁶⁷ Šeit svarīgi atzīmēt, ka Karlgrēns šo atziņu nepieraksta zviedru pusei. Tas, ka PSRS uzskatīja Zviedriju atzīstam Baltijas valstu *de jure* aneksiju lasāms arī padomju vēstniecības Zviedrijā ziņojumos. Piemēram, sūtniecības padomnieka Iljas Čerņiševa (*Ilya Chernishev*) sarunā ar Zviedrijas sūtni Stafanu Sēderblūmu (Staffan Söderblom) 1944.gada 24.novembrī par bēgļu izdošanu, pirmais pārmet zviedriem ziņu slēpšanu par karagūstekņiem, lai gan Zviedrija esot atzinusi Padomju Baltijas valstis *de jure*.¹⁶⁸

Zviedru diplomāti un vēsturnieki vairās no skaidrības attiecībā uz atzīšanas *de jure* formulējuma lietošanu uz Baltijas valstīm. Zviedrijas bijušais ģenerālkonsuls Ļeņingradā Dags Sebastians Ālanders (*Dag Sebastian Ahlander*) piemin tikai *de facto* atzīšanu.¹⁶⁹ Viņa kolēģis bijušais Zviedrijas konsuls Rīgā Larš Fredēns (*Lars Peter Freden*) 2004.gadā grāmatā “Baltijas atbrīvošanās un zviedru diplomātija 1989.-1991.” atzīmē grūtības, ar kurām zviedru valdības aprindām bija jāsaskaras pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā sakarā ar nenoteiktību Baltijas valstu aneksijas atzīšanas jautājumā.¹⁷⁰ Zviedrijas un Baltijas valstu speciālists V.Karlgrēns ilgstoši ieturēja *de facto* atzīšanas līniju¹⁷¹, uzskatot Baltijas valstu sūtniecību nodošanu PSRS par faktisko inkorporācijas Padomju Savienībā

¹⁶⁶ E.Andersons. Latvijas Ārpolitika,

¹⁶⁷ W.Carlgrēns. Sverige och Baltikum...60.lpp.

¹⁶⁸ Krievijas Ārpolitikas arhīvs. Molotova sekretariāts. Fonds 06, 6.apraksts, 57.mape, 775.lieta, 42.lpp. – Sverige I ryska arkiv...333.lpp.

¹⁶⁹ D.S.Ahlander. Spelet om Baltikum - Stockholm,1992

¹⁷⁰ Lars Peter Freden. Baltikum frigörelse och svensk diplomati 1989-1991.-Malmö, 2004, 186.lpp.

¹⁷¹ W.Carlgrēns. Sverige och Baltikum - Sthkl.1973,46.lpp. W.Carlgrēns. Swedish Foreign Policy During the Second World war - London, 1977, s.88. Savas ārpolitikas angļu versijā autors izceļ to, ka Zviedrija devusi *de facto* atzīšanu Baltijas valstu aneksijai no PSRS puses

atzīšanu, bet *de jure* atzīšana notikusi pastarpināti 1941.gada 30.maijā līdz ar līguma parakstīšanu, kurā PSRS apņēmas izmaksāt kompensācijas Zviedrijai par zaudētiem īpašumiem Baltijas valstīs.¹⁷² Ja 1973.gadā *de jure* atzīšanas fakts pieminēts grāmatas teksta zemsvītrā, tad 2002.gadā publicētajā Karlgrēna rakstā “Zviedrija un Baltija 1940.gada vasarā” skaidri pateikts, ka mantisko kompensāciju līgums nav bijis īslaicīgs darījums, bet nozīmējis pilnīgu un galīgu kompensāciju, un notu apmaiņā, kura notika gatavojot līgumu, zviedru puse norādīja, ka atzīst Baltijas republiku brīvprātīgu pievienošanos Padomju Savienībai un apstiprina, ka Zviedrija no tiesiskā viedokļa ir atzinusi Baltijas valstu iekļaušanu PSRS.¹⁷³

Bijušais zviedru diplomāts, pirmais zviedru konsuls pēckara Latvijā Lars Fredēns viennozīmīgu vērtējumu attiecībā uz *de facto* vai *de jure* inkorporācijas PSRS atzīšanu nedod un neuzskata, ka zviedriem būtu jāatvainojas par savu rīcību atzīstot Baltijas valstu inkorporāciju PSRS, jo tas notika laikā, kad Zviedrijas izdzīvošana bija likta uz spēles.¹⁷⁴

Var secināt, ka jautājumā par aneksijas atzīšanu konsekvētāko pozīciju ieņem K.Kangeris, nešauboties, ka Zviedrija atzinusi Baltijas valstu iekļaušanu PSRS *de jure*. Tāda nostādne ir pieņemama arī Edgaram Andersonam. Starptautisko tiesību speciālists V.Hafs (*Willima Hough jr*) interpretē Zviedrijas attieksmi šajā jautājumā kā tādu, kas nokļuvusi vistuvāk *de jure* aneksijas atzīšanai, kategoriski neapgalvojot, ka zviedri atzinuši iekļaušanu *de jure*. Viņš arī norāda uz Zviedrijas

¹⁷² W.Carlgrēns. Svensk utrikespolitik 1939-1945- Stockholm 1973, s.225

¹⁷³ W.Carlgrēns. Sverige och Baltikum sommaren 1940 –Urladdning.1940 Blixkrigens År. Red Bo Hugemark, Luleo, 2002, s.340. V.Karlgrēns izskata pateicību latviešu vēsturniekam Kārlim Kangerim par palīdzību skaidrības viešanā atzīšanas jautājuma kontekstā ; Sverige och Baltikum frigörelse. Två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989 - 1994.Red .av Thomas Lunden och Torbjorn Nilsson - CBEES, Stockholm,2008, s.141

¹⁷⁴ Lars Freden.Baltikum – finns det? – Europaseminarier.Grannar runt Östersjön. Redaktor Ingelise Grunewald.- Stockholm, 1993, s.46; Sverige och Baltikum frigörelse. Två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989-1994.Red .av Thomas Lunden och Torbjorn Nilsson - CBEES, Stockholm,2008, s.141

Ārlietu ministrijas preses sekretāra 1977.gadā teikto: Zviedrijas valdība nav izlēmusi vai atzīt inkorporāciju *de facto* vai *de jure*.¹⁷⁵

Oficiāli Zviedrija ir gatava atzīt tikai Baltijas valstu *de facto* aneksiju. Viens no svarīgiem faktoriem, uz ko zviedri atsaucas ir tas, ka nekur oficiāli zviedri nav deklarējuši, ka atzīst aneksiju *de jure*. Bet bez tā vienreiz dotā *de jure* atzīšana no otras valsts puses nav atsaucama.¹⁷⁶

De jure iekļaušanas PSRS atzīšana var izrietēt no konkrētām darbībām, kā jau minēts agrāk 1941.gada 30.maija līguma gadījumā. Bet ir atrodams arī rakstisks apliecinājums izziņas formā, ko 1945.gada 3.maijā par 1941.gada 30.maija līgumu gatavoja Zviedrijas juridiskā departamenta vadītājs Jesta Engzels(*Gösta Engzel*). Tajā lasāms, ka līguma tekstā minētais formulējums par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pievienošanas pilnīgu brīvprātību ietver sevī *de jure* atzinumu.¹⁷⁷ Bet šī izziņa netika izmantota kāda oficiāla dokumenta sastādīšanai, līdz ar to šī teksta esamība nevarētu nozīmēt oficiālu valdības pozīciju. Tā drīzāk ir indikācija par zviedru ekspertu viedokli, kuru politiķi nav publiskojuši.

Nav izslēdzams, ka Zviedrijas valdības nevēlēšanās formulēt *de jure* atzīšanu bija saistīta ar politiskā manevra apsvērumiem. Apzinoties, ka Baltijas valstu iekļaušanas PSRS *de jure* atzinums padomju valdībai bija ļoti svarīgs, var pieņemt, ka zviedri vēlējās paturēt savā rīcībā kādu “tirgošanās elementu” ar PSRS. Iespējams, ka šo “trumpi” zviedri glabāja vēlākam laikam, kad Zviedrijai no PSRS būs vajadzīgas kādas piekāpšanās. Šāda ciniska secinājuma pamatā ir Zviedrijas valdības rīcības 1939.-1941.gadā analīze. Var pieļaut arī, ka Zviedrijas manevra laukums attiecībās ar PSRS sašaurinājās pēc Rietumu demokrātiju partnerības ar staļinisko PSRS beigām un aukstā kara sākumu. Zviedrijas attiecības ar PSRS tika uzskatītas par labākām kā lielākai daļai rietumu demokrātiju. Tā pamatā bija Zviedrijas nepievienošanās politika militārām aliansēm un zviedru sociāldemokrātiskā sabiedrības modeļa virspusējā līdzība ar

¹⁷⁵ Hough, William .443.lpp

¹⁷⁶ Turpat

¹⁷⁷ K.Kangeris.Schweden und die Frage...20.lpp.

padomju sociālismu. Tomēr neskatoties uz to, Zviedrijas un PSRS attiecībās bija nopietni sasprindzinājumi, kā piemēram, Raula Valenberga (*Roul Wallenberg*) lieta vai izlūkdienesta lidmašīnas DC-3 notriekšana virs Baltijas jūras, spiegu skandāli.

Vēl viens faktors, kuru nevarētu uzskatīt par motivējošu Zviedrijai atzīt Baltijas valstu iekļaušanas PSRS, bija padomju spiediena politika pret baltiešu bēgļiem, kuri bija raduši patvērumu Zviedrijā Otrā Pasaules kara beigās. Iespējams, ka demokrātiskas valsts pamatprincipu upurēšana drošības politisku aprēķinu dēļ, ko varēja vērot Otrā Pasaules kara laikā, pēc kara vairs nebija iespējama. Iekšpolitiskā dzīve atgriezās ierastā ritmā, piemēram, atcēla preses brīvības pagaidu ierobežojumus, un ārpolitikā piekāpšanās taktiku Padomju Savienībai nomainīja racionālāka mierīgas līdzāspastāvēšanas taktika.

Zviedrijas rīcība apliecināt piekrišanu PSRS rīcībai Baltijas valstīs nepalīdzēja uzlabot savu tēlu pasaules demokrātisko valstu acīs. Liela daļa zviedru un citu valstu sabiedrības neko vairāk kā klaju aprēķinu Zviedrijas valdības rīcībā neredzēja. Īpaši tas attiecas uz rīcību pret baltiešu militārajiem bēgļiem, t.s. baltiešu leģionāriem.

2. nodaļa. Baltiešu bēgļu problemātika Zviedrijā

2.1. Rietumvalstu izlūkdienestu sadarbība Zviedrijā Otrā Pasaules kara laikā

Zviedrijas teritorija, īpaši Stokholmas pilsēta bija izdevīga vieta ārzemju izlūkdienestu darbībai. Tā bija cīņas arēna un tikšanās vieta. Un viena no retajām vietām Eiropā, kur varēja turpināt savu darbību PSRS sūtniecība un arī izlūkdienesti. Tādos pat apstākļos atradās daudzas citas valdības, politiskās trimdas grupas un politiski aktīvi cilvēki. Ja rietumu valstu dienesti strādāja, lai pēc iespējas ātrāk izbeigtu karu, tad padomju izlūku darbība bija vērsta uz nākotnes dominēšanas nodrošināšanu pēc kara Eiropā.¹⁷⁸

Zviedrijas ģeogrāfiskais stāvoklis interesēja amerikāņu un britu izlūkdienestus. Otrā Pasaules kara laikā sadarbībā ar dienestiem izdevās ievākt noderīgas ziņas par padomju karaspēka virzību Latvijas teritorijā kara beigu posmā. Savukārt kara sākumposmā zviedri izmantoja labos sakarus ar vācu militārās izlūkošanas dienestiem, īpaši tās pārstāvjiem Baltijas valstīs līdz tam brīdim, kad ārvalstu diplomātiskās pārstāvniecības bija jāslēdz 1940.gada augusta otrajā pusē. Zviedru militāram izlūkdienestam bijuši īpaši labi kontakti ar vācu izlūkošanas dienestu kopš trīsdesmitajiem gadiem, kara laikā tika uzturēti sakari ar Vācijas militārā pretizlūkošanas dienesta (*Abwehr*) vadītāju atstādināto admirāli Kanarisu (*Wilhelm Kanaris*) līdz pat viņa nāvei.¹⁷⁹

1940.gadā zviedru izlūkdienestu galvenais mērķis bija iegūt ziņas par padomju plāniem attiecībā uz Somiju, kā arī iespējamo gatavošanos uzbrukumam Zviedrijai un tādā gadījumā sagatavoties preventīviem aviācijas uzlidojumiem un

¹⁷⁸ Wilhelm Agrell. Venona. Spåren från ett underrättelse krig - Lund,2003,13.lpp.

¹⁷⁹ W.Carlgren. Svensk underrättelsejänst 1939 – 1945 - Helsingborg,1985, 131..lpp.

komunikāciju iznīcināšanai Baltijas valstīs.¹⁸⁰ V.Karlgrēns norāda, ka galvenās ziņas par padomju karaspēka kustību Somijas virzienā 1940.gada jūlijā - augustā nāca no vācu militārā atašeja Rīgā.¹⁸¹ Zviedru izlūkdienestus nodarbināja arī vācu plāni attiecībā uz Zviedriju. Netika izslēgts vācu uzbrukums Zviedrijai, baumas par tādu plānu esamību vēl 1943.gada vēlā pavasarī bija zināmas, un viens no reāliem virzieniem, no kurienes varēja gaidīt uzbrukumu, bija bāzes bijušo Baltijas valstu teritorijā.¹⁸²

Jāņem vērā, ka par rietumvalstu izlūkdienestu darbu informācijas vākšanā vācu okupētajā Latvijā ne visi materiāli ir pieejami. Par šo tēmu rakstījuši Uldis Neiburgs, Kārlis Kangeris un atmiņās dalījies Latvijas Centrālās Padomes sekretārs Leonīds Siliņš.¹⁸³

1942.gadā Rietumu sabiedrotie no Zviedrijas sāka intensīvu ziņu vākšanu par nacistu okupēto Austrumeiropu. Aktīvi šajādarbā iesaistījās bijušais Latvijas sūtnis Voldemārs Salnais, sadarbojoties ar ASV un Lielbritānijas vēstniecībām Stokholmā. Zviedru izlūkdienestu kara laikā *C-byrån* vadīja majors Karls Petersens (*Karl Pettersen*).¹⁸⁴ Viņa tuvākais līdzstrādnieks Helmut Ternbergs (*Helmut Ternberg*) pēc U.Neiburga ziņām bijis precējies ar latviešu diplomāta Frīdriha Grosvalda meitu) 1941.gada pavasarī ieradās Latvijā, lai atjaunotu kontaktus ar agrākām uzticības personām un pārbaudītu, kuri no bijušās zviedru sūtniecības vietējiem darbiniekiem atbalsta padomju režīmu.¹⁸⁵ Latviju viņš bija apmeklējis arī 30-tos gados, par ko liecina, piemēram, Romas viesnīcas zīmogs

¹⁸⁰ Lars Ericson. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943 – våren 1945 – Vårstormar. 1944 – krigslutet skönjes. red. Bo Hult och Klaus-R Böhme, Stockholm, 1995, s.86.

¹⁸¹ Turpat, 57.lpp.

¹⁸² Turpat, 128.lpp.

¹⁸³ Uldis Neiburgs. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā (1941-1945). - Latvijas vēsturnieku komisijas raksti 13.sējums. - Rīga, 2004; K.Kangeris. Die organisierte Fluht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen. - referāts nolasīts 8.Baltijas studiju konferencē Skandināvijā, Stokholmā 1985.gada 7.-11.jūnijā; L.Siliņš. Nacistiskās Vācijas okupanti: mūsu tautas lielās ceerības un rūgtā vilšanās. - Rīga, 2001.

¹⁸⁴ Lars Ericson. Exodus... 89.lpp

¹⁸⁵ Turpat, 90.lpp.

1937.gada 6.martā un Latvijas vēstniecības Igaunijā izsniegtā vīza 5.aprīlī uz trim dienām.¹⁸⁶ Vāciešiem zaudējot Austrumu Frontē, un padomju armijai virzoties uz Rietumiem, zviedru izlūkdienestam atkal radās nepieciešamība pēc savas izlūkdienesta informācijas par stāvokli Baltijas jūras austrumu piekrastē. Kapteinis Ternbergs raksta, ka viņam uzticēts nokļūt Baltijas jūras otrajā krastā,” lai paskatītos, kas tur notiek”. Šis bijis viņam uzticētais pirmais pastāvīgais uzdevums jaunizveidotajā izlūkdienestā un pašam bija jāatrod veids kā nokļūt jau citas varas ieņemtā teritorijā. To viņš izdarījis kā laikraksta *Dagens Nyheter* korespondents pateicoties savai draudzībai ar tā galveno redaktoru.¹⁸⁷

Viens no svarīgiem izlūkdienesta uzdevumiem bija Igaunijas zviedru evakuēšana no Igaunijas uz Zviedriju, bet tai pat laikā vajadzēja izveidot jaunu izlūkdienesta tīklu Baltijā. Par atbildīgo personu šī uzdevuma veikšanai iecēla Visbijas augstākās militārās virspavēlniecības štāba majoru Artūru Johansonu (*Artur Johansson*), viņa uzdevumos ietilpa praktiskā braucienu organizēšana pāri Baltijas jūrai.¹⁸⁸ U.Neiburgs citē 1945.gada 11.marta pārskata daļu par Zviedrijas Aizsardzības štāba 2.nodaļas izlūkošanas darbu, no kura izriet, ka galvenās metodes ziņu ievākšanā bijušas baltiešu bēgļu Zviedrijā izjautāšana, tiešie vērojumi Baltijas valstīs un sakaru uzņemšana ar cilvēkiem, kuri labi pārzinājuši apstākļus attiecīgajās jomās.¹⁸⁹ Šo personu vārdi ziņojumā nav nosaukti, bet no konteksta izriet, ka Latvijas gadījumā runa ir par Voldemāru Salno un Leonīdu Siliņu, jo ziņojumā norādīts uz personām, kas bijušas saistītas ar attiecīgo valstu palīdzības komitejām Zviedrijā, rīkojušas laivu braucienus uz Baltijas valstīm, kā arī nodrošinājušas praktiskās detaļas sakarā ar braucieniem. Šos braucienus izmantojis Aizsardzības štābs, lai nogādātu Baltijas jūras otrajā krastā izlūkus. Kā samaksu par pakalpojumiem Aizsardzības štābs vairākkārtīgi sagādājis nepieciešamo degvielu. Kopumā izdevušies 27 braucieni, vācieši četras laivas

¹⁸⁶ Helmut Ternbergs arkiv, Vol.1 - Krigsarkivet

¹⁸⁷ turpat

¹⁸⁸ Lars Ericsson.Exodus..., s..93

¹⁸⁹ U.Neiburgs. Nacistu okupētā...268.lpp.

notvēruši un sešām bijis jāatgriežas apšaudes vai vāciešu stingrās krasta apsardzes dēļ. Astoņos braucienos mērķis bijis nogādāt Latvijā izlūkus, bet pārējos – atvest personas iztaujāšanai vai instruēšanai. Daudzos gadījumos laivas atpakaļceļā līdz paņēmušas bēgļus.¹⁹⁰ Zviedru kara arhīva dokumenti uzrāda, ka izlūkdienesta informācijas iegūšanas nolūkos līdz 1945.gada pavasarim izdevies organizēt 64 braucienus uz Baltijas valstīm – 13 uz Igauniju, 37 uz Latviju un 14 uz Lietuvu, no kuriem 58 bijuši no Gotlandes.¹⁹¹

V.Karlgrēns, raksturojot Zviedrijas izlūkdienesta attieksmi pret baltiešiem, uzsver, ka atšķirībā no oficiālās varas noraidošās attieksmes pret baltiešu pārstāvjiem, īpaši to politiskām aktivitātēm, izlūkdienests uzticējies baltiešu bēgļiem, kuri brīvprātīgi piedāvājuši savu palīdzību izlūkošanas darbā Baltijā.¹⁹² Ar laivām tikuši nogādāti arī radio raidītāji. V.Karlgrēns gan neņemas spriest par šādā veidā iegūtās vācu pozīciju raksturojošās informācijas nozīmi. Viņš atzīmē, ka tādā veidā baltieši varējuši nodibināt kontaktus ar pretošanās kustībām dzimtenē un izveidot ar tām radiosakarus. Zviedri avoti nesniedzot ziņas par tiešu braucienu skaitu, ne arī par to, cik bēgļu atvests. Bet esot bijis skaidrs, ka militārās iestādes Gotlandē un Stokholmas šērās zināja par šo satiksmi un to netraucēja. Valdība varējusi uzzināt par šo kustību 1944.gada beigās, bet necentās to pārtraukt.¹⁹³

Ir zināms, ka bēgļu laivu satiksmi daļēji finansēja amerikāņi.¹⁹⁴ Stokholmā darbojās ASV bruņoto spēku virspavēlniecības jurisdikcijā esoša Stratēģisko dienestu pārvaldes (OSS) pārstāvniecība. No 1942.gada decembra tā atradās ASV vēstniecības paspārnē. Tika izveidota īpaša Baltijas valstu nodaļa. Kad 1944.gada 22.janvārī ASV izveidoja Kara bēgļu padomi – WRB (*War Refugee Board*), par tās pārstāvi Zviedrijā iecēla OSS locekli Iveru Olsenu, kurš oficiāli skaitījās ASV

¹⁹⁰ Turpat

¹⁹¹ Lars Ericson.Exodus...s.99, s.124

¹⁹² W.Carlgrēns. Sverige och Balticum...73.lpp.

¹⁹³ Turpat

¹⁹⁴ K.Kangeris. Die organisierte Flucht...10.lpp.

vēstniecības finanšu sekretārs. Kā norāda K.Kangeris, tad amerikāņu vēstnieks Heršels V.Džonsons bijis pirmais, kas panācis, ka Zviedrija 1944.gada maijā akceptēja Baltijas bēgļu nogādāšanu Zviedrijā slepeno laivu operāciju veidā. Bez tam 1944.gada augustā Igaunijas un Latvijas pretošanās kustību pārstāvjus Augustu Rei un Fēlikšu Cielēnu personīgi informēja premjerministrs Pērs Albīns Hansons un ārlietu ministrs Kristiāns Ginters par to, ka Zviedrija neliks šķēršļus bēgļu evakuācijai.¹⁹⁵

Nav izslēdzams, ka ASV neatzīšanas politika attiecībā uz Baltijas valstu iekļaušanu PSRS, kaut kādā mērā ietekmēja zviedru valdības locekļus. Bet nebūtu jāpārspīlē ASV un britu izlūkdienestu vēlme izzināt situāciju Latvijā un Igaunijā ar mērķi atbalstīt šo valstu tautas cīņā par neatkarības atgūšanu. Jau Teherānas konferencē un pēc tam ārlietu ministru konferencē Maskavā 1943.gada decembrī sabiedrotie bija vienojušies, un starp ASV un PSRS noslēdza līgumu par augsta līmeņa izlūkdienestu vienošanos par aģentu un informācijas apmaiņu, ko uzsāka 1944.gada sākumā.¹⁹⁶Tāpat nevar izslēgt, ka informācija ko tik rūpīgi amerikāņiem piegādāja latviešu, igauņu un lietuviešu patrioti beigu beigās nonāca padomju izlūkdienestu rokās. Tā kā sarakste starp izlūkdienestiem vēl nav pieejama pētniekiem, šo pieņēmumu nevar pārbaudīt.¹⁹⁷

Andrievs Ezergailis uzteic latviešu diplomātu (īpaši Voldemāru Salno Zviedrijā) ieguldījumu: “Latvijas diplomāti, kuri kara laikā strādāja sabiedroto labā, palīdzēja amerikāņiem uzturēt spēkā Padomju Savienības aneksijas neatzīšanas politiku...Mēs varam spriest, ka Amerikas Savienoto Valstu politikai attiecībā pret Latvijas valstisko neatkarību laikā no 1940.līdz 1991.gadam bija vairāki vājuma

¹⁹⁵ K.Kangeris. Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940-1964. A Survey. In relations between the Nordic countries and the Baltic nations in the XX century.- Turku, 1998, 207.lpp.

¹⁹⁶ U.Neiburgs. Nacistu okupētās...269.lpp.

¹⁹⁷ Turpat

momenti, bet nekad tā nebija tik apdraudēta kā Otrā Pasaules kara gados, laikā kad pastāvēja sabiedroto lielvalstu alianse.”¹⁹⁸

Ja pieņemam, ka zviedru neitralitāte Otrā Pasaules kara laikā izpaudās arī iecietībā pret ārvalstu izlūkdienestu darbību tās teritorijā, tad netieši tā sekmēja Latvijas interešu aizstāvību – palīdzējusi uzturēt Baltijas valstu padomju aneksijas neatzīšanas politiku no ASV un Lielbritānijas puses. Attiecībā uz bēgļu jautājuma risinājumu zviedru varas iestādes netraucēja bēgļu ierašanos Zviedrijā un spēja izturēt milzīgo padomju iestāžu spiedienu un nepieļaut civilo bēgļu izraidīšanu no Zviedrijas. Tādejādi palīdzot daļēji saglabāt latviešu tautas dzīvo spēku, kas bija būtiski valstiskuma atjaunošanas darbā.

Stokholmā publicētajā Latvijas Centrālās Padomes Ārzemju delegācijas ziņojumā 1944.gada maijā bija uzsvērts, ka “tagadējais galvenais uzdevums- pasargāt mūsu dzīvo spēku...Mums mūsu spēki jākrāj tam laikam, kad zināmām izredzēm varēsim cīnīties par neatkarīgās demokrātiskās Latvijas Republikas atjaunošanu”¹⁹⁹

Zviedrija par patvēruma zemi bēgļiem no bijušām Baltijas valstīm kļuva divu iemeslu dēļ – ģeogrāfiskais tuvums un atrašanās ārpus kara darbības. Abu šo faktoru kombinācija savukārt bija pamatā lēmumam latviešu pretošanās kustībai - Latvijas Centrālajai padomei - organizēt bēgļu pārcelšanos uz neitrālo Zviedriju. Šo riskanto operāciju organizētājiem bija jāpaļaujas uz zviedru iestāžu un tautas pretimnākšanu, neiedziļinoties Zviedrijas neitralitātes niansēs. Viņu uzdevums bija glābt daļu latviešu tautas.

Vēsturnieks Klāss Jērans Karlsons(*Klas Göran Karlsson*) raksturojot Zviedrijas neitralitāti Otrā Pasaules kara gados norāda uz spējām tikai daļēji to saglabāt. Savukārt zviedru mentalitātei raksturīgo kopības izjūtu, zviedru historiogrāfijā

¹⁹⁸Stokholm Documents.The German occupation of Latvia 1941-1945. What did America know?- Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 5.sējums - Rīga, 2002

¹⁹⁹L.Siliņš.Nacistiskās Vācijas...225.lpp.

apzīmē ar terminu “tautas mājas” (*Folkhemmet*) viņš raksturo kā tādu vienību, kas līdzinās valstij, bet saglabā kopienas īpašības. Tādejādi tikusi radīta visai savdabīga īstenības interpretācija – valsts kā politiska vienība, kas nevar norobežoties no kara, bet tauta, kas to var. Šīs ilūzijas uzturēšana veicinājusi unikālu šķituma rašanos – Zviedrija esot stāvējusi ārpus vēstures. Savukārt vēsturnieks Alfs Johansons šo īpašo zviedru modeli salīdzina ar “sava veida paviljonu, no kura vērot pasaules notikumu gaitu”. Pēckara gados šis priekšstats par separātu realitāti, “citpasaulību”, valsti, kas atrodas Eiropā un tomēr ārpus tās, un kam nav taustāmu saikņu ar pagātņi, pastiprinājās, kad attīstījās tā dēvētais zviedru modelis.²⁰⁰ Bet dzīvības briesmas piedzīvojušie latviešu tautas politiskās un kultūras elites pārstāvjiem, kurus izdevās nogādāt Zviedrijā, nebija pazīstamas zviedru mentalitātes nianšes. Iespējams, ka glābtās dzīvības sākotnēji bija pietiekama kompensācija par zviedru valdības uzliktiem ierobežojumiem politiskajai darbībai²⁰¹ savas valsts atjaunošanai. Daļa no tiem bēgļiem, kas Zviedrijas īstenību nevarēja pieņemt, meklēja iespējas pārcelties uz citām valstīm.

Kara beigu posmā pāri jūrai uz Zviedriju pārbēgušo latviešu, igauņu, Igaunijas zviedru un lietuviešu skaits sasniedza vairākus desmitus tūkstošus. K.Kangeris norāda uz 22 tūkstošiem igauņu, 3500 latviešu un 500 lietuviešu bēgļiem, 6500 Igaunijas zviedriem.²⁰²

Bēgļu ierašanos tikai daļēji var uzskatīt par organizētu. Apmēram 2000 personu ieradās Zviedrijā neorganizēti ar savām laivām, kopskaitā ar 128 peldošiem objektiem.²⁰³ Tik liela bēgļu straume Zviedrijā vēl nebija pieredzēta, kas nostādīja zviedru valsts institūcijas praktisku grūtību priekšā. Bet kā savās atmiņās uzsvēra

²⁰⁰Klāss Jērans Karlsons. Modernās vēstures iezīmēšana kartē: politikas dinamika.- krājumā “Baltija – jauns skatījums”, Rīga, 2002, 182.lpp.

²⁰¹Tas ticis norādīts Valsts ārzemnieku komisijas paziņojumā. LVA, 1051.f., 1a apr., 129.l., 33.-34.lpp.

²⁰²K.Kangeris. Sweden, the Soviet Union and the Baltic question 1940-1946. A Survey.- Relations between the Nordic countries and the Baltic nations in the XX century.-Turku, 1998, 200.lpp.

²⁰³ K.Kangeris. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959.gadā.- Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959.gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli 2002.g. 13.-14.jūnijs. Rīga, 428.lpp.

kara laika zviedru politiķis Tage Erlanders(*Tage Erlander*), kas kļuva par Zviedrijas valdības vadītāju pēckara gados, īpašu pretrunīgu viedokļu par to, ka nevajadzētu šiem cilvēkiem palīdzēt, nebija. Lielākā daļa šo cilvēku bija vērtīgs papildinājums zviedru sabiedrībai. T. Erlanders par bēgšanas iemesliem nosauca “gan krievu, gan nacistu okupācijas varas”.²⁰⁴ Viņam bija zināms valdošais noskaņojums zviedru valdībā, kas bažījās par to, ka bēgļu straumi nespēs regulēt, un arī tas, ka pret bēgļiem kopumā sākusī parādīties negatīva attieksme. Sociālo lietu ministrs Gustavs Mollers(*Gustav Möller*), kura pakļautībā strādāja Tage Erlanders 1943.gadā esot bijis pozitīvi noskaņots pret bēgļu uzņemšanu.²⁰⁵ Savās atmiņās Erlanders raksta, ka 1944.gada 1.decembrī Zviedrijā kopā bijuši 91529 bēgļi, starp kuriem 15 tūkstošu dāņu, 5400 vāciešu, 31 500 baltiešu un 30 tūkstošu norvēģu.²⁰⁶ Saskaņā ar Parlamentārās komisijas bēgļu jautājumā (Sandlera komisija)²⁰⁷ ziņām 1944.gadā Zviedrijā bijuši 194 800 bēgļi, kas būtiski atšķiras no Erlandera minētiem skaitļiem. Bet attiecībā uz baltiešu bēgļu skaitu saskan ar citos avotos minēto skaitu – 38154 baltieši.

Zviedrijas bēgļu politika sākoties Otrajam Pasaules karam bija ļoti stingra, tikai nelielai bēgļu daļai Zviedrijas valdība piešķīra uzturēšanās atļaujas, galvenokārt no Dānijas un Norvēģijas. Bet 1943.gada rudenī bēgļu politikā tika ieviestas izmaiņas. Tās saistāmas ar nacistu režīma Norvēģijā un Dānijā bargumu un vāciešu zaudējumiem Austrumu frontē, kas liecināja par gaidāmām kara beigām. Milzīgais bēgļu skaits etniski viendabīgajā Zviedrijā bija liels izaicinājums kā tās

²⁰⁴Tage Erlander. 1940-1949.-Stockholm, 1973, 222.lpp

²⁰⁵Turpat, 108.-110.lpp.

²⁰⁶Turpat, 116.lpp.

²⁰⁷Parlamentāro komisiju izveidoja 1944.gada sākumā, to vadīt uzdeva pirmskara ārlietu ministram Rihardam Sandleram. Tās uzdevums bija izmeklēt bēgļu jautājumu un Zviedrijas drošības dienesta darbu kara gados. Komisijas darba rezultātā tika radīti trīs ziņojumi : par izturēšanos pret bēgļiem(SOU 1946:36), par Drošības dienestu aktivitātēm(SOU 1946:93) un ziņojums par izmeklēšanas rezultātiem Baltijas bēgļu jautājumā. Trešais ziņojums bija slepens līdz pat 1985.gadam. Pēdējā no ziņojumiem materiālus ir izmantojusi pētniece Helēne Lova rakstā “Zviedrijas politika pret aizdomās turētajiem kara noziedzniekiem 1945.-1947.”- Helene Löw. Swedish Policy Towards Suspected War Criminals, 1945 – 1987.- Scandinavian Journal of History 14, 1999(No2)

valdībai, tā arī sabiedrībai. Ārpus kara stāvošai Zviedrijai bija jānodarbojas ar reālām kara sekām – bēgļu uzņemšanu.

Amerikāņu sekmētā bēgļu nogādāšana organizētā veidā bija tikai daļēji kontrolējama operācija. 1944.gada 22.janvārī pēc prezidenta Rūzvelta pavēles dibinātā ASV Kara bēgļu padome piešķīra 55 tūkstošus zviedru kronu latviešu bēgļu transportēšanai saskaņā ar ASV sūtniecības Zviedrijā ministra Heršela Džonsona(Herschel Johnson) ziņojumu ASV Valsts sekretāram Halam (Cordell Hull).²⁰⁸

Operācijas praktisku veikšanu amerikāņi uzticēja Latvijas sūtnim Voldemāram Salnam, kura rīcībā nodeva finansu līdzekļus un uzticēja latviešu bēgļu transportēšanas praktisku organizēšanu. Šajā darbā līdzdarbojies LCP loceklis un bijušais diplomāts Fēliks Cielēns, kurš aizbēga uz Zviedriju 1944.gada pavasarī. Uzdevumu praktiskais īstenotājs bija students, LCP Zviedrijas nodaļas sekretārs Leonīds Siliņš. Bēgļu transportēšanai piešķirto līdzekļu izlietojums pēc Siliņa ziņām bijis domāts sekojošu bēgļu kategoriju pārvešanai: sabiedroti karagūstekņi, latviešu inteliģence, politiķi ar rietumu sabiedroto nostāju un viņu ģimenes locekļi, ebreji, vācu armijas dezertieri. Atmiņās L.Siliņš norāda, ka ebrejus 1944.gadā vairs nebija iespējams glābt. 1943.gadā, kad to varēja darīt, Rietumi vilcinājušies ar naudas piešķiršanu.²⁰⁹

Ņemot vērā kara apstākļus, bēgļu gaitās ar peronīgajās laivās devās arī tādas personas, kas nebija Latvijas Centrālās Padomes Zviedrijas nodaļas sarakstos. Zviedrijas krastus sasniedza personas, par kuru identitāti zviedru varas iestādes nebija drošas, vai viņi nav sadarbojušies ar vācu okupācijas varu un piedalījušies represijās pret civiliedzīvotājiem. Pēc ASV sūtniecības Zviedrijā rīcībā bijušās

²⁰⁸Stockholm documents.The German Occupation of Latvia.1941.-1945. What did America know? Ed. By A.Ezergailis – Rīga, 2002, 484.lpp.

²⁰⁹L.Siliņš. Latvijas Centrālā padome-LCP. Latviešu nacionālā pretošanās kustība.1943.-45.-Upsala, 2000,145.-146.lpp.

informācijas no 1944.gada 7.jūnija līdz 25.septembrim izglābtas apmēram 700 personas(kopumā ieradušās 4 tūkstoši no Latvijas), no kurām 400 bijušas sievietes un bērni. Starp pieaugušiem 300 bijuši zvejnieki, zemnieki, strādnieki, kalpotāji.

H.Džonsons raksta, ka latviešu glābšanas operāciju rezultātus bija grūti izvērtēt, jo satiksme bijusi dezorganizēta un kontrole no zviedru puses vāja, īpaši bēgļu intervēšanas kontekstā. Lielais vairums bēgļu ieradušies Gotlandē 1944.gada septembrī, oktobrī, dažreiz pāris desmit laivas vienā naktī. Viņš arī atzīmē, ka latviešu bēgļu grupa ir daudz vairāk orientēta uz strīdiem kā citas baltiešu grupas un radījušas problēmas Zviedrijā.²¹⁰ Par nacistisko elementu klātbūtni varējis sākt runāt ar to brīdi, kad vācieši atļāva latviešu kolaboracionistiem glābties jebkādiem ceļiem. Tikko parādījušās baumas par nacistiem bēgļu starpā, bijušais sūtnis Salmāns esot aicināts uz ASV sūtniecību sniegt paskaidrojumus bēgļu atašejam, kā arī ziņas pārbaudītas zviedru iestādēs. Apstiprinājuma baumām neesot bijis.

²¹¹H.Džonsons tomēr norāda, ka iespējas nevēlamiem elementiem sasniegt Zviedrijas krastus varēja būt septembra otrajā pusē. Tad Kara bēgļu padome nolēmusi pārtraukt visu satiksmi. Vēl 15.septembrī vācu patruļkuģi aizturējuši bēgļu laivas un pasažierus arestējuši.²¹² To, ka 1944.gada septembrī izbeidzas bēgļu laivu finansējums piemin arī Leonīds Siliņš. Finansēšanas pārtraukšanas iemesli pēc Siliņa domām bijuši politiskas dabas: “...visu 1944.gadu un līdz kara beigām 1945.gadu pasaulē atradās maz vairs tādu personu, kas vēl vēlējās palīdzēt Baltijas valstīm un baltiešiem. Lai glābtu savas ādas, citas tautas bija gatavas ziedot Baltijas valstis un tautas Padomju Savienībai.”²¹³

Bēgļu politiskos noskaņojumus Džonsons raksturo kā pretpadomiskus, bet bēgļi neesot bijuši politiski organizēti. Lielākai daļai padomju režīms bija politiski nepieņemams, un tā atkārtosanos viņi nevēlējās piedzīvot. Priekšroka neesot dota

²¹⁰ Turpat

²¹¹ Stockholm Documents..484.lpp.

²¹² Turpat, 485.lpp.

²¹³ L.Siliņš. LCP..., 167.lpp.

ne vācu, ne padomju režīmam, abi tikuši intensīvi neieredzēti un atbēgušie vēlējušies atgūt valsts suverēnu statusu.²¹⁴

Latviešu bēgļu daļa apvienojās 1943.gadā Latvijas teritorijā dibinātās Latvijas Centrālās Padomes Zviedrijas nodaļā, kurā bija pārstāvēts plašs politisko partiju spektrs – Zemnieku Savienības, sociāldemokrātu strādnieku partijas, liberāļu, Latgales partijas biedri. Pirmā sanāksme Zviedrijā notika 1944.gada.18.novembrī. Kopumā LCP Zviedrijas nodaļa darbojās līdz 1951.gada maijam, un tās mērķis bija Latvijas suverenitātes pilnīga atgūšana. To turpināja 1952.gadā izveidotā Zviedrijas latviešu nacionālā padome, kuras darbība arī izbeidzās latviešu emigrantu politisko nesaskaņu dēļ.²¹⁵

1944.gada otrajā pusē zviedru komunistu laikrakstos *Ny Dag* un *Arbetar Tidningen* parādījās informācija par baltiešu bēgļiem – nacistiem, kuru nokļūšanu Zviedrijā organizējuši Zviedrijas izlūkdienests un ASV vēstniecība. Jāšaubās, ka tik aktīvu, detalizētu un koordinētu informatīvo uzbrukumu Zviedrijas komunisti būtu spējīgi veikt bez atbalsta no ārpuses. Būdami uzticami PSRS sabiedrotie zviedru komunistu preses izdevumu slejas varēja piedāvāt padomju propagandas vajadzībām. Par komunistu presē izplatīto informāciju par baltiešu bēgļiem un uzbrukumiem ASV vēstniecībai savā ziņojumā Valsts sekretāram Halam rakstīja ASV vēstniecības vadītājs Heršels Džonsons. Viņš citēja izvilkumus no atsevišķiem rakstiem un izsekoja to dinamikai un noskaņojumiem par baltiešiem zviedru sabiedriskajā domā. Pirmais raksts parādījies 1944.gada 17.oktobrī Gēteborgā iznākošajā laikrakstā *Arbeitar Tidningen*. 23. oktobra Stokholmas *Ny Dag* jau norādīja, ka amerikāņiem pašiem jāsakārto savas personāla un baltiešu bēgļu atbalsta lietas. 27.oktobrī tā pati avīze rakstījusi par latviešu bijušo diplomātu lomu latviešu inteliģences pārcelšanās uz Zviedriju organizēšanā un negatīvos toņos raksturojusi ASV un Zviedrijas organizāciju palīdzību, ieskaitot

²¹⁴Stockholm Documents, 486.lpp.

²¹⁵L.Siliņš.LCP..., 167.lpp.

Sarkano Krustu.²¹⁶ 27.oktobra Stokholmas komunistu avīze *Folkviljan* esot uzsvērusi to, ka bēgļi no Baltijas ieradušies organizēti, pārvešanas operācijas tikušas laicīgi plānotas sadarbojoties baltiešu, amerikāņu un zviedru dienestiem un iespējams piedaloties vācu nacistiem, kuri esot gatavojušies revanšam. Avīze tomēr pieminējusi, ka nevēlas pārpratumus un ir pārliecināta, ka lielākā daļa baltiešu bēgļu neesot ieradušies Zviedrijā, lai palīdzētu fašistiem viņu pašu valstīs. Viņi esot bēguši no kara šausmām un atgriezīšoties savās valstīs tiklīdz tur atjaunosies mierīga dzīve. Tajā pašā numurā ievietotā citā rakstā brīdināts, ka Zviedrijā ierodoties padomju ienaidnieki, sākot ar nacistiskās Vācijas armijas dezertieriem, beidzot ar sociāldemokrātiem un buržuāziskās valdības locekļiem no Baltijas valstīm. Zviedru zemē patvērumu rodot arī norvēģu kvislingi, dāņu kolaboracionisti, somu kara noziedznieki un baltiešu baroni. Tas radot problēmas Zviedrijas labklājībai situācijā, kad ASV ietekmīgās aprindās briest ideja par Trešo pasaules karu pret PSRS. Zviedrija veidojot buferzonu pret PSRS Ziemeļu daļu. Ikvienam esot jābūt uzmanīgam pret plāniem, kas varot slēpties aiz humanitāras dabas aktivitātēm.²¹⁷ H.Džonsons pieminēja jau oktobra sākumā liberālā laikrakstā *Göteborg's Handelstidningen* sniegto baltiešu bēgļu raksturojumu – pārsvarā vienkārši ļaudis zvejnieki, strādnieki, amatnieki, bet esot arī inteliģence un labāk situēti cilvēki, kopumā bēgļi pārstāvēt sabiedrības šķērsriezumu. Emigrācijas iemeslus laikraksts redzot bailēs no jaunā režīma un kara šausmām. Vieni par ienaidniekiem uzskatot krievus, citi vāciešus, jo tie izceļoties ar apspiešanas metožu sistemātiskumu.²¹⁸ “H.Džonsona ziņojumā nekas nav teikts par ASV vēstniecības aktivitātēm šīs informācijas publiskā noliegšanā, kas varētu liecināt, ka amerikāņi labi zināja, ka tēma zaudēs aktualitāti, kas tā arī notika. Ilgāk par oktobri tā preses slejas nenodarbināja.

²¹⁶Stockholms Documents...428.lpp.

²¹⁷Turpat

²¹⁸Turpat, 481.lpp.

Kopumā baltiešu vainošanu kara noziegumos kā metodi padomju drošības dienesti aktīvi izmantoja tajās valstīs, kurās bēgļi bija atraduši patvērumu. Zviedrijas gadījumā padomju dienesti bija īpaši aktīvi, jo uzskatīja, ka panāktā Baltijas valstu iekļaušanas PSRS atzīšana no Zviedrijas puses, uzliek tai par pienākumu atgriezt dzimtenē padomju Baltijas republiku pilsoņus. Demagoģiski norādot uz visu baltiešu bēgļu kolaboracionismu ar vācu okupācijas varu un lielas daļas piedalīšanos (nepārbaudītu) mierīgo iedzīvotāju iznīcināšanā padomju iestādes centās panākt, lai Zviedrijas valdība nosoda baltiešus un vēlas no tiem atbrīvoties. Patiesībā Zviedrija bija nostādīta ļoti sarežģītā situācijā, ja izrādītos, ka starp bēgļiem ir kara noziedznieki. Tāpēc bija nepieciešama šo jautājumu izmeklēšana. Parlamentārās izmeklēšanas komisija bēgļu jautājumos (Riharda Sandlera vadītā komisija) pievērsās arī aizdomās turamo latviešu bēgļu lietu izmeklēšanai. Kopā izmeklēja 150 gadījumus, dažus no tiem raksturo pētniece Helēna Lova (*Helen Lööw*).²¹⁹ Viņa atzīmē, ka Zviedrijas iestādēm īpaši grūti esot bijis ierindot baltiešu bēgļus kolaboracionistu vai kara noziedznieku kategorijās, jo viņu valstīs pēdējo desmit gadu laikā bija mainījušās varas un politiskā situācija 1945.-46. gadā bija neskaidra. Ārzemnieku komisija savos spriedumos tādēļ centās vadīties no tā, vai aizdomās turētais sadarbojies ar vāciešiem patriotisma vadīts, ko saprotot kā rīcību, kas nav kaitējusi viņu zemes iedzīvotājiem. Sandlera komisijas amatpersonas atzīmējušas, ka tajos gadījumos, kad veiktās darbības ir pretrunā ar civilizētās pasaules sirdsapziņu gan kolaboracionistu, gan patriotu var uzskatīt par kara noziedznieku. Par piemēriem minami tādi zvēriski akti kā piedalīšanās ebreju iznīcināšanā kara laikā, bet ne obligāti katra politiska slepkavība.²²⁰ Pēc autores domām zviedru iestādes bijušas pārāk iecietīgas nacistu atbalstītājiem, atļaujot tiem palikt Zviedrijā tāpat kā citiem bēgļiem un integrēties zviedru sabiedrībā, un, iegūstot Zviedrijas pilsonību, baudīt tiesības, kas nepieļauj to izdošanu citām valstīm. Viņa atzīmē, ka Zviedrijas valdība aktīvi iesaistījās diskusijās par

²¹⁹ Helen Lööw .Swedish Policy Towards Suspected War Criminals 1945-198.-Scandinavian Journal of History , 14, 1999(No 2) , 140.lpp.

²²⁰H.Lööw...151.lpp.

aizdomās turamo kara noziedznieku izraidīšanu no valsts kara un uzreiz pēckara laikā. Tas, par ko diskutēja, bija bēgļu politisko aktivitāšu ierobežošana, kas varētu kaitēt Zviedrijai, kā ierobežot bēgļu dzīvošanas iespējas lielās pilsētās vai dabūt darbu valsts arhīvos. Zviedru iestādes kara laikā bijušas ieinteresētas izolēt aizdomīgos bēgļus speciālās nometnēs, lai izvairītos no nemieriem “normālās nometnēs”. Autore secina, ka Sandlera komisijas ziņojums par bēgļiem slepenības statusu ieguvis ne tik daudz aizdomās turēto par kara noziegumiem personu slēpšanas nolūkā, cik zviedru militārā izlūkošanas dienesta darbības kara laikā slēpšanas nolūkā.²²¹ Laivu transporta organizēšana gan nebija noslēpums padomju militārajam izlūkdienestam un PSRS Valsts Drošības Komitejai. Par to savā grāmatā “Venona. Izlūkdienestu kara pēdas” raksta vēsturnieks Vilhelms Agrels (*Wilhelm Agrell*).²²² Nav izslēdzams, ka padomju drošības dienestu aģenti jau bija iefiltrējušies starp bēgļu pārvedējiem informācijas ievākšanas nolūkos par zviedru un amerikāņu izlūkdienestu interesēm Baltijas teritorijās. Viens no pieņēmumiem, kādēļ 1944.-45.gadā bēgļu laivu satiksme noritēja samērā veiksmīgi, varētu būt, ka padomju militārajai aviācijai bija jāsaudzē padomju aģenti, kas atradās bēgļu laivās pārvietojoties no viena Baltijas jūras krasta uz otru. Nevar izslēgt arī pieņēmumu, ka padomju varai nelojālu personu aizbraukšana no Latvijas arī varēja būt PSRS drošības iestāžu interesēs. No vienas puses atbrīvojoties no nevēlamiem cilvēkiem Latvijā, problēmas pārcēlās uz Zviedriju, kur politiski aktīvie latviešu inteliģences pārstāvji centās uzturēt spēkā Latvijas neatkarības ideju. Bet no otras puses ieguva papildus tēmu – baltiešu jautājumu, ko uzturēt spēkā pret Zviedriju kā pastāvīgas šantāžas elementu gan kara beigu posmā, gan tam sekojošā aukstā kara periodā.

Kopumā zviedru valdības attieksme pret baltiešu civilajiem bēgļiem bija humāna. Lai gan zviedru valdības vēlme bija, ka bēgļi atgriežas savās dzīves vietās, nekāds

²²¹Turpat, 153.lpp.

²²²Wilhelm Agrell. Venona. Spåren från underrättelsekrig.- Historia Media, Lund, 2003, 266.lpp.

spiediens netika pielietots. Un padomju sūtniecības un repatriācijas komitejas darbības metodes izrādījās neefektīvas.

2.2. Padomju varas iestāžu spiediena politika baltiešu bēgļu jautājumā

Atjaunojot padomju varu Latvijā, PSRS drošības orgāni izvērta aktīvu darbību pret Latvijas iedzīvotājiem gan Latvijas teritorijā, gan ārpus tās robežām. Latviešu bēgļi Zviedrijā bija viens no padomju drošības komitejas interešu virzieniem, īpaši viņu repatriācijas uz Latviju organizēšana. Visai izsmeļošu informāciju par Iekšlietu Tautas komisariāta darbību Stokholmā latviešu izsekošanā un repatriācijas organizēšanā var gūt iepazīstoties ar Latvijas Valsts arhīvā glabātiem Latvijas PSR Ārlietu Tautas komisāra palīga Voldemāra Meļinovska slepeniem ziņojumiem. Tie adresēti gan PSRS Ārlietu Tautas komisāra vietniekam Dekanozovam, Latvijas PSR Ārlietu Tautas komisāram P.Valeskalnam, kuri savukārt tos nosūtījuši Latvijas PSR Iekšlietu Tautas komisāram Alfonsam Novikam. Arhīvā atrodamais zviedru dokuments liecina, ka V. Meļinovskis (zviedru dokumentos figurē kā Voldemar Melnikovski un Vladimir Melikovski) kā PSRS Tautas komisariāta pilnvarotais repatriācijas jautājumos saņēma vīzu iebraukšanai Zviedrijā no 1945.gada 8.augusta līdz 10.oktobrim.²²³ 12. septembrī viņš saņēmis Zviedrijas Valsts Ārzemnieku komisijas atļauju apmeklēt nometnes, kurās atrodas krievu tautības repatrianti no vācu darba nometnēm. Pie tam apmeklējumi bija pieļaujami, ja pret tiem neiebilda nometnes ārsts.²²⁴ Atrodoties Zviedrijā Meļinovskis darbojās Padomju repatriācijas komitejā, viņa tiešais uzdevums bija strādāt ar baltiešu bēgļiem. Vilhelms Agrels norāda, ka padomju repatriācijas komitejas sastāvu veidoja PSRS Valsts drošības iestāžu darbinieki, tās uzdevumos ietilpa arī baltiešu bēgļu atgriešana un vervēšana.²²⁵ Slepenā atskaitē savam priekšniekam P.Valeskalnam Meļinovskis savus uzdevumus

²²³ LVA, 1051.fonds., 1a apraksts., 70.lieta, 17.lpp.

²²⁴ Turpat, 18.lpp.

²²⁵ W.Agrell. Venona...266.lpp

raksturo sekojoši: ņemot vērā baltiešu emigrācijas Zviedrijā specifiskas īpašības, rūpīgi strādāt pat ar individuāliem gadījumiem, īpaši ar ievērojamiem mākslas un zinātnes darbiniekiem, kuru atgriešanās dzimtenē būs smagākais morālais trieciens baltiešu bēgļu profašistiskām organizācijām Zviedrijā; visādi apslāpēt pretpadomju propagandu, kuru uztur profašistiskā bēgļu vadība; atmaskot Zviedrijā patvērumu atradušos baltiešu kvilingus un kara noziedzniekus. Lai iegūtu informāciju par baltiešu bēgļu koordinātēm viņš nodibināja pazišanos ar vienu no Latviešu palīdzības komitejas locekļiem, citas personas vārdā pasūtīja Zviedrijas latviešu avīzes un žurnālus.²²⁶ Pēc tam viņš aktīvi “apstrādāja” atsevišķus latviešu bēgļus. Pirmā tikšanās bijusi ar diriģentu Teodoru Reiteru, kurš kā raksta Meļinovskis principā piekritis strādāt dzimtenes labā. Tad saticies ar kādreizējo Latvijas slimo kases vadītāju ārstu Ogriņu. Abi bijuši ieinteresēti repatriēties. Ogriņš solījis savākt latviešuinteliģences grupu, ja viņiem būs nodrošināta atgriešanās bijušajās dzīves vietās un atbilstošs darbs profesijā. Mēģinājis noskaidrot arī Bruno Kalniņa atgriešanās iespējas. Bēgļi esot prasījuši garantijas – gribējuši saņemt vēstules no Latvijā palikušiem draugiem un paziņām. Bet Meļinovska pūles tādās sagādāt panākumiem nevaionagojās.²²⁷ Meļinovskis sūdzas, ka starp Repatriācijas komiteju un PSRS diplomātisko misiju bijušas nesaskaņas, ka komisijas vadība vainojusi misiju par zviedru iestāžu uzticības trūkumu pret Repatriācijas komisiju. Viņš arī sūdzas, ka komandējuma laikā Zviedrijā nav varējis pilnvērtīgi pildīt savus pienākumus informācijas trūkuma no centra dēļ un Repatriācijas komisijas vadības darba stila dēļ.²²⁸ 15.oktobra ziņojumā viņš aicināja Rīgā parūpēties par vēstuļu sagādāšanu un nosūtīšanu atsevišķiem bēgļiem, kuru repatriācijā padomju iestādes bija īpaši ieinteresētas. Meļinovskis norādīja, ka daudzus inteliģences pārstāvjus nebūtu īpaši sarežģīti pārliecināt atgriezties, ja viņiem dotu garantijas, ka nenosūtīs uz Sibīrijas nometnēm, argumentācijai lietojot latviešu inteliģences grūto sadzīvi. Viņš piemin

²²⁶ LVA, 1051.f., 1a apr., 70.l., 22.lpp.

²²⁷ Turpat

²²⁸ Turpat, 25.lpp.

to, ka Veronika Strēlerte mazgājot traukus restorānā “Norma”, bijušie tiesneši Štaks un Gertmanis arī.²²⁹

Pārskatā par latviešu bēgļiem Meļinovskis sniedza visai izvērstas ziņas gan par latviešu inteliģences skaitu, nodarbošanos, organizācijām. Viņš gatavoja izvērstus latviešu preses atreferējumus, sniedza detalizētu informāciju par latviešu dažādu grupu nesaskaņām gan politisku uzskatu dēļ (demokrāti F.Cielēna, Breikša ļaudis pret ulmaniešiem profesora F.Baloža cilvēkiem). Viņaprāt šīs nesaskaņas bija saistāmas arī ar vēlmi nostiprināt ietekmi Palīdzības komitejā un noteikt naudas sadali.²³⁰ Ziņojumam cauri vijas uzsvars uz bēgļu organizāciju profašistisko un pretpadomju darbību tik lielā mērā, ka grūti nodalīt, kur ir autora paša domas, kur nodevas tā laika klišejām. Tiek pieminēts, ka plašu pretpadomju darbu veikusi Baltijas komiteja, ko vadīja Stokholmas vēstures muzeja direktors zviedru profesors B.Nermans (*Birger Nerman*) un ar pretpadomju propagandu nodarbojas Baltijas institūts, kuru vadīja profesors Francis Balodis, un lekcijas lasot profesori Straubergs, Varsbergs, V.Teikmanis, Artūrs Bērziņš, docents Eihe un citi.²³¹ Meļinovskis raksturoja arī latviešu organizāciju Zviedrijā sakarus ar organizācijām citās valstīs, nosaucot personu uzvārdus²³², kas mudina domāt, ka informācija iegūta no brīvprātīgajiem ziņotājiem no pašu bēgļu vidus.

Zviedru varas iestāžu attieksmi pret latviešu bēgļu organizācijām ziņojumu autors raksturoja kā atbalstošu, tās tiekot subsidētas, tām piešķirot telpas pasākumu organizēšanai, tiekot dota iespēja uzstāties radiofonā. Kā īpaši nevēlama parādība pieminēta Stokholmas pilsētai piederošās telpās sarīkotā baltiešu tautu etnogrāfiskā izstāde, kuru 1945.gada 21.aprīlī atklājis zviedru karaļnama pārstāvis princis Eižens. Stokholmas universitātē esot notikušas latviešu dienas, kuru apmeklētāji varējuši izmantot dzelzceļa biļetes ar atlaidēm. Meļinovskis pārmeta

²²⁹ Turpat, 53.lpp.

²³⁰ LVA, 1051.f., 1a apr., 76.l., 5.lpp.

²³¹ Turpat

²³² Turpat, 7.-8.lpp.

zvedru iestādēm, ka tās neslēdz latviešu organizācijas, kas nodarbojoties ar fašisma propagandu tādejādi nonākot pretrunās ar statūtiem, kas paredz darbību tikai kultūras jomā. Tāpat tiek pārņemts, ka zviedri neslēdz avīzes, kurās sistemātiski tiek izplatīti meli, kas neesot savienojams pat ar buržuāzisko brīvības interpretāciju. Zviedri nepieņemot nekādus mērus latviešu organizāciju politiskās un publicistiskās darbības ierobežošanā. Lai gan bēgļu pasēs esot ieraksts, kas aizliedz politisku darbību, šis pārkāpums netiekot atbilstoši sodīts – uzturēšanās atļauja Zviedrijā politiski aktīvajiem baltiešu bēgļiem netiekot liegta.²³³ Zviedrija tika apvainota patvēruma piešķirumā kara noziedzniekiem (nosaucot vārdos personas, kaut gan viņu vaina nebija pierādīta – Ozoliņš, Indzers, Upmalis- Falks, Palme, Dreimanis) un kolaboracionistiem- kvislingiem(ģenerālis Tepfers, Raitums, T.Zvejnieks, J.Andersons). Meļinovskis rakstīja, ka zviedru iestādes visādi traucēja padomju Repatriācijas komisijas darbu, aizliedz brīvi apmeklēt bēgļu nometnes. Netiekot izpaustas bēgļu adreses, tikšanās ar padomju pilsoņiem to darba vietās tiek likti šķēršļi. Un kopumā visādos veidos tiek bremzēta repatriācija uz dzimteni, cilvēkus slēpjot un sakarus ar viņiem visādi sarežģījot.²³⁴ Savos secinājumos Meļinovskis vērsa uzmanību uz bēgļu izvērstās pretpadomju propagandas kaitējumu repatriācijas organizēšanā. Liela daļa bēgļu it kā būtu gatavi atgriezties, ja netiktu iebaidīti. Viņš izteica priekšlikumus repatriācijas darba uzlabošanā: 1) pārtraukt buržuāziskās Latvijas diplomātisko un konsulāro dienestu darbu Anglijā un ASV; 2)izsūtīt no valsts fašistisko organizāciju vadītājus; 3) izdot kara noziedzniekus un kvislingus; 3) aktivizēt padomju propagandas darbu, lai kļiedētu izplatīto pieņēmumu, ka repatriētie nokļūst Sibīrijā. Vajagot organizēt radiopārraides, kurās uzstājas mājās atgriezušies bēgļi un jāorganizē viņu vēstules uz Zviedriju.²³⁵ PSRS Ārlietu tautas komisariāta 5.Eiropas nodaļas vadītāja Abramova uzdevumā Meļinovskis sagatavoja priekšlikumus pasākumiem, kas būtu veicami padomju pilsoņu –

²³³ Turpat, 9..lpp.

²³⁴ Turpat

²³⁵ Turpat, 10.lpp.

latviešu repatriēšanai no Zviedrijas. Viņš uzvēra, ka lielākā daļa bēgļu ieradās Zviedrijā labprātīgi, nevis nokļuva tur piespiedu kārtā kā vācu darba nometnēs. 5000 cilvēku iedalāmi sekojošās grupās – vāciešu aktīvi atbalstītāji; buržuāziskie nacionālisti, kuru uzskatā padomju vara Latvijā bijusi krievu okupācija, kas ļaunuma ziņā pielīdzināma vācu okupācijai; politiski inertī vācu propagandas par iebiedēti ļaudis vai tādi, kas centās būt tālāk no karadarbības. Latviešu emigrācija esot tikai neliela daudz lielākas problēmas daļa – kā formāli un līdz galam atrisināt jautājumu par Baltijas republikām. Angļu, amerikāņu un franču okupācijas zonās Vācijā esot ap 265 tūkstošu latviešu, kurus sabiedroto valdības atzīstot par buržuāziskās Latvijas pilsoņiem, bet dažās valstīs vēl darbojoties latviešu diplomāti, kuri koordinē latviešu pretpadomju emigrāciju dažādās valstīs. Kamēr šīs organizācijas darbojoties, baltiešu fašisti jutīšoties droši un iespaidošot bēgļu masu attiecībā uz atgriešanos mājās tikai tad, kad ar angļu - amerikāņu palīdzību “krievu okupanti” tikšot izdzīti no Latvijas un atjaunota “brīva” Latvija. Kamēr latviešu profašistiskās organizācijas baudīšot zviedru aizstāvību, masu repatriācija neesot iedomājama. Tādēļ darbā ar šīm emigrantu grupām jāpielieto metodes, kas prasa ilgstošu, rūpīgu un elastīgu politisku darbu.²³⁶ Propagandas darba uzlabošanai Meļinovskis ieteica organizēt speciālas radiopārraides no Latvijas un preses izdevumus, aicināja nodrošināt repatriējušos personu vēstuļu sūtīšanu no dzimtenes, un it īpaši pazīstamu padomju Latvijas kultūras darbinieku vēstules ietekmīgiem latviešu kultūras darbiniekiem Zviedrijā. Visa repatriēšanas darba veicinošās propagandas koordinēšanai būtu jāizveido speciāla organizācija Latvijā.²³⁷ Piecdesmitajos gados tāda tika izveidota Kultūras sakaru ar tautiešiem ārzemēs formā.

Īpašu aktivitāti zviedru valdības amatpersonu kaunināšanā par baltiešu repatriācijas kavēšanu izrādīja padomju sūtniecības padomnieks Ilja Černiševs

²³⁶ LVA, 1051 f., 1a apr., 70.l., 14.-15.lpp.

²³⁷ Turpat, 16.lpp.

(kurš, starp citu, izcēlās ar sūdzībām par sūtni Aleksandru Kolontaju (*Aleksandra Kollontay*) un pēc viņas atsaukšanas kļuva par PSRS diplomātiskās misijas vadītāju). PSRS sūtne sākotnēji pati nodarbojās ar bēgļu repatriācijas jautājumiem, vēršoties pie Zviedrijas Ārlietu ministrijas valsts sekretāra Erika Būmana (*Erik Bohman*) ar prasību atļaut apmeklēt baltiešu bēgļus nometnēs un iegūt to adreses, kas jau bija nometnes pametuši. Būmans atbildējis, ka nometnēs var izvietot paziņojumus par repatriāciju un tikšanās ar padomju diplomātiem iespējama PSRS sūtniecībā. Kolontaja esot bijusi apmierināta ar atbildi, jo uzskatījusi, ka baltieši gribēs atgriezties un baltiešu jautājums nokārtosies.²³⁸ Padomnieks I.Černiševs (*Ilya Chernishev*) gan izmantoja jebkuru iespēju, lai pievērstu zviedru uzmanību PSRS interesei par baltiešu bēgļiem. Piemēram, 1944.gada 25.novembrī viņš uzrunāja premjerministru Pēru Albīnu Hansonu (*Per Albin Hansson*) par bēgļu repatriāciju, uzsverot, ka starp baltiešu bēgļiem esot daudz kara noziedznieku. Premjerministra Hansona atbilde esot bijusi, ka nevienu nevar piespiest atgriezties, un ka noziegumi jāpierāda tiesas ceļā.²³⁹ Zviedru puse uzskatīja, ka repatriācijai jānotiek brīvprātīgi un konsekventi šo pozīciju īstenoja civilo bēgļu gadījumā.

Maskavai zviedru nostāja nebija pieņemama. To uzskatāmi demonstrēja Ārlietu Tautas komisāra vietnieks V.Dekanozovs (*V.G.Dekanozov*), kurš Zviedrijas sūtniecības Maskavā vadītājam ministram Sēderblūmam (*Staffan Söderblom*) norādīja, ka baltiešu bēgļu repatriācija ir principa jautājums, kas skar padomju valdības prestižu, uzsverot, ka tie ir padomju pilsoņi, par kuriem lemt padomju valdībai. Dekanozovs jautājis, vai zviedru valdība ir gatava bojāt labās attiecības ar PSRS sentimentālu noskaņojumu dēļ. Sēderblūms savukārt ir atgādinājis, ka 1940. - 41.gadā padomju valdībai nav bijuši iebildumi pret Igaunijas zviedru

²³⁸ Carlgren. Sverige och Baltikum..., 74.lpp.

²³⁹ H.Carlbeck, L. Björilin. Sverige i ryska arkiv- Stockholm, 1999, 334.lpp

pārcelšanos uz Zviedriju un norādījis, ka zviedru valdība neliek nekādus šķēršļus repatriācijai, bet atgriešanās nevar notikt piespiedu kārtā.²⁴⁰

1945.gada 25.janvāra Zviedrijas Ārlietu padomes sēdē tika nolemts, ka, pirmkārt, jāinstruē baltiešu nometņu priekšnieki attiecībā uz jebkādas propagandas nometnes teritorijā nepieļaujamību; otrkārt, jāizveido pilns laivu saraksts, ar ko bēgļi ieradušies Zviedrijā, ko padomju puse uzskata par savu īpašumu, un tās jāatdod PSRS sūtniecībai; treškārt, tika nolemts, ka bēgļu atgriešanās var notikt tikai brīvprātīgi.²⁴¹ Šajā sēdē ārlietu ministrs uzsvēra bēgļu repatriācijas jautājuma nozīmīgumu : “Jārēķinās, ka šis jautājums lielā mērā saduļķos nākotnes attiecības ar Padomju Savienību”.²⁴² Padomju Savienībai vēl vairāk saasinot uzmanību uz bēgļu jautājumu, apsūdzot Zviedriju pretpadomju propagandas atbalstīšanā bēgļu vidū, zviedri nolēma atdot 650 bēgļu laivas.²⁴³ Šis ir savdabīgs lēmums, jo skar personu tiesības uz privātīpašumu, tādejādi demonstrējot bēgļu neaizsargātību un zviedru īpatno manevrēšanas metodi.

Pieaugot spiedienam no padomju puses, zviedru iestādēm pārmeta pārāk labo apiešanos ar bēgļiem , nodrošinot viņiem skološanās iespējas un darba vietas. Tas pēc padomju iestāžu pārstāvju domām neveicināšot baltiešu atgriešanos mājās.²⁴⁴ Patiešām, aptaujas liecināja, ka no 16300 bēgļiem (krievi u.c. padomju pilsoņi un baltieši) 1945.gadā tikai pāris simti pieteicās repatriācijai.²⁴⁵ Padomju sūtniecības sastādītā sarakstā par repatriantiem latviešiem uz dzimteni no 1945.gada 24.aprīļa līdz 1.septembrim bija 92 personas.²⁴⁶

²⁴⁰ W.Carlgren. Sverige och Baltikum..76.lpp.

²⁴¹ Turpat, 77.lpp.

²⁴² Turpat, 78.lpp.

²⁴³ Turpat, 81.lpp.

²⁴⁴ Turpat 83.lpp.

²⁴⁵ Turpat, 82.lpp.

²⁴⁶ LVA, 1051 f., 1a apr., 70.l., 65.-66.lpp.

2.3. Baltiešu leģionāru izdošana

Tēma par baltiešu leģionāru izdošanu ir visai plaši atspoguļota gan vēstures literatūrā, gan atmiņu grāmatās, gan beletristikā.²⁴⁷ Ilgstoši tā bijusi ļoti jūtīga, jo izsaukusi neērtības sajūtu zviedru sabiedrībā kopumā, ko kaut kādā mērā centusies labot gan Zviedrijas valdība oficiāli atzīstot izdošanu par kļūdu, gan Zviedrijas valstij atvainojoties leģionāriem.²⁴⁸

Lielākā daļa vācu militārajā dienestā iesaukto latviešu militārpersonu ieradās Gotlandē pa jūras ceļu no Dancigas un laivās no Kurzemes pēc tam, kad Vācija bija parakstījusi kapitulācijas aktu 1945.gada 8.maijā. Tā kā viņu apgērbs liecināja par piederību militārām struktūrām, tad zviedri viņus internēja, lai iegūtu laiku lēmuma pieņemšanai par viņu tālāko likteni.

Jau 1945.gada 12.jūnijā Ārpolitikas padome piekrita PSRS prasībai (1945.gada 2.jūnija Padomju Savienības sūtniecības nota), ka visas vācu un vācu kontrolē esošās militārpersonas, kas no vācu un padomju frontes pēc kapitulācijas 8. maijā

²⁴⁷ Curt Ekholm. Balt- och tyskutlämningen 1945-46., Uppsala, 1984; O.Freivalds. De internerade balternas tragedi i Sverige år 1945-46, Stockholm, 1968; A.Landsmanis. De misstolkade legionärerna, Stockholm, 1970; W.Carlgrén. Sverige och Baltikum. –Stockholm, 1993, 85.-102.lpp.; V.Silamiķelis. Ar Baltijas karogu izdotie, Rīga, 2003; P.O.Enkvist. Legionärerna, Stockholm, 1968

²⁴⁸ Lars Frēdēns par uzskatāmu Zviedrijas oficiālu atvainošanu nosauc Zviedrijas ārlietu ministres Margaretas af Ugglasas Tallinas apmeklējuma laikā 1994.gada 24.maijā teikto tikšanās laikā ar leģionāriem, uzaicinot viņus apmeklēt Zviedriju: " ...1945.gada 15.jūnija valdības lēmums (izdot leģionārus) tika spēcīgi kritizēts. Kā jūs zināt jau 1945.gada rudenī kritika bija ļoti spēcīga. Zviedrijai nebija nekādu strapautisku saistību jūs izdot. Izdošana uzskatāma kā daļa no vienošanās starp uzvarētājvalstīm karā. Līdzīgas traģēdijas bija sastopamas visā Eiropā. Kritikai ir arī cilvēciska dimensija. Daudzi zviedri jums palīdzēja. Pašreizējā zviedru valdība pilnībā piekrīt kritikai. Baltiešu izdošana pieder pie zviedru vēstures tumšākām lappusēm. Bet tomēr nav iespējams izmainīt to, kas notika pirms 50 gadiem." – Lars Peter Freden. Återmomster.Svensk säkerhetspolitik och de baltiska ländernas första år i självständighet 1991-1994, Atlantis, Stockholm, 2006, s.213-214. Četrdesmit baltiešu leģionāri apciemoja Zviedriju 1994.gada jūnijā pēc Zviedrijas valdības uzaicinājuma, apmeklēja Renesletes un Rinakbijas nometnes, satikās ar želsirdīgajām māsām un zviedru militārpersonām, kas internēšanas laikā bija par baltiešu kareivjiem rūpējušies. Leģionāru grupu pieņēma ārlietu ministre Margareta af Ugglasa un Zviedrijas karalis Kārlis XVI Gustavs. Pateicības vēstulē leģionāri rakstīja: "Mēs esam uztvēruši šo uzaicinājumu kā oficiālu atvainošanu par to netaisnību, ko Baltijai bija jāpiedzīvo 1945-1946.gadā un tā laika valdības pieļauto kļūdu atzīšanu..." – turpat, 215.lpp.

bija aizbēgušas uz Zviedriju, jāizdod PSRS. Līdz 1946.gada janvārim izdeva 2376 vācu un 146 baltiešu internētās militārpersonas.²⁴⁹ Zviedru vēsturnieks V.Karlgrēns detalizēti apraksta Zviedrijas valdības locekļu viedokļus šajā sēdē, nonākot pie secinājuma, ka valdījusi diezgan liela vienprātība attiecībā uz PSRS sūtniecības 2.jūnija notā formulēto prasību izdot vācu dienestā bijušas militārpersonas. Viņš norāda, ka atbildes nota nosūtīta jau 16.jūnijā. Tajā bijusi arī norāde, ka militārpersonu izdošanas praktiska organizēšanauzticēta Aizsardzības spēku štābam, un ka zviedru puse gatava izdot arī tos, kas ieradušies pirms kapitulācijas pasludināšanas.²⁵⁰ Analizējot šo baltiešu militārpersonām liktenīgo lēmumu, rodas vairāki jautājumi. Un pirmais no tiem- kādēļ zviedru valdības locekļi tā steidzās? Otrais – kādēļ bija jāpiedāvā padomju iestādēm tas, ko tās neprasīja, respektīvi, militārpersonas, kas ieradās pirms kapitulācijas akta parakstīšanas? Atbildi meklējot, nevar apiet PSRS spiediena politikas ietekmi uz zviedru lēmumu pieņēmējiem²⁵¹ un to, ka Zviedrijas valdība nevēlējās bojāt attiecības ar PSRS. Zviedru ministri loloja zināmas cerības, ka izrādot pretimnākšanu PSRS, tā neinteresēsies par baltiešu civiliem bēgļiem un uzlabosies attiecības ar PSRS kopumā. Tika uzskatīts, ja gadījumā zviedri paši nepieminēs pirms kapitulācijas ieradušās militārpersonas, tad to darīs padomju sūtniecība. Un tādā veidā apsteidzot notikumus notikumus, varētu izvairīties no vēl vienas padomju ofensīvas. Atbildes notā zviedri uzsvēra, ka nevēlas šo jautājumu publiskot.²⁵²

Tomēr, kad informācija par lēmumu izdot internētās militārpersonas Padomju Savienībai, nonāca atklātībā, internētās vācu un baltiešu militārpersonas nometnēs

²⁴⁹ K.Kangeris. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959.gadā - Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959.gadā: politika un tās sekas. Starptautiskas konferences materiāli 2002.gada 13.-14.jūnijs, Rīga, 2003

²⁵⁰ W.Carlgren. Sverige och Baltikum...90.lpp.

²⁵¹ Nils Andren, Åke Landquist. Svensk utrikespolitik efter 1945 - Stockholm, 1965, s.32. Tiek uzskatīts, ka spiediena politikas piemērs bijis arī tirdzniecības un kredītlīguma ar PSRS līguma parakstīšana 1946.gadā. Tajā bija saskatāma gan ekonomiska, gan politiski-psiholoģiska komponente: tādējādi krievi vēlējušies saņemt kompensācijas par neērtībām, ko Zviedrija sagādājusi Krievijai atsakoties no striktas neitralitātes ievērošanas par labu Vācijai Otrā Pasaules karā .

²⁵² W.Carlgren.Sverige oc Baltikum... 91.lpp.

uzsāka protestus. Īpaši internētie baltieši pastāvēja uz patvēruma tiesībām, bet viņu pretošanās, ieskaitot badastreikus, pašnāvību mēģinājumus un nāves gadījumus, nelīdzēja. Sabiedrībā sacēlās īsta protesta vētra. Baltiešu leģionārus, starp kuriem absolūtais vairākums bija latvieši, atbalstīja zviedru arodbiedrības, luterāņu baznīca, ietekmīgas personas, ieskaitot karali Gustavu V. Viņš vērsās ar personīgu lūgumu pie PSRS diktatora Staļina, bet gaidīt uz izprotošu atbildi bija bezcerīgi, atbilde bija “nē”.²⁵³

Zviedru parlamenta debates 1945.gada 23.novembrī atklāja, ka labējās partijas bija kritiski noskaņotas baltiešu leģionāru izdošanas jautājumā. Liela daļa bažījās par šo cilvēku likteņiem nonākot PSRS, jo padomju iestādes uzskatīja viņus par nodevējiem. Vasarā pie varas nākušās sociāldemokrātu valdības ārlietu ministrs Estēns Undēns(*Östen Unden*) nešaubīgi noraidīja šīs bažas, argumentējot, ka PSRS ir tiesiska valsts. Viņš neslēpa arī savu attieksmi pret Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas utopismu, jo viņaprāt, tās nebija spējīgas pierādīt savu dzīvotspēju divdesmitajos un trīsdesmitajos gados. Viņš uzskatīja, ka baltiešiem būtu jāakceptē Krievija un jāiekļaujas jaunajā valstī Padomju Savienībā.²⁵⁴

Aizsardzības spēku štāba priekšnieks Karls Ērensverts(*C.A.Ehrensverd*) pirms parlamenta sēdes ārlietu ministram atgādināja, ka baltieši paši labāk varētu zināt par apstākļiem savā zemē, un to, kāda taisnīguma valsts ir PSRS. Viņš atsaucā atmiņā “padomju taisnīguma” izpausmes 30-tos gados, kad notika masveida cilvēku iznīcināšana PSRS, 1941.gada deportācijas no Baltijas valstīm un Katiņas traģēdiju 1940.gadā.²⁵⁵ Savā dienasgrāmatā Ērensverts atzīmē, ka Aizsardzības spēku štābs bijis pret militārpersonu izdošanu, bet viņu viedoklis nav ņemts vērā.

²⁵³ Turpat, 96.lpp.

²⁵⁴ Padomju sūtniecība ar gandarījumu uztvēra Undēna vārdus. Jaunieceltais sūtnis Čerņiševs, kurš līdz tam bija Kolontajas vietnieks, ziņojumā uz Maskavu Undēna runu raksturoja ļoti atzinīgi, uzsverot, ka neko tādu nevarētu gaidīt no citiem ministriem.- Bo Petersson. Med Moskvas ögon. Bedämningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjtjov – Stockholm,1994, s.23

²⁵⁵ Turpat, 94.lpp.

Attiecīgi notikumu attīstība bijusi tāda, kādu štābs paredzējis (pretošanās izdošanai, badastreiki, pašnāvību mēģinājumi). Viņaprāt atbildīgie par neveiksmīgo lēmumu bija ārlietu ministra Kritiana Gintera cilvēki – Salīns un Assarsons (sūtnis Krievijā). V. Assarsonam (*Vilhelm Assarsson*) tiek pierakstīta aktīva darbība lobējot ministrijā tēzi par nepieciešamību “meistarīgi vadīt krievus”.²⁵⁶ Ērensverts piemin arī ārlietu ministrijas politiskā departamenta direktoru Svenu Grafstrēmu (*Sven Grafström*), kurš tāpat kā Aizsardzības štāba virsnieki bijis kritiski noskaņots par valdības vēlmi izdot internētās militārpersonas, un sekmējis informācijas par izdošanu nokļūšanu atklātībā.²⁵⁷ Pēc tam sākusies pretošanās nometnēs, sabiedrības protesti pret valdības politiku. Internēto vācu un baltiešu militārpersonu izdošanu Padomju Savienībai Ērensverts raksturo kā visnepatīkamākās atmiņas no dienesta laika Aizsardzības spēku štāba priekšnieka amatā. Viņam bija jāorganizē izdošanas praktiskā puse. Par to viņš raksta grāmatā “Valsts dienestā”.²⁵⁸

Par vācu militārajā dienestā esošo personu izdošanu 1945. un 1946. gadā Zviedrijā ir sarīkotas vairākas izstādes. Viena no tādām, kas veltīta internēto militārpersonu likteņiem Rinkabijas un Jeltoftas nometnēs bija skatāma 2004. gadā. Izstādes laikā publicētā rakstu krājuma, kurā apkopoti vairāku zviedru militārpersonu atmiņas par izdošanu, ievadrakstā vēsturnieks Kristiana Gernerā uzsver, ka: „Rinkabijas internēto militārpersonu jautājums skatāms trijās dimensijās – politiskajā, morāles un juridiskajā. Politiskais aspekts attiecas baltiešu internēto militārpersonu saistību ar Vāciju, kura uzbruka Padomju Savienībai vai saistību ar Latviju, Lietuvu un Igauniju, kurai uzbruka Padomju Savienība. Vai viņi pārstāvēja uzbrucēju valsti vai valstis, kas sevi aizstāvēja? Morāles aspekts attiecas uz to, vai internētās militārpersonas bija saistītas ar ebreju iznīcināšanu Baltijā. Juridiskais aspekts,

²⁵⁶ Anders Berge. Flyktingspolitik I Stormakts skugga. Sverige och de sovjetryska flyktingarna under andra vardskriget - Upsala multiethnic papers, 1992, s.38

²⁵⁷ Carl Gustav Ehrensvärd. Dagbokanteckningar 1938-1957 -Stockholm 1991, s.275

²⁵⁸ C.G.Ehrensvärd. I rikets tjänst- Stockholm, 1965, s.247-255

savukārt, attiecas uz to, vai un kā militārpersonas individuāli bija atbildīgas par noziegumiem pret civiliedzīvotājiem.”²⁵⁹

Saskaņā ar Kima Solomona (*Kim Solomon*) pētījumiem²⁶⁰ Zviedrija pildīja 1945.gada februāra Jaltas vienošanos starp sabiedrotajiem Otrajā pasaules karā, kas paredzēja pilsoņu repatriāciju uz to piederības valsti, neizslēdzot piespiedu repatriāciju. Tā kā Zviedrija bija atzinusi padomju varu Baltijā, tad tās iedzīvotāji tika uzskatīti par padomju valsts piederīgiem. Raksturojot zviedru attieksmi pret baltiešu izdošanu profesors Gerners, norāda, ka jāņem vērā tā laika zviedru sabiedrības visai polarizētos politiskos uzskatus. Komunistiski noskaņotie zviedri bija ideoloģiski sabiedrotie ar PSRS un tās politikas atbalstītāji, viņi nostājās pret baltiešiem, savukārt, pilsonisko aprindu pārstāvji bija kritiski vai pat naidīgi noskaņoti pret PSRS kā vēsturiskās Krievijas turpinātāju, kas tika uzskatīta par Zviedrijas ienaidnieci („*erkäfiende*” – nāvīga ienaidniece, termins, kas radās pēc Zviedrijas sakāves Ziemeļu karā un nostiprinājās pēc 1809.gada, zaudējot krieviem Somiju), iestājās pret baltiešu izdošanu PSRS. Sociāldemokrāti atradās” pa vidu”, valdības sociāldemokrātu ministru domas par izdošanu atšķīrās.²⁶¹ Apliecinājums sociāldemokrātu viedokļu atšķirībām bija arī bijušā zviedru sociāldemokrātu ārlietu ministra Rihards Sandlera 1945.gada 23.novembra Parlamenta debatēs par atsevišķu baltiešu bēgļu izdošanu teiktais. Viņš norādīja, ka koalīcijas valdības lēmums par baltiešu izdošanu bija kolektīvs, bet tas šo lietu nepadara ne labāku, ne sliktāku. „Un pat ja to , ko es tagad saku, var uzskatīt par kritiku pret mani pašu par nepietiekamas uzmanības pievēršanu jautājuma izskatīšanai Ārlietu padomē (*Utrikesnämnden*), es nevaru nedalīties pārdomās par

²⁵⁹I Baltutlänningens skugga. Internering och utlämning av tyska militärflyktingar via lägren i Rinkaby och Gälltofta 1945 - 1956 – Kristianstad, 2004, s. 9-10

²⁶⁰Kim Solomon. Refugees in the Cold War. Towards a New International Refugee Regime in the early Postwar Era- Lund, 1991, s.39-41

²⁶¹I Baltutlänningens skugga, 12.lpp.

to, ka varbūt mums ir pamats nožēlot to, kas pašlaik šeit notiek, un ka mēs paši būtu varējuši pret savu rīcību izturēties negatīvi.”²⁶²

Vēsturnieks Vilhelms Agrels valdības pretimnākšanu PSRS militārpersonu izdošanas jautājumā skaidro ar diviem faktoriem: Zviedrijas attieksmi pret PSRS veikto Baltijas valstu aneksiju un to, kā zviedri vērtēja starptautisko stāvokli. Zviedri esot vēlējušies mazināt uzvarētāju valstu negatīvo attieksmi pret Zviedrijas neitralitātes politiku, kuras paspārnē Zviedrija uzturēja tirdzniecības saites ar nacistisko Vāciju. PSRS bija viena no uzvarētājām, tās tēls kā pasaules komunisma konspiratīvais centrs, kas atrodas aiz sanitārā kordona, bija izbalējis. Zviedrijai bija svarīgi mazināt PSRS aizdomīgumu un iezīmēt sākumu jaunai sadarbībai. Izdodot Padomju Savienībai vācu un baltiešu militārpersonas Zviedrija gribēja uzsvērt, ka vērtē PSRS tāpat kā Rietumvalstis. Agrels piemin vēl vienu faktoru, kas saistīts ar kredīta līgumu, ko Zviedrija bija ieinteresēta noslēgt ar PSRS, bet 1946.gada rudenī, sākoties nesaskaņām starp ASV un PSRS, piebremzējusi šo interesi.²⁶³

Tie koalīcijas valdības locekļi, kas 1945.gada 12.jūnijā bija piedalījušies Ārlietu padomes sēdē, parlamenta novembra debatēs bija klusētāju lomās. Kopumā valdība neizjuta parlamenta spiedienu, lēmumi nebija jāmaina un izdošanai bija jānotiek. Bet valdībai bija jārēķinās ar augošu neapmierinātību sabiedrībā pret baltiešu izdošanu. Pilsoniskā prese bija izteikti negatīvi noskaņotas pret šo lēmumu. Ne preses raksti, ne dažādu organizāciju rīkotās demonstrācijas baltiešu leģionāru aizstāvībai neietekmēja valdības stingro gribu. Tage Erlanders savās atmiņās raksta, ka bijis satraukts par zviedru sabiedriskās domas kriticismu pret Padomju Savienību, un tā traucējusi sociāldemokrātu valdības pragmatiskajām interesēm nomierināt Padomju Savienību. Viņš saskatīja baltiešu jautājumā

²⁶²Riksdagens Protokoll, Förstakammaren . Protokoll Nr.36: Angående vissa baltiska flyktingars förpassning ur riket, 23.11.1945, s.6

²⁶³W.Agrell. Fred och Fruktan -Lund, 2000, 94.lpp.

provokatorisku elementu, sabiedriskā doma, to periodiski pieminot, izsaukusi asu padomju reakciju un neuzticības pieaugumu pret rietumiem.²⁶⁴ Spēcīgie sabiedrības protesti radīja problēmas arī valdībā tik lielā mērā, ka vienu brīdi bija aktuāls jautājums par ārlietu ministra atkāpšanos. Bet ministram Undēnam bija izdevies pārliecināt savus partijas biedrus parlamentā un noturēties ministra krēslā.²⁶⁵

1945.gada 5.decembrī premjers T.Erlanderis vēstulē Tieslietu ministram E.Vigforšam(*Ernst Wigfors*) uzsvēra, ka nevienlīdzīga izturēšanās pret uzvarētājām valstīm var izsaukt austrumu un rietumu pretnostatīšanu un novest pie jaunas pasaules katastrofas. „...nav citas izejas kā sadarboties ar Krieviju. Tas jāatzīst visiem politiķiem anglosakšu valstīs. Krievija ir aizņemta ar atjaunotnes darbiem, bet tai pat laikā aizdomu pilna pret ār pasauli”, un viņš nebrīnītos, ja krievi domātu, ka baltiešu jautājums tiek izmantots no zviedru puses, lai radītu priekšnoteikumus Zviedrijas pievienošanai Rietumeiropas valstu blokam.²⁶⁶ Kara gadījumā starp Krieviju un Rietumvalstīm zviedri būtu Rietumu pusē, un krievi varot saskatīt Zviedrijā naidīgu spēku neatkarīgi no tā, kādi spēki ir valdībā. Baltiešu jautājuma atspoguļojums presē vēl vairāk mudinās krievus neuzticēties Zviedrijai. „Tas, ko no mums tagad pieprasa varbūt šķiet skarbi, domājot par to, ka mums jāupurē 167 cilvēku dzīvības, kam es neticu. Mūsu personīgie upuri un mūsu personīgās sirdsapziņas prasības ir nelieli salīdzinājumā ar sekām, kas būs gadījumā, kad mēs katrā situācijā vienmēr teiksim, ka mums jāseko sirdsapziņas balsij. Saka, ka Zviedrija nav likusi saviem jauniešiem piedalīties karā, kā tas bija jādara angļu zēniem, kuriem bija jāapgūst atziņas, ka cīņa pret nacismu nozīmē arī Berlīnes un Hamburgas bombardēšanu. Ka tādā veidā viņi visbrutālākā veidā nonāvēja tūkstošiem sieviešu un bērnu. Ja katrs angļu zēns sekotu sirdsapziņas

²⁶⁴ Tage Erlander. 1940-1949.- Stockholm.-1973,363.lpp.

²⁶⁵ W.Carlgren...100.lpp.

²⁶⁶ Tage Erlander.1940-46..., 224-225.lpp

balsij, mums nekad nebūtu rūpju ne par baltiešiem, ne citiem.”²⁶⁷ Šajos vārdos saklausāms politiķa pragmatisms, valsts interešu bezkaislīga aizstāvēšana, bet tai pat laikā, vēlme meklēt attaisnojumu, ko var uztvert kā vainas mazināšanas mēģinājumu. Erlanders savās atmiņās atspoguļo arī iepriekšējā valdības vadītāja Pēra Albīna Hansona viedokli baltiešu leģionāru jautājumā. Runājot Strādnieku kustības Ziemeļu sadarbības komitejas sēdē 1946.gada 5.-6.janvārī, 20 dienas pirms liktenīgās izdošanas, viņš uzsvēra, ka, pieņemot lēmumu izdot vācu militārpersonas, valdība nedrīkstējusi izdarīt izņēmumus pret baltiešiem, jo pret uzvarētājām valstīm vajadzējis izturēties vienādi, nedrīkstējis vadīties no pieņēmuma, ka krievi pret saviem gūstekņiem izturēsies citādi kā pārējie sabiedrotie. Sabiedrības liela daļa bija izteikti negatīva pret valdības lēmumu, bet neskatoties uz to, izdošanas lēmumu pieņēmušās koalīcijas valdības pilsoniskās partijas devušas priekšroku atrasties ēnā.²⁶⁸

Sabiedriskās domas spiediens baltiešu leģionāru izdošanas jautājumā bijis tik spēcīgs, ka iespaidojis premjeru P.A.Hansonu vairāk nekā pats vēlējies izrādīt. Kampaņa esot aizskaroši iedarbojusies uz viņu. Vienreiz viņš esot teicis, ka ir grūti braukt tramvajā, jo citi pasažieri pret viņu izturoties naidīgi, domājis, ka viņi varētu splaut uz viņu tāpat kā uz zviedru sociāldemokrātijas priekšsēdētāju Jalmaru Brantingu(*Hjalmar Branting*) 1914.gadā. Būdams labi pazīstams ar P.A.Hansonu, T.Erlanders secināja, ka viņa priekšgājējs uztvēris baltiešu jautājumu kā savu personīgu traģēdiju, kas aizēnojis viņa prieku par to, ka izdevies nosargāt mieru Zviedrijai.²⁶⁹

Vēsturnieks Anders Berge(*Anders Berge*) komentējot padomju iestāžu uzstājību bēgļu izdošanas jautājumā, izsaka pieņēmumu, ka bēgļu atgriešana nav bijis padomju mērķis, bet līdzeklis. Šādi secinājumi lasāmi britu vēstniecības tā laika ziņojumos no Stokholmas. Padomju Savienība izmantojusi bēgļus, lai izdarītu

²⁶⁷ Turpat, 226.lpp.

²⁶⁸ Turpat, 221.-222.lpp.

²⁶⁹ Turpat, 223.lpp.

spiedienu pret tuvākajām valstīm, lai radītu tajās nedrošību un panāktu piekāpšanos citos jautājumos varenā kaimiņa priekšā. Iespējams, ka tādā veidā kara beigu posmā militārā lielvara PSRS vēlējās demonstrēt pasaulei jauna spēku samēra rašanos un to, ka šīs pielāgošanās jaunai realitātei, uzskatāma par gudru politiku.²⁷⁰

Baltiešu izdošana padomju - zviedru attiecībās bija kļuvusi par nozīmīgu elementu. Pat tādā mērā, ka zviedru politiku labvēlības pakāpe pret PSRS tika vērtēta pēc tā, kā attiecīgais politiķis izturējās pret baltiešu izdošanu. Gan ārlietu ministru Estēnu Undēnu, gan finanšu ministru Ernstu Vigforšu par Padomju Savienības draugiem padomju sūtniecības vadītājs Ilja Černiševs lielā mērā uzskatīja tādēļ, ka abi ietekmīgie zviedru ministri bija konsekventi baltiešu izdošanas jautājumā.²⁷¹

Padomju sūtniecība mudināja zviedru valdību nevilcināties ar militārpersonu izdošanas īstenošanu, centās sekot tam, lai dažādu iemeslu dēļ viņu skaits nesamazinātos, piemēram, uz slimības rēķina. Kā raksta Karlgrēns “pēc ilgstoša nervoza dialoga rakstu un vārdu formā starp Ārlietu ministriju un padomju sūtniecību, 16 decembrī tika aizsūtītas 528 vācu internētās militārpersonas, un 1946.gada 25.janvārī 230 vācieši un 150 baltieši”²⁷² Patiesībā uz kuģa “Beloostrov” Trelleborgas ostā novietoja 146 baltiešus, jo pārējie slimības dēļ vairs nebija transportējami (vairāki latvieši izdarīja pašnāvības - leitnants Oskars Lapa šķīrās no dzīvības 28.novembrī Renesletes nometnē, leitnants Pēteris Vabulis – 25.janvārī transportēšanas laikā autobusā uz Trelleborgas ostu).²⁷³ Baltiešu bēgļu atgriešanās „mājās” bija nosacīta, jo drīz pēc atbraukšanas no Zviedrijas lielāko daļu no viņiem apsūdzēja dzimtenes nodevībā, sadarbošanās ar nacistiem un sodīja, nosūtot uz darba nometnēm Sibīrijā.

²⁷⁰ Anders Berge. Urholkad frivillighet. Sveriges repatriering av sovjetiska f.d.krigsfångar 1944-1945.- Militärhistorisk tidskrift, 1990, s.233

²⁷¹ Petersson Bo. Med Moskvas ögon, ss.116., 120.

²⁷² W.Carlgren...s.100

²⁷³ Curt Ekholm. Balt – och tyskutlämningen 1945-1946. Del 2. Utlämningen och efterspelet.- Studia Historica upsaliensia 137-Uppsala, 1995, s.276

Vācu un baltiešu internēto militārpersonu izdošanu Padomju Savienībai detalizēti ir izpētījis Kurts Ekholms (*Curt Ekholm*) 1984.gadā aizstāvētajā doktora disertācijā Upsalas universitātē. Viņa darbs publicēts divu sējumu izdevumā un tika izdots atkārtoti 1995.gadā. K.Ekholms uzdod jautājumu, vai valdība varēja rīkoties citādi. Viņaprāt varēja, bet lēmumu pieņemšanas procesā pilsoniskās partijas ieņēmušas pārāk pasīvu nostāju, jautājumu nav rūpīgi izdiskutējuši. Viņu izbrīnā tas, ka pret internētajiem nepielietoja patvēruma tiesības, īpaši attiecībā uz nepilngadīgajiem.²⁷⁴

Runājot par sabiedrības protestiem, tad to kulminācija bija vērojama 1945.gada beigās no 25.līdz 27.novembrim.²⁷⁵ Salīdzinoši maz, taču bijuši arī izdošanas piekritēji, kas rīkojuši demonstrācijas valdības lēmuma par izdošanu atbalstam.²⁷⁶ Savukārt sabiedriskās domas aptauja 1945.gada 5.-6.decembrī parādīja, ka lielākā daļa aptaujāto bijusi par baltiešu sūtīšanu mājās – 45%, visus vai daļēji tos, kas sadarbojušies ar nacistiem. K.Ekholms ir ļoti skeptisks par šo aptauju, uzskatot, ka socioloģiskās aptaujas bija “bērnu autiņos” un neizslēdza tendenciozitāti.²⁷⁷ Rezultāti tikuši publicēti laikrakstos pēc baltiešu jautājuma diskutēšanas parlamentā, kur sociāldemokrāti ņēmuši virsroku, aizstāvot 1945.gada jūnijā koalīcijas valdības pieņemto lēmumu par izdošanu.

Baltiešu izdošanas saknes meklējamas uzvarētāju valstu vienošanās attiecībā uz kapitulējušo Vācijas armiju, ieskaitot Austrumeiropas tautas, kas bija vācu dienestā. Eiropas perspektīvā baltiešu izdošana bija tikai viena mazāk nozīmīga traģēdija kopīgajā lielajā traģēdijā. Bet Zviedrijas ārpolitikā tas bija nozīmīgs jautājums, kas atspoguļojās neitralitātes politiskajās un morālajās sekās.²⁷⁸

²⁷⁴ Turpat, 286.lpp.

²⁷⁵ C.Ekholm, *Balt –och Tysk ...*, s.411.-414.

²⁷⁶ Turpat, 415.lpp.

²⁷⁷ Turpat, 301.-305.lpp.

²⁷⁸ W.Agrell.Fred och Frukta..., 89.lpp.

3. nodaļa. Latviešu trimda Zviedrijā un politiskās debates

20. gs. 40–80.gados

3.1. Latviešu trimdas izveidošanās un pamatiezīmes

Viena no Otrā Pasaules kara sekām ir Padomju Savienības nostiprināšanās Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valstu teritorijās, faktiski iznīcinot to valstiskumu. Padomju karaspēka ienākšanu nacistu okupētajā Latvijas teritorijā liela daļa Latvijas iedzīvotāju uztvēra ar bažām, ka sagaidāma jauna padomju okupācija ar tai raksturīgām represijām. Nepievilcīgo nacistu režīmu draudēja nomainīt jau pieredzētais padomu režīms, kurš savu nežēlīgo dabu bija parādījis 1940.-41.gadā pirmās okupācijas laikā, tādēļ reti kurš no Latvijas pilsoņiem cerēja uz labākiem laikiem jaunas okupācijas gadījumā. Šie un arī citi apsvērumi bija pamatā lielas daļas latviešu došanās bēgļu gaitās 1944.-1945.gadā. Liela daļa latviešu, tostarp, inteliģences vairākums ar laivām pārcēlās uz Zviedriju. Sākotnēji domātā neilgā uzturēšanās Zviedrijā pārvērtās par pastāvīgu dzīvi ārzemēs. Jaunās paaudzes iesakņošanās vietējos apstākļos, nozīmēja, ka pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, dzimtenē atgriezās tikai nedaudzi. Latviešu tautas sadalīšanos Latvijas un ārzemju latviešos izraisīja padomju okupācija, un kā atbilde uz to bija latviešu trimdas izveidošanās

Lai gan salīdzinot ar latviešiem dzimtenē, trimdinieku ikdiena sakārtotajā Zviedrijā varēja būt ērtāka, tomēr bēgļu statuss ierobežoja pilnvērtīgu personības izpausmi. Baltieši - apmēram trīsdesmit tūkstošu igauņu, apmēram pieci tūkstoši latviešu un pāris simtu lietuviešu, bija pirmā cittautiešu grupa homogēnajā Zviedrijā, un viņus dažādu iemeslu dēļ ne vienmēr uztvēra draudzīgi.²⁷⁹ Tikai

²⁷⁹Napatikas pret baltiešu bēgļiem izpausmes un cēloņus pēckara gados - Bīstroms 2006.gadā publicētā grāmatā „Brālis, viesis un parazīts”(Mikael Byström.En broder, gäst och parasit. Uppfattningar och föreställningar, flyktingar och flyktingspolitik i svensk offentlig debatt 1942 -1947 - Stockholms Universitet,2006)

nākamās trimdinieku paaudzes izskolojušās vietējos apstākļos varēja iekļauties jaunajās sabiedrībās pilntiesīgi un pilnvērtīgi. Antropoloģe Baiba Bela, kura pētījusi Zviedrijas latviešus norāda, ka latvieši atbilst vidēji situētu cilvēku statusam Zviedrijā, turklāt ir spējuši saglabāt savu valodu un kultūras tradīcijas pat trešajā paaudzē.²⁸⁰

Vēlme integrēties vietējā sabiedrībā ir labi saprotama un to jāuztver bez aizspriedumiem. Drīzāk apbrīnojama bija to latviešu aktivitāte, kas turpināja interesēties par savu dzimteni, skoloja jauno latviešu trimdinieku paaudzi. Latviešu sabiedrība Zviedrijā, gluži kā citās mītnes zemēs, bija politiski daudzveidīga, bet neskatoties uz ideoloģiskas dabas domstarpībām, latviešus, igauņus un lietuviešus vienoja viens mērķis – Baltijas valstu neatkarības atgūšana. 70. un 80.gados aktīvas bija „Zviedrijas latviešu palīdzības komiteja”, „Zviedrijas Latviešu centrālā padome”, „Latviešu Nacionālais Fonds”²⁸¹, organizācija „Daugavas Vanagi”. Latviešu organizācijas saņēma atbalstu no Zviedrijas valsts, kā nolūks bija stiprināt nacionālās minoritātes kultūru, darbojās kori, teātri, baznīcu draudzes. Starp politiskām partijām izcēlās Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija(LSDP), kuru vadīja Bruno Kalniņš. LSDP izdeva mēnešrakstu “Brīvība”. 1971.gadā tika dibināts Baltijas Institūts, kurš bija Zviedrijas valsts

²⁸⁰ Bela Baiba. Identitātes daudzveidība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos// Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis -1997,51.sēj.,114.lpp.

²⁸¹ Fonds, kuru dibināja 1947.gadā piecdesmit gadu pastāvēšanas laikā izdeva ap 200 publikācijām. Starp tām bija tādi fundamentāli darbi kā 1951.gadā publicētā ”These names Accuse”, kam ievadu rakstīja profesors Arveds Švābe. Tas satur 1940./41.gadā deportēto vārdus. Cits kapitāls darbs bija 1967.gadā izdots ”Latvia –Country and People”, daļa publikāciju bija veltīti svarīgiem notikumiem Latvijas vēsturē. Fonds aktīvi iesaistījās debatēs par baltiešu leģionāru izdošanu Padomju Savienībai. Fonds ar rakstiem piedalījās kopīgi ar igauņiem publicētā biļetenā ”Newsletter From Behind the Iron Curtain”, ”Nachrichten aus dem Baltikum”, spāņu ”Noticiero de los Paisés Balticos”. Materiālus par padomju noziegumiem Baltijas valstīs fonds piegādāja ASV parlamentā Karstena izmeklēšanas komitejai. Informāciju par Latviju sniedza ANO Cilvēktiesību komitejai, diplomātiskajām pārstāvniecībām, politiskajām partijām un preseī. Fonds bija rosīgs arī Eiropas Drošības un Sadarbības Apspriedes konferencēs, gatavojot un iesniedzot informatīvus materiālus, gan arī organizējot protesta akcijas. Fonds, dibināts kā Zviedrijas latviešu organizācija, pārauga pasaules organizācijā ar nodaļām Skandināvijas valstīs, Anglijā, ASV, Kanādā, Dienvidamerikā un Austrālijā.

finansēts Stokholmas Universitātes ietvaros.²⁸² Tā pirmais valdes priekšsēdis bija Bruno Kalniņš.²⁸³

20.gadsimta septiņdesmitajos gados no Latvijas emigrējušais, vēlāk aktīvs atjaunotās Latvijas sabiedriska darbinieks un diplomāts, Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnesis Egils Levits trimdu dēvēja par nacionāli politisku veidojumu, kuras skaidri formulētais politiskais mērķis - atjaunot neatkarīgo Latvijas valsti, uzspieda morālo imperatīvu latviešu dzīves veidam un domāšanai. Tā principiāli turpināja kopt Latviju ārpus Latvijas un audzināt nacionālā garā jauno paaudzi. Kritiskus vārdus trimdai velta latviešu izcelsmes amerikāņu antropoloģe Inta Gāle – Kārpentere. Viņa uzskata, ka trimdas ideoloģijai bija jāattaisno trimdinieku atrašanās ārpus dzimtenes un jānorāda latviešu nelaimju vaininieki – krievi un komunisti. Laikam ritot, bija radušās grūtības ar ideoloģiskās identitātes pārmantošanu - paaudžu konflikts.²⁸⁴

Liela daļa latviešu sabiedrības pārstāvju iestājās pret kontaktu uzturēšanu ar latviešiem no Latvijas, īpaši, kas attiecās uz sakariem ar kultūras darbiniekiem, ko organizēja Latvijas kultūras sakaru ar tautiešiem ārzemēs komiteja. Dzimtenes apmeklēšanu viņi pielīdzināja padomju varas atzīšanai Latvijā un sadarbībai ar

²⁸²Baltijas Institūts veidots pēc Baltijas studiju asociācijas ASV parauga, kas darbojās zinātniski-pētnieciskā jomā, apvienoja baltiešus un bija atvērts Rietumu valstu iedzīvotājiem un kura galvenais mērķis bija informācijas izplatīšana par Baltijas valstīm un cīņa pret marksismu. - НайденковВ.

Прибалтикавообщественно – политическойжизниШвеции. По материалам за 1980-1986 гг. - Академия наук Эстонской ССР, сектор социально-политических исследований - Таллин, 1987, с.18

²⁸³1981.gada 22.janvārī Bruno Kalniņš aizgāja no Institūta protestējot pret tās valdes locekļu oficiāliem kontaktiem ar Kultūras sakaru komitejas ar tautiešiem ārzemēs Baltijas republikās pārstāvjiem, kas darbojās VDK uzraudzībā, un trimdas aprindās tika dēvēta par VDK palīgorganizāciju. B.Kalniņš savā protesta vēstulē Institūta valdei norādīja, ka valdes locekļa Rebanes vadītās delegācijas sarunas ar padomju republiku ministriem, padomju drošības dienestu cilvēkiem (piemēram, pulkvežleitnantu Putekli, komunistu propagandistiem – Samsonu, Milleru, Neilandu un citiem), tulkojams kā padomju okupācijas atzīšana, ko nevar akceptēt tie, kas cīnās par brīvu un demokrātisku Baltiju. Lai gan tieši Bruno Kalniņš bija viens no latviešu trimdas pārstāvjiem, kas aicināja mainīt trimdas darba taktiku, uzņemot tiešus kontaktus ar latviešiem dzimtenē, tomēr viņš bija ļoti kritisks par kontaktiem starp oficiālām institūcijām, jo saskatīja padomju drošības iestāžu ietekmes palielināšanās draudus Baltijas Institūtā. Baltijas institūta darbības pārraudzīšana un tā līdzstrādnieku kritiskās attieksmes pret padomju varu Baltijā mazināšana, bija viens no VDK aģentu Zviedrijā darba uzdevumiem(īpaša uzmanība un kritika tika vērsta pret Bruno Kalniņu unUldi Ģērmani) - ARAB, Bruno Kalniņš arkivet, Vol 3:42, s.17-18

²⁸⁴ Gāle- Karpintere Inta. Trimda kā dzīves attīstības modelis. – LZA vēstis. A.-1994.Nr.4.-19.-24.lpp

padomju drošības iestādēm (Kultūras sakaru komitejas uzdevumos ietilpa trimdas izspiegošana un ietekmēšana. Par to rakstījuši Uldis Ģērmanis, Imants Lešinskis, Atis Lejiņš. Tapusi arī Evas Eglājas-Kristsones doktora disertācija²⁸⁵). Bet jaunākās paaudzes un īpaši sociāldemokrātiskajam trimdinieku spārnam piederīgie trimdas latvieši izmantoja iespējas apmeklēt dzimteni, iepazīšanās ar latviešu radošās inteliģences pārstāvjiem Latvijā, gan informācijas par dzīvi Latvijā iegūšanas nolūkā, gan trimdas literatūras izplatīšanas nolūkā.

Padomju drošības iestāžu darbinieku centieni šos apmeklējumus pierakstīt saviem sasniegumiem trimdinieku jaunās paaudzes labvēlīgā noskaņošanā pret padomju varu Latvijā, tomēr panākumiem nevainagojās. Padomju dzīves realitāte, cik arī labi slēpta, latviešu jaunajai paaudzei trimdā nepagāja secen, latvieši Zviedrijā nekļuva par padomju dzīves veida Latvijā atbalstītājiem.²⁸⁶ Atsevišķi trimdas pārstāvji aicināja mainīt taktiku darbā par Latvijas neatkarības atgūšanu. Šajā sakarā interesi izsauc Bruno Kalniņa ieteikumi trimdas turpmākam darbam, kas izskanēja viņa priekšlasījumā Amerikā 1972.gada pavasarī laikā. Viņš norādīja, ka mainoties starptautiskam stāvoklim (Padomju Savienības un Ķīnas attiecību pasliktināšanās rezultātā, PSRS ieguva jaunu ienaidnieci, kas vājināja PSRS pozīcijas pasaulē), ir jāmaina arī trimdas darba metodes. Garo memorandu Rietumu valdībām par stāvokli okupētajā Latvijā iesniegšanas un valdību pārliecināšanas vietā, cīņas pret starptautisko komunismu, nepamatotu ilūziju kultivēšanas (ticība mūžīgai Latvijai) vietā, Bruno Kalniņš aicināja likt uzsvāru uz sabiedriskās domas ietekmēšanu aktuālu notikumu laikā(kā piemērs, minama 17 komunistu vēstules izplatīšana), piedalīties starptautiskās organizācijās(BATUN, Sociālistiskā internacionāle), un aicināja izbeigt šķelšanos trimdas organizāciju starpā un orientēties uz Latviju. B.Kalniņš uzsvēra, ka apmeklējot Latviju, kam

²⁸⁵ Eva Eglāja-Kristsons. Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā(20.gs.50-80.gadi).Promocijas darbs filoloģijas grāda iegūšanai Literātūrzinātnes nozarē - Rīga, 2007

²⁸⁶Intervija ar Juri Kronbergu Stokholmā, 2008.gada 15. janvārī

rūpīgi jāgatavojas, veidojas tieši nekontrolēti sakari, notiek savstarpēja informēšanās, literatūras iegāde un tiek uzmundrināta jaunatne - ”politisks iebrukums”, tādā veidā veidojot sakarus ar iekšējās opozīcijas pārstāvjiem. B.Kalniņš īpaši izcēla iekšējās opozīcijas PSRS tālāku pieņemšanos spēkā. Savienojumā ar lielo spēku samērapasaulē izmaiņām (bez ASV un Krievijas parādīsies jauni spēlētāji - Ķīna, Japāna un vienotā Eiropa), tam būs svarīga ietekme uz situācijas izmaiņu Latvijā. B.Kalniņš aicināja darīt to, ko no trimdas gaida tauta Latvijā un aktīvi pievērsties politiskam darbam trimdā.²⁸⁷

Latvijas valstiskuma atgūšana kļuva par darbības vadmotīvu latviešu trimdai. Šis mērķis motivēja aktīvo Zviedrijas latviešu daļu sava laika un līdzekļu veltīt sabiedriskām aktivitātēm latviešu organizācijās. Zviedrija veidojās par vienu no latviešu politiskās trimdas darbības vietām, kas centās pievērst Rietumvalstu politiķu uzmanību Baltijas jautājumiem.

3.2. Zviedrijas Baltijas politikas iezīmes un latviešu trimdas loma

Analizējot Zviedrijas ārpolitiku pēckara periodā, nevar apiet neitralitātes paradigmu. Otrā pasaules kara laikā premjerministra Hansona galvenais uzdevums bija panākt Zviedrijas atrašanos ārpus karadarbības, nereti ziedojot neitralitātes principus. Neitralitātes pārkāpšanu premjerministram Erlanderam un ārlietu ministra Estēnam Undēnam pierakstīja Zviedrijas liberāļu aprindas, apsūdzot sociāldemokrātu valdības vadību piekāpībā PSRS. Starp spilgtākajiem sociāldemokrātu politikas kritiķiem minams tiesību profesors, laikraksta „Dagens Nyheter” galvenais redaktors Herberts Tingstēns (*Herbert Tingsten*), kuru raksturo kā sava laika gara spēcīgāko ruporu (*tidsandans kraftigaste megafon*).²⁸⁸

²⁸⁷ ARAB, Bruno Kalnins arkivet 2:9, sidor 164-169. LPSR VDK uzskatīja Bruno Kalniņu par bīstamāko latviešu trimdas pārstāvi Zviedrijā, viņa diskreditēšanai tika veltīts daudz pūļu, rakstītas atmaskojošas brošūras, raksti presē, piemēram, laikraksts Dzimtenes Balss 1973.gadā publicēja 20 pret Bruno Kalniņu vērstus rakstus.

²⁸⁸ Cornquist Marie. *Mannen i mitten*, Stockholm, 2004, s. 71

Zviedrijas un PSRS divpusējās attiecības apskatāmajā laikā pašos pamatos ietekmēja vispārējais starptautiskās politikas fons – aukstā kara situācija un gatavošanās jaunam karam starp lielvarām. Īpaši 60.-70.gados PSRS militārā varenība pieņēmas spēkā globāli un reģionāli, bet tas nepalielināja spiedienu uz Ziemeļvalstīm, mazinājās saspringums, bet vienlaicīgi PSRS uzmanīja stāvokli, lai tas nepasliktinātos²⁸⁹. Uzsvāru PSRS lika uz kodolieroču neizplatīšanu Ziemeļvalstīs un Baltijas jūras *mare clausum*²⁹⁰ stāvokļa panākšanu – nepieļaut citu valstu, kas nav Baltijas jūras piekrastes valstis, jūras spēku klātbūtni tajā.²⁹¹ Savukārt NATO stratēģiskajā plānošanā ziemeļu flangs ieguva lielāku nozīmi (Dānija un Norvēģija), kas bija skaidrojams ar Baltijas jūras stratēģiskās nozīmes pieaugumu. Ļoti svarīgi atzīmēt, ka NATO stratēģija ziemeļu flanga (Dānija un Norvēģija) aizsardzībai izslēdza PSRS dominēšanu Zviedrijā.²⁹² Alianses valstu militārā klātbūtne Zviedrijai bija izdevīga arī centienos nostiprināt savas pozīcijas Baltijas jūrā, tādējādi mazinot *mare clausum* izveidošanas iespējas.²⁹³ Zviedrijas drošības politikas pamatlīniju pēckara periodā apzīmē kā nepievienošanos aliansēm miera laikā ar mērķi saglabāt neitralitāti kara apstākļos. Saīsinātā variantā tā pazīstama kā Zviedrijas neitralitātes politika.²⁹⁴ Zviedrijas neitralitātes jautājumiem veltīti plaši pētījumi, tapušas zinātniskas monogrāfijas²⁹⁵, kas atklāj Zviedrijas neitralitātes aizkulises.

²⁸⁹ Fred och säkerhet. Svensk säkerhetspolitik 1969-1989, SOU 2002:108 - Stockholm, 2000, s.124

²⁹⁰ no latīņu valodas “slēgtā jūra”. Šis princips liedz pieeju jūrai to valstu kuģiem, kas reģistrēti ārpus jūras apskaloto krastu valstīm

²⁹¹ Turpat, 125.lpp.

²⁹² Turpat, 241.lpp

²⁹³ Turpat, 85lpp.

¹⁰ Om kriget Kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969, SOU 1994:11-Stockholm, s.50

²⁹⁵ Kā piemērs minami oficiālie ziņojumi valdībai : Om kriget kommit... un Fred och säkerhet..., kas atklāj Zviedrijas uzmanīgās politikas pret PSRS nianses, slepeno sadarbību ar Rietumiem aizsardzības jomā. Ievērtību ciena zviedru pētnieku publicētie pētījumi: Agrell Wilhelm. Fred och fruktan. Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918-2000- Lund, 2000; Petersson Bo. Sovjetunionen och neutraliteten i Europa; Robert Dalsjö. Life-Line Lost. The Rise and Fall of ‘Neutral’ Sweden’s Secret Reverse Option of Wartime Help from the West- Santerus Academic Press Sweden, 2006; Ulf Bjereld, Alf W. Johansson, Karl Molin. Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk säkerhetspolitik under kalla kriget-Santerus förlag, Stockholm, 2008

Piecdesmitie un sešdesmitie gadi pazīstami ar vairākiem spiegu skandāliem Rietumu - PSRS attiecībās, tie nepagāja secen arī Zviedrijas mēdijiem. Zviedrijas un citu Rietumvalstu izlūkdienestu operāciju neveiksmes Baltijā²⁹⁶ un lielais padomju militārās izlūkošanas GRU aģenta Stīga Venerstrēma(*Stig Wennerström*) skandāls sešdesmito gadu sākumā²⁹⁷ izraisīja pastiprinātu neuzticēšanās atmosfēru

²⁹⁶1954.gadā PSRS publiskoja ziņas par britu un zviedru izlūkdienestu operācijas Baltijā neveiksmi. LPSR VDK darbiniekiem bija izdevies pārtvert informāciju par latviešu izcelsmes aģentiem no Zviedrijas, kuru uzdevums bija uzņemt sakarus ar nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem Latvijā un noskaidrot padomju militāro objektu izvietojumu padomju Baltijā. VDK izdevās iefiltrēt savus cilvēkus pretošanās kustības dalībnieku rindās un tādējādi maldināt britu un zviedru izlūkdienestus vairāku gadu garumā piegādājot sagrozītu informāciju. Briti sāka atskārst padomju aģentu infiltrēšanās mēģinājumus Lielbritānijas izlūkdienestā sākot ar 1954.gadu. Šīs zviedru- britu dienestu operācijas Baltijā izgāšanās bija traumatiska gan zviedru izlūkdienestam, bet iznīcinoša pretošanās kustībai Latvijā – latviešu nacionālajiem partizāniem. LPSRS VDK publiskotajā lietā(TSDC centra darbinieki to raksturo kā propagandu - Pēc Arhīva Lietas „Lursen-S” Materiāliem(Latvijas PSR VDK operatīvā spēle ar angļu izlūkdienestu 1948.- 1954.gadā)// Latvijas Arhīvi- 1996-Nr.1/2- 90.lpp”. Publicētajā materiālā lasāms, ka „Nacionālistos un no viņu vidus savervētajos spiegos, kurus iesūtīja Latvijas PSR, angļu izlūkdienests neatlaidīgi veidoja pārliecību, ka britu valdība aktīvi atbalsta ideju par buržuāziskās iekārtas atjaunošanu Latvijā. Šajā spēlē aktīvi izmantoja bijušās buržuāziskās Latvijas sūtni K.Zariņu kurš, dzīvojot “savā sūtniecībā” Londonā, izstrādāja dažādus plānus un projektus gan satversmes sapulcēm, gar sociālistiskā īpašuma ekspropriācijai pēc padomju varas gāšanas Latvijā. Zariņš arī rakstīja vēstījumus nacionālajai pagrīdei Latvijā un iedvesmoja to cīņai pret padomju varu. Amerikāņuizlūkdienests rīkojās vienkāršāk -spiegiem maksāja skaidrā naudā un idejai par buržuāziskās iekārtas atjaunošanu Latvijā veltīja mazāku uzmanību.Zviedri rīkojās vēl vienkāršāk. Piedāvājot savu viesmīlību, viņi izrādīja solidaritāti un līdzjutību nacionālistiem, spiegošanu pret PSRS viņi apmaksāja samērā pieticīgi, toties absolūti netraucēja angļiem un amerikāņiem vervēt un sagatavot spiegos, kuri varētu veikt graujošu darbību Latvijas PSR teritorijā”// Latvijas Arhīvi - 1996.- Nr 1/2 -91.lpp. Latviešu trimdas pārstāvju iesaistīšanos zviedru un britu izlūkošanas operācijās, ar laivām pārceļoties uz Latviju, lai nodibinātu slepenus sakarus ar pretošanās kustības organizāciju – LCP, pieminējis viens no laivu braucien organizētājiem Leonīds Siliņš grāmatā „Latvijas Centrālā padome – LCP.Latviešu nacionālā pretošanās kustība 1943-1945.Red.L.Siliņš-Upsala,2000

²⁹⁷ Cornquist, s249-250.S.Venerstrēmu(segvārds „Ērglis”), kurš bija attāls zviedru karaļa Gustava II Ādolfa radnieks savervēja padomju militārais izlūkošanas dienests GRU, kad viņš bija Zviedrijas militārais atašejs Maskavā 1949.gadā. Atgriezies Stokholmā viņš strādāja Aizsardzības un Ārlietu ministrijās atbildīgos amatos, viņam bija pieejami augstākās slepenības pakāpes dokumenti. Vaksholmā, Zviedrijā 1906.gadā virsnieku ģimenē dzimušais Stīgs Venerstrēms, starp citu 1933/34.gadā dzīvoja Rīgā, kur pirmo reizi nonācis saskarē ar izlūkdienestiem, kad iepazinies ar amerikāņu virsnieku, kurš strādājis britu izlūkdienestam. Bijis lidotājs, eskadriļas komandieris, Zviedrijas Gaisa spēku štāba virsnieks atbildīgais par sakariem ar ārzemju gaisa spēkiem, sadarbojies ar vācu Abvēru, amerikāņu izlūkdienestu. 1952-1957.gadā bija gaisa spēku atašejs Zviedrijas vēstniecībā Vašingtonā. Venerstrēms piegādāja slepenu informāciju par jaunajiem ieročiem Zviedrijā, ASV, Lielbritānijā, NATO plāniem Ziemeļeiropā, zviedru gaisa spēku pazemes bāzu koordinātes utmlGRU kuratoram Vitālijam Ņikolskim Stokholmāspeciālu fotofilmu veidā. Venerstrēma informācija palīdzēja padomju specdienestu iznīcinātājam MIG 1953.gada 13.jūnijā notriekt virs Baltijas jūras zviedru izlūklidmašīnu DC-3. Venerstrēma spiegošana PSRS labā zviedru drošības iestādēm kļuva zināma sešdesmito gadu sākumā un viņu arestēja 1963.gada 20.jūnijā, tiesa viņam piešķīra mūža ieslodzījumu. Venerstrēms noliedza ļaunuma nodarīšanu Zviedrijai un tiesā apgalvoja, ka darbojies trešā pasaules kara novēršanas virzienā. 1974.gadā par priekšzīmīgu uzvedību Venerstrēmu atbrīvoja. Pēc

pret PSRS un nepatiku pret komunistisko ideoloģiju. Maskavas agresīvā politika padomju ietekmes valstīs Centrālajā Eiropā (komunistu apvērsums Čehoslovākijā 1948.gadā, Ungārijas pretestības padomju režīmam brutāla apspiešana 1956.gadā, Berlīnes krīze 1958.-1959.gadā, Prāgas pavasara apspiešana 1968.gadā) pastiprināja jau tā raksturīgās zviedru bailes no krieviem (zviedriski „rysckrek”) un komunisma.²⁹⁸

Īpaši 50.gadu neitralitāte izpaudās līdzsvara meklēšanā starp piedalīšanos un norobežošanas starptautiskajā politikā. Tika radīts iespaids, ka aukstais karš uz Zviedriju neattiecas. Tai pat laikā valsts izvēlējās tādu kā morālas varas spēlētāja lomu ar periodiski ļoti aktīvu ārpolitiku. Rezultātā radās trešā ceļa identitāte, kas sevī apvienoja Otrā Pasaules kara mazas valsts pragmatismu un kaut ko daudz lielāku – morālu kategoriju.²⁹⁹

Zviedrijas Baltijas politika kopš Baltijas valstu neatkarības zaudēšanas ir jāpēta ciešā kontekstā ar Zviedrijas un PSRS attiecībām. Pēc Otrā Pasaules kara līdz pat astoņdesmito gadu beigām(precīzāk, 1988.gadam) Zviedrijā, tāpat kā citās Eiropas valstīs, Baltijas valstu jautājumiem pievērsa maz uzmanības.

Pēckara politiskā realitāte neliecināja par to, ka reāli būtu iespējams atjaunot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstisko suverenitāti. Bet tas nenozīmēja, ka Baltijas tēma kā tāda būtu pilnīgi pazudusi no dienaskārtības.³⁰⁰ Ņemot vērā to, ka Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā neatzina vairums rietumu valstu, pastāvēja leģitīms pamats atjaunot šo valstu neatkarību, bet šādas iespējas īstenošana bija tikai teorētiska. Padomju Savienības politiskajai vadībai, neskatoties uz to, ka PSRS bija kļuvusi par vienu no pasaules lielvarām, šis jautājums nebija vienaldzīgs, jo tādējādi tika apšaubīta Padomju valsts robežu leģitimitāte.

vienas no versijām par Venerstrēmaspiegošanu GRU labā britu dienestu informējis dubultaģents Oļegs Peņkovskis, kurš strādāja arī britu izlūkdienestam MI -6 un amerikāņu CIP// Vremja -2006. - 19.aprīlis

²⁹⁸ Cornquist, s. 77

²⁹⁹ Turpat, 72.lpp

³⁰⁰ A.Zunda. Baltijas jautājums pēckara perioda starptautiskajās attiecībās(40.to gadu otrā puse-50.to gadu sākums)// Latvijas Vēsture -2006.- Nr.2 - 54.-79.lpp.

Raksturojot Zviedrijas attiecības ar PSRS un Baltijas lomu tajā, interesants ir 1972.gada Polijas Ārlietu ministrijas gatavotais pārskats par Zviedrijas - Polijas attiecībām, kura ievads veltīts Zviedrijas ārpolitikas pamatprincipiem: “Zviedrijas attieksme pret PSRS ir diezgan komplicēta; to veido ļoti iesakņojušās un dziļas bailes un aizdomas pret “Krieviju”, ko pavada ilgstoša antikomunistiska propaganda, pastāvīgi klātesošas, bet neafišētas pretenzijas pret PSRS Baltijas republiku sakarā. No otras puses – politisks reālisms un respekts pret padomju varu un lielvaras zinātniskajiem un tehniskajiem sasniegumiem. No tā izriet vēlme veidot korektas attiecības ar Padomju Savienību un tās attīstīt.”³⁰¹ Var arī piekrist apgalvojumam, ka centrālais elements Zviedrijas attieksmē pret Baltijas tematiku bija Maskavas reakcija.³⁰²

Zviedru drošības politikas analīze paredzēja, ka uzbrukuma Zviedrijai gadījumā, ja tā nespēs aizstāvēties, tai nāks palīgā Amerikas Savienotās Valstis. Bet, lai nenotiktu iebrukums no PSRS puses, zviedru uzdevums bija radīt ticamu iespaidu par savu neitralitātes politiku, lai PSRS nerastos aizdomas, ka Zviedrija ar ASV un NATO operatīvi gatavojās sadarbībai konflikta gadījumā Eiropā.³⁰³ Tādējādi attiecības ar PSRS bija daudzējādā ziņā ļoti nozīmīgas Zviedrijai, it īpaši no drošības politikas viedokļa. Bet Zviedrija redzēja ne tikai militāra uzbrukuma draudus no PSRS puses, pastāvēja arī politiska spiediena draudi. Piedevām,

³⁰¹Fred och säkerhet..., s.146

³⁰²Kronval Olof, Petersson Magnus. Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945 - 1991 – Stockholm, 2005, s.153

³⁰³Fred och säkerhet...s.753 To, ka Zviedrijas neitralitātes respektēšana no PSRS puses nebija garantēta, apliecina zīmīgi padomju bruņoto spēku politiskās daļas vadītāja ģenerāļa Jepiševa teiktais zviedru vēstniekam Jaringam oficiālajās vakariņās par godu Zviedrijas aizsardzības ministra Svena Andersona vizītei Maskavā –“Es varu apliecināt, ka gadījumā, ja būs karš, jūsu neitralitātei, par kuru tikko runāja jūsu aizsardzības ministrs, nebūs nekādas vērtības. Nevienš nerespektēs neitrālos un to nevarēs saglabāt. Katrs nesaudzīgi pārvietos savas pozīcijas. Nebūs neitrālu valstu”. Šādi formulējumi nesaskanēja ar PSKP CK , tai skaitā ģenerāļsekretāra L.Brežņeva saudzīgajiem izteicieniem kompartijas kongresos. Zviedrijas vēstnieks neuzskatīja, ka bruņoto spēku vadītāju uzskati varētu būt ietekmīgāki par PSKP Centrālās komitejas nostādņēm, bet maršalu un ģenerāļu uzskatus bija jāņem vērā un pilnībā aizmirst nevarēja. – Jarring för Jördahl, 1971-06-03,HP1Er, UD:s arkiv-citēts pēc Fred och säkerhet...s.150

vērtējot Zviedrijas politiku, jāņem vērā arī vēsturiskā dimensija – gadsimtiem garā sacensība starp Krieviju un Zviedriju Ziemeļos un Baltijas jūras reģionā.³⁰⁴

Neskatoties uz negatīvo fonu, Zviedrijas un PSRS divpusējās attiecības var uzskatīt par aktīvām 60.-70.gados. Notika regulāras augsta līmeņa vizītes. Hruščovs apmeklēja Zviedriju 1964.gadā, Zviedrijas premjerministrs Tāge Erlanders bija vizītē Maskavā 1965.gadā, 1968.gadā Aleksejs Kosigins bija Stokholmā, Ulofs Palme apmeklēja Maskavu 1970., un 1973.gadā Kosigins atkal ieradās Zviedrijā, 1976.gadā U.Palme atkal apmeklēja Maskavu. 1978.gadā vizītē Maskavā bija Zviedrijas karalis Kārlis XVI Gustavs kopā ar ārlietu ministri Karinu Sēderi(*Karin Söder*). Šajā laikā padomju mēdijos dominēja pozitīvas ziņas par Zviedriju, tās neitralitātes politiku, kas īpašu kulmināciju sasniedza Vjetnamas kara laikā 60.gadu beigās, īpaši pateicoties U.Palmes asajai kritikai pret ASV.³⁰⁵

Šādos apstākļos Zviedrijas oficiālā politika nepievērsās Baltijas problēmai, un to ar PSRS neaktualizēja. Zviedrijas valdības vēlme uzturēt labas attiecības ar PSRS izslēdza Baltijas jautājuma izvirzīšanu, kaut arī sabiedrības debatēs tas neregulāri parādījās.

Kopumā intereses trūkuma par Baltijas tēmām pēckara gados cēloņus labi raksturoja labēji- centrisko koalīcijas vadības vadītājs Karls Bilts(*Carl Bildt*) 1993.gada novembra runā Zviedrijas Ārpolitikas institūtā. Pēckara gadu Zviedrijas valdību klusēšanu par Baltijas problēmu, viņš saistīja ar politiķu nevēlēšanos paust skaidru viedokli par baltiešu izdošanu, baidoties no kādiem ārpolitiskiem vai iekšpolitiskiem sarežģījumiem. Tuvākā perspektīvā tas bijis ērti, bet ilgākā laika posmā tāda pieeja pārvērtās par arvien lielāku apgrūtinājumu. Šīs klusēšanas cēloņus viņš meklēja sociāldemokrātu, un pirmkārt, ārlietu ministra E.Undēna attieksmē pret baltiešu pretpadomju uzskatiem kā traucējošiem un nepiemērotiem.

³⁰⁴ Turpat,132

³⁰⁵ Petersson Bo. Sovjetunionen och neutraliteten i Europa- Stockholm, Utrikespolitiska Institutet, 1987
- s.50

Zviedrijas sociāldemokrātu valdošajās aprindās uzskatīja, ka uzturot baltiešu jautājumus dienas kārtībā, tiktu bīstami provocēts padomju režīms, par kura ilgstošu pastāvēšanu neviens nešaubījās. Vienlaicīgi zviedru pēckara ārpolitika sadūrusies ar lieliem kontrastiem, kad tika aizstāvētas visu tautu tiesības uz pašnoteikšanos un pretošanos okupācijai un kolonizācijai citās pasaules daļās, aizmirstot par Austrumeiropu un Baltiju. Zviedrija bija kļuvusi par īpašas mazo valstu aizstāvības doktrīnas virzītāju un atzītu līderi, tai pat laikā pat nepieminot to, kas bija noticis ar trim mazajām kaimiņvalstīm. Vainu par šo klusēšanas politiku Baltijas jautājumu kontekstā, pēc K.Bilta domām, bija jāuzņemas politiķu kreisajam flangam, kuriem nebija pieņemama kritika par padomju sistēmu, un uzskatīja to par nesavienojamu ar zviedru neitralitātes politiku. “Bet būtu netaisnīgi visu atbildību novelt tikai uz viņiem. Baltijas jautājumus uzrunājušās balsis no citām partijām arī nav bijušas starp dominējošām. Ir pamats runāt par nacionālo vainu par šo ilgo nacionālo klusēšanu.”³⁰⁶

Baltiešiem tuvās tēmas – Baltijas valstu okupācija, nacionālo kultūru un demokrātisko brīvību apspiešana Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, valstiskumu atgūšanas jautājumi, palika atsevišķu zviedru politiķu un baltiešu minoritāšu Zviedrijā ziņā. Izsekojot latviešu organizāciju un atsevišķu trimdas pārstāvju centieniem pievērst zviedru politiķu uzmanību stāvoklim Latvijā un Baltijas jautājumam kopumā, jāsecina, ka to raksturs bija epizodisks. Pārsvarā trimda organizēja publiskas akcijas, plašākas sabiedrības uzmanības pievēršanai padomju okupētajām Baltijas valstīm, bet arī aktīvi vērsās rakstveidā pie zviedru politiķiem aicinot risināt baltiešiem svarīgus jautājumus. Parasti tas notika pirms nopietniem starptautiskiem pasākumiem – konferencēm, vizītēm un bija saistīts ar atgādinājumu par Baltijas jautājumu – Baltijas valstu neatkarības *de facto* zaudēšanu un juridiskās pēctecības saglabāšanu, kā arī informēšanu par patieso stāvokli PSRS kopumā un tās rietumu daļā - Baltijas republikās. Zviedrijas

³⁰⁶ Freden Lars Peter. Återkomster. Svensk säkerhetspolitik och baltiska ländernas första år i självständighet 1991-1994 -Stockholm, 2006, s.220-21

parlamentā baltiešus atbalstošie pilsonisko partiju deputāti periodiski, pamatā saistībā ar baltiešu atceres dienām, pievērsa uzmanību tādiem jautājumiem kā Baltijas valstu inkorporācijas PSRS nosodīšana, atteikšanās no padomju pilsonības uzspiešanas Zviedrijā dzimušajām baltijas bēgļu atvasēm, vai arī zviedru valdības rīcības nosodījums par baltiešu leģionāru izdošanu PSRS 1946.gadā un aicinājums veikt detalizētu izmeklēšanu un to publiskot (Baltās grāmatas publicēšana Zviedrijā). Piecdesmitajos, sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados vairākas uzmanību piesaistošas akcijas Baltijas valstu atbalstam sarīkoja sabiedriska organizācija “Baltijas Komiteja”, ko vadīja starptautiska autoritāte arheoloģijā Upsalas universitātes profesors Birgers Nermans (1888-1971).³⁰⁷ Pēc B.Nermana nāves komitejas vadītājs bija Linčepingas universitātes filoloģijas doktors, sociālo zinātņu fakultātes dekāns Birgers Hagords(*Birger Hagård*). Tās locekļi un goda biedri bijuši Zviedrijā pazīstami intelektuāļi un politiski darbinieki, piemēram, rakstnieki Vilhelms Mūbergs(*Wilhelm Moberg*) un Nobela prēmijas laureāts Eivinds Jonsons(*Eyvind Johnson*), Zviedrijas Bruņoto spēku bijušais komandieris ģenerālis Helge Jungs (*Helge Jung*), Liberālās partijas vadītājs profesors Bertils Olīns (*Bertil Ohlin*), Konservatīvās partijas vadītāji Jesta Būmans(*Gösta Bohman*), Jarls Jalmarsons(*Jarl Hjalmarsson*) un Ingve Holmbergs(*Yngve Holmberg*). Kopā ar trimdas baltiešu organizācijām Baltijas komiteja Skandināvijā vērsa starptautiskās sabiedrības uzmanību uz neatrisināto Baltijas valstu jautājumu Eiropas Drošības un Sadarbības konferenču laikā, iesniedzot memorandus par Baltijas valstīm.³⁰⁸

³⁰⁷Baltijas komiteju (1943 - 2008) nodibināja Zviedrijas akadēmisko un pilsonisko politisko aprindu pārstāvji 1943.gada aprīlī ar mērķi atbalstīt PSRS apspiesto Baltijas valstu cīņu par brīvību un neatkarību. Tās darbībā iesaistījās latviešu, igauņu un lietuviešu trimdas sabiedriskie darbinieki. Baltijas komiteja vērsās Riksdāgā pie deputātiem ar atgādinājumiem par Baltijas valstu okupāciju no PSRS puses, piedalījās un uzstājās ar uzrunām trimdas organizētos Baltijas valstu Nacionālo dienu pasākumos un Komitejas vārdā uzstājās ar svētku runām. Komiteja aktīvi iestājās pret Hruščova vizīti Zviedrijā, kas bija paredzēta 1959.gadā un tika pārcelta uz 1964.gadu. – Baltiska Kommitten 1943-2008.Ur Birger Nerman otryckta memoarer- Värnamo, 2008; Frihet vid fritt hav.Utgiven av Junikommitten 1966; Friheten möter diktatorn,red.Göran Albinsson,Arvo Horm, Birger Nerman - Stockholm, 1964

³⁰⁸Piemēram vienu no memorandiem ”Memorandum regarding The European Security and Cooperation conference and the Baltic States” sagatavoja 1972.gada novembrī.To parakstīja Baltijas komitejas

Lielu rezonansi zviedru sabiedrībā izsauca zviedru kreisi noskaņotā rakstnieka P. O. Enkvista 1968. gadā izdotais romāns “Leģionāri” par baltiešu leģionāru izdošanu, ko latviešu trimda un zviedru sabiedrības daļa uztvēra kā kaitīgu, pārmetot autoram tendenciozu faktu atlasi, vienpusīgu pieeju un faktu nepieņemamu interpretāciju.³⁰⁹ Enkvista grāmatas tapšanas gaitai un reakcijām uz to vairāk uzmanības pievērsts 3.nodaļā.

Zviedru lielā dienas laikraksta „Dagens Nyheter” galvenais redaktors Herberts Tingstēns (*Herbert Tingsten*) nereti pievērsa uzmanību Baltijas jautājumiem, kritizēja zviedru sociāldemokrātu nekonekvenci iestājoties par tautu pašnoteikšanās tiesībām, bet izslēdzot no to skaita tuvos kaimiņus baltiešus.³¹⁰ Herberts Tingstēns bija Baltijas komitejas atbalstītājs un tās goda prezidija loceklis. Viņš ir veltījis vairākus rakstus Baltijas valstu neatkarības svinību gadadienām. Piemēram, 1957.gada 16.novembrī viņš publicēja rakstu “Igaunņu svinamdienu”, kurā atgādināja par Baltijas valstu vēsturi, to okupāciju, citēja arī Estēna Undēna 1940.gada 16.augustā Zviedrijas parlamentā teikto par Baltijas valstu neatkarības zaudēšanu: “Vēl brīvās mazās Eiropas valstis guva nepatīkamu mācību stundu, uzzinot par taktiku kāda lietota pret Baltijas valstīm.” Autors uzsvēra, ka Baltijas valstīm nebija izvēles, tās bija palikušas vienas iepretim agresoram un nevarēja izvēlēties cīņu, lai glābtu savu dvēseli, bet bija spiestas soli pa solim zaudēt savu brīvību. Tingstēns atzīmēja, ka attiecības starp Zviedriju un Baltijas valstīm turpinās, par to pārstāvjiem uzskatot baltiešu

Skandināvijā priekšsēdis Birgers Hagords, Latvijas Nacionālā fonda vadītājs Valdemārs Ginters, Igaunijas Nacionālās Padomes priekšsēdis Tonis Kint, Lietuviešu biedrības Zviedrijā vadītājs Valentīns Vilkenas – ARAB, Bruno Kalnins arhiv, 5:3, sīda 17

³⁰⁹ Enkvists Pērs Ūlovs. *Leģionāri*- Rīga, 1993; Freivalds Osvalds. *De internerade balternas tradegi i Sverige år 1945-1946* - Norrköping, 1968; Landsmanis A. *De mistolkade legionärer*-Stockholm, 1970; Zetterstrom Margareta. *Det finns ingen helgonligt objektivitet*, BLM oktober 1970; Ekholm Curt. *Balt-och Tyskutlämningen 1945-1946 I och II*, Uppsala, 1984; Zalcmanis Janis. *Baltutlämningen 1946 i dokument – Uddevalla*, 1983; *I Baltutlämningens skugga – Kristianstad*, 2004

³¹⁰ Herbert Tingsten (1896 –1973) - izcils polemists, lielā dienas laikraksta ”Dagens Nyheter” ilggadējs galvenais redaktors, Stokholmas augstskolas valsts zinību profesors, nacistiskā un komunistiskā totalitārisma atmaskotājs un apkarotājs. 50 grāmatu un vairāku tūksošu rakstu autors, Baltijas komitejas goda prezidija loceklis

bēgļus Zviedrijā. Sīkāk raksturojot igauņu trimdu Zviedrijā, viņš piebilda, ka visas apspiestās tautas atkal kļūs brīvas un zviedri var palīdzēt gan ar morālu un materiālu atbalstu viņu nacionālās atbrīvošanās cīņā. Šie bēgļi ar savu nesavtīgo darbu demokrātijas un brīvības vārdā pilda svarīgu lomu zviedru sabiedrībā – viņi veic apgaismības darbu, stāstot par komunisma tirāniju un atgādinot zviedriem par brīvības vērtību.³¹¹ Atzinīgus vārdus Tingstēns veltīja latviešu sociāldemokrātu Zviedrijā vadītājam Bruno Kalniņam, uzteicot viņa kritiku par Padomju Savienību zviedriski publicētajā nelielajā grāmatā „Vai Padomju Savienība ir sociālistiska valsts”³¹² un atstāstīja tās saturu sava laikraksta slejās.

Tomēr, neskatoties uz atsevišķu spilgtu zviedru personību iesaistīšanos Baltijas jautājumu risināšanā, latviešu, igauņu un lietuviešu trimdas aktivitātes cīņā par Baltijas valstu neatkarības atgūšanu Rietumu, tai skaitā arī Zviedrijas politiķu aprindās neizpelnījās to uzmanību, uz kādu trimda cerēja. Lai gan informācija par stāvokli Baltijas valstīs zviedru mēdijos parādījās³¹³, tika izdotas grāmatas zviedru

³¹¹ Estnisk bemärkelsedag // Dagens Nyheter - 1956- Augusti 11

³¹² *Är Sovjetunionen en socialistisk stat?* (1948) Bruno Kalniņš sarakstījis vairākas kritiskas grāmatas par Padomju Savienību, kas publicētas Zviedrijā. Kā atzīts Starptautiskās Sociālistiskās Internacionāles aktīvs dalībnieks un tās goda priekšsēdis kopš 1983. gada, viņa viedokli uzklaušīja Zviedrijas sociāldemokrātu vadība. Kalniņa ietekme zviedru sociāldemokrātu partijā bijusi visai ievērojama. Viņu dēvējuši par sociāldemokrātu pelēko eminenci un sociāldemokrātu neīro sirdsapziņu. Par to intervijā atmiņās dalījās Juris Kronbergs Stokholmā 2008. gada 15. janvārī un Zviedrijas AM diplomāts Hans Olsons 2008. gada janvārī. Bruno Kalniņa rakstus un grāmatas par Padomju Savienību publicēja zviedru izdevniecības. Galvenie B. Kalniņa darbi: *Är Sovjetunionen en socialistisk stat?* (1948); *Der sowjetische Propagandastaats. Das System und die Mittel der Massenbeeinflussung in der Sowjetunion* (1956.); [Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi](#) (1956., 1993.); *Sovjetunion efter Stalin* (1957.) *Revolūcija vai evolūcija Padomju Savienībā* (1957.); *La propagande en U.R.S.S.* (1959.); *Rysslands historia och statsskick* (1964.); *Agitprop* (1966.); *Die Staatsgründung Lettlands* (1971.); *The Social Democratic Movement in Latvia* (1972.) *Die Konsolidierung des unabhängigen Lettlands* (1977.), memuāru pirmā daļa *Vēl cīņa nav galā. 1899-1920* (1983.). B. Kalniņš palīdzēja Rietumos izplāfīt arī 1971. gada vasarā tapušo 17 komunistu vēstuli, kurā asi tika kritizēta PSRS kompartijas nacionālā politika, lielkrievu šovinisms un Latvijas pārkrievošana. Tiek uzskatīts, ka to sarakstīja Latvijas komunistu grupa, un slepeni tā nonāca Zviedrijā.

³¹³ Periodiski zviedru lielajos laikrakstos tika publicēti Ulda Ģērmaņa raksti: piemēram, „Latvija starp demokrātiju un diktatūru” saistībā ar Latvijas valsts proklamēšanas 40 gadadienu // Dagens Nyheter - 1958 – November 13, „Revolucionārs atskatās pagātnē” sakarā ar Zviedrijā dzīvojušā latviešu diplomāta, sociāldemokrāta Fēliksa Cielēna 75 gadadienu // Dagens Nyheter - 1963-14 Juli; „Jauni uzdevumi padomju vēsturniekiem” par vēstures partejiskumu PSRS // Dagens Nyheter - 1966 - 24. Mars; „Pārkrievošana vēstures gaismā” par M. Bukša Minhenē izdoto grāmatu, kas veltīta Latgales pārkrievošanas politikai 19.- 20. gadsimtā // Dagens Nyheter - 1966 - 13. Mars; „Kad vācbaltieši atgriezās mājās” par Latvijas un

valodā, latviešu, igauņu un lietuviešu trimda guva atbalstu arī zviedru pilsonisko partiju politiķos, tomēr tādā veidā radīt sabiedrības noturīgu interesi par Zviedrijas kaimiņiem – baltiešiem, nebija iespējams. Dominēja pēckara paradigma – Baltijas valstis kā PSRS sastāvdaļa. Sākot ar piecdesmitajiem gadiem Baltijas valstis bija izslēgtas no vēstures un ģeogrāfijas apmācību programmām, ko daudzi Baltijas draugi Zviedrijā raksturoja kā vienu no lielajiem izglītības politikas skandāliem.³¹⁴ Zviedru vēsturnieks Kristiāns Gerners apzīmē šo apzināto Baltijas valstu jautājumu izslēgšanu par Baltijas valstu nozaudēšanu. Padomju Savienības lielvalsts tēlu respektēja gan politiķu, gan plašās sabiedrības aprindās. Zviedri apzinājās kaimiņvalsts PSRS teritoriālo un cilvēkresursu apjomu, milzīgo militāro potenciālu un aizdomīgumu pret Rietumiem.

Zviedrijas ārpolitikas veidotāju uzskats par PSRS stabilitāti bija kļuvis par paradigmu, kas nekādā veidā nemudināja zviedrus pievērsties Baltijas jautājumiem, īpaši kontekstā ar šo valstu iespējamo neatkarības atgūšanu. Reti kurš sovjetologs Rietumos pamanīja padomju sistēmas vājuma pazīmes astoņdesmito gadu sākumā, un zviedri nebija izņēmums. Zviedru diplomāts, kādreizējais vēstnieks Latvijā (1999-2003) Tomas Bertelman 2007.gadā gan norādīja³¹⁵, ka Zviedrijas Ārlietu ministrijas sovjetologs Jērans Lundtrēms jau septiņdesmito gadu beigās savās analīzēs norādījis, ka Padomju Savienība nespēj pretoties modernajai ārpasaulei, kas agrāk vai vēlāk novedīs pie PSRS sabrukuma. Bet vēl 1985.gadā zviedru politiskā elite neesot bijusi mentāli gatava šādu atziņu uzņemšanai. Lai gan PSRS kompartijas 27.kongress parādījis jaunas vēsmas Padomju Savienībā zviedru diplomāti tās uztvēra kā izmaiņas pēc formas, nevis satura. Tādēļ PSRS uztveres paradigma Zviedrijā saglabājās iepriekšējā.

Igaunijas vāciešu izceļošanu 1939.gadā un jaunāko Baltijas valstu vēstures literatūru, kas izdota ASV// Dagens Nyheter – 1974 - 28.Februari, u.c. ; skat.Pielikumu Nr.....

³¹⁴Kragh Bo. En svensk doktrin för Baltikum // Internationella studier - Nr 3- hösten 1992- Stockholm , Utrikespolitiska institutet, s.14

³¹⁵“Inga större överraskningar”- termitstackssyndromet och rapporterandets vilkor” // Säkerhetspolitik och historia.Essäer om stormaktspolitiken och Norden under sjuttio år.Vänbok till Krister Wahlbäck - Stockholm, 2007.,s.74, 77

Kaut arī PSRS bija sākusies Gorbačova pārmaiņu politika, 1987.gadā zviedri bija ļoti skeptiski par izmaiņu iespējām PSRS.³¹⁶ Kopumā Bertelmans kritiski vērtē zviedru diplomātijas spējas adekvāti vērtēt situāciju PSRS astoņdesmitajos gados un norāda, ka Zviedrijā dominējošā neitralitātes politikas domāšana bija orientēta uz klusēšanu un nav veicinājusi intelektuāla klimata izveidi Zviedrijas diplomātiskajā dienestā.³¹⁷

Neskatoties uz dominējošo uzskatu par *status quo* Eiropas politiskajā kartē, igauņu un latviešu trimdinieku un viņu zviedru atbalstītāju atgādinājumi par Baltijas jautājumiem nebija ērti Zviedrijas politikas veidotājiem.

Astoņdesmito gadu beigu notikumus Baltijas jūras austrumu piekrastē, latviešu, lietuviešu un igauņu tautu masveidīgās politiskās kustības, kuras prasīja atbrīvošanos no PSRS, nostādīja zviedrus fakta priekšā. Realitāte piespieda zviedru politisko eliti sākt pārvērtēt attieksmi pret Baltijas tautām. Astoņdesmito gadu beigās PSRS uztveres paradigma Zviedrijā sāka mainīties. Padomju dzīves realitātes pārzinoši žurnālisti - Zviedrijas igauņi Andres Kung³¹⁸, Zviedrijas latvietis Niklāvs Lapukins un Hokans Holmbergs(*Håkan Holmberg*) no *Nya Upsala Tidningen*, Frederiks Brakonjē(*Fredrik Braconier*) no *Svenska Dagbladet*, Bobo Šoics (*Bobo Scheutz*), Elizabete Krona(*Elisabeth Crona*) Baltijas tēmām bija pievērsušies vairāku gadu garumā, bet īpaši aktīvi rakstīja astoņdesmito gadu otrajā pusē un deviņdesmito gadu sākumā.³¹⁹ Baltijas tēmām presē pievērsās

³¹⁶ Turpat, 75.lpp.

³¹⁷ Turpat 81.lpp.

³¹⁸ Andres Kings bija viens no tiem baltiešu trimdas pārstāvjiem, kas ļoti daudz sava laika veltīja informācijas par Baltijas valsti /Igauniju izplatīšanai Zviedrijā. A.Kings bija liberālās Tautas partijas valdes loceklis, aizvietojis Tautas partijas deputātu Zviedrijas parlamentā. 1990.gada martā kopā ar domubiedriem no Tautas partijas un Konservatīvās partijas dibināja „Pirmdienas kustību Baltijas tautu atbalstam”. Savos rakstos un grāmatās(30 grāmatas veltījis Baltijas jautājumiem) jau sākot ar 60.gadiem uzsvēra Baltijas valsti neatkarības atjaunošanas neizbēgamību. Bija labos draugos ar liberālo latviešu žurnālistu Niklāvu Lapukinu, kurš daudz rakstu veltījis Baltijas jautājumiem liberālajā laikrakstā ”Nya Upsala Tidningen”. Žurnālista un sabiedriskā darbinieka dzīve un darbs Baltijas labā detalizēti atspoguļota viņa grāmatā ”Dzīve Baltijai” - Kung Andres. Ett liv för Baltikum. Journalistiska memoarer - Stockholm, Timbro, 2002

³¹⁹V.Naidenko sagatavotajā pārskatā par Baltiju Zviedrijas sabiedriski-politiskajā dzīvē minēts, ka Baltijas tēmām zviedru presē tiek pievērstas daudz uzmanības (1984.gada augustā zviedru presē publicēti 400

liberālās Tautas partijas vadītājs Bengts Vesterbergs (*Bengt Westerberg*) un konservatīvās Moderātu partijas vadītājs Olīns (*Ohlin*), liberālais publicists Pērs Almarks (*Per Ahlmark*). Pieredzējuši starptautisko attiecību eksperti kā Bū Hults (*Bo Huldt*), Anders Berge (*Anders Berge*), Vilhelms Agrels (*Wilhelm Agrell*) astoņdesmito gadu beigu un deviņdesmito gadu sākuma baltiešu tautu protesta izpausmēs pret PSRS režīmu saredzēja lielu izmaiņu sākumu un aicināja Zviedrijas politiķus to pienācīgi novērtēt. Šajā sakarā īpašu interesi izsauca zviedru diplomāta (bija zviedru diplomātiskā dienesta darbinieks vēl pirms Otrā Pasaules kara, sociāldemokrātiem simpatizējošs, izteikti uzmanīgs līdzsvara politikas ar PSRS aizstāvētājs, kādreizējais Zviedrijas ārlietu ministrijas Valsts sekretārs) Sverkera Ostrēma (*Sverker Åström*) viedoklis.³²⁰ Viņš 1988. gada 13. novembrī publicētā rakstā laikrakstā “Svenska Dagbladet” norādīja, ka notiekošais Baltijā tieši skar Zviedrijas nacionālās intereses - gan ekonomiskās, gan kultūras, gan arī drošības politiskās intereses. Viņš notiekošo nosauca par paradigmas maiņu un aicināja zviedrus mācīties jaunu alfabētu.³²¹

Starp zviedru vēsturniekiem, kuri pastāvīgi sekojuši norisēm Padomju Savienībā, un savos rakstos un grāmatās analizējuši PSRS ekonomikas stāvokli, norādot uz tās vispārējo atpalcību, asi kritizējuši tur notiekošo cilvēktiesību pārkāpšanu, noteikti minams profesors Kristiāns Gerners (*Kristian Gerner*). Viņš bija viens no tiem, kas neapšaubīja baltiešu spējas pārvaldīt savas valstis, uzsverot, ka viņu atbrīvošanās bijusi viņu pašu roku darbs laika periodā no 1987. līdz 1990. gadam:

raksti par Igauniju un Baltiju, un tas lielā mērā esot pateicoties igauņu izcelsmes žurnālistiem (tādu esot ap 200). Arī daudzi ievērojami zviedru žurnālisti pievērsoties Baltijas jautājumiem, kā arī par baltiešu jautājumiem presē izsakoties politiķi Birgers Hogards, Stēns Karlsons, Pērs Danielsons un citi. V. Naidenko arī izdara secinājumu, ka daudzās publikācijas presē, radio un televīzijas raidījumi veicinot sabiedrības intereses noturību par Baltiju un baltiešu emigrācijas organizācijām. - V. Naidenkov. Pribaltika v obščestvenno-politiceskoj žizņi Švecii. Po materiālam za 1980-1986 gg. - Akadēmija Nauk Estonskoj SSR, sektor socialno-politiceskih issledovanij- Tallin 1987, 20.- 21. lpp.

³²⁰ Vēstnieks Sverkera Ostrēms labi pārzināja PSRS problemātiku. Atkārtoti bija strādājis Zviedrijas vēstniecībā Maskavā, kā jauns diplomāts vēl pirms Otrā pasaules kara. Viņa padomos ieklausījās Zviedrijas ārlietu ministri. Būdams Zviedrijas Ārlietu ministrijas Valsts sekretārs, viņš lielā mērā ietekmēja sociāldemokrātu ārpolitiku. Arī pēc aiziešanas pensijā, turpināja publiski paust viedokli par starptautiskās politikas nozīmīgiem jautājumiem.

³²¹ Svenska Dagbladet - 1988 - November 13

“Nav nekādu iemeslu domāt, ka igauņi, latvieši un lietuvieši būtu mazāk prasmīgi kā zviedri, somi vai dāņi izveidot modernu sabiedrību, kura rūpējas par vidi, savu kultūru un nacionālo minoritāšu interesēm”. Pārliecināts par baltiešu spējām pārvaldīt savas valstis, Gerners uzsvēra, ka pārejas periodā Zviedrijai un citām bagātām valstīm jāpalīdz ar investīcijām, zināšanu nodošanu, kontaktu tīklu veidošanu visās jomās un līmeņos.³²²

Raksturojot zviedru atturīgo attieksmi pret baltiešu brīvības centieniem, viņš norādīja uz tās cēloņiem - maldīgiem priekšstatiem Zviedrijā par Padomju Savienības varenību, pieradumu vērtēt PSRS kā normālu Rietumu sabiedrību. Baltiešu tautu brīvības alkas zviedri nereti asociēja ar tāda tipa nacionālismu kāds bija raksturīgs starpkaru periodā. Zviedru lielākā daļa nesaprata, ka baltieši faktiski cīnījās par izdzīvošanu, un šī cīņa izpaudās vērtību sistēmas politiskā manifestēšanā, kuras sastāvdaļa bija nacionālās identitātes izpausmes ar valodas, vēstures zināšanu, reliģijas un ētikas starpniecību. K.Gerners atzīmēja, ka baltiešu nacionālisms bija tikpat demokrātisks kā savā laikā raksturīgais tautas kustības nacionālisms Zviedrijā, bet zviedriem bija grūti to atzīt. Daudziem Zviedrijā un citās rietumvalstīs bijis vieglāk akceptēt lielkrievu nacionālismu, kam tiesības pārvaldīt savus mazākos kaimiņus iedomātu drošības interešu vārdā. Vācijas interešu īstenošanu uz Dānijas vai Holandes rēķina neviens nevarot iedomāties, bet viegli un labprāt tiekot atzītas Krievijas intereses uz Baltijas valstu rēķina.³²³

Profesora Gernerā viedoklis lielā mērā saskanēja ar latviešu trimdas aktīvo pārstāvju Haralda Biezā, Bruno Kalniņa, Ulda Ģērmaņa, Agņa Baloža un citu paustajām atziņām.

Astoņdesmito gadu beigās, pastiprinoties Zviedrijas ārlietu dienesta interesei par notiekošo Baltijas jūras otrajā krastā, zviedru oficiālās amatpersonas sāka lielāku

³²² Gerner Kristian. Baltikum mellan Sovjetunionen och Europa.// Världspolitikens dagsfrågor - Nr. 7 -1990 - s.32

³²³ Turpat, 29.lpp.

uzmanību pievērst arī baltiešu trimdai, kuras zināšanas Baltijā bija izmantojamas uzlabojot sapratni par situāciju kaimiņos. Interesanti atzīmēt, ka Zviedrijas Ārlietu ministrijas atbildīgā amatpersona par Baltijas jautājumiem Hans Ulsons (Hans Olsson) no visām baltiešu organizācijām Zviedrijā kā uz sadarbību visvairāk orientēto izceļ Zviedrijas Latviešu Centrālo padomi un tās vadītāju Zaigu Blumbergu - Vasariņu.³²⁴ Ar to Ārlietu ministrijai Stokholmā bija izveidojušās uzticības pilnas attiecības. Pozitīvo vērtējumu gan pati organizācija, gan tās vadītāja guvusi pateicoties tam, ka spējuši demonstrēt vienotību, nav nesuši uz āru iekšējās ķildas, un argumentēti spējusi aizstāvēt baltiešu kopīgās intereses. Diemžēl to pašu Ulsons nevar teikt par igauņiem, lai gan igauņu kopiena bija apmēram sešreiz lielāka. Jāatzīmē gan, ka Hans Ulsons pazina un atcerējās Zaigu Blumbergu no saviem studiju laikiem Stokholmas Universitātē 70. gados, kad apmeklējis viņas lekcijas Arheoloģijas Institutā.³²⁵

Zviedrijas valdības “racionālā” attieksme pret Baltijas valstu neatkarības zaudēšanu, PSRS prasību bezierunu pildīšana 1940.gadā, nododot Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības padomju jurisdikcijā, Baltijas valstu pilsoņu atzīšana par padomju pilsoņiem pret viņu gribu, kā arī baltiešu leģionāru izdošana Zviedrijas politiskajās aprindās un sabiedrībā kopumā tika vērtētas dažādi gan lēmumu pieņemšanas laikā, gan arī ilgi pēc tam. Raksturīgi, ka pēckara periodā šīm tēmām politisku uzmanību pievērsa opozīcijā esošo pilsonisko partiju pārstāvji Zviedrijas parlamentā. Uzmanība Baltijas jautājumiem bija pievērsta kāda notikuma kārtējās gadadienas vai politisko pretinieku nepieņemamas rīcības kritikas kontekstā. Tādējādi konservatīvā Moderātu partija, zemnieku Centra partija un liberālā Tautas partija varēja norādīt sociāldemokrātiem uz nepietiekamas uzmanības pievēršanu baltiešu jautājumiem. Nav izslēdzams, ka Baltijas tēmu opozīcijas politiķi izmantoja politiskajā cīņā ar saviem konkurentiem

³²⁴ Lars Pēters Fredēns. Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989 – 1991.- Rīga, 2007- 212.lpp.

³²⁵ Intervija ar Hans Olsson Stokholmā 2008.gada 16.janvārī; Zviedrijas ģenerālkonsula Sanktpēterburgā H.Olsson vēstule Zviedrijas ministram padomniekam Zviedrijas vēstniecībā Pekinā 1999.g.8.augustā – vēstules kopija atrodas autores rīcībā.

sociāldemokrātiem, bet iespējams, ka Zviedrijas sociāldemokrātu valdības rīcība pret baltiešiem opozīcijas politiķiem nebija pieņemama pēc būtības. Sociāldemokrātu politiķi izpelnījās kritiku baltiešu jautājumu noklusēšanas dēļ ne tikai no zviedru pilsonisko partiju puses. Īpaši sešdesmito gadu beigās un septiņdesmito gadu sākumā, kad sociāldemokrātu līderis Ulovs Palme, Vjetnamas kara laikā asi kritizēja ASV un atbalstīja Vjetnamas komunistus. Rietumu valstis, īpaši Lielbritānija un ASV, ar aizdomām vēroja zviedru valdības izrādītās simpātijas Ziemeļvjetnamas režīmam. 1970.gada aprīlī Zviedrijas premjerministrs U.Palme devās uz Lielbritāniju oficiālā vizītē. Šajā sakarā tika publicēta intervija ar viņu laikrakstā „The Daily Telegraph”, kurā kā vienu no pierādījumiem zviedru sociāldemokrātu Rietumu orientācijai, viņš pieminēja finansiālo atbalstu skolām divdesmit tūkstošiem igauņu, kuri „atbēga uz Zviedriju, kad viņu valsti okupēja”³²⁶. Šāda argumenta lietošana visai skaidri norāda uz to, ka atbalsta sniegšana baltiešiem, tika uzskatīta par vienu no argumentiem, kas apliecina Rietumniecisku pieeju un tādā veidā palīdz kļūdēt britu un amerikāņu bažas par zviedru sociāldemokrātu politikas orientāciju komunistisko valstu virzienā.

Zviedrijas parlamenta Riksdāga debatēs parlamentārieši periodiski pievērsās tādiem ar Baltiju saistītiem jautājumiem kā Baltijas tautu brīvības atgūšana un Zviedrijas nostāja Baltijas valstiskuma jautājumā, Zviedrijas baltiešu atbrīvošana no padomju pilsonības un baltiešu leģionāru izdošanas jautājumiem veltītas Baltās grāmatas publicēšana.

3.2.1. Zviedrijas nostāja Baltijas tautu valstiskuma atgūšanas jautājumā

Zviedrijas parlamenta protokoli liecina, ka aktīvākais Baltijas tautu valstiskuma atgūšanas jautājuma izvirzītājs bija Centra partijas deputāts Nils Nilsons. Viņš centās pievērst valdības uzmanību Baltijas tautu un valstu liktenim,

³²⁶The Daily Telegraph - April 7 - 1970

kritizējot Zviedrijas vienaldzīgo attieksmi. To apliecina viņa uzdotie jautājumi valdības locekļiem Parlamenta Pirmās palātas sēdēs. Izsekojot jautājumu formulējumiem, valdības ministru atbildēm un tiem sekojošiem komentāriem no jautātāja puses, iezīmējas visai skaidra valdības nostāja - atzīt Baltijas jautājuma klātbūtni, bet neiesaistīties tā risināšanā. Minēto labi raksturo sekojoši piemēri:

1968.gada 16.maija sēdē³²⁷ uz deputāta N.Nilsona uzdoto jautājumu, vai uz baltiešu tautām attiecas visu tautu tiesības uz brīvību un demokrātiju, īsu un skaidru atbildi sniedza Zviedrijas premjerministrs Tāge Erlanders. Atbilde: "Protams, jā". N.Nilsons to komentējot, norādīja uz paralēlēm ar situāciju Grieķijā, kas bija raksturojama kā okupācija no iekšzemes militārās diktatūras puses. Baltijas valstis tikušas okupētas no PSRS puses vienojoties ar hitlerisko Vāciju. N.Nilsons raksturoja padomju diktatūru kā nežēlīgāku attieksmē pretiedzīvotājiem salīdzinājumā ar to, kas bija Grieķijā, viņš uzsvēra baltiešu deportācijas, pārkrievošanu. Interesanti, ka tika pieminēta arī 1941.gada 21.janvārī Maskavā izdotā instrukcija, ko parakstījis VDK komisārs I.Serovs, par pretpadomju elementu deportācijām no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas. Tika raksturots arī Baltijas tautu stāvoklis sešdesmito gadu otrajā pusē, īpašu uzmanību pievēršot krievu ieceļošanai, sistēmai, kad vadošos amatos iecēla krievus vai no Maskavas atbraukušus baltiešus. N.Nilsons jautāja, kas notiktu, ja baltieši pieprasītu pašnoteikšanās tiesības, un pats norādīja, ka atbilde meklējama Ungārijas traģiskajos notikumos. Ja sēdes vadītājs nepārtrauktu deputātu Nilsonu pārāk ilgās uzstāšanās dēļ, tad, iespējams, baltiešiem nodarīto pārestību uzskaitījums tiktu turpināts.

Deputāts Nils Nilsons atkal pievērsās Baltijas jautājumiem 1968.gada decembrī.³²⁸ Šoreiz uz jautājumu par Baltijas valstu statusu, atbildēja Zviedrijas ārlietu ministrs Torstēns Nilsons(*Torsten Nilsson*), norādot, ka Zviedrijas parlamenta Ārlietu

³²⁷ Riksdagsprotokoll, 16.05.1968, Fk, nr.24

³²⁸ Riksdagsprotokoll, 3.12.68.FK Nr41; 12.12.68 FK 45

komisija nav to skaidri definējusi. Savā runā viņš pieminēja divas svarīgas epizodes – 1941.gada 30.maija ar PSRS parakstīto kompensāciju līgumu un Baltijas valstu sūtniecību nodošanu PSRS, bet izvairījās formulēt inkorporācijas PSRS atzīšanu *de facto* vai *de jure*. Izvirzot jautājumu par *de facto* vai *de jure* atzīšanu no Zviedrijas puses, deputāts Nils Nilsons atsaucās uz Nāciju Līgas 1932.gada 11.maija lēmumu par valsts suverenitātes saglabāšanu, neskatoties uz okupāciju. Savukārt komentējot ārlietu ministra atbildi, norādīja uz to, ka Zviedrija neatzina Vācijas okupāciju Dānijā un Norvēģijā, bet Baltijas valstu gadījumā Zviedrija rīkojusies tieši pretēji un negodīgi.

Zviedrijas parlamentārieši atbalstīja baltiešu tiesības uz pašnoteikšanos Eiropas Padomes ietvaros. Piemēram, 1987.gada janvārī Zviedrijas delegācija atbalstīja rezolūciju par cilvēktiesībām un nacionālām tiesībām Baltijas republikās.³²⁹

3.2.2. Dubultpilsonības jautājums

Zviedrijas valdība atzīstot visus Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pilsoņus par PSRS pilsoņiem kopš 1940.gada 7.septembra, bija radījusi situāciju, ka Zviedrijā dzīvojošie bijušo Baltijas valstu pilsoņi pret savu gribu bija kļuvuši par padomju pilsoņiem un par tādiem zviedru iestādes reģistrēja viņu bērnus, neskatoties uz to, ka viņi bija dzimuši Zviedrijā. Arī kļūstot par Zviedrijas pilsoņiem naturalizācijas ceļā, padomju pilsonība tika automātiski saglabāta. Igaņu, latviešu un lietuviešu trimdas organizāciju centieni uzrunāt Zviedrijas iestādes par dubultpilsonības jautājumu lielu rezonansi neizraisīja. Šim jautājumam pievērsās arī zviedru pilsonisko partiju parlamentārieši. Baltiešu atbrīvošana no padomju pilsonības 60. un 70.gados parlamenta abās palātās tika apspriesta vairākkārtīgi³³⁰.

³²⁹Kung Andres. Ett liv för Baltikum – Stockholm, Timbro, 2002, s.210

³³⁰ Piemēram 1966.g.13. un 24.maijā, 1973.g.18.janvārī, 1976.g.27.aprīlī, 1977.gada 12.maijā, 1978.gada 25.janvārī, 1978.g.14.aprīlī, 1979.g.11.decembrī - Riksdagsprotokoll

Viens no izvērstākiem deputātu pieprasījumiem par šo jautājumu bija Tautas partijas deputātu Dāvida Virmarka (*David Wirmark*) un Maka Hamrina (*Mac Hamrin*) pieprasījums, ko skatīja Ārlietu komisijā 1973.gada 18.janvārī.³³¹ Lietas izklāstu abi deputāti uzsāka, citējot 1966.gada apelāciju Zviedrijas valdībai, ko parakstīja 7550 baltiešu izcelsmes personas Zviedrijā:

“Es nekad neesmu bijis un nevēlos būt padomju pilsonis. Es nevēlos, lai mani bērni un bērnbērni vairākās paaudzēs pilsonības reģistrā tiktu uzrādīti kā dubultpilsoņi – zviedru un padomju, kā tas noticis līdz šim.

Es gribu, lai brīvības zeme Zviedrija administratīvā ceļā atbrīvo mani un manus pēcnācējus no jebkuras sasaistes ar Padomju Savienību. Es vēlos būt lojāls Zviedrijas pilsonis. Es negribu, lai manos pienākumos ietilptu lojalitāte pret valsti un režīmu, kas ar varu un apspiešanu iznīcināja brīvās (valstis) Igauniju, Latviju un Lietuvu.”³³² Skaidrojot padomju un zviedru valdību nostādes pilsonības jautājumā, abi deputāti uzsvēra, ka padomju likumdošana paredz atteikšanos no pilsonības. Tādā gadījumā Zviedrijas baltiešiem būtu tas jādara PSRS vēstniecībā Stokholmā, bet tādējādi viņi automātiski būtu atzinuši sevi kā padomju pilsoņus, par kādiem sevi neuzskatīja. Savukārt Zviedrija atdzīstot Baltijas valstu inkorporāciju PSRS, visus baltiešus atzina par PSRS pilsoņiem un negarantēja viņu tiesību aizsardzību ārpus Zviedrijas robežām, kamēr viņi saglabā padomju pilsonību. Tas nozīmēja, ka ciemojoties pie radiem PSRS vai atrodoties padomju kontrolētā teritorijā, šādu dubultpilsoņi varēja iesaukt padomju militārajā dienestā, vai arī nevarēja izslēgt, ka personu arestē par “pretpadomju darbībām” pirms 1940.gada, jo šajā gadā ieviestā padomju likumdošana bija retroaktīva.³³³

D.Virmarka un M.Hamrina piedāvātais risinājums bija noslēgt vienošanos starp Zviedriju un PSRS par to, ka baltieši var atteikties no formālas sasaistes ar Padomju Savienību, paziņojot par to zviedru iestādēm. Neskatoties uz to, ka

³³¹ Riksadagsprotokoll, Mot.1973:149, UU, 14.-17.lpp.

³³² Turpat 14.lpp

³³³ Turpat, 16.lpp.

iepriekšējās debatēs parlamentā par šo jautājumu Zviedrijas valdības pārstāvji norādīja (piemēram, 1972.gada rudenī ministrs Lidbūms(*Lidbom*)), ka līgumu slēgšanas iespēja šajā jautājumā ar PSRS ir ļoti niecīga, un ka jautājums atrisināšoties pats no sevis, tomēr abi deputāti uzstāja turpināt diplomātisko risinājumu ar PSRS, lai atbrīvotu baltiešus no uzspiestās padomju pilsonības.³³⁴

Vēlāk, kad dubultās pilsonības jautājums atkal bija parlamenta dienas kārtībā, ārlietu ministri atskaitījās, ka šis jautājums ar padomju pusi ticis uzrunāts, bet atbilde neesot saņemta.³³⁵ Līdzīgi situāciju raksturoja pilsoniskās koalīcijas valdības ārlietu ministre Kārīna Sēdere (*Karin Söder*) 1976.gada rudenī.³³⁶

Komentējot ministru teikto, Tautas partijas deputāts Hans Lindblāds(*Hans Lindblad*) uzsvēra, ka atbildes no PSRS nav sagaidāmas, bet ir svarīgi šo jautājumu aktualizēt un, ka Zviedrijas pilsoņiem visur jābauda pilsoņu tiesības uz aizstāvību.³³⁷ Vairāki deputāti izteica kritiku valdībai par pasivitāti risinot dubultās pilsonības jautājumu sarunās ar PSRS. Asas piezīmes par nepietiekamu uzstājību sarunās ar PSRS izpelnījās U.Palmes valdības ārlietu ministrs S.Andersons (*Sven Andersson*). Konservatīvās partijas deputāts Pērs-Ulofs

Strindbergs(*P.O.Strindberg*) pārmeta valdībai to, ka U.Palme sarunās ar padomju kolēģi neuzrunā baltiešu dubultpilsonības jautājumu un uzsvēra, ka ir pilnīgi neakceptējami tas, ka laikā, kad pasaulē vairākums valstu ir atbrīvojušās no kolonizācijas, Eiropā vēl aizvien ir okupētas valstis. Viņš uzskatīja, ka Baltijas brīvības atgūšanai būs nepieciešams daudz laika un aicināja jautājumu par Baltijas valstīm kopā ar citām valstīm uzrunāt Apvienoto Nāciju Organizācijā.³³⁸

³³⁴ Turpat,17.lpp.

³³⁵ Piemēram, sociāldemokrātu ārlietu ministra S.Andersona teiktais 1976.g. 27.aprīlī- Riksdagsprotokoll, 75/76:110, 49.lpp.

³³⁶ Riksdagsprotokoll, 76/77:135,105.lpp.

³³⁷ Turpat.

³³⁸ Riksdagsprotokoll,75/76:110, 49.lpp.

3.2.3. Baltā grāmata par leģionāru izdošanu

Baltiešu militārpersonu izdošana 1946.gadā zviedru sabiedrībā bija atstājusi neizdzēšamas atmiņas un izsaukusi kolektīvai vainas apziņai līdzīgu reakciju. Zviedru valdības lēmums izdot PSRS visas vācu dienestā bijušas militārpersonas, kas ieradās Zviedrijā pēc Vācijas kapitulācijas patvēruma meklējumos, izraisīja asas debates starp politiķiem un mēdijos vēl ilgi pēc paša notikuma 1946.gada sākumā. Īpaši daudz uzmanības šai tēmai tika veltīts 1968.gadā. Gada sākumā izraisījās asas debates Riksdāgā par zviedru valdības rīcību 1945. un 1946.gadā. Pilsonisko partiju deputāti pieprasīja publiskot ar baltiešu izdošanu saistītos dokumentus, publicējot t.s. Balto grāmata. Baltijas jautājums saistībā ar leģionāru izdošanu atkal bija nokļuvis zviedru sabiedrības un politisko aprindu uzmanības centrā. Tas izraisīja neērtības sajūtas gan sociāldemokrātu valdībā, gan opozīcijā, gan arī plašākos sabiedrības slāņos, jo jautājums bija tieši saistīts ar fundamentāliem vērtību principiem, uz ko balstījās Zviedrijas sabiedrība, tai skaitā patvēruma piešķiršanu.

Debates parlamentā (*Riksdag*) 1968.gada 22.februārī par Zviedrijas valdības rīcību pret baltiešu militārpersonām 1945.-46.gadā spilgti raksturoja noskaņojumu zviedru sabiedrībā un atklāja ievērojamas atšķirības politisko partiju viedokļos. Šajā aspektā Baltijas jautājums jau bija kļuvis par Zviedrijas iekšpolitikas jautājumu. Zviedrijas sociāldemokrātu valdības vadītājs Tāge Erlanders (*Tage Erlander*) sniedza atbildi uz konservatīvās partijas deputāta Rubīna (*Rubin*) jautājumu vai nebūtu pienācis laiks valdībai publicēt Balto grāmata par baltiešu izdošanu 1945.-1946.gadā.³³⁹ Atbilde bija īsa un noliedzoša. Premjerministrs norādīja, ka ar baltiešu izdošanu saistītie dokumenti ir slepeni, tie pieder tādu dokumentu kategorijai, kurai saskaņā ar 1937.gada slepenības likumu nav publiskas pieejas 50 gadu garumā, un ka valdībai nav nodoma mainīt to statusu.³⁴⁰

³³⁹ Riksdagsprotokoll, Nr 8, 22.02.68, 29-37.lpp.

³⁴⁰ Turpat,29.lpp.

Komentējot Erlandera teikto, deputāts Rubīns atgādināja par sabiedrības protestiem pret izdošanu, un valdības rīcības kritiku mēdijos.³⁴¹ Viņš uzsvēra, ka daudzi zviedri un zviedrietes - militārpersonas, medmāsas, ārsti, kas bija saistīti ar baltiešu izdošanu un kuri devuši klusēšanas zvērestu, tomēr var sākt runāt, ja valdība nepubliskos dokumentus un atgādināja, ka daudzi uzskatīja, ka izdodot baltiešus, valdība pārkāpa Hāgas Piektās konvencijas 11.panta otro daļu.³⁴² Deputāts Rubīns aicināja valdību noņemt slepenības zīmogu ar baltiešu izdošanu saistītiem dokumentiem, lai varētu uzzināt par valdības lēmumu motivāciju, izvērtēt to, saprast kādēļ valdība tā rīkojās, kaut arī daudz kas nebija piedodams tās rīcībā.³⁴³

Premjerministrs Erlanders nenoliedza notikušā traģismu, bet atbildē koncentrējās uz to, ka 1945.gada 15.jūnija lēmumu par izdošanu pieņēma koalīcijas valdība un rudenī darbu uzsākušai sociāldemokrātu valdībai bija jāizpilda šis lēmums. Viņš norādīja uz to, ka 1945.-46.gada parlamenta debātes, kurās raksturota valdības motivācija baltiešu izdošanas jautājumā ir publicētas. Premjerministrs uzsvēra, ka deputāta Rubīna ierosinājums principā jau ir izpildīts. Viņš arī uzsvēra, ka valdība nevēlas bojāt attiecības ar ārvalstīm, atļaujot atklātībā nonākt neviennozīmīgi tulkojamām lietām.³⁴⁴

³⁴¹ Rubīns atgādināja par masveida protestiem un atsaucās uz laikrakstu Aftonbladet publicēto par baltiešu izdošanu pēc 20gadiem: "Neticami, ka tas noticis Zviedrijā" un Dagens Nyheter: "...nomācošākais un necienīgākais valdības lēmums zviedru jaunāko laiku vēsturē". Viņš atgādināja, ka sociāldemokrātu deputāts un tiesību profesors V.Lundsteds baltiešu izdošanu uzskatīja par viskaunpilnāko lietu viņa 17 gadu parlamentārieša praksē un norādīja uz bīskapa Svena Danela aicinājumu izdot Balto grāmatu par baltiešu izdošanu, kuras viens no mērķiem būtu izvērtēt savu pagātņi un tādā veidā dotu iespēju nācijai pašattīrīties. Deputāts Rubīns pieminēja savus personīgos pārdzīvojumus Trelleborgas ostā, redzot baltiešu nežēlīgo izdošanu krieviem 1946.gada 25.janvārī un zinot, kāds liktenis sagaidīja izdotos leģionārus Padomju Savienībā. Viņš atgādināja, kavairāki internētie mēģināja izdarīt pašnāvības, minēja Edvīna Alksņa izmisīgo rīcību Halmstādes lazaretē, iedurot acī zīmuli ar domu izdarīt pašnāvību. Viņš raksturoja briesmīgo ainu Trelleborgā, kad seši krievu kareivji aiz nesa asiņojošo Valentīnu Silamiķeli uz kuģi, kad zviedri bija atteikušies to darīt. Tika citēti 1945.gada parlamenta debāšu dalībnieki ārlietu ministrs E.Undēns un ārlietu komisijas vadītājs R.Sandlers, kurš apšaubīja valdības lēmuma pareizību un paredzēja, ka tam būs nepatīkamas un ilglaicīgas sekas Zviedrijā. –Turpat, 30.-31.lpp.

³⁴² Turpat.

³⁴³ Turpat,32.lpp.

³⁴⁴ Turpat, 34.lpp.

Tautas partijas deputāts Verners (*Werner*) uzdeva jautājumu premjerministram par slepenības iemesliem situācijā, kad Zviedrijas attiecības ar austrumu kaimiņu ir ļoti labas un Baltijas valstīm ziemā vairs nav nekādas teikšanas. Erlanders atbildi uz šo jautājumu nesniedza, bet atkārtoti atsaucās uz 1945.-46.gada debatēm parlamentā, kurās bijuši skaidri un izsmeloši raksturoti valdības rīcības motīvi un sarežģītā situācija, kādā tika pieņemti lēmumi.

Deputāts Rubīns atkārtoti nepiekrita premjerministram, uzsverot, ka debašu materiāli liecina, ka jau tad ap valdības lēmumu bija noslēpumainības plīvurs, un daudzi parlamentārieši bija sašutuši par valdības lēmumiem baltiešu sakarā, kas pirms to pieņemšanas parlamentā netika diskutēti. Rubīns uzsvēra, ka sociāldemokrātu valdības nodarīto ļaunumu Zviedrijas kā tiesiskas, demokrātiskas valsts tēlam. Viņš ar nožēlu konstatēja, ka patvērums 1945.gadā tika atteikts tiem baltiešiem, kuriem tas patiešām bija vajadzīgs, un kuri bija izvēlējušies bēgt uz Zviedriju, domājot, ka tajā valda humānisma un brīvības ideāli.³⁴⁵

Debates Riksdāgā par baltiešu izdošanas tēmu 22 gadus pēc notikuma skaidrojamas ar zviedru sabiedrības daļas nesamierināšanos ar valdības lēmumu 1945.gadā, kas diskreditēja Zviedrijas poliskā modeļa ideālus un demokrātijas principus. Valdības vadītāja T.Erlandera nevēlēšanos publiskot ar izdošanu saistītos dokumentus, norāda uz sociāldemokrātu izpratni par jautājuma jūtīgumu kā iekšpolitiski, tā arī ārpolitiski. Premjerministra argumentācijā pret Baltās grāmatas izdošanu liktais uzsvars uz ārpolitisko faktoru – neprovocēt ārvalstis, ar to acīmredzot saprotot PSRS – iespējams, atklāj patiesos motīvus. Bet nav izslēdzamas arī rūpes par sociāldemokrātu labās slavas saglabāšanu un līdz ar to arī elektorāta saudzēšanu. Vēl 22 gadus pēc šī traģiskā notikuma sociāldemokrātiem tika pārmests par lēmumu izdot baltiešus bez kārtīgas izdiskutēšanas parlamentā. Kā uzsvēra deputāts Rubīns – ir svarīgi izvērtēt

³⁴⁵ Turpat, 36.lpp.

klūdaino rīcību, lai to neatkārtotu.³⁴⁶ Var teikt, ka baltiešu izdošana pēc 20 gadiem vēl aizvien uzrunāja zviedru sirdsapziņu. Tālākā perspektīvā tam varēja būt nozīme zviedru sabiedrības kolektīvajā apziņā. Šo argumentu divdesmit gadus vēlāk izmantoja zviedru pilsonisko partiju politiķi, mobilizējot plašus sabiedrības slāņus Baltijas tautas cīņas atbalstam par neatkarības atgūšanu 1990.-91.gadā.

Baltiešu leģionāru izdošanas tēmai īpašu uzmanību pievērša 1968.gadā publicētais zviedru rakstnieka Pēra Ulofa Enkvista (*Per Olov Enquist*) romāns “Leģionāri”³⁴⁷. Romānu tulkoja vairākās valodās un par to rakstnieks saņēma Ziemeļu Padomes balvu. Zviedru presē parādījās cildinošas recenzijas par šo grāmatu, tā tika dēvēta pat par dokumentu krājumu, tādējādi apgalvojot, ka Baltās grāmatas izdošana pat zaudējusi nozīmi.³⁴⁸ Autors nosauca “Leģionārus” par dokumentālu romānu, jo bija iepazinies, pēc viņa domām, ar visiem pieejamiem avotiem un intervējis notikumu dalībniekus un aculieciniekus.³⁴⁹ Enkvists vērsās PSRS vēstniecībā Stokholmā ar lūgumu palīdzēt iepazīties ar arhīvu materiāliem un bijušajiem leģionāriem, kas pēc internēšanas Zviedrijā bija izdoti PSRS. Kā savā ziņojumā 1967.gada 30.jūnijā rakstīja PSRS vēstniecības Stokholmā atašejs A.Jemeljanovs, zviedru rakstnieks vēlas uzrakstīt grāmatu, kas atmaskotu Rietumu buržuāziskās preses izdomājumus par leģionāru likteņiem. Apsverot brauciena uz Rīgu un Igauniju praktisko izkārtojumu (Enkvists gatavojās ierasties ar tūrisma ceļazīmi), Jemeljanovs ieteica tikties ar Rakstnieku savienības un Žurnālistu savienības priekšsēdētājiem, kuri varētu palīdzēt Enkvistam ar ieteicamo literatūru, jo Padomju Latvijas presē par leģionāru un vietējo „kvislingistu” noziedzīgo darbību Otrajā pasaules karā ticis daudz rakstīts. No savas puses Jemeljanovs iedevis Enkvistam divas brošūras

³⁴⁶ Turpat 31.lpp.

³⁴⁷ Pērs Ulovs Enkvists. *Leģionāri* -Rīga, 1993, no zviedru valodas tulkojusi Argita Daudze

³⁴⁸ Sydöstra Sveriges Dagblad, 21.11.68, citēts A.Landsmanis. De mistolkade legionärerna.- Stockholm, 1970, 8.lpp.

³⁴⁹ P.U.Enkvists vēl aizvien uzskata, ka nekas labāks par viņa romānu baltiešu leģionāru izdošanas jautājumā nav uzrakstīts. – Rakstnieka apgalvojumam var piekrist tikai gadījumā, ja vērtē viņa romāna literāro kvalitāti. No zinātniskā viedokļa beletristikas darbs nav vērtējams. P.U.Enkvists vēl aizvien visai sāpīgi pārdzīvo latviešu trimdinieku kritiku par šo savu darbu. - Intervija ar autoru 2007.gada vasarā Visbijā

angļu valodā „Tā saucamie politiskie bēgļi bez maskas” un „Kas ir Daugavas vanagi?”³⁵⁰ Kreisi noskaņotā rakstnieka P.Enkvista pieeju dokumentālo liecību iegūšanai par izdoto baltiešu leģionāriem var nosaukt par oriģinālu. Enkvists vēlējās piekļūt slepeniem arhīvu materiāliem PSRS un tieši konfrontēja padomju iestādes šajā jautājumā. Padomju puse, savukārt, vēlējās ar Enkvista starpniecību panākt sev izdevīgas interpretācijas par leģionāriem izplatīšanu Zviedrijā. Par to, ka Enkvists varējās iepazīties tikai ar īpaši atlasītām arhīva lietām, šaubas nerodas.³⁵¹ Ar Enkvistu Latvijā tikās un daudz laika kopā pavadīja padomju propagandists Nikolajs Neilands un bijušais leģionārs Olafs Stumbris, kas vienlaicīgi bija arī tulks. Pēc 40 gadiem Enkvists raksturoja sarunas ar O.Stumbri kā ļoti vērtīgas, uzsverot, ka Stumbris pratis nošķirt atļauto no neatļautā, un reizēs, kad abi bijuši pilnīgi pārliecināti, ka viņus nenoklausās, dalījies atmiņās gan par internēšanas laiku, gan leģionāru likteņiem pēc atgriešanas Latvijā. Enkvists apsolījis neatklāt informācijas avotu, lai nesarežģītu O.Stumbra dzīvi.³⁵²

Jāuzsver, ka Enkvista romāns ir literārs darbs. Tas ir meistarīgi uzrakstīts un atklāja zviedru valdības dilemmu pieņemot lēmumu par izdošanu, tādējādi padarot zviedru tautu par šī lēmuma ķīlniekiem, kuri sodīti ar ilgstošu vainas apziņu. Savās atmiņās premjerministrs T.Erlanders raksturoja Enkvista grāmatu kā tādu, kas meklēja baltiešu militārpersonu bēgšanas uz Zviedriju motīvus, raksturoja viņu likteni Zviedrijā un pēc atgriešanās Padomju Savienībā. T.Erlanders uzskatīja, ka romāns ir rakstīts par zviedru sirdsapziņu.³⁵³ Zviedru režisors Juhans Bergenstrole romānu ekranizēja, tādējādi par izdotajiem baltiešiem un zviedru reakciju uz to uzzināja ļoti daudz cilvēku.³⁵⁴ Viennozīmīgi cildinoši grāmatu Zviedrijā

³⁵⁰ A.Jemeljanova sarunas pieraksts ar zviedru rakstnieku P.Enkvistu 1967.g.30.jūnijā – LVA, 1051f., 1.apr., 64.l., 3-4.lp.

³⁵¹ Intervija ar Kārli Kangeri Stokholmā 2008.gada 22.janvārī

³⁵² Intervija ar P.O.Enkvistu 2007.g vasarā Visbijā

³⁵³ Tage Erlander. 1940 – 1949.- Stockholm, 1973, 224.lpp.

³⁵⁴ Rīgā pirmo reizi Bergenstroles filmu par baltiešu leģionāriem rādīja 1989.gada oktobrī Zviedru filmu nedēļas ietvaros. L.Fredēns, kurš tikko bija uzsācis diplomāta gaitas Padomju Latvijā par to izsakās sekojoši: „Filmu izvēle bija piemērs mazohismam, kas reizēm raksturīgs Zviedrijas oficiālajai kultūrpolitikai. Filmas demonstrācijas laikā uzvirvoja spēcīga emocijas. Aizmugurējā rindā aiz manis

neuztvēra. To asi kritizēja Zviedrijā dzīvojošie baltiešu trimdinieki³⁵⁵, pārmetot autoram to, ka viņš nav izmantojis visus pieejamos materiālus, tādējādi nav varējis objektīvi vērtēt baltiešu militārpersonas un uz tā laika notikumiem skatīties vienpusīgi, nodarot lielu kaitējumu baltiešiem kopumā. Enkvistam tika pārņemts arī naivums, domājot, ka, satiekot izdotos baltiešus Latvijā, viņš varētu uzzināt patiesību par viņu likteni pēc atgriešanās dzimtenē, un tādējādi kļuvis par ieroci padomju propagandas rokās.³⁵⁶

A.Landsmanis ieteica Enkvista romāna vietā labāk lasīt latviešu autoru O. Freivalda un E.Alkšņa, Anšlava Eglīša, Andreja Eglīša, A.Dziļuma, V.Kārkliņa, M.Vētras sarakstīto par leģionāriem. Neapšaubāmi, ka šie autori leģionāru izdošanas tēmu pārzināja, īpaši tas sakāms par Osvaidu Freivaldu un viņa grāmatu "Internēto baltiešu traģēdija Zviedrijā 1945.-1946.gadā"³⁵⁷. O.Freivalds bija apkopojis publicētos avotus - parlamenta debates 1945.-1946.gadā, preses ziņas par šo tēmu līdz 1967.gadam un vērtējis zviedru valdības un sabiedrības reakciju baltiešu izdošanas jautājumā. Vērtīgas tajā laikā bija viņa sniegtās ziņas par leģionāru likteni pēc izdošanas PSRS. Tās gan bija fragmentāras, bet ņemot vērā to, ka PSRS informācijas blokādes apstākļos, patiesa informācija ar grūtībām izlauzās uz ārpusi, šie fragmenti varēja palīdzēt izveidot realitātei tuvu ainu. Gan O.Freivalda, gan P. Enkvista grāmatas ir būtiskas kā apliecinājums tam, ka pēckara gadu Zviedrijā baltiešu jautājumiem tika pievērsta uzmanība. P.Enkvists uztvēris leģionāru tēmas nozīmīgumu zviedru sabiedrībā, rakstot par zviedru sirdsapziņas pārmetumiem, pievērsa uzmanību baltiešu izdošanai tādā mērogā, kas baltiešu trimdai vien nebūtu izdevies.

daudziem bira asaras." – Larss Peters Fredēns. Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989-1999-, Rīga, 2007, 18.lpp.

³⁵⁵ Piemēram, Arturs Landsmanis.

³⁵⁶ turpat 51.lpp.

³⁵⁷ Osvalds Freivalds. De internerades balternas tragedey i Sverige år 1945 –1946.- Stockholm, 1968

3.3. Padomju varas iestāžu darbība pret latviešu trimdu

Padomju Savienība pēc baltiešu leģionāru izdošanas 1946.gadā apzināti atteicās no Baltijas problēmas akcentēšanas attiecībās ar Zviedriju³⁵⁸. Bet baltiešu trimdas aktivitātes Zviedrijā, pievēršot plašākas sabiedrības uzmanību Baltijas jautājumiem un PSRS cilvēktiesību pārkāpumiem kopumā, tādējādi radot problēmas PSRS tēlam, nodarbināja PSRS padomju drošības iestādes.

Kara beigu posmā(pēc padomju karaspēka atgriešanās un varas pārņemšanas Rīgā 1944. gada oktobrī) un visu pēckara periodu līdz pat PSRS sabrukumam Zviedrijā notika pastāvīga baltiešu trimdas novērošana un ietekmēšana no padomju drošības iestāžu puses³⁵⁹. Tādā veidā tika mests izaicinājums Zviedrijas demokrātiskajai iekārtai, respektīvi, Zviedrijas valsts spējai aizstāvēt latviešu, igauņu un lietuviešu demokrātiskās tiesības.

Padomju Savienība sekoja trimdas pārstāvju aktivitātēm, centās trimdu kompromitēt, sašķelt, sākotnēji centās panākt latviešu bēgļu atgriešanos Latvijā. Tika sekots arī tam, kā zviedri reaģēja uz baltiešu trimdas aktivitātēm.

³⁵⁸ Grāmatas “Med Moskvas ögon” autors zviedru vēsturnieks Bo Petersson norāda uz padomju sūtniecības padomnieka Iļjas Čerņiševas atziņām, ka zviedru sabiedrības protestu apjomi pret baltiešu militārpersonu izdošanu radīja nopietnas bažas, ka zviedru sabiedriskā doma pavērsīsies angļu- sakšu simpātiju virzienā, kas Padomju Savienībai būtu nevēlami. Piedevām Čerņiševu uztrauca iespēja, ka savu ārlietu ministra krēslu varētu zaudēt Estēns Undēns, ko uzskatīja par ļoti lojālu PSRS. Čerņiševs uzsvēra, ka runa ir nevis par baltiešu grupu, bet par Zviedrijas ārpolitisko virzienu nākotnē – rietumu vai padomju. Šādā situācijā bija lietderīgāk attiekties no prasības izdot 30 tūkstošus baltiešu civilo bēgļu. – Bo Peterson. Med Moskvas ögon: bedömnings av svensk itrikespolitik under Stalin och Chrusjtsov – Stockholm, 1994, s.25-26

³⁵⁹ Šo darbu izpildi uzticēja latviešiem vai igauņiem no padomju republikām, parasti ieceļot viņus atašeju vai trešo sekretāru diplomātiskajos amatos PSRS vēstniecībā Stokholmā saskaņā ar kvotu, kas pienācās šo padomju republiku pārstāvjiem PSRS diplomātiskajā dienestā. Ietekmēšanas darbā bija iesaistāmas arī kultūras sakaru biedrības. Par padomju drošības dienestu metodēm darbā ar emigrantu organizācijām lasāms PSRS Ministru padomes Valsts Drošības komitejas institūta 1972.gadā izdotajā metodiskajā palīglīdzeklī „Pretpadomju emigrācijas organizācijas ārzemēs un darbs pret tām” (*Антисоветские эмигрантские организации за рубежом и работа против них- Москва, 1972*). Informāciju par latviešu izcelsmes padomju drošības dienestu darbiniekiem sniedz publicists Dragan Jovius grāmatā “Sovjethotet mot Norden”- Stockholm, 1984, kā arī padomju izlūks Boris Grigorjevs 2004.gadā publicētā grāmatā (Повседневная жизнь советского разведчика –Москва,2004). Uz Albertu Liepu un Ivaru Ķezberu kā padomju drošības dienesta virsniekiem diplomātu aizsegā savā grāmatā „Spiegi, un spiegi, kas izspiego spiegos” (Tore Forsberg. *Spioner och spioner som spionerar på spioner – Stockholm 2003*), kas izdota 2003.gadā, norāda bijušais Zviedrijas drošības policijas SAPO darbinieks Tūre Foršbergs. Padomju diplomātu ziņojumi par latviešu trimdu atrodami Latvijas Valsts Arhīva 1051.fondā (Latvijas PSR Ārlietu ministrija 1945.-1990.)

Atjaunojot padomju varu Rīgā, PSRS drošības iestādes izvērta aktīvu darbību pret Latvijas iedzīvotājiem gan Latvijas teritorijā, gan ārpus tās robežām. Latviešu bēgļi Zviedrijā bija viens no PSRS drošības orgānu interešu virzieniem, īpaši viņu repatriācijas uz Latviju organizēšana. Visai izsmeļošu informāciju par Iekšlietu Tautas komisariāta darbību latviešu izsekošanā un repatriēšanas organizēšanā var gūt iepazīstoties ar Latvijas Valsts arhīvā pieejamajiem Latvijas PSR Ārlietu Tautas komisāra palīga Voldemāra Meļinovska slepeniem ziņojumiem.

Kā vienu no metodēm latviešu bēgļu diskreditēšanā padomju dienesti izmantoja viņu vainošanu kara noziegumos. Zviedrijas gadījumā padomju dienesti bija īpaši aktīvi, jo uzskatīja, ka panāktā Baltijas valstu iekļaušanas PSRS atzīšana no Zviedrijas puses, uzliek tai par pienākumu atgriezt dzimtenē personas, kuras PSRS uzskatīja par padomju pilsoņiem. Demagoģiski norādot uz visu baltiešu bēgļu kolaboracionismu ar vācu okupācijas varu un lielas daļas piedalīšanos (nepārbaudītu) mierīgo iedzīvotāju iznīcināšanā, padomju iestādes centās panākt, lai Zviedrijas valdība nosoda baltiešus un vēlas no tiem atbrīvoties. Patiesībā Zviedrija bija nostādīta ļoti sarežģītā situācijā, ja izrādītos, ka starp bēgļiem ir kara noziedznieki. Tāpēc bija nepieciešama šo jautājumu izmeklēšana. Tika izveidota īpaša izmeklēšanas komisija bēgļu jautājumos, ko vadīja Zviedrijas bijušais ārlietu ministrs Rihards Sandleris. Kopā izmeklēja 150 gadījumus, dažus no tiem raksturo pētniece Helēna Lova.³⁶⁰ Viņa atzīmē, ka Zviedrijas iestādēm īpaši grūti esot bijis ierindot baltiešu bēgļus kolaboracionistu vai kara noziedznieku kategorijās, jo viņu valstīs pēdējo desmit gadu laikā bija mainījušās varas un politiskā situācija 1945.-46.gadā bija neskaidra. Ārzemnieku komisija savos spriedumos tādēļ centās vadīties no tā, vai aizdomās turētais sadarbojies ar vāciešiem patriotisma vadīts, ko saprotot kā rīcību, kas nav kaitējusi viņu zemes iedzīvotājiem. Sandlera komisijas amatpersonas atzīmējušas, ka tajos gadījumos, kad veiktās darbības ir pretrunā ar civilizētās pasaules sirdsapziņu, gan

³⁶⁰ Helen Lööw .Swedish Policy Towards Suspected War Criminals 1945-1987 //Scandinavian Journal of History - No14 - 1999(No 2) – s. 140.

kolaboracionistu, gan patriotu var uzskatīt par kara noziedznieku. Par piemēriem esot minami tādi zvēriski akti kā piedalīšanās ebreju iznīcināšanā kara laikā, bet ne obligāti katra politiska slepkavība.³⁶¹ Pēc autores domām zviedru iestādes bijušas pārāk iecietīgas pret nacistu atbalstītājiem, atļaujot tiem palikt Zviedrijā tāpat kā citiem bēgļiem un integrējoties zviedru sabiedrībā, un, iegūstot Zviedrijas pilsonību, baudīt tiesības, kas nepieļauj to izdošanu citām valstīm. Viņa atzīmē, ka Zviedrijas valdība aktīvi iesaistījās diskusijās par aizdomās turamo kara noziedznieku izraidīšanu no valsts kara un uzreiz pēckara laikā. Bija svarīgi ierobežot bēgļu politiskās aktivitātes, kas varētu kaitēt Zviedrijai, bēgļu dzīvošanas iespējas lielās pilsētās vai darbaiespējas valsts arhīvos. Zviedru iestādes kara laikā bijušas ieinteresētas izolēt aizdomīgos bēgļus speciālās nometnēs, lai izvairītos no nemieriem “normālās nometnēs”. H.Lova secina, ka Sandlera komisijas ziņojums par bēgļiem slepenības statusu ieguvis galvenokārt, lai slēptu zviedru militārā izlūkošanas dienesta darbības kara laikā, nevis, lai slēptu par kara noziegumiem izdarījušo aizdomās turēto personu vārdus.³⁶²

Ar PSRS VDK 1952.gada 11.janvāra pavēli Nr 0029 tika izveidota Pirmā nodaļa LPSR Valsts Drošības ministrijā ar 17 štata vietām. Līdz tam ar latviešu emigrācijas pretpadomju darbības neitralizāciju nodarbojās šīs ministrijas Otrā nodaļa. Jaunās nodaļas uzdevumos ietilpa izlūkdarbība, aģentūras izveide latviešu mītnes zemēs un aģentu vervēšana ārzemju latviešu sabiedrībā.³⁶³

Starp saviem panākumiem trimdas darbības iedragāšanā LPSRS drošības dienestu darbinieki kā lielāko minēja Zviedrijā dzīvojošā Teodora Reitera dēla Leona un viņa sievas, latviešu trimdas aprindās aktīvā Latvijas Centrālās Padomes locekļa ģenerāļa Venera Tepfera meitas Aldonas (Aldona Tepfere) pierunāšanu atgriezties dzimtenē. Tika uzskatīts, ka tas radījis apjukumu Zviedrijas latviešu aprindās un

³⁶¹H.Löw...s.151

³⁶²Turpat, 153.lpp.

³⁶³М.Ф.Кучанс.Из истории разведывательного поразделения органов госбезопасности Латвийской ССР// Очерки истории первых подразделений территориальных органов КГБ СССР. Сборник № 2- Москва, 1985 с.36

diskreditējis latviešu organizāciju vadītāju pretpadomju aģitāciju par repatriācijas briesmām.³⁶⁴ Par Leona un Aldonas Tepferu atgriešanas Latvijā nozīmi latviešu trimdas ietekmēšanā LPSR ārlietu ministram J.Ostrovam 1958.gada 28.martā rakstīja PSRS vēstnieks Zviedrijā F.Gusevs. Vēstulē, kuru visticamāk gatavojis vēstniecības atašejs latvietis Leonīds Rimjans, uzsvērts, ka Reiteru atgriešanās dzimtenē izsaukusi lielu apjukumu emigrantu vadošajās aprindās Zviedrijā. Buržuāziskie nacionālisti esot organizējušas propagandas troksni zviedru centrālajās avīzēs un radio, sagrozot atgriešanās patiesos iemeslus, jo baidījušies no labveļīgā iespaida, ko Reiteru atgriešanās varētu atstāt uz plašu emigrantu loku (tulkojumus krieviski no zviedru preses sagatavoja L.Rimjans). Vēstnieks atzīmēja, ka zviedru avīzes rakstot, ka atgriešanās notikusi dziļas dvēseles depresijas ietekmē, ko izraisījusi tēva nāve 1956.gadā un, ka Leons Reiteris sirgstot ar garīgu slimību. Vēstnieks norādīja, ka Reiteru atgriešanos vajadzētu izmantot latviešu emigrācijas Zviedrijā šķelšanā un šajā sakarā ieteica konkrētu rīcību. Padomju vēstnieks ierosināja piedāvāt L.Reiteram darbu simfoniskā orķestrī Rīgā, publicēt viņa rakstu laikrakstā "Par atgriešanos dzimtenē", kurā tiktu atmaskotas emigrantu vadošās aprindas Zviedrijā, sagatavot viņa uzstāšanos Rīgas radio, kura pārraides varot lieliski dzirdēt Zviedrijā, kurā viņš uzrunātu savus tautiešus Zviedrijā. Viņaprāt vajadzēja dot iespēju Reiteram uzstāties un par koncertiem regulāri informēt pa radio. Vajadzētu panākt, lai L.Reiters uzraksta privātas vēstules Zviedrijā dzīvojošam komponistam Mediņam un rakstniekam Zīvertam un igauņu komponistam Tubinam ar aicinājumu atgriezties dzimtenē. Un beidzot, viņš ierosināja piešķirt Reiteram dzīvojamo platību.³⁶⁵ Padomju propagandistu centieni ietekmēt trimdu šādā veidā neizdevās. Reitera atgriešanai nebija tālejošu sekulatiešu trimdas aprindās Zviedrijā- Reiteru piemēram nesevoja citas ģimenes. Tā kā ilgstošus panākumus latviešu un citu bēgļu no PSRS repatriācijā gūt neizdevās, PSRS Drošības komiteja mainīja taktiku.

³⁶⁴Turpat, 42.lpp.

³⁶⁵Guseva vēstule Ostrovam - LVA, 1051.f., 1.apr., 24.l., 64.-65.lp.

Piecdemīto gadu otrajā pusē PSRS uzsāka jaunu politiku emigrācijas jautājumos. Nevarot panākt repatriēšanos, tika nolemts visu uzmanību vērēt pret PSRS naidīgi noskaņoto trimdinieku neitralizēšanu. Latvijas Valsts Arhīva lietas, kurās apkopoti PSRS vēstniecības atašeju Leonīda Rimjana (dienestā Zviedrijā no 1957.līdz 1961.gadam), Jāņa Broliša(1961-1964) un Žaņa Zakenfelda(1964-1967) ziņojumi par tikšanās ar trimdas pārstāvjiem apliecina jaunās taktikas izmantošanu trimdas ietekmēšanā.³⁶⁶

Sešdesmitajos gados Padomju Savienība kopumā pārgāja uz pragmatiskāku politiku attiecībās ar Zviedriju pasaules notikumu kontekstā. PSRS vairāk nekoncentrējās tik daudz uz Zviedrijas iespējamo rīcību nākotnes kara gadījumā, bet gan vairāk uz miera politikas aspektiem. Tas pamatos bija saistīts ar Staļina doktrīnas par PSRS neizbēgamo karu ar kapitālisma sistēmu maiņu. PSRS priekšplānā izvirzīja mierīgas līdzāspastāvēšanas koncepciju - padomju blokam bija jāuzvar Rietumi mierīgiem līdzekļiem.³⁶⁷ Maskava izmantoja to, ka Zviedrija labprātīgi uzņēmas neitralitātes saistības miera apstākļos. Bet šādu Zviedrijas politiku PSRS tomēr uztvēra ar aizdomām, tās neitralitātes garantijām kara gadījumā neuzticējās. Praksē Padomju Savienība Zviedriju par neitrālu neuzskatīja.³⁶⁸

Neuzticības gaisotni pret Zviedriju veicināja padomju puses izpratne par zviedru valdības vēlmi un spējām ierobežot pretpadomju darbības savā zemē, ko pirmām kārtām attiecināja uz baltiešiem. Lai neprovocētu Padomju Savienību, zviedru valdība apzināti maz uzmanības pievērsa Baltijas jautājumiem. Tomēr Padomju Savienības ārpolitiskā dienesta un drošības iestāžu interese par baltiešiem Zviedrijā nemazinājās. PSRS uztrauca baltiešu trimdas aktivitātes, kas bija vērstas

³⁶⁶LVA, 1051.f., 1.apr., lietas 12, 15,24,33, 47, 49, 54, 55, 64. Starp visbiežāk satiktajiem trimdas pārstāvjiem minami Uldis Ģērmanis, Mārtiņš Zīvertis, bet uzmanība pievērsta arī tulkotājai Lizetei Skalbei, balerīnai Maijai Lesiņai, basketbolistam Alim Strunkem. J.Broliša ziņojumi vēsta arī par atsevišķu latviešu gatavību pakalpot padomju varai, par ko liecina 33.lietā apkopotie ziņojumi.

³⁶⁷Petersson Bo. Med Moskvas ögon. Bedömningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjtjov.- Stockholm, 1994, s.143

³⁶⁸Turpat, 145.lpp.

uz informācijas izplatīšanu par Baltijas valstu okupāciju un nelikumīgo inkorporāciju Padomju Savienībā. Baltieši atgādināja, ka 1975.gada Helsinku gala dokumentā atsauci par robežu nemainību Eiropā visas valstis nelietoja gluži tādā pašā kontekstā kā PSRS. Šī neērtā Baltijas jautājuma noņemšana no starptautiskās dienaskārtības kopumā un tā klātbūtnes minimizēšana Zviedrijā bija viens no padomju valsts diplomātisko un drošības dienestu uzdevumiem.

Padomju Savienībai bija svarīgi vairot popularitāti Rietumu valstu sabiedrībās, tā vēlējās nodrošināties pret kritiski noskaņotās sabiedrības daļas aktivitātēm, ko pārstāvēja bēgļi no PSRS un bijušajām Baltijas valstīm.

Zviedrijā dzīvoja ievērojams skaits bēgļu no bijušajām Baltijas valstīm, pārsvarā igauņu (apmēram 30tūkstoši) un latviešu (apmēram 5 tūkstoši).³⁶⁹ Neskatoties uz to, ka oficiālā Zviedrijas politika neakceptēja baltiešu organizāciju politiskās prasības pēc savu valstu atjaunošanas, tomēr Zviedrijas igauņu un latviešu organizāciju aktīvo publicistisko darbību un pulcēšanās brīvības tā neierobežoja. To *a priori* noteica Zviedrijas demokrātijas pamatprincipi. Arī padomju diplomātisko un drošības iestāžu vadībai šīs realitātes bija jāakceptē. Lai minimizētu trimdas pretpadomju darbību, padomju puse izvēlējās atklātu un slēptu propagandu, kuras nolūks bija popularizēt padomju varu, tās „miermīlīgo” politiku un padomju režīma sasniegumus Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, īpaši izceļot kultūras jomu.

PSRS Valsts Drošības Komitejas Institūta 1972.gadā izdotā mācību līdzeklī “Pretpadomju emigrantu organizācijas un cīņa ar tām”³⁷⁰ tika uzsvērts, ka visu pretpadomju organizāciju likvidēšanas un kompromitēšanas mērķis bija paralizēt pretpadomju centru darbību, iedragāt to autoritāti un prestižu ārzemju

³⁶⁹ Kangeris K. Sweden, the Soviet Union and the Baltic question 1940-1946. A Survey// Relations between the Nordic countries and the Baltic nations in the XX century. – Turku, 1998, p. 200

³⁷⁰ Антисоветские эмигрантские организации за рубежом и работа против них. – Москва, 1972. Мācību līdzeklis tā publicēšanas laikā bija slepens, par ko liecina zīmogs tās sākumlapā un eksemplāra numurs 175. Skat. Pielikumu Nr.....

izlūkdienestu acīs, nepieļaut rietumu aģentūras iekļūšanu PSRS. Šī mērķa sasniegšanai raksturīgās metodes bija padomju aģentu iefiltrēšanās trimdas organizācijās, dezinformēšana, vervēšana. Valsts Drošības komitejas mācību grāmatā bija norādīts uz “objektīvi izveidojušām tendencēm emigrācijā, īpaši tām, kurām ir vairāk vai mazāk pastāvīgs raksturs”. Mācību līdzekļa autoru uzskatā šīs tendences bija sekojošas:

- pretpadomju emigrantu organizāciju skaita samazināšanās un simpātiju pieaugums pret PSRS un centieniem nodibināt sakarus ar Dzimteni;
- emigrācijas jaunatnes novēršanās no savu tēvu pretpadomju darbības, līdz ar to pretpadomju organizāciju vadošo darbinieku novecošana, kadru krīze;
- asimilācijas procesu pastiprināšanās emigrācijā, personīgās dzīves sakārtošanas vēlmes un vilšanās pretpadomju darba perspektīvā;
- domstarpību un pretrunu pieaugums starp dažādām emigrācijas organizācijām, un arī starp dažādiem grupējumiem organizāciju iekšienē;
- imperiālistisko valstu specdienestu neuzticēšanās emigrācijas centriem kā organizācijām, kurās iekļuvusi padomju aģentūra.”³⁷¹

Runājot par darba metodēm ar pretpadomju organizācijām mācību līdzeklī bija uzsvērts, ka īpašu efektu varot sasniegt tajos gadījumos, kad izdodas vienu trimdas organizāciju un tās preses izdevumus noskaņot pret otru.³⁷² Īpaši uzmanību VDK jāpievērš dezinformācijas darbībai un VDK pilnīgā kontrolē esošu pretpadomju organizāciju izveidei pretinieka teritorijā.³⁷³

Viens no VDK uzdevumiem bija aģentu vervēšana starp trimdas organizāciju biedriem. Par ļoti ērtu un perspektīvu piesegumu vervēšanas objektu izpētei un ievilināšanai konspiratīvas darbības veikšanai mācību līdzekļa autori uzskatīja Padomju Komiteju kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs. VDK mācību līdzekļa autori tomēr kritiski norāda uz šī pieseguma trūkumiem, respektīvi, Kultūras

³⁷¹ Turpat, 156.lpp.

³⁷² Turpat, 157.lpp.

³⁷³ Turpat 173 - 174.lpp

sakaru komitejas ar tautiešiem organizētos braucienus un to dalībniekus trimdas aprindās uztverot ar aizdomām.³⁷⁴

Latvijas Komiteja kultūras sakariem ar ārzemēm 1964.gadā formāli tika nodibināta kā sabiedriska organizācija. Kā norāda Totalitārisma seku dokumentēšanas seku direktors I.Zālīte, praksē personas, kurām tika uzticēta Komitejas vadība, izraudzījās LPSR VDK izlūkošanas daļas priekšnieks, bet Kultūras sakaru komitejas(KSK) valdes priekšsēdētāju apstiprināja LKP Centrālkomitejā. Šādi izvēlētais priekšsēdētājs savukārt ar VDK saskaņoja Komitejas algoto darbinieku iecelšanu un atlaišanu. Kultūras sakaru aktīvisti jeb t.s. “sabiedriskā bāze” parasti bija civilisti - VDK informātori. „Acīmredzot, Kultūras sakaru komiteja bija *par mīkstu* un uz to liktās cerības emigrācijas neitralizēšanā neattaisnoja, jo LPSR VDK panāca, ka 1975.gadā ar speciālu PSRS CK lēmumu tai tika atļauts norīkot savu darbinieku *zem jumta* par KSK priekšsēdētāja pirmo vietnieku, kura uzdevumos ietilptu KSK kopīgu pasākumu organizēšana ar LPSR VDK. Šo amatu 1976.gadā ieņēma VDK majors Helmūts Kreicbergs.”³⁷⁵

Par Latvijas Kultūras sakaru komiteju, tās darba metodēm, panākumiem un neveiksmēm latviešu trimdas graušanā savās atmiņās ”Kalpības gadi”³⁷⁶ rakstījis Komitejas priekšsēdētājs no 1970. līdz 1977.gadam, VDK virsnieks Imants Leščinskis, kurš nosūtīts darbā uz PSRS misiju ANO Ņujorkā, 1978.gada

³⁷⁴ Turpat, 114.lpp.

³⁷⁵ Indulis Zālīte.Kultūras sakari-caurums dzelzs priekškarā –Noziegumi pret cilvēci, 1998.g.25.augustā – <http://vip.latnet.lv/LPRA/caurums.html>

³⁷⁶ I.Leščinskis.Kalpības gadi //Laiks – 1979 . 11.jūlijs – 1980.24septembris; //Latvija šodien - 1986 – nr 14 ,44 – 108.lpp. , skat Pielikumu Nr.....

septembrī nolēma lūgt un saņēma politisko patvērumu ASV. Par šo komiteju daudz rakstījis Zviedrijas latviešu vēsturnieks un publicists Uldis Ģērmanis. Par, Uldis Ģērmanis atzina, ka Maskava ir diezgan veikli noformējusi Kultūras sakaru komitejas organizatorisko izkārtojumu. Trimdinieku ietekmēšanu, šķelšanu un apkarošanu veikuši latvieši paši. U.Ģērmanis, kurš izcēlās ar asumu un asprātību rakstos latviešu trimdas preses izdevumos, Latvijas Kultūras sakaru Komitejai ar tautiešiem ārzemēs veltīja sarkastisku piezīmi: “Krievu “barins”(kungs) stāv aizmugurē un rausta diedziņus – kontrolē un dod direktīvas savām marionetēm”³⁷⁷.

Padomju dzīves veida propagandas ārzemēs nolūkos tika veidotas Draudzības biedrības. Padomju republikās darbojās PSRS un attiecīgās valsts draudzības biedrību nodaļas. LVA atrodas Latvijas un ārzemju draudzības biedrības fonds, kurā apkopoti dokumenti par draudzības biedrību Latvijas nodaļām. 1962.gada 7.decembrī tika nodibināta biedrības “PSRS-Zviedrija” Latvijas nodaļa. Par tās valdes priekšsēdi kļuva vēstures zinātnu doktors Aleksandrs Drīzulis. Tajā bija 37 kolektīvie biedri – kultūras un izglītības iestādes, zvejnieku kolhozi, tankkuģi, Rīgas skaņuplašu fabrika un citi.³⁷⁸ Kā „ PSRS –Zviedrija” biedrības nodaļa, tā varēja komunicēt ar Zviedrijas partneri biedrību “Zviedrija –PSRS”. Kontakti ar to tika uzņemti jau 1957.gadā drīz pēc Latvijas un ārzemju draudzības biedrības izveides tās ģenerālsekretāra L.Rimjana personā. Vēstulē Zviedrijas - PSRS biedrības priekšsēdētājam N.Silveršeldam tika uzsvērts, ka biedrība vēlas stāstīt taisnību par padomju Latviju, sasniegumiem visās dzīves jomās pēckara periodā. Vēstulē tika solīts nodrošināt zviedrus ar materiāliem par patieso stāvokli Latvijā un tādējādi cīnīties ar aizspriedumiem un vienpusējām, nepatiesām baumām par Baltijas republikām.³⁷⁹

³⁷⁷ U.Ģērmanis. Zināšanai.- Stokholma, 1986, 67.lpp.

³⁷⁸LVA, 338.f., 1-a a., 23.l., 5.lp.

³⁷⁹Turpat, 1.a., 82.l., 1.lp.

Biedrība „Zviedrija - PSRS” , kas darbojās Zviedrijā zviedru komunistu vadībā, lielā mērā bija PSRS iniciēta un uzturēta. Par to, ka Maskava piešķīra līdzekļus tās darbībai, liecina Krievijas Valsts Jaunākās Vēstures Arhīva (RGANI) dokumenti. 1961.gada 1.novembra vēstulē Zviedrijas Komunistiskās partijas priekšsēdētājs H.Hildings vērsās pie PSKP CK ar lūgumu asignēt biedrības “Zviedrija- PSRS” nodaļas Zviedrijā.³⁸⁰ Lūgumu atbalstīja PSKP CK Starptautiskās nodaļas vadītājs D.Ševļagins, viņa vietnieks A.Ļegasovs un PSRS un ārzemju draudzības biedrības(krieviski SSOD – *Sojuz Sovetskih obshestv družbi*) vadītājs Gorškovs. 1961.gada 30.novembra izziņa liecina, ka biedrība “Zviedrija – PSRS” ik gadus saņēmusi 103 400 zviedru kronu(18 000 valūtas rubļu) asignējumu no PSKP līdzekļiem, kas paredzēti PSRS un ārzemju draudzības biedrības budžetā. Savukārt izrakstā no protokola minēts, ka 1962.gada SSOD budžetā “Zviedrija –PSRS” biedrības vajadzībām ir paredzēti 100 000 zviedru kronu.³⁸¹

Šī paša arhīva cits PSKP CK dokuments liecina, ka 70.gadu otrajā pusē ievērojami tika palielināts finansējums PSRS draudzības biedrībām ar Skandināvijas valstīm. 1976.gada 8.jūnija izraksts no PSKP CK sekretariāta protokola Nr.11 liecina, ka tiek atbalstīts SSOD ierosinājums un PSRS Ministru Padomes lēmumprojekts un sākot ar 1977.gadu draudzības biedrībām ar Skandināvijas valstīm finansējums palielināms no 84 līdz 171 tūkstotim valūtas rubļu.³⁸² Diemžēl ziņas par to, kādu daļu no šiem līdzekļiem varēja izmantot padomju Baltijas republiku Draudzības biedrības ar Zviedriju, nav izdevies atrast. Bet fakts kā tāds, ka propagandas nolūkiem Skandināvijā PSRS pievērsa pastiprinātu uzmanību septiņdesmito gadu otrajā pusē, ir ievērtības cienīgs.

Padomju drošības iestādes īpaši satrauca tas, ka latviešu un igauņu trimdas aprindu centienus atbalstīja un izmantoja zviedru pilsoniskās partijas, kas tradicionāli bija kritiskas pret PSRS. Vēloties neutralizēt baltiešu trimdas pretpadomju aktivitātes

³⁸⁰RGANI, Fond 89, opis 55, delo 9, list 4

³⁸¹Turpat, listi 1.-2.

³⁸²RGANI, Fond 89, opis 26, delo 16, listi 1-2

un ietekmi sabiedrībā, padomju diplomāti Zviedrijā piedāvāja arī mazāk tradicionālas propagandas metodes. Viens no šādiem piemēriem atspoguļots PSRS vēstnieka N.Belohvostikova sarakstē ar PSRS Ārlietu ministra vietnieku A.Orlovu 1964.gada 25.martā. Tajā vēstnieks raksturo zviedru pilsonisko aprindu nodomu izjaukt 1964.gada jūnijā ieplānoto Hruščova vizīti, aicinot vizītes laikā organizēt demonstrācijas ar lozungiem par “Baltijas atbrīvošanu”. Viņš uzsver, ka PSRS naidīgās aprindas izmantojot ierindas emigrantus un veidojot zviedru sabiedrībā nelabvēlīgus noskaņojumus pret PSRS un traucētu vizītes norisi. Šajā nolūkā reakcionārās aprindas izmantojot tēzes par “Baltijas apšiešanu”, “rusifikāciju”, “aizliegumiem tikties ar radniekiem”. Lai cīnītos ar šiem apgalvojumiem, dēvējot tos par apmelojumiem, vēstnieks ierosināja, viņaprāt, visefektīvāko veidu – konfrontēt zviedrus un emigrācijas aprindas ar dzīves īstenību Baltijas republikās. Konkrēti - viņš piedāvāja sarīkot speciālus tūrisma braucienus no Zviedrijas uz Baltijas republiku galvaspilsētām ar padomju kuģi maršrutā Stokholma-Rīga-Tallina-Ļeņingrada uz atvieglotiem finansu noteikumiem. Vēstnieks aicināja paātrināt iesniegumu izskatīšanu par radnieku apciemojumiem un Hruščova vizītes gadā tās atbalstīt. Viņš arī uzsvēra nepieciešamību sūtīt uz PSRS vēstniecību Baltijas republiku kinostudiju dokumentālas un mākslas filmas latviešu un igauņu valodās, lai emigrantu aprindās varētu biežāk rīkot pasākumus, kuros propagandēt patiesību par dzimteni.³⁸³ Vēstnieka vēstule tika pārsūtīta LPSR ārlietu ministrijai. LPSR ārlietu ministrs savā atbildē uzsvēra, ka saņēmēši norādījumus no direktīvām organizācijām (LPSR VDK – A.D.), ka maijā un jūnijā tūrisma braucieni uz Rīgu nebūtu vēlami, jo gaidāmas problēmas iedzīvotāju apgādē ar pārtikas produktiem. Vēstulē teikts, ka starp daudzajiem atbraucējiem varētu būt personas ar provokatoriskas dabas uzdevumiem, bet pilnu

³⁸³Turpat, f.89,o.61, delo 3, listi 1-2; skat .Pielikumu Nr.....

kontroli pār visiem atbraukušajiem nebūs iespējams nodrošināt. Attiecībā uz citiem vēstnieka ierosinājumiem atbildes bija pozitīvas.³⁸⁴

Abi šie sešdesmito gadu sākumā tapušie dokumenti visai izteiksmīgi raksturo to, ka padomju propagandas vēlmes ne vienmēr sakrita ar praktiskām iespējām. Kaut cik meistarīgos propagandas scenārijus, ko piedāvāja padomju propagandas teorētiķi, prakse koriģēja. Bet tas tomēr nenozīmēja, ka šāda veida neveiksmes mazinātu PSRS diplomātu un drošības dienestu centienus ierobežot padomju režīma kritiķus Rietumos.

Latviešu trimdas Zviedrijā uzraudzīšanu un ietekmēšanu galvenokārt veica latvieši, kas bija nodarbināti padomju vēstniecībā Stokholmā. Latvijas Valsts Arhīva LPSR Ārlietu ministrijas fondā (1051.fondā) atrodas padomju diplomātu latviešu Ivara Ķezbera, Alberta Liepas, Daiņa Zelmeņa, Oļģerta Pumpas septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados tapušie ziņojumi. Raksturīgi, ka septiņdesmito gadu ziņojumos īpaša uzmanība pievērsta trimdas jaunatne. Tajos vēstīts par PSRS vēstniecības Stokholmā rīkoti pasākumiem, kuros piedalījies Zviedrijas latvieši. pasākumu mērķis bija pievērsta jauniešus kultūras norisēm Padomju Latvijā un mudināt paplašināt sakarus ar Kultūras komiteju ar tautiešiem ārzemēs³⁸⁵. Tautiešu ietekmēšanai bija izveidoti speciāli radoraidījumi zviedru valodā, tika izdota avīze “Dzimtenes Balss” un trimdu “atmaskojošas” brošūras.³⁸⁶ Trimdas latviešus gan Zviedrijā, gan arī tos, kas ieradās Latvijā,

³⁸⁴Turpat, delo 4, list1

³⁸⁵Turpat, f.89,o.61, delo 3, listi 1-2

³⁸⁶Piemēram, V.Munters. Pārdomas - Rīga, 1963, V.Munters. Savu tautu ienaidnieki - Rīga, 1964, J.Silabriedis, B.Urtāns. Politiskie bēgļi bez maskas- Rīga, 1963. Īstais sacerējuma autors bija VDK virsnieks Arvīds Rupeiks, bet ideoloģiskais atbalstītājs VDK majors Berhards Borgs. Dezinformācijas paraugs bija arī VDK virsnieka P.Ducmaņa sarakstītā brošūra „Kas ir Daugavas vanagi?”, ko publicēja 1961.gadā. 1986.gadā dienas gaismu ieraudzīja grāmata P.Dzilna un K.Klāvs.Bankrots -Rīga, 1986. Kā norāda Totalitāro studiju dokumentēšanas centra vadītājs Indulis Zālīte: „zem autoru izkārtnes bija nomaskējušies majors H.Kreicbergs un P.Ducmanis. Izmantojot dokumentāras liecības un VDK raksturīgās atkāpes, ražojuma saturs vērsti uz sociāldemokrāta Bruno Kalniņa un viņa vadītās organizācijas diskreditāciju”- Indulis Zālīte.Kultūras sakari-caurums dzelzs priekškarā –Noziegumi pret cilvēci, 1998.g.25.augustā – <http://vip.latnet.lv/LPRA/caurums.html> . Rakstu krājums „Zem sveša karoga” tika

izsekoja VDK darbinieki.³⁸⁷ Latvijas komunistus par trimdas „kaitniecisko” darbību izglītoja padomju ideoloģiskā darba un ārpolitikas speciālisti.³⁸⁸

Zviedru publicists Dragans Jovius(*Dragan Jovius*) rakstot par VDK rezidentūras darbu uzsver, ka emigrācijas kopumā un baltiešu kara laika bēgļu un vēlākās trimdas izsekošana Zviedrijā bijis viens no svarīgākiem uzdevumiem. Pie citiem rezidentūras uzdevumiem D.Jovius pieskaita politisko spiegošanu valsts un nevalstiskajā sektorā, pretizlūkošanu, kas koncentrējās uz zviedru drošības policijas, policijas dienestu, zviedru izlūkdienesta, un NATO valstu diplomātu “pieskatīšanu”, nepubliskotas informācijas par zinātnes, ekonomikas un tehnikas sasniegumiem ievākšanu, nelegālo aģentu vadīšanu un sabotāžas pasākumus. Viņš atzīmē, ka baltiešu bēgļu izsekošana un ietekmēšana bijusi baltiešu izcelsmes padomju diplomātu rokās, un tieši latviešu piensums bijis īpaši ievērojams.³⁸⁹ Par padomju aģentiem 70.-80.gados viņš nosauc Albertu Liepu, Vladimiru Medni, Daini Zelmeni, Nikolaju Neilandu.³⁹⁰ Jovius atzīmē, ka studentu tikšanās reizēs

publicēts 1986.gadā, un kā norādīts tās ievadā raksti ir „par latviešu reakcionāro emigrantu vietu mūsdienu antikomunisma sistēmā”

³⁸⁷ piemēram, informācija no LPSRS VDK elektroniskās datu bāzes par Juri Kronbergu(Kopija nr.26/1-3, izsniegta 12.02.2008), Ati Lejiņu(Kopija nr.23/1-6, izsniegta 12.02.2008), Uldi Ģērmani(Kopija nr.27/1-3, izsniegta 12.02.2008)), Bruno Kalninu(Kopija 24/1-6, izsniegta 12.02.2008) Juri Tāru(Kopija 22/1-4, izsniegta 12.02.2008) - SAB TSDC

³⁸⁸ Par trimdu un tās apkarošanu rakstīja daudzi Latvijas kompartijas darbinieki, piemēram, Juris Prikulis palīgmateriālu krājumā LPSR KP CK partijas un ideoloģiskā aktīva lietošanai ”Arguments” ar nosaukumu ”Pieauguši mēģinājumi izvirzīt Baltijas valstu jautājumu starptautiskā arēnā”//Arguments – 1987 - Nr 3, 11.lpp. LPSRS Kompartijas izdevumos publicējās I.Ķezbers, N.Neilands., piemēram, “Baltijas kārts” imperiālisma politiskajā spēlē// Padomju Latvijas Komunistu- 1985- nr.4, 76.-83.lpp. Šim rakstam ironiskus vārdus veltīja Uldis Ģērmanis trimdas laikrakstā ”Laiks”1985.g. 21.augustā, norādot, ka tajā lasāma noderīga informācija par Baltijas neatzīšanas politiku. Par N.Neilanda darba gadiem Zviedrijā PSRS Ziņu aģentūras APN vadītāja amatā raksta E.Kristofers un O. Gordijevskskis. Эндрю Кристофер. Гордиевский Олег. КГБ история внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева. –М., Nota bene, 1992, с.577-578; I.Kezberi savās atmiņās piemin PSRSVDK rezidents Stokholmā Boris Grigorjevs. Б.Григорьев. Повседневная жизнь советского разведчика – Москва,2004, 237.lpp un Zviedrijas Drošības Policijas SĀPO ilggadīgs darbinieks Tūre Forsbergs- Forsberg Tore. Spioner och spioner som spionerar pa spioner. Spioner och kontrspioner i Sverige- Stockholm, 2003, s.247

³⁸⁹ Jovius Dragan. Sovjethotet mot Norden- Stockholm,1984, s.73-74; Joviusa atklāsmes papildina arī zviedru presē publicētās ziņas par N.Neilandu, A.Liepu un D.Zelmeni

³⁹⁰ Turpat, 119.lpp.

mēdzis būt klāt Žanis Zakenfelds.³⁹¹ Uz ASV pārbegušais VDK majors Imants Lešinskis apgalvo, ka visi latvieši PSRS vēstniecībā Stokholmā pildījuši VDK norādījumus.³⁹²

Savus kolēģus PSRS vēstniecībā Zviedrijā latviešu tautības padomju diplomātus – Albertu Liepu un Ivaru Ņezberi - piemin padomju drošības dienestu darbinieks Boris Grigorjevs³⁹³ grāmatā “Padomju izlūka ikdienas dzīve”.³⁹⁴ Viņš raksta, ka Padomju Latvijas un Padomju Igaunijas republikām bijušas viena līdz divu cilvēku kvotas(atašeji un trešie sekretāri) PSRS vēstniecībās Kopenhāgenā, Oslo, Stokholmā un Helsinkos. Lielā mērā šīs vietas viņiem tikušas piešķirtas tādēļ, ka Ziemeļu valstīs dzīvoja ievērojamas latviešu un igauņu kolonijas. Kultūras sakaru uzturēšanai ar tām, labāk bijis izmantot šo tautu pārstāvjus. No 1977. līdz 1982.gadam B.Grigorjevs oficiāli bija padomju vēstniecības Otrais sekretārs, viņa darbistabas biedri bijuši latviešu kolēģi Alberts Liepa un Ivars Ņezbers. Abi tiek raksturoti kā uzticami darba biedri, uz kuriem viņš varējies paļauties.³⁹⁵

Latvijas Valsts arhīvā pieejami PSRS vēstniecības Stokholmā atašeju Alberta Liepas un Ivara Ņezbera vairāki ziņojumi no septiņdesmitajiem gadiem. Liepas ziņojumi tapuši arī astoņdesmito gadu pašā sākumā, atrodoties dienestā Zviedrijā otru reizi, kad no atašeja bija paaugstināts Trešā sekretāra amatā.³⁹⁶ Izsekojot

³⁹¹ Turpat, 132.lpp.

³⁹² I.Lešinskis. Kalpības gadi// Latvija Šodien – 1986 - Nr14 - 41.- 118.lpp.

³⁹³ 2005.gada 27.septembra intervijā zviedru laikrakstam Metro sakarā ar atmiņu grāmatas publicēšanu, Grigorjevs atļauj sevi saukt par spiegu, bet uzsver, ka dienesta uzdevumus Zviedrijā 70.-80.gados neatklās, jo nevēlas līdzināties VDK ģenerālim Oļegam Kaluginam. Saskaņā ar Krievijas laikraksta “Nezavisimaja Gazeta”2002.gada 28.maija ziņām pret bijušo VDK Ārējās pretizlūkošanas vadītāju ģenerāli O.Kaluginu, kurš emigrēja uz ASV Krievijas Kara prokuratūra izvirzīja apsūdzību valsts nodevībā un Maskavas pilsētas tiesa neklātienē viņu sodīja ar brīvības atņemšanu uz 15 gadiem.

³⁹⁴ Б.Григорьев. Повседневная жизнь....., 237.lpp

³⁹⁵ B.Grigorjevs raksturo I.Ņezberi kā dedzīgu dzīvespriecīgu brunetu, kurš vairāk līdzinājies moldāvam nekā ziemeļu tautas pārstāvim. Bijis ekspansīvs un nedaudz haotisks kā visi komjauniešu darbinieki. Pratis labi saprasties ar visiem vēstniecībā un ārpus tās. Savukārt Alberts Liepa esot bijis īsts latvietis, stingra rakstura un gribasspēka cilvēks, savākts un mērķtiecīgs, nedaudz iedomīgs, bet ne tik lielā mērā, lai atstumtu no sevis sarunu biedru - Turpat.

³⁹⁶ Bijušais Zviedrijas izlūkdienesta darbinieks Tūre Forsbergs par A.Liepu raksta, ka VDK virsnieks ticis komandēts uz Zviedriju divas reizes – no 1971 līdz 1973 kā PSRS konsultāta atašejs un no 1978 līdz 1982.gada 20.aprīlim kā trešais sekretārs. Pirmajā dienesta laikā Liepa kopā ar igauņu kolēģi Toomu kļuvis

ziņojumu tematikai, var secināt, ka A.Liepas un I.Ķezbera uzdevumos ietilpa latviešu trimdas darbinieku, it īpaši jaunatnes, ietekmēšana, sekošana trimdas akadēmiskajām aktivitātēm, piemēram, Baltijas institūta rīkotām konferencēm un Zviedrijas valdības attieksmei pret latviešu trimdu. Bijušais Zviedrijas Izlūkdienešta darbinieks Tūre Forsbergs (*Tore Forsberg*) norāda, ka liela civilā rezidentūra darbojusies septiņos virzienos, un viens no tiem bijis emigrantu virziens. Rezidentūras darbinieks, kas bijis atbildīgs par šo virzienu izmantojīs kultūras apmaiņu un trimdinieku nostaļģiju, lai vervētu informatorus no etnisko grupu pārstāvju vidus.³⁹⁷ T.Forsbergs uzskaita A.Liepas uzdevumus: sekot Baltijas institūta darbībai Zviedrijā un ārzemēs, novērot institūta vadošos darbiniekus; sekot latviešu sociāldemokrātiem, laikraksta ‘Brīvība’ izplatīšanai, tās redakcijas locekļiem, kā arī to kontaktiem ar dzimteni Latviju; ziņot par Latviešu Nacionālo fondu un tā kontaktiem ar ārzemēm un Latviju; sekot Saharova komitejas locekļiem; uzzināt ‘17 komunistu vēstules’ ierosinātājus; noskaidrot Ķīnas lielās interese par Baltijas valstīm cēloņus; uzzināt aizbēgušo krievu dzīves vietas; pievērst uzmanību Amnesty International un Zviedrijas reliģisko organizāciju darbībai Baltijā; jāreferēt par Latviešu dziesmu svētkiem Gotlandē.³⁹⁸

A.Liepas 1972.-73.gada ziņojumi, kas atrodas Latvijas Valsts arhīva 1051.fondā (LPSR Ārlietu ministrijas dokumenti) daļēji atspoguļo Forsberga sniegto A.Liepas darba uzdevumu aprakstu. Piemēram, 1972.gada 21.februāra ziņojumā A.Liepa informē par savu tikšanos ar grāmatu izdevēju Jāni Šīnu. Abi esot pārrunājuši latviešu mākslas pasākumu organizēšanas iespējas Zviedrijā. A.Liepa atzīmē, ka J. Šīns bez samaksas drukājis ielūgumus uz pasākumiem Padomju Savienības vēstniecībā, kas domāti latviešu emigrācijas pārstāvjiem.³⁹⁹ Tā paša gada

pazīstams cenšoties visai neveikli nolaupīt pārbēgušu padomju tulku. Viņš nodarbojies ar trimdas latviešu vervēšanu spiegošanas nolūkos. Savā otrajā dienesta laikā Liepa centies savervēt latviešu vēsturnieku, pārņemot aizsākto kontaktu veidošanas darbu no sava priekšgājēja I.Ķezbera. –Forsberg Tore. *Spioner och spioner som spionerar pa spioner. Spioner och kontrspioner i Sverige- Stockholm, 2003, s.247.*

³⁹⁷ Turpat, 330.lpp.

³⁹⁸ Turpat, 360.lpp.

³⁹⁹ LVA, 1051.f., 1.apr., 95.lieta, 3.lp.

21.marta ziņojumā stāstīts par filmas “Nāves ēnā” demonstrēšanu PSRS vēstniecībā, pēc kuras klātesošiem tikušas izdalītas grāmatas. Kopā bijuši 160 skatītāju.⁴⁰⁰ 1973.gada 30.aprīļa ziņojums veltīts filmas “Ceplis” demonstrēšanai kinoteātrī “Eriksberg”, kuru noskatījušies apmēram 100 skatītāju. Īpaši tiek uzsvērts, ka filmu noskatījušies apmēram 30 jauniešu. Vairāki klātesošie esot izteikuši interesi braukt uz Dziesmu svētku simtgadi Latvijā.⁴⁰¹

Albertu Liepu PSRS vēstniecības atašeja amatā nomainījušais I.Ķezbers īpašu uzmanību pievērta strāvojumiem latviešu trimdas jaunatnes aprindās, to aktivitātēm un interesei izveidot ciešākus kontaktus ar Padomju Latvijas jauniešiem, izmantojot Latvijas kultūras sakaru komitejas ar tautiešiem ārzemēs starpniecību.⁴⁰² Šajā sakarā ievēribas cienīgi ir 1975.gada 13.jūnija un 1975.gada 22.septembra ziņojumi par Vispasaules latviešu jaunatnes kongresu Beļģijā 1975.gada 15.-23.augustā un par emigrācijas jaunatnes organizāciju aktīvistu interesi par tikšanās ar jauniešiem no Padomju Latvijas šī kongresa ietvaros. Autors uzskaitīja to emigrācijas latviešu jauniešu vārdus⁴⁰³, kas piedalījās sarunā pēc tikšanās PSRS vēstniecībā Stokholmā 24.maijā ar Latvijas PSR kultūras darbiniekiem un aktieriem Miera dienas ietvaros. Ziņojumā I.Ķezbers atskaitījās, ka ir izstāstījis par gatavošanos 23.augusta padomju jauniešu semināram Beļģijā, ko organizē Padomju Latvijas pārstāvji. No viņa rakstītā izriet, ka minētie emigrācijas jaunieši vēlas doties uz Kongresu Beļģijā galvenokārt šī padomju semināra dēļ, lai iepazītos ar vienaudžiem un uzzinātu par jaunākām publikācijām un mūzikas ierakstiem Padomju Latvijā. Viņš arī norādīja, ka sarunas dalībnieki viņu informējuši par to, ka emigrācijas reakcionārās aprindas ASV un Kanādā cenšoties traucēt plānotā padomju jaunatnes semināra organizēšanu un savos

⁴⁰⁰ Turpat, 5.lp. A.Liepa īpaši atzīmē vairāku pasākuma irāku trimdas latviešu vārdus - J.Ritums, U.Ģermanis, J.Šīns, A.Ģrīnbergs, L.Briedītis, M.Zīverts, J.Lūkins

⁴⁰¹ Turpat, 100.l., atkal tiek pieminēti atsevišķu dalībnieku vārdi - A.Strunke, U.Ģermanis, A.Balodis, J.Šīns, M.Zīverts, G.Irbe, A.Vinters, M.Cielēna, J.Zālītis.

⁴⁰² LVA, 1051. f., 1.apr., 116. lieta., 5.lp.

⁴⁰³ R.un J.Kronbergi, R.Lejiņa, J.Zaļkalns, J.Ģermanis, P.Branke u.c.

laikrakstos “Laiks”(ASV), “Latvija Amerikā”(Kanāda) un “Latvija”(VFR) jau ievietojuši provokatīvus rakstus, kas vērsti pret Padomju Latvijas semināra dalībniekiem un to mērķis esot izjaukt šo padomju semināru. Minētie jaunieši arī esot stāstījuši, ka Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedru grupa Zviedrijā, ko vadot A.Lejiņš, semināra laikā gatavojoties runāt (autors liek pēdiņās formulējumus, iespējams, lai tajā laikā Padomju Savienībā politiski nekorekto terminu lietošanu nepierakstītu viņam pašam) par “ideju un cilvēku brīvu pārvietošanos”, “vienotu latviešu kultūru”, par “latviešu politieslodzīto stāvokli”.⁴⁰⁴

1975.gada 22.septembraziņojumā stāstīts par Zviedrijas latviešu jauniešu iespaidiem no Latvijas kultūras komitejas ar tautiešiem ārzemēs organizētā semināra Vispasaules latviešu jauniešu kongresa Beļģijā ietvaros. Tajā esot piedalījušies 200 jaunieši, no Zviedrijas uz semināru esot ieradušies 42 latviešu emigrācijas jaunatnes pārstāvji. No sagatavotās informācijas izriet, ka I.Ķezberim bijušas vairākas sarunas ar semināra dalībniekiem (J.Kronbergu, A.Leimani, A.Grasi, H.Grosu u.c.) par viņu iespaidiem. Viņi esot uzsvēruši semināra labo organizētību, referētāju erudīciju un ziņojumu augsto līmeni. Viņuprāt seminārs sniedzis iespēju pirmo reizi nodibināt tiešus kontaktus ar Padomju Latvijas pārstāvjiem, iegūt patiesu informāciju par dzīvi republikā un pārlicināties par Latvijas kultūras sakaru komitejas ar tautiešiem ārzemēs darbu informācijas un kultūras laukā. Augsti tikušas vērtētas Rīgas kinostudijas dokumentālās filmas un LPSR preses izdevumi. Daudzi semināra dalībnieki pirmo reizi esot izteikušies par pastāvīgiem kontaktiem ar Latvijas kultūras sakaru komiteju ar tautiešiem ārzemēs un sākuši gatavoties kultūras sadarbības grupu veidošanai ar LPSR. Par šādas grupas izveidi esot nolēmusi t.s. Eiropas latviešu jaunatnes apvienības Zviedrijas nodaļa savā kongresā septembrī un par tās vadītāju kļuvis jaunais dzejnieks Juris Kronbergs. Grupa vēloties rīkot izstādes, izplatīt literatūru, apmeklēt Padomju

⁴⁰⁴ Turpat, 7.-8.lp.

vēstniecības rīkotos pasākumus. I.Ķezbers raksta, ka tai pat laikā jāatzīmē tas, ka emigrācijas politiskās organizācijas centušās traucēt padomju semināra norisei. ASV un Kanādas latviešu jaunieši nav varējuši piedalīties, jo reakcionāro emigrācijas organizāciju vadoni (krieviski “*glavarji*”) to aizlieguši. Tai pat laikā t.s. Vispasaules latviešu jaunatnes trešajā kongresā piedalījušies tādi pretpadomju organizāciju vadoni kā U.Grava, I.Spilners, V.Skultāns u.c. Padomju semināru tomēr neesot izdevies izjaukt. Tā dalībnieki no Zviedrijas izteikuši vēlmi turpināt un nostiprināt sadarbību ar Latvijas PSR.⁴⁰⁵

Šie divi dokumenti raksturo padomju dienestu darba metodes ar to emigrācijas jaunatnes daļu, kuri bija ieinteresēta kontaktos ar vienaudžiem ģeogrāfiski tuvajā Latvijā, noskaņojot tos labvēlīgi pret padomju varu. I.Ķezbera gatavotajos dokumentos iezīmējas arī pretrunu esamība starp dažādiem latviešu trimdas grupējumiem un autora izteiktā vēlme izcelt kontaktiem atvērtās jauniešu grupas pārkāpumu pār, viņaprāt, reakcionārajiem grupējumiem. Iespējams, ka tādā veidā autors centās izcelt arī savus panākumus jaunatnes ietekmēšanā.

Visticamāk, ka minēto trimdas jauniešu sadarbības ar padomju iestādēm motivācija nesaskanēja ar I.Ķezbera interpretāciju. Vairāki latviešu trimdas pārstāvji uzturēja kontaktus ar PSRS vēstniecības darbiniekiem lielā mērā tādēļ, ka vēlējās izmantot iespējas tikt ar latviešu inteliģences pārstāvjiem dzimtenē un informēt viņus par trimdas aktivitātēm. Kā zināms, trimdas aprindās pretrunīgi vērtēja kontaktēšanos ar padomju diplomātiem un Padomju Latvijas apmeklējumus, īpaši Kultūras komitejas režijā. Juris Kronbergs, piemēram, atceroties tā laika latviešu jaunatnes motivāciju braukt uz Latviju, norāda, ka tādā veidā trimdas jaunieši centās uzzināt vairāk par saviem vienaudžiem un izplatīt informāciju Rīgā par latviešiem ārzemēs. Piedevām, izmantojot Kultūras komitejas pasākumu starpniecību, varēja satikt radošās inteliģences pārstāvjus

⁴⁰⁵ Turpat, 9.-10.lp.

Latvijā, nodot trimdas literatūru.⁴⁰⁶ Šajā sakarā interesants ir Ulda Ģērmaņa redzējums: ” Jāievēro, ka Kultkoma izplānotie un vadītie “kultūras sakari ir tikai viena no formām, kas vērsta pret okupantiem kaitīgo un bīstamo latviskās trimdas darbību. ...Labi informētam tautietim nav nekādu grūtību atrast pareizo pieeju kultkoma “kultūras sūtņiem” un viņu arī nemulsinās nekādi padomju propagandas un blēdību paņēmienu”. Viņš arī piebilst, ka par trimdas tautiešu ciemošanos Latvijā pozitīvi izsakās latvieši dzimtenē.⁴⁰⁷ Jāpiebilst, ka Uldis Ģērmanis bija viens no tiek trimdas latviešiem, kas komunicēja ar visiem PSRS vēstniecības atašejiem, kuri bija atbildīgi par trimdas novērošanu un ietekmēšanu. Viņu ziņojumi, sākot no piecdesmito gadu beigām,⁴⁰⁸ atklāj gan Ģērmaņa interesi par sakariem ar Latviju, gan apliecina atašeju pūliņus iespaidot U.Ģērmani, kas tomēr nevainagojās panākumiem, jo U.Ģērmaņa kritika par Kultūras sakaru komiteju un tās „sūtņiem” nemazinājās.

I.Ķezbera ziņojumos pievērsta uzmanība padomju propagandas materiāliem, kuru nolūks bija diskreditēt latviešu trimdas organizācijas, tādējādi mazinot to ietekmi jaunajā paaudzē Zviedrijā. Viņš atzinīgi vērtēja 1977.gada martā un aprīlī padomju Latvijas laikrakstos “Padomju Jaunatne” un “Dzimtenes Balss” publicētajiem rakstiem “Pasaki, kurš ir Tavs draugs” un “No SS līdz SD”. Tie esot izsaukuši lielu interesi latviešu emigrācijas aprindās. Šajos rakstos esot argumentēti atklāta t.s. LSDSP pretpadomju darbība, kura esot pretrunā ar Helsinku vienošanos. Minētajās publikācijās tika raksturota LSDSP un Pasaules brīvo latviešu

⁴⁰⁶ Intervija ar J.Kronbergu Stokholmā 2008.gada 15.janvārī.

⁴⁰⁷ U.Ģērmanis. Zināšanai.- Stokholma, 1986

, 96.-97 lpp.

⁴⁰⁸ Piemēram, atašeja L.Rimjana ziņojumi par tikšanās ar U.Ģērmani 1959., 1960., 1961.gados- LVA, 1051.f., 1.apr., 15.l., 28.-30.lp., 33.-35.lp., 58.-59.lp., 80.-81.lp., LVA, 1051.l., 1.apr., 33.l., 58.lp.

Atašeja Ž.Zakenfelda ziņojumi par tikšanās ar U.Ģērmani 1966.gadā – LVA, 1051.l., 1.apr., 55.l., 1.lp., 8-9.lp

apvienības izstrādātā speciālā programma jaunās paaudzes sagatavošanai pirms braucieniem uz Latvijas PSR.⁴⁰⁹

1977.gada 27.maija ziņojumā viņš informēja par to, ka 12 Zviedrijas latviešu jauniešu pieteikušies piedalīties 11.-25.jūlija jauniešu semināra Rīgā valodniecības sekcijā, kuru organizē Latvijas kultūras sakaru komiteja. Tā kā interese par šādiem semināriem esot liela(jo Stokholmas universitātes baltu valodas apgūstot vairāk kā 50 studentu un doktorantu), tad vajadzētu piešķirt vairāk vietu šīs kategorijas jauniešiem.⁴¹⁰

Padomju dienestu interese bija pievērsta arī emigrācijas akadēmisko aprindu aktivitātēm. I.Ķezbera ziņojumu par Stokholmas Universitātes paspārnē esošā Baltijas institūta (dibināts 1971.gadā) Trešo konferenci 1975.gada 13.-16.jūnijā⁴¹¹ izsauc īpašu interesi. Konferences atklāšanā uzrunu teica Zviedrijas premjerministrs U. Palme, kas iezīmēja pavērsienu Zviedrijas attieksmē pret Baltiju. I.Ķezbera liktie akcenti ziņojumā par konferenci un Palmes runu tajā raksturo padomju darbinieku aizdomīgumu par zviedru attieksmes maiņu pret baltiešiem. I.Ķezbers raksta, ka Zviedrijas premjerministrs esot akcentējis Skandināvijas valstu vēsturiskos sakarus ar Baltiju un uzsvēris kultūras un zinātniskās sadarbības attīstīšanas nepieciešamību ar šo reģionu. Premjera uzrunā ticis atzīmēts valdības atbalsts Zviedrijā dzīvojošo nacionālo minoritāšu kultūras attīstībai. Viņš uzsvēris, ka nākamajā finansu gadā valdība piešķiršot 1,6 miljardus zviedru kronu igauņu, latviešu un lietuviešu emigrantu kultūras atbalstam.

⁴⁰⁹Vienu šādu semināru LSDSP līderi esot organizējuši pirms jauniešu brauciena uz tikšanos ar Latvijas PSR jauniešiem Turku. Līdzīgas pārrunas LSDSP gatavojoties rīkot ar jauniešiem, kuri izteikuši vēlmi doties uz Latvijas kultūras sakaru ar tautiešiem ārzemēs komitejas organizētajiem vasaras kursiem. Autors uzskata, ka tādā veidā reakcionārās emigrantu aprindas apstrādājušas jauno paaudzi. Viņš arī ierosināja nākotnē līdzīga rakstura publikācijas papildināt ar fotoattēliem un dokumentu fotokopijām un rakstu saturu pārraidīt Latvijas radio raidījumos zviedru valodā. Īpaši svarīgi esot uzsvērt domu, ka latviešu emigrācijas organizāciju darbība Zviedrijā esot Helsinku vienošanās pārkāpums - 1977.gada 28.aprīļa ziņojums. - LVA, 1051.f.,1.apr., 126.lieta, 1.lp

⁴¹⁰ Turpat, 3.lp.

⁴¹¹ Third conference on Baltic studies in Scandinavia (arr. by) The Baltic scientific institute in Scandinavia – Baltiska Institutet-Stockholm, 1975

U.Palme esot izteicis atbalstu Baltijas institūta un Baltijas arhīva darbībai Zviedrijā. I.Ķezbers savā ziņojumā uzsvēra, ka atšķirībā no Baltijas institūta valdes priekšsēdētāja Bruno Kalniņa un dažu citu dalībnieku runām konferences atklāšanā, U.Palmes runā neesot bijis pretpadomju izteikumu.⁴¹² Padomju drošības dienestu darbinieki tieši Bruno Kalniņu uzskatīja par latviešu emigrācijas galveno figūru.⁴¹³

Ķezbers ziņoja, ka Baltijas Institūta Trešajā konferencē piedalījušies 120 zinātnieku no 12 valstīm, darbs noritējis četrās sekcijās (vēsture, sociālās zinātnes, valodniecība un literatūra) un kopā nolasīti 86 referāti. No tiem 54 referāti attiekušies uz jaunāko laiku vēsturi un skāruši sociāli-politiskus jautājumus padomju Baltijā. I.Ķezbers tos raksturoja kā pretpadomiskus. Oficiālās zviedru varas iestādes esot bijušas pretimnākošas reakcionārajām emigrācijas aprindām. Pie karaļa pils un Stokholmas rātsnama tikuši izkārti konferences dalībvalstu karogi, starp tiem arī buržuāzisko Igaunijas, Latvijas un Lietuvas karogi. Sociālistisko valstu zinātnieki esot atteikušies piedalīties šajā konferencē, kurai bijis izteikts pretpadomju raksturs. Zviedrijas presē par šo konferenci bijusi tikai vispārēja informācija, galvenokārt kontekstā ar U.Palmes uzstāšanos. I.Ķezbers arī atzīmēja, ka vēstniecība vērsusi Zviedrijas Ārlietu ministrijas uzmanību uz šādu pretpadomju rakstura konferenču organizēšanas nepieļaujamību, uzsverot, ka līdzīgas akcijas ir pretrunā ar padomju – zviedru draudzīgo attiecību garu.⁴¹⁴

Zviedrijas premjerministrs atklāšanas uzrunā Baltijas institūta Stokholmā Trešajā konferencē U.Palme 1975.gada 13.jūnijā raksturoja baltiešu minoritāšu lomu Zviedrijas sabiedrībā. Viņš akcentēja to, ka baltieši bijuši pirmā lielā iecelotāju grupa Zviedrijas vēsturē, kura ieradusies pirms 30-40 gadiem bēgot no kara. Viņi ieradušies zemē, kas bijusi ļoti pozitīvi noskaņota pret viņu problēmām. Bet

⁴¹²1975.gada 16.jūnija ziņojums - LVA, 1051. f., 1.apr., 116. lieta, 5.lp.; skat. pielikumu nr.....

⁴¹³V.Naidenkov. Pribaltika v obščestvenno-političeskoj žizni Švecii. Po materiālam za 1980-1986 gg. – Akadēmija Nauk Estonskoj SSR, sektor socialno-političeskih issledovanij - Tallin 1987, 16..lpp.

⁴¹⁴ 1975.gada 16.jūnija ziņojums. - Turpat, 6.lp.

trūkstot pieredzei un līdzekļiem zviedru iestādes nav varējušas pienācīgi palīdzēt ieceļotājiem uzsākt jaunu dzīvi jaunā valstī, un daudzi baltieši cietuši no šīm nepilnībām. Palme savā runā uzsvēra, ka tieši baltiešu ieceļotāji un viņu labā organizētība biedrībās mudinājuši Zviedrijas valdību pievērsties ieceļotāju un minoritāšu politikas izstrādei.⁴¹⁵ Lielāko daļu savas runas Zviedrijas premjerministrs veltīja savas valdības ieceļotāju un minoritāšu politikai. Norādot uz to, ka Zviedrijas ieceļotāju skaits sasniedzis 400 tūkstošu cilvēku (40.gados atbraukuši 10 tūkstoši baltiešu), Palme uzsvēra, ka valdības mērķis ir radīt vienlīdzību starp ieceļotājiem un pārējo sabiedrību. Ieceļotāju un dažādu minoritāšu organizācijās bija apvienojušies 75 tūkstoši biedru un to darba stimulēšanai Palmes valdība pievērsa īpašu uzmanību. Demokrātiski funkcionējošu minoritāšu lielu organizāciju vajadzībām 1976.gada budžetā bija paredzēts piešķirt 1,6 miljardus zviedru kronu. Konkrēti runājot par baltiešu minoritātēm Palme norādīja, ka zviedru sabiedrība ekonomiski atbalsta Baltijas institūtu un Baltijas Arhīvu, jo tie stimulē un attīsta baltiešu minoritāšu kultūras dzīvi, tādējādi saglabājot to valodas un kultūras identitāti ne tikai pašu ieceļotāju vajadzībām, bet arī vienlaicīgi bagātinot zviedru sabiedrības kultūras dzīvi.⁴¹⁶ Pēc Palmes domām Baltijas institūta svarīgs uzdevums bija paplašināt kontaktus ar zinātnes un kultūras institūcijām baltiešu dzimtajās zemēs. Viņaprāt, to motivēja vēsturiskās tradīcijas, ģeogrāfiskais tuvums un kultūras kopība. Viņš uzsvēra, ka kultūras sadarbība veicina sapratni starp tautām neatkarīgi no politiskām, ekonomiskām un reliģiskām attiecībām.⁴¹⁷

Baltijas jautājuma politisko komponenti – valstiskuma atjaunošanas jautājumu - zviedru valdība turpināja noklusēt. Bet Zviedrijas sociāldemokrātu jaunā pieeja baltiešu jautājumos, deva iespēju baltiešu organizācijām Zviedrijā pretendēt uz finansiālu atbalstu gan savu minoritāšu valodu un kultūras attīstīšanai Zviedrijā,

⁴¹⁵Third conference on Baltic studies in Scandinavia (arr. by) The Baltic scientific institute in Scandinavia – Baltiska Institutet-Stockholm, 1975, 2.lpp.

⁴¹⁶ Turpat, 1.lpp.

⁴¹⁷ Turpat, 1.-2.,lpp.

gan arī aktīvāk iesaistīties kultūras un zinātnes kontaktu stimulēšanas darbā ar tautiešiem Padomju Baltijas republikās. Iespējams, ka motivējot Zviedrijas baltiešus aktīvāk meklēt kontaktus ar saviem tautiešiem Baltijā, Zviedrijas valdība centās neitralizēt Baltijas jautājuma politisko sastāvdaļu. Bet nav izslēdzams, ka minoritāšu kultūras identitātes saglabāšanas motīvs Zviedrijas igauņu un latviešu organizācijām deva iespēju uzturēt dzīvu arī neatkarīgās valstiskās identitātes ideju, tādējādi savietojot oficiālos stimulus ar pašu baltiešu politisko motivāciju.

Trimdas konsekventais un aktīvais darbs, atgādinot Zviedrijas sabiedrībai un politiķiem par Baltijas valstu neatkarības zaudēšanas apstākļiem, valstiskuma *de jure* turpināšanos, sagādāja problēmas padomju ideoloģijas pārstāvjiem un aizstāvjiem Latvijā. Īpaši traucējošs bija tā saucamais “Baltijas jautājums” – vairāku Rietumu valstu valdību atteikšanās atzīt Baltijas valstu inkorporācijas PSRS likumību. Lai gan Zviedrija piederēja pie retajām valstīm, kura neapšaubīja padomju varas leģitimitāti Baltijā, tomēr tā arī aktīvi neapkaroja baltiešu trimdas pārstāvju politisko darbību, kas bija vērsta uz Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu.

Par spilgtu padomju propagandas piemēru, kura mērķis bija skaidrot trimdas destruktīvo darbu pret padomju Latviju un kalpošanu „rietumu imperiālistiem”, var uzskatīt Ivara Ķezbera un Nikolaja Neilanda kopīgo rakstu 1985.gada žurnālā “Padomju Latvijas Komunisti”. Raksta nosaukums ir “Baltijas kārts” imperiālisma politiskajā spēlē”, tajā skaidrota Baltijas valstu starptautiskā statusa jautājums, kritizēta rietumvalstu piekoptā neatzīšanas politika, izteikti pārmēti trimdas latviešiem, kas palīdz uzturēt pretpadomju noskaņojumus savās mītnes zemēs arī ar autoru uzskatā sadomātā „Baltijas jautājuma” starpniecību. Raksta nobeigumā I.Ķezberis un N.Neilands uzsver: “Visu laiku pēc Oktobra uzvaras reakcionārās buržuāzijas diplomātija un propaganda cīnījās pret Padomju valsti. Nu ko, lai jau imperiālisti lauza galvu par neesošām Padomju Baltijas tautu problēmām! Lietuviešu, latviešu un igauņu tauta brāļu tautu vienotā ierindā droši iet uz priekšu

pa komunisma celtniecības ceļu, nepievēršot uzmanību emigrantu padibeņu nīknajai kaukoņai un Baltā nama pašreizējā saimnieka ieņemtajai “neatzīšanas pozai”⁴¹⁸.

Līdz 80.gadu vidum propagandas un ietekmēšanas metodes neatšķīrās no 70.gadu metodēm. PSRS vēstniecības Zviedrijā atašeju ziņojumi vēsta par padomju Latvijas kultūras dienu⁴¹⁹ un citiem pasākumiem dažādās Zviedrijas pilsētās, trimdas pārstāvju aicināšanu uz PSRS vēstniecības rīkotiem pasākumiem, apraksta trimdas rīkotas protesta akcijas. Svarīgi ņemt vērā, ka 80.gadu sākums iezīmējās ar Zviedrijas un PSRS attiecību strauju pasliktināšanos, ko izsauca padomju zemūdenes uzskriešana uz sēkļa zviedru šērās 1981.gada rudenī. Tas savukārt radīja pastiprinātu aizdomīgumu pret PSRS oficiālajiem pārstāvjiem Zviedrijā. 80.gadu pirmajā pusē trimdas latviešu jautājumi bija Alberta Liepas un Daina Zelmeņa pārraudzībā. Abu darbinieku aktivitātes trimdas aktivitāšu novērošanā nebija gājušas secen Zviedrijas drošības iestādēm un abiem nācās atstāt Stokholmu. Latvijas Valsts Arhīva LPSR Ārlietu ministrijas fondā atrodams 1984.gada 9.jūlija ziņojums, kura autors ir PSRS vēstniecības Zviedrijā ministrs-padomnieks J.Rimko. Tajā atstāstīta saruna ar Zviedrijas laikraksta “Ekspressen” galvenā redaktora vietnieku Ulli Petrinu, kuras laikā augsta ranga padomju diplomāts paudis protestu pret avīzes rakstu, kurā Zelmeni apvainoja latviešu trimdas izsekošanā (fotografējis latviešu sociāldemokrātu gājienu Pirmā maija demonstrācijas laikā Stokholmā). Redaktora vietnieks esot atsaucies uz to, ka īpašu uzmanību Zelmenim veltījuši tādēļ, ka viņš nodarbojies ar nelikumīgu

⁴¹⁸I.Ķerbers.N.Neilands“Baltijas kārts” imperiālisma politiskajā spēlē”// Padomju Latvijas komunisti – 1985 - Nr.7- 83.lpp.Raksta tematika un stils sasaucas arPSRS VDK Kolēģijas 1984.gada 16.marta lēmumā “Par valsts drošības orgānu pasākumiem aģentūras operatīvajā darbā cīņā pret pretpadomju nacionālistisko darbību” paredzēto : „.....Paaugstināt kontrpropagandas pasākumu līmeni un efektivitāti ienaidnieka apmelojošo un pretpadomju kampaņu apsteigšanā un atmaskošanā, naidīgo akciju organizatoru un izpildītāju no nacionālistu vides kompromitēšanā.” - Indulis Zālīte.Kulturas sakari-caurums dzelzs priekškarā //Noziegumi pret cilvēci - 1998.g.25.augustā – <http://vip.latnet.lv/LPRA/caurums.html>

⁴¹⁹ Atašeja D.Zelmeņa ziņojumi 1986.g.rudenī – LVA, 1051.f., 1.apr., 154 lieta

darbību, par ko Zviedrijas Ārlietu ministrija viņu brīdinājusi jau 1983.gada decembrī. U.Petrins uz padomju diplomāta protestu esot reaģējis ar ieteikumu pret avīzi vērsties tiesā.⁴²⁰

Astoņdesmito gadu vidus nāca ar jaunām vēsmām PSRS politikā – Gorbačova *perestroiku* un atklātības politiku, kas sāka atsaukties arī uz padomju attieksmi pret emigrāciju. 1986.gada nogalē Zviedrija un PSRS Maskavā parakstīja “PSRS un Zviedrijas sadarbības programmu kultūras, zinātnes un izglītības jomā 1987-1990.gadam”, kurā uzsvērtā kultūras kontaktu paplašināšana un padziļināšana starp padomju Baltijas republikām un Zviedriju.

80.gadu otrās puses padomju diplomātu Stokholmā, kuri pārraudzīja latviešu trimdu, darba specifiku tik lielā mērā vairs nenoteica ideoloģiskās klišejas, bet jaunu metožu meklējumi. Par to liecina LPSR Ārlietu ministrijas Rīgā 1987.gada atskaite, kurā uzsvērts, ka 1987.gadā veikts aktīvs ārpolitiskais propagandas darbs nostiprinot PSRS starptautisko prestižu un atzīts, ka ar ārzemju latviešiem jāstrādā citādi, jālieto jaunas metodes, jo emigrācijas latviešu skaits samazinoties.⁴²¹ 1988.gada atskaitē norādīts, ka darbā ar emigrāciju jāatsakās no agrākās ideoloģiskās konfrontācijas, bet jābalstās uz vispārcilvēciskām vērtībām. Pieminēts, ka Zviedrijas latviešus apmeklēja Raimonds Pauls, Jānis Peters un Tautas Frontes pārstāvji.⁴²² Atskaitē par 1989.gadu jau norādīts, ka īpaši strauji attīstījušās attiecības ar Skandināvijas valstīm, notikušas augstu amatpersonu vizītes, atvērta Zviedrijas ģenerālkonsulāta nodaļa Rīgā, „mūsu ekonomisko un kultūras interešu valstis” Skandināvijā apmeklējušas Tautas Frontes delegācijas. Un tas viss noticis strauji attīstošās pārbūves procesa apstākļos („ *v usloviyah burno razvivajušejsa processah perestroijki*”).⁴²³ Padomju Latvijas Ārlietu ministrija aicināja PSRS Ārlietu Ministriju Maskavā izveidot 1.sekretāra

⁴²⁰ LVA, 1051.f.; 1.apr., 149.l., 13.,14.lp. ; skat. Pielikumu Nr.....

⁴²¹LVA, 1051.f.,1.apr., 156.l.,17.lp.

⁴²²Turpat

⁴²³Turpat

diplomāta vietu PSRS vēstniecībā Stokholmā, kura būtu rezervēta nacionālajam kadram no padomju Latvijas.⁴²⁴

1987.gadā D.Zelmeni nomainījušais atašejs Oļģerts Pumpa savos ziņojumos koncentrējās uz lielu kultūras pasākumu(piemēram, Rīgas Baleta izrādes, ko rīkoja biedrība "Zviedrija - PSRS") atspoguļošanu, nepalaižot garām iespēju vēltīt kritiskas piezīmes latviešu trimdai, kura nesekmīgi centusies boikotēt izrādes.⁴²⁵ 26.novembra ziņojumā O.Pumpa pievērsa uzmanību Zviedrijas avīžu rakstiem, kas bija vēltīti 18.novembra pasākumiem Latvijā. Raksti bijuši balstīti uz nepārbaudītām ziņām. PSRS sūtniecība izteikusi protestu *Dagens Nyheter* un *Svenska Dagbladet* laikrakstu vadībai sakarā ar izdomājumiem par 18. novembra notikumiem Latvijā⁴²⁶. O.Pumpa vēltīja uzmanību arī Latvijas Nacionālās dienas pasākumam Stokholmā, pret kuru vēstniecība izteikusi oficiālu protestu Zviedrijas Ārlietu ministrijai.⁴²⁷ O.Pumpa ziņojumos pozitīvi raksturo Baltijas Institutu, īpaši direktora Ivo Ilstes nopelnus sadarbības veicināšanā ar padomju Latvijas kultūras darbiniekiem un zinātniekiem. O.Pumpa ziņoja par kontaktiem ar latviešu zinātniekiem, kas esot aktīvi Baltijas Institūta kontaktu ar padomju Latviju veicināji (Velta Rūķe - Draviņa, Kārlis un Baiba Kangeri). Vienā no ziņojumiem Pumpa konstatēja, ka PSRS vēstniecība nav tikusi informēta par BI konferences dalībniekiem līdz pat ierašanās brīdim.⁴²⁸ Konkrētais piemērs liecina, ka mazinājāskontrolē par trimdas sakariem ar dzimteni, kam līdz šim bija nozīmīga vieta padomju valsts iestāžu darbā.

1987.gada novembrī Zviedriju atkal drīkstēja apmeklēt (līdz tam viņam neizsniedza iebraukšanas vīzu) bijušais PSRS ziņu aģentūras "Novosti" vadītājs Stokholmā no 1971.līdz 1979.gadam Nikolajs Neilands, kurš pēc atgriešanās Rīgā

⁴²⁴ LVA, 1051.f., 1.apr., 156.l.,1., 17.lp.

⁴²⁵ 1987.gada 6.aprīļa ziņojums.- LVA 1051.f., 1.apr., 154 l., 27.,28.lp.

⁴²⁶ 1987.26.novembra ziņojums – Turpat, 59.-61.lp.; skat Pielikumu Nr

⁴²⁷ Turpat

⁴²⁸ Turpat, 46., 56., 65.lp.

kļuva par LPSR ārlietu ministra vietnieku.⁴²⁹ Vizītes Zviedrijā mērķis tika definēts kā kultūras sakaru veicināšana. Neilanda atgriešanās Zviedrijā izsauca preses uzmanību, tika atgādināts par zviedru drošības iestāžu aizdomām pret Neilandu kā VDK augsta ranga darbinieku, kurš 70.gados centies ietekmēt Zviedrijas valdības vadītāju U.Palmi.⁴³⁰

3.4. Zviedrijas premjerministra Ulofa Palmes ietekmēšanas mēģinājumi

70.gadu sākumā padomju izlūkdienests sāka pievērst uzmanību zviedru sociāldemokrātu līderim Ulofam Palmem, kurš bija kļuvis pazīstams ar savu kritiku pret Vjetnamas karu un kvēlajām runām par dekolonizāciju, tautu pašnoteikšanās tiesībām Trešās pasaules valstīs. Palmes kreisie uzskati Padomju Savienībā tika uztverti kā signāls viņa simpātijām pret Padomju Savienību, un to nostiprināšanā bija ieinteresēta PSRS. Par vienu no Zviedrijas premjerministra Ulofa Palmes uzskatu ietekmētājiem vajadzēja kļūt zviedriski runājošajam PSRS Diplomātiskās Akadēmijas beidzējam Nikolajam Neilandam, kurš bija komandēts darbā uz Stokholmu padomju ziņu aģentūras “Novosti” biroja vadītāja amatā. Atklātībā ziņas par Neilanda saistību ar VDK parādījās pēc 1985.gada, kad uz Rietumiem pārbēga padomju izlūks Oļegs Gordijevskis, kurš jau 11 gadus bija sadarbojies ar britu izlūkdienestu.

Zviedru vēsturnieks Vilhelms Agrels Nikolaju Neilandu nosauc par VDK vīru, latvieti, kurš darbojās Zviedrijā padomju ziņu aģentūras “Novosti” vadītāja piesegā septiņus gadus sākot ar 1971.gadu. Viņam esot izdevies izveidot un uzturēt labus kontaktus ar dažiem Palmes tuvākās apkārtnes cilvēkiem izmantojot tenisa spēli kā labu iegāni tikšanās. Viņu visu šo laiku esot novērojis Zviedrijas

⁴²⁹ Juris Kronbergs apgalvo, ka Neilanda sapnis esot bijis kļūt par PSRS vēstnieku Zviedrijā – intervija ar J.Kronbergu 2008.gada 15.janvārī.

⁴³⁰ piemēram, Expressen 16.08.1988; Svenska Dagbladet – 1987- November 8, 18. ; Aftonbladet – 1988- November 14; skat. Pielikumu Nr.

Drošības dienests(SĀPO), bet neesot bijis pietiekami daudz pierādījumu, lai viņu izraidītu. Iebraukšanas vīza viņam atteikta 1982.gadā.⁴³¹

N.Neilanda galvenais pienākums esot bijis panākt Zviedrijas premjerministra simpātiju nostiprināšanu pret PSRS, īpaši tās atbrūošanās politikas jautājumos. Gordijevskis raksta, ka N.Neilanda priekšrocība bijusi tā, ka viņa senči dzīvojuši tajā pat apvidū Latvijā kā Palmes mātes ģimene (vācbaltiešiem von Knierimem piederēja saimniecība Liepas pagastā pie Cēsīm - Skangales muiža).Šis bijis labs iemesls kontaktu aizsākumam ar Palmi. Gordijevskis visai skeptiski vērtē Neilanda panākumus pārvērst Palmi par PSRS simpatizētāju, uzskatot, ka viņam patiešām pierakstīt sev vairāk nopelnus nekā tas patiesībā bijis. Viņa tiešais priekšnieks Krjučkovs ziņojis VDK vadītājam Andropovam par to, ka Palme ir nokļuvis VDK ietekmē, lai gan par aģentu VDK nav izdevies viņu savervēt.⁴³²

Zviedrijas premjerministra Palmes personībai, īpaši viņa ģimenes saišu kontekstā pievērsa uzmanību Padomju Latvijas Ārlietu ministrijas darbinieki. Latvijas Valsts arhīvā lasāma ministrijas padomnieka Jura Bojāra gatavota izziņa par Palmi. Viņš akcentēja Zviedrijas premjerministra interesi attīstīt Zviedrijas pierobežu tirdzniecību, par kuras iespējām esot runājis savas vizītes PSRS laikā, un tas atspoguļojies Palmes intervijā zviedru laikrakstiem.⁴³³

Ulofa Palmes atturīgā attieksme pret baltiešiem izsaukusi daudz jautājumu no aktīvo trimdinieku puses. Andres Kings konfrontēja Palmi ar tiešiem jautājumiem par baltiešu tiesībām uz pašnoteikšanos, norādot uz paralēlēm ar vjetnamiešu tautas cīņu pret koloniālismu, par ko Palme aktīvi iestājās. No premjerministra vai viņa biroja nekad nav saņemta atbilde uz Kinga vēstulēm. A. Kings norāda uz gadījumu, kad sociāldemokrātiem esot opozījā, Palme piedalījies Igaunijas Nacionālās dienas pasākumā Stokholmā 1980.gada februārī un teicis runu igauņu

⁴³¹ Agrell W. Fred och Frukten, s.247;

⁴³²ЭндрюКристофер. ГордиевскийОлег. КГБ история внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева.–М., Nota bene, 1992, с.577-578

⁴³³ LVA, 1051.f., 1.apr., 201.l., 4.-6.lp.

atbalstam, bet Zviedrijas sociāldemokrātu partija nav vēlējusies izplatīt preses relīzi par to.⁴³⁴ Šāda piesardzība no Sociāldemokrātu puses kopumā un Ulofa Palmes konkrēti, bija pragmatisku apsvērumu diktēta – neradīt sarežģījumus attiecībās ar PSRS, par kuras jūtīgumu jautājumos, kas saistīti ar Baltiju, Palme bija labi informēts. Zviedrijas ilggadējo premjerministru U.Palmi nevar pieskaitīt komunistisko režīmu atbalstītājiem, lai gan viņa asā kritika pret Amerikas Savienotajām Valstīm Vjetnamas kara jautājumā, un publiskās aktivitātes, atbalstot Ziemeļvjetnamas komunistus, izraisīja negatīvu reakciju Zviedrijas pilsoniskajās aprindās un Rietumvalstīs. PSRS cerības atrast U.Palmes personā sabiedroto nevainagojās panākumiem. To apliecina arī Zviedrijas vēstnieka Maskavā Torštēna Orna (*Torsten Örn*) analīze. 1975.gada 13.februāra ziņojumā viņš norādīja uz novērojumu, ka Maskavā Palmi arvien vairāk asociēja ar potenciālu komunistiskās ideoloģijas asāko kritiķi. Pie šāda secinājuma Kremlī esot nonākuši pēc iepazīšanās ar Palmes publiskajām runām Somijā Piteo un Ilojervi pilsētās.⁴³⁵ Var pieņemt, ka starptautiski pazīstamā zviedru talantīgā politiķa tieši pret komunisma ideoloģiju vērsto kritiku vēlējās slāpēt Padomju drošības iestādes.

Kopumā pēckara periodā līdz astoņdesmito gadu vidum zviedruoficiālās aprindas maz interesēja Baltijas jautājumi un baltieši. Kaut arī zviedru pilsonisko partiju pārstāvji centās pievērst uzmanību atsevišķiem ar Baltijas tematiku saistītiem jautājumiem, tie neizraisīja īpašu rezonansi. Zviedrijas valdības prioritātes ārpolitikā saistījās ar labu attiecību uzturēšanu ar Padomju Savienību. Šajā kontekstā skatāma arī Baltijas problemātika, kuras akcentēšana Zviedrijā nebūtu bijusi produktīva.

⁴³⁴ Kung Andres. *Ett liv för Baltikum. Journalistiska memoarer* - Stockholm, Timbo, 2002, s.119 - 122

⁴³⁵ T.Örn telegramma 13.02.1975, UD arkiv, HP1 Er

Sešdesmito gadu beigās un septiņdesmito gadu sākumā zviedru sabiedrības emocijas saviļņoja rakstnieka P.O. Enkvista romāns par baltiešu izdošanu un režisora Bergenstroles uzņemtā filma par šo problēmu. Latviešu trimdas pārstāvji šo grāmatu uzņēma ļoti skeptiski, uzsverot to, ka autora sniegtais baltiešu leģionāru raksturojums neatbilst patiesībai, un tādējādi tiek nodarīts liels ļaunums baltiešiem kopumā. Enkvistam tika pārmests arī, ka viņš baltiešu izdošanas problēmu skatījis tikai humanitārā plāksnē, neatklājot tiesiskos aspektus.⁴³⁶ Bet ņemot vērā to, ka Zviedrijas oficiālās aprindas centās vispār noklusēt baltiešu jautājumus, jāatzīst, ka P.O. Enkvista grāmata un ar to saistītā polemika presē aizraisīja interesi par baltiešiem, un tas bija atgādinājums zviedru sabiedrībai par neērto lappusi Zviedrijas nesenā pagātnē.

Baltiešu trimda turpināja būt padomju drošības dienestu uzmanības lokā. Bet salīdzinot ar četrdesmito gadu otro pusi un piecdesmitajiem gadiem, sešdesmito gadu sākumā Padomju Savienība pārorientējās uz jauniem principiem darbā ar emigrāciju – repatriācijas vietā stājas pastiprināta propaganda⁴³⁷ un trimdas organizāciju šķelšanas mēģinājumi.

Mainoties akcentiem starptautiskajā politikā, un ņemot vērā PSRS un Rietumu valstu saspīlējuma mazināšanos septiņdesmitos gados, it īpaši EDSA Helsinku procesa ietekmē, notika nelielas izmaiņas Zviedrijas valdības politikā pret PSRS rietumu teritorijām- Baltijas republikām. Septiņdesmito gadu otrā puse iezīmīga ar kontaktu meklēšanas sākumu kultūras un zinātnes jomā ar Baltijas republiku pārstāvjiem un U.Palmes sociāldemokrātu valdības lielāku atbalstu baltiešu minoritātēm Zviedrijā.

⁴³⁶ A.Landsmaņa un Enkvista polemika atspoguļojas zviedru laikrakstā Expressen 19.8.1970., 30.09.1970

⁴³⁷ Kaelas Aleksander. Baltikum i Sovjetsfären. Världspolitiken dagsfrågor Nr. 9 - Utrikespolitiska Institutet, Stockholm, 1960, s.30

4. nodaļa. „Mazo soļu” politika 1975–1988

4.1. Zviedrijas oficiālo aprindu intereses pieauguma par Baltijas padomju republikām priekšnoteikumi

Vispārējā klimata maiņa starptautiskajās attiecībās Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes ietvaros, īpaši pēc Helsinku gala dokumenta parakstīšanas 1975.gadā, mainīja arī zviedru politiku baltiešu jautājumos - Baltijas jautājumu ignorēšanu nomainīja kontaktu stimulēšana starp Zviedriju un Baltijas padomju republikām, īpaši u kultūras un zinātnes jomās.

1975. gadā 1.augustā parakstītais Helsinku gala dokuments, kas iezīmēja principiāli jaunu dimensiju Eiropas drošības jautājumu risināšanā visspilgtāk raksturoja atslābuma posmu starptautiskajās attiecībās. Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes(EDSA) dalībvalstis panāca vienošanos par pēckara Eiropas robežu neaizskaramību un cilvēktiesību ievērošanu kā svarīgiem starpvalstu attiecību regulējošiem principiem. Gan Rietumu diplomātija, gan PSRS vadītāji, īpaši PSKP ģenerālsēkretārs L.Brežņevs Helsinku Gala dokumenta parakstīšanu uztvēra kā diplomātisku uzvaru. Rietumu demokrātijas šajā dokumentā saskatīja instrumentu cilvēktiesību akcentēšanai, kas tādējādi sekmētu Eiropas nedemokrātisko režīmu liberalizēšanos un destabilizēšanos, ieskaitot pašu PSRS.⁴³⁸ Helsinku konferencē pieņemtajam dokumentam pēc PSRS līderu domām bija jārada pārlicība Centrālās un Austrumeiropas valstīs, ka pēckara robežas un sociālistisko valstu pastāvēšana ir leģitīma. Bet PSRS vadība piedzīvoja vilšanos, jo pēc Helsinku konferences sociālisma sistēmā iekļauto valstu iedzīvotāji sāka pievērst lielāku vērību tieši cilvēktiesībām un demokrātijas attīstības problēmām, kas viņiem pašiem šajās valstīs bija liegtas ilgu pēckara gadus.⁴³⁹ Vairākas Rietumu valstis(piemēram, Kanāda, ASV, Lielbritānija) pirms dokumenta parakstīšanas, paziņoja par savām rezervācijām attiecībā uz Latvijas, Lietuvas un

⁴³⁸ А.Загорский...,Хельсинский процесс. – Москва, 2005,с.109; Fredochsäkerhet. Svensk säkerhetspolitik 1969- 1989. SOU 2002: 108, del I - Stockholm 2002, ss.101-102

⁴³⁹Fred och säkerhet, s.102

Igaunijas pēckara robežu atzīšanu, tādā veidā uzsverot inkorporācijas PSRS neatzīšanas politiku attiecībā uz Baltijas valstīm.⁴⁴⁰

Septiņdesmito gadu otras puses Zviedrijas attiecību ar PSRS galvenie aspekti iezīmēti Zviedrijas ārlietu ministrijas pārskatā, kas gatavots Ziemeļvalstu politisko direktoru sanāksmei Bonnā 1978.gada 5.augustā. Tajā tiek uzsvērtā divpusējo vizīšu regularitātes nozīme (Zviedrijas premjers Ulofs Palme Maskavā 1976.gada pavasarī, uz kuru gaidāma PSRS valdības vadītāja Kosigina atbildes vizīte 1979.gadā; 1978.gada jūnijā paredzētā Zviedrijas karaļpāra pirmā oficiālā vizīte PSRS, Ārlietu ministrijas Valsts sekretāra Leiflanda vizīte 1978.g. maijā (tās ietvaros tika apmeklēta Rīga) un Zviedrijas parlamenta Ārlietu komisijas plānotā vizīte Maskavā 1978.gada nogalē. Par vienu no svarīgākiem jautājumiem Zviedrijas attiecībās ar PSRS pārskatā nosaukta zviedru reakcija uz padomju Golfa tipa kodolzemūdeņu izvietošanu Baltijas jūras karabāzē Liepājā. PSRS pārdislocēja tās no Murmanskas kara bāzes uz Baltijas jūru sākot ar 1976.gadu. Zviedrija bija informējusi PSRS par savu satraukumu par kodolieroču izvietošanu tuvu tās robežām, tādējādi apdraudot Zviedriju kara gadījumā. Bet ar oficiāla protesta izteikšanu Padomju Savienībai Zviedrija vēl nesteidzās. Tāpat pārskatā nozīmīga vieta ierādīta sarunām par zvejas zonas nodalīšanu Baltijas jūrā (sarunas sākās 1977.gadā). Par vienu no sarežģītākajiem jautājumiem attiecībās ar PSRS tika uzskatīts jautājums par ģimeņu apvienošanu, īpaši Zviedrijā politisko patvērumu ieguvušo padomju pilsoņu ģimeņu gadījumos (piemēram, Agapova ģimenes gadījums), kad PSRS nerespektēja Helsinku vienošanos, bet turpināja attiecināt šādus gadījumus uz krimināli sodāmiem saskaņā ar PSRS kriminālkodeksa pantiem par valsts nodevību. Jaunu publicitāti attiecībās ar PSRS atkal ieguva Roula Valenberga lieta, jo sāka iztecēt lietas slepenības laiks.

⁴⁴⁰ Viens no aspektiem pēckara robežu atzīšanas kontekstā bija Baltijas valstu jautājums, ko dažas rietumu demokrātijas uzskatīja par nepieciešamu īpaši izcelt atsevišķos paziņojumos, piemēram, ASV kongresa paziņojumi par to, ka Helsinku akta parakstīšana nenozīmē ASV politikas Baltijas valstu iekļaušanas PSRS sastāvā neatzīšanas politikas maiņu. - A.Загорский., с.110, K.Khudoley. Soviet foreign policy during the Cold War. The Baltic factor-The Baltic Question during the Cold War- Rotlegde, London, 2008, p.65

Zviedrijas Ārlietu ministrija paredzēja, ka šis jautājums kārtējo reizi sarežģīs Zviedrijas –PSRS attiecības.⁴⁴¹

Astoņdesmito gadu vispārējo fonu lielvalstu attiecībās noteica PSRS īstenotais iebrukums Afganistānā, ASV prezidenta Ronalda Reigana administrācijas uzsāktā bruņošanās sacensība ar PSRS un Padomju Savienības leģitimitātes apšaubīšana, nosaucot to par „launuma impēriju”.⁴⁴² Kā parādīja vēlākie notikumi, Padomju Savienība bruņošanās sacensībā bija zaudētāja, tās militārā potenciāla kvantitatīvie parametri nebija konkurētspējīgi ar ASV kvalitatīvajiem rādītājiem. Viens no PSRS mazspējas demonstrējumiem bija zemūdenes U-137 avārija Zviedrijas teritoriālajos ūdeņos netālu no Karlskrūnas. Bet tā kā Zviedrijas politiskā elite savai valstij ierādīja mazas bufervalsts starp lielvalstīm lomu, zviedri par draudu uztvēra visu, kas saistījās ar PSRS militārajām aktivitātēm, ieskaitot tādas neveiksmes kā zemūdenes avāriju.⁴⁴³

Neskatoties uz periodiskajām neveiksmēm, Padomju Savienības militārais potenciāls bija milzīgs. Piemēram, septiņdesmito gadu beigās PSRS bija kļuvusi par vienu no lielākām jūras militāram varām - tās karaflotē bija vairāk kā 900 kuģu(NATO valstīm 700) un 360 zemūdenes (NATO -260). No kvalitātes viedokļa NATO zemūdenes tomēr bija pārākas.⁴⁴⁴ Zviedrijas dienestu veiktās draudu analīze valsts drošībai par draudu avotu definēja PSRS un tās sabiedrotos Varšavas pakta dalībvalstīs. Zviedrija slepeni sadarbojās ar ASV aizsardzības jautājumos visu aukstā kara periodu un bija panākta uz papīra nerakstīta

⁴⁴¹Pro memoria 08.05.1978 – UD Arkiv HP 1Er, 402-404 lp.

⁴⁴²SOU 2002:108, s.752

⁴⁴³SOU 2002:108, s.753 Par padomju zemūdenes U-137 avāriju un kā tā ietekmēja Zviedrijas - PSRS attiecības ir daudz rakstīts. Padomju zemūdenes avārijas un tās ietekmes uz Zviedrijas drošības situāciju izpētei tika radīta īpaša valsts finansēta Zemūdeņu komisija.Tēma iztīrāta Valsts pasūtītāpētījumā "Saskaroties ar zemūdeņu draudiem"(Att möta ubåtshotet. Ubåtskränkningarna och svensk säkerhetspolitik. Betänkande av Ubåtskommissionen.SOU 1983: 13, šo tēmu neapiet neviens Zviedrijas drošības politikai Aukstā kara periodā veltīts pētījums. Kā piemērus var minēt Ulf Bjereld, Alf W. Johansson, Karl Molin.Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk utrikespolitik under kalla kriget- Stockholm, 2008, W. Agrell. Fred och fruktan. Sveriges säkerhetshistoriska historia 1918 – 2000.Lund,2000, O.Kronvall, M.Petersson.Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991. - Stockholm,2005

⁴⁴⁴ SOU 2002:108, s.77

vienošanās, ka, ASV palīdzētu Zviedrijai uzbrukuma no PSRS gadījumā⁴⁴⁵. Lai gan publiskotie jaunākie dokumenti par Varšavas pakta valstu gatavošanos karam neliecina par to, ka Baltijas jūrā pirmos uzbrukumus būtu plānots vērst pret Zviedriju, *aukstā kara* periodā Zviedrijā tika nopietni uztverti draudi no PSRS un attiecīgi to novēršanai gatavojās⁴⁴⁶.

Zviedru vēsturnieks Vilhelms Agrels uzskata, ka Padomju Savienības militārās infrastruktūras izvēršana Latvijas teritorijā nodrošināja Jaltas sistēmas nozīmīgas daļas uzturēšanu, respektīvi, PSRS dominēšanu Baltijas jūrā. Liepājas militārajās bāzēs izvietotās zemūdenes pastāvīgi apdraudēja Zviedriju.⁴⁴⁷ Padomju zemūdenes mēdza iepeldēt zviedru teritoriālajos ūdeņos sākot ar septiņdesmito gadu vidu, bet īpaši tas attiecas uz periodu pēc PSRS iebrukuma Afganistānā, kad atjaunojās *aukstais karš* Rietumu- Austrumu attiecībās.

PSRS draudu novēršanas kontekstā pievēršama uzmanība Zviedrijas neitralitātes politikai. Lai mazinātu padomju aizdomas, zviedru politiskā elite uzskatīja, ka attiecībās ar Rietumiem un Austrumiem jāietur līdzsvars. Padomju Savienība, savukārt, nojaušot par zviedru slepeno sadarbību ar ASV, un izmantojot atsevišķu zviedru politisko aprindu izdabāšanas spējas PSRS, uzsvēra zviedru piekoptās neitralitātes politikas pozitīvo ietekmi uz PSRS -Zviedrijas attiecībām un glaimojot zviedriem, raksturoja Zviedriju kā Ziemeļeiropas kontinenta drošības stiprinošo faktoru.⁴⁴⁸ Gan Padomju Savienībā, gan arī lielākajā sabiedrības daļā Zviedrijā dominēja uzskats, ka zviedru neitralitāte izteikti vājināja Austrumu-Rietumu konfrontāciju Baltijas jūras reģionā.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵Slepeno sadarbību ar ASV analizē Zviedrijas Aizsardzības Pētniecības Aģentūras(FOI) latviešu izcelsmes zviedru analītiķis Robert Dalsjö grāmatā „The Rise and Fall of „Neutral” Sweden’s Secret Reserve Option of Wartime Help from the West”, kas izdota Stokholmā 2006.gadā Santerius izdevniecībā

⁴⁴⁶ SOU 2002:108, s.756

⁴⁴⁷ W.Agrell. Det välorganiserade nederlag - Stockholm, 1990, s.173-177

⁴⁴⁸ SOU 2002-108, s.160

⁴⁴⁹U.Bjereld..Sveriges säkerhet och..., s.335

Arī zviedru interesi par PSRS Rietumu apgabaliem, tajā skaitā par Baltijas republikām, var skatīt PSRS militāro draudu novēršanas kontekstā. Bijušo Baltijas valstu teritorijas bija kļuvušas stratēģiski nozīmīgas PSRS militārajā sistēmā, un ņemot vērā to ģeogrāfisko tuvumu Zviedrijai, izsauca pastiprinātu interesi īpaši zviedru militārajās aprindās. Līdz ar to var apgalvot, ka intereses par Zviedrijas tuvākajām teritorijām Baltijas jūras otrajā krastā pamatā bija drošības politiski apsvērumi.

Informācijas par Baltijas republiku teritorijām nozīmi apliecina Zviedrijas Aizsardzības štāba Izlūkdienesta vadītāja Karla Foršberga (*Karl Forsberg*) vēstule Zviedrijas Ārlietu ministrijai, kurā tiek atzinīgi novērtēti Zviedrijas ģenerālkonsulāta Ļeņingradā sniegtā informācija, kas gūta gan no vietējās preses, gan apmeklējumu laikā Baltijas republikās. Viņš atzīmē, ka no Izlūkdienesta viedokļa lielāko interesi izraisa militāra, militāri politiska, ekonomiska, industriāla, ģeogrāfiska un tehnisko sakaru rakstura informācija. Foršbergs norāda, ka citādā veidā iegūt informāciju par PSRS rietumu apgabaliem esot apgrūtināši.⁴⁵⁰ Savukārt Ārlietu ministrijas padomnieks Lundvīks (*Jan Lundvik*) vēstulē ģenerālkonsulam Ļeņingradā Hansam Andēnam (*Hans Anden*) uzsvēra, ka viņa pārraudzībā esošie apgabali ir kaimiņvalsts Padomju Savienības vistuvāk Zviedrijai atrodošies apgabali, par kuru infrastruktūru ļoti grūti gūt sīkāku informāciju, un tādēļ ir svarīgi, ka ģenerālkonsulāts turpina sniegt ziņas par šiem apgabaliem Ārlietu ministrijai, kura savukārt to nogādās citām valsts iestādēm.⁴⁵¹

4.2. Baltijas jautājums Zviedrijas parlamentā

Kamēr zviedru diplomāti Padomju Latvijā ievāca ziņas, pilsonisko partiju deputāti Zviedrijas parlamentā uzrunāja trimdas baltiešiem svarīgus jautājumus, turpinot

⁴⁵⁰ K.Forsberg 1976.gada 15.decembra vēstule padomniekam Jan Lundvik - UD arkiv, HP 1, Er,21.12.1976

⁴⁵¹J.Lundin 1977.gada 3.janvāra vēstule ģenerālkonsulam Ļeņingradā Andēnam – UD arkiv, Hp 1, Er, 3.1.1976

jau kara un pēckara gados iedibināto tradīciju. Viena no akūtām baltiešu trimdas problēmām Zviedrijā bija dubultpilsonības atcelšana. Piemēram, dubultpilsonības jautājumu uzrunāja konservatīvās partijas deputāts P.O. Strinbergs 1976.g.18.martā⁴⁵² un 1979.gada 11.decembrī⁴⁵³. P.O.Strinbergs uzsvēra, ka zviedri aktīvi iestājas par cilvēktiesību aizstāvēšanu Dienvidamerikā, Dienvidāfrikā, Āzijā, bet vajadzētu lielāku uzmanību piešķirt tautām uz austrumiem no Zviedrijas. 1977.g. 12.maijā prasību zviedru valdībai risināt baltiešu dubultpilsonības jautājumus izvirzīja Tautas partijas deputāts Lindblāds⁴⁵⁴. Tautas partijas deputāti Ule Vestbergs (*Ole Wästberg*) un Hans Lindblāds (*Hans Lindblad*) 1978.gada 25.janvārī⁴⁵⁵ ierosināja valdībai paziņot, ka Zviedrijas baltieši ir Zviedrijas pilsoņi un to darīt zināmu visām valsts iestādēm, kā arī noslēgt divpusēju līgumu ar PSRS par dubultpilsonības atcelšanu Zviedrijā dzīvojošiem baltiešiem. Valdības locekļu atbildes uz deputātu jautājumiem parasti aprobežojās ar norādēm, ka jautājums par dubultpilsonību risināms diplomātiskā ceļā ar PSRS un, ka šī valsts neparedz iespēju atteikties no padomju pilsonības. 1980.gada 11.janvārī trīs mērenās konservatīvās partijas Moderaterna deputāti Martin Werner, Per - Olof Strinberg un Rolf Clarkson ierosināja baltiešu dubultpilsonības jautājumu aktualizēt Apvienoto Nāciju Organizācijā. 1979.gada 1.jūlijā PSRS pieņēma jaunu Pilsonības likumu, kas neatzina dubultpilsonību. Radušās cerības, ka ārpus PSRS dzīvojošie baltieši varēs atbrīvoties no padomju pilsonības tomēr izrādījās veltīgas - jaunais PSRS pilsonības likums neparedzēja automātisku pilsonības zaudēšanu atrodoties ārzemēs. Bet likums paredzēja pilsonības atņemšanu, ja nodarīts kaitējums valsts drošībai.⁴⁵⁶

Cita tradicionāla tēma, kam pilsonisko partiju deputāti pievērsa uzmanību baltiešu kontekstā, bija baltiešu leģionāru izdošana 1946.gada janvārī. 1981.gada

⁴⁵² Riksdagsprotokoll 19 76/77:110

⁴⁵³ Riksdagsprotokoll 1979/80:165

⁴⁵⁴ Riksdagsprotokoll 1976/77:130

⁴⁵⁵ Riksdagsprotokoll 1977/78:1030

⁴⁵⁶ Riksdagsprotokoll 1979/80:182

23.janvārī⁴⁵⁷ atsaucoties uz izdošanas 35 gadadienu, mēreni konservatīvās partijas deputāti Anders Bjorks(Anders Björk), Anita Brokinhema (Anita Brokinhem) un Jēta Jonsons (Göta Jonsson) pieprasīja noņemt slepenību ar leģionāru izdošanu saistītiem dokumentiem, kas neskar konkrētas personas un aicināja svarīgākos dokumentus publicēt Baltās grāmatas veidā.

Pilsonisko partiju parlamentārieši iestājās arī par baltiešu minoritāšu laikrakstu un radioprogrammu dzimtajā valodā atbalstīšanu. Piemēram, 1978.gada 29.martā Tautas partijas deputāti uzrunāja jautājumu par finansējuma piešķiršanu baltiešu laikrakstiem. Kā argumentācija tika izmantota baltiešu interese par notikumiem dzimtenē, ko zviedru laikraksti nevarot apmierināt.⁴⁵⁸ Līdzīgus argumentus jau bija izmantojušas mērenās konservatīvās partijas deputātes Margareta af Uglas(*Margareta af Ugglas*) un Ingrīda Dīsen(*Ingrid Diesen*)1976.gada 16.martā⁴⁵⁹. Abas deputātes norādīja, ka Zviedrijas daudzām minoritātēm tiek sniegts atbalsts, ka 41 tūkstotis dienvidslāvu un 18 tūkstoši grieķu varot klausīties radoraidījumus dzimtajā valodā 1 stundu un 15 minūtes nedēļā, ka 10 tūkstoši turku klausās radoraidījumi turku valodā40 minūtes nedēļā. Arī 30 tūkstošiem baltiešu jānodrošina iespējas klausīties raidījumus viņu dzimtajās valodās. Parlamentārietes uzsvēra, ka pastāvot risks vecākiem cilvēkiem kļūt izolētiem slikto zviedru valodas zināšanu dēļ un arī risks baltiešiem zaudēt saikni ar savu kultūrvidi.

4.3. Padomju Savienības attieksme pret Zviedrijas tuvināšanās politiku ar Baltijas republikām

Zviedrijas attieksmes pret baltiešiem maiņa sākot ar septiņdesmito gadu vidu izsauca interesi PSRS. Šai tēmai detalizēti pievērsās kādreizējais PSRS vēstniecības Stokholmā atašejs V.Naidenko Igaunijas PSR Zinātņu akadēmijas

⁴⁵⁷Riksdagsprotokoll 1980/81:912

⁴⁵⁸Riksdagsprotokoll1977/78:120

⁴⁵⁹ Riksdagsprotokoll 1977/78:177

Sociālo un politisko pētījumu sektora 1986.gadā publicētā analīzē par Baltiju Zviedrijas sabiedriski politiskajā dzīvē.⁴⁶⁰ V.Naidenko iztirzāja divas tēmas – zviedru politisko un oficiālo aprindu attieksmi pret baltiešu emigrāciju un valdības jauno pieeju kontaktos ar Baltijas republikām. Pētījumā baltiešu trimda raksturota kā izteikti reakcionāra. Par latviešu emigrācijas svarīgāko personu viņš nosauca „latviešu sociālistu līderi” Bruno Kalniņu, antikomunistu un sociālistiskās internacionāles goda priekšsēdētāju. Naidenko norādīja uz B.Kalniņa saikni ar Baltijas institūtu līdz septiņdesmito gadu vidum, kuru viņš pameta, protestējot pret zviedru jauno politiku - oficiālu kontaktu uzsākšanu ar Padomju Baltiju.⁴⁶¹

Naidenko secināja, ka Zviedrijas oficiālā attieksme pret baltiešu emigrantiem mainās. Par to liecinot Zviedrijas valdības pārstāvju dalība emigrantu pasākumos (premjerministra Palmes runa atklājot Baltijas Institūta konferenci 1975.gada 13.jūnijā. Konferences norises dienās pie karaļnama, parlamenta, Stokholmas municipalitātes un citur tikuši izkārti buržuāzisko Baltijas valstu karogi) un emigrācijas baltiešu delegāciju oficiāla pieņemšana (piemēram, ārlietu ministrs Ula Ulsens(*Ola Olssen*) 1980.g.4.novembrī pieņēma Baltijas sadarbības komitejas pārstāvjus, starp tiem arī Jāni Freimani). Zviedru valdošo aprindu labvēlība pret baltiešiem izpaudusies tādējādi, ka nav likti šķēršļi pret PSRS vērstu

⁴⁶⁰Piecdesmito gadu beigās Naidenkova bija PSRS vēstniecības darbinieks, par ko liecina Latvijas valsts Arhīvā atrodami viņa tulkojumi no Zviedrijas igauņu preses. –LVA, 1051.f.,1.a., 12.l., 49-52.lp.

В.Найденков. Прибалтика в общественно-политической жизни Швеции. По материалам за 1980-1986 гг.- Академия наук Эстонской ССР, Таллин 1987. Pētījumā izmantota Zviedrijas igauņu preses izdevumi.

⁴⁶¹Turpat, 16.lpp. B.Kalniņa un Ata Lejiņa protesta vēstules pret Baltijas institūta iesaistīšanos oficiālu kontaktu veidošanā ar padomju Baltijas pārstāvjiem atrodas Bruno Kalniņa arhīvā - ARAB, Bruno Kalniņa fonds, vol. 3:42, s.17-18 . 1981.gada 22.janvāra vēstulē Baltijas Institūta valdei Bruno Kalniņš kritizē direktora Rebanes kontaktus ar Latvijas kultūras sakaru komiteju, norādot, ka tādā veidā institūts veido kontaktus ar VDK palīgu organizāciju un tiek ar vadošiem VDK virsniekiem, piemēram, virsleitnantu Putekli un komunistiskajiem propagandistiem Samsonu, Milleru, Neilandu un citiem, kuri vairākkārtīgi vērsušies pret Baltijas Institūtu un tās locekļiem, piemēram, pret viņu pašu un dr Uldi Ģērmani. Kalniņš norāda, ka oficiāli satiekoties ar okupācijas varas pārstāvjiem, tiek atzīta Baltijas valstu okupācija. Viņš uzsver, ka Institūts tādā veidā rīkojas pretēji Institūta dibināšanas 1971.gadā izvirzītiem uzdevumiem – nodarboties ar baltiešu vēstures un sabiedrības pētīšanu, jomām, kuras padomju diktatūras apstākļos Baltijā nevar attīstīties brīvi. Kalniņš uzsver, ka Baltijas Institūtam būtu jāaizstāv savas intereses, arī gadījumos, kad tie ir pretrunā ar Zviedrijas valdības interesēm. Nevarot akceptēt Baltijas Institūta jauno ievirzi, Kalniņš paziņoja par savu izstāšanos no Baltijas Institūta valdes.

demonstrāciju rīkošanai PSRS oficiālajās svinamajās dienās (piemēram, Revolūcijas gadadienā 1983.gada 7.novembrī pie PSRS vēstniecības Stokholmā). Naidenko pretenzijas izsauca arī zviedru pilsonisko partiju vadītāju pievērsta uzmanība baltiešu tēmām Zviedrijas parlamentā. Piemēram, konservatīvās partijas vadītājs Jesta Būmans(*Gösta Boheman*) 1982.g.17.martā uzstājies ar runu, kurā centies pierādīt, ka komunisms ir cilvēces traģiska maldīšanās, un ka PSRS sākusies arvien padziļinošās krīze un aicinājis vērsties pret PSRS, īpaši Baltijas valstu un Polijas dēļ. Ārlietu ministrs U. Ulsens runājis par it kā smago stāvokli Austrumeiropā. 1983.gada 18.aprīļa debatēs vairāki deputāti apgalvojuši, ka stāvoklis Baltijā kļūst sarežģītāks. Deputāti uzsverot, ka tiekot pārkāptas cilvēktiesības, tiekot piekopta koloniāla politika un notiekot masveidīga krievu ieplūšana. Zviedrijas valdība tikusi aicināta Baltijas jautājumu uzrunāt ANO⁴⁶². Naidenko pievērsa uzmanību deputāta Hogorda (*Hågor*) aicinājumam skaidri formulēt Zviedrijas attieksmi pret Baltijas valstu pievienošanu PSRS, uzsverot, ka pievienošana atzīta *de facto*, bet ne *de jure*. Analīzes autors atzīmēja, ka gadījumā, ja 1986.gada rudenī Parlamentā apspriestais deputāta Hogorda ierosinājums tiktu atbalstīts, Zviedrija atteiktos no Padomju Baltijas republiku *de jure* atzīšanas. Arī zviedru liberāļi esot noskaņoti kritiski pret PSRS Baltijas jautājumu dēļ. Naidenko norādīja uz Liberālās Tautas partijas vadītāja Bengta Vesterberga(*Bengt Westerberg*) aicinājumu sanāksmē Upsalā 1985.gada nogalē: „Padomju Savienības valdībai jāpaziņo, ka Zviedrijas un PSRS attiecības lielā mērā ietekmē tas, vai padomju varas iestādes nodrošinās baltiešu tautām iespējas attīstīt to kultūru un brīvi attīstīties daudz lielākā mērā nekā tas bijis iespējams līdz šim”.⁴⁶³Pēc autora domām pilsoniskās aprindas aktualizējot „Baltijas jautājumu” arī oficiālajās politiskajās aprindās.⁴⁶⁴ Labējo partiju nolūks esot ar baltiešu tēmas palīdzību uzturēt konfrontāciju ar PSRS. Tai pat laikā zviedru oficiālās aprindas pastiprinātu

⁴⁶²Turpat, 29.-30.lpp.

⁴⁶³Turpat 14.lpp.

⁴⁶⁴Turpat, 31.lpp.

uzmanību pievēršot zinātnisko un kultūras sakaru attīstīšanai ar Baltijas republiku zinātniskajām iestādēm. Šajā nolūkā esot izveidots speciāls Baltijas pētījumu centrs Stokholmas universitātē.⁴⁶⁵

Naidenko uzsvēra, ka pēc premjerministra U.Palmes nāves par valdības vadītāju ieceltais Ingvars Karlsons (*Ingvar Carlsson*) ar baltiešu emigrācijas pārstāvjiem vēl nav ticis, un emigrantu prese paužot bažas par jaunās valdības attieksmi pret baltiešiem Zviedrijā.⁴⁶⁶ Pētījuma autors secināja, ka kopumā Zviedrijas attieksme pret Baltiju bijusi pretrunīga – no vienas puses oficiālās aprindas cenšas paplašināt kontaktus ar Rīgu, Tallinu un Viļņu, bet no otras tiekot atbalstītas pretpadomju emigrācijas paliekas.

V.Naidenko analīze veikta balstoties galvenokārt uz igauņu trimdas laikrakstu informāciju. Tajā izsekots piemēriem, kas liecina par zviedru politiķu un valdības intereses pieaugumu par Baltiju. Ir pamanāms autora satraukums par oficiālo amatpersonu kontaktiem ar trimdas baltiešiem un bažas, ka pilsonisko aprindu kritiskajai attieksmei pret PSRS varētu pievienoties arī sociāldemokrātu aprindas. Īpašu satraukumu Naidenko pauda Zviedrijas premjerministra U. Palmes simpātiju pret baltiešu emigrantu organizācijām kontekstā. Viņš norādīja, ka U.Palme esot izmantojis baltiešu gatavotus materiālus polemikā ar zviedru komunistisko partiju.⁴⁶⁷

Padomju drošības dienesta un tā darbinieka A.Naidenko satraukumam bija zināms pamats. Publiski paustā interese par tuvējiem kaimiņiem - baltiešiem oficiālā līmenī pirmo reizi izskanēja Stokholmas Universitātes Baltijas Institutā, kad Zviedrijas premjerministrs Ulofa Palmes atklāja Baltijas studiju konferenci 1975.gada 13.jūnijā. Viņa runa ieskicēja Zviedrijas valdības pamatnostāju Baltijas jautājumos, kādu zviedru sociāldemokrāti sāka ieņemt septiņdesmito gadu otrajā

⁴⁶⁵Turpat, 32.lpp.Centra ilggadīgi līdzstrādnieki un vadītāji bija Baiba un Kārlis Kangeri

⁴⁶⁶Turpat, 33.lpp.

⁴⁶⁷НайденковВ., 23.lpp.

pusē līdz pat 80to gadu beigām. Septiņdesmito gadu Zviedrijā būtu visai neiespējami sagaidīt, ka Palme savā runā būtu varējis tieši norādīt uz daudziem baltiešiem svarīgiem politiskiem jautājumiem, piemēram, zaudētā valstiskuma jautājumu un Zviedrijas attieksmi pret to⁴⁶⁸ (PSRS vēstniecības atašejs I.Ķezbers Palmes runu neraksturoja kā pretpadomisku. Tomēr atzīmēja, ka zviedri ar vislielāko labvēlību izturoties pret kara laika baltiešu bēgļu problēmām⁴⁶⁹).

Padomju Savienība rūpīgi sekoja Zviedrijas valdības vadītāju uzskatiem par PSRS. Vienai no spilgtākajām politiskajām personībām Zviedrijā premjerministram Ulofam Palmem tika veltīta īpaša uzmanība. Par to liecina arī Zviedrijas vēstniecības ziņojumi. Piemēram, 1975.gada 13.februāra slepenā ziņojumā Zviedrijas vēstniecības Maskavā ministrs Torstēns Ernss rakstīja: „padomju uzskatā Palme ir potenciāls komunistiskās ideoloģijas asākais un pirmais kritiķis”.⁴⁷⁰ Palme mēdza kritizēt komunistiskās ideoloģijas pamatus savās publiskajās runās.⁴⁷¹

4.4. Zviedru diplomātu vizītes Padomju Latvijā

Zviedrijas valdības jaunā pieeja baltiešu jautājumam atspoguļojās zviedru amatpersonu kontaktos ar Padomju Latvijas pārstāvjiem. Latvijas Valsts Arhīva un Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīva dokumenti ļauj izsekot Zviedrijas amatpersonu vizītēm Padomju Latvijā.

⁴⁶⁸O.Palmes ārpolitiku zviedru pētniece Ann-Marie Ekegren raksturo kā tādu, kuras intereses balstījās *aukstā kara* sākuma politikā, kad dominēja ārlietu ministra Estēna Undēna piemērošanās ārpolitika. - Ekegren Ann-Marie.Olof Palme och utrikespolitiken – Stockholm,2005, s.39

⁴⁶⁹ Skat. 67.atsauci

⁴⁷⁰ Torsten ziņojums(chiffertelegram) 13.02.1975- UD arkiv, HP1Er

⁴⁷¹U.Palmes kritiskās attieksmes pret komunistisko ideoloģiju un pārvaldes stilu aizsākumu saista ar viņa peronīgiem pārdzīvojumiem 1948.gadā Prāgā, kad to apmeklējis studiju gados un lai glābtu čehu meiteni no komunistu režīma, to aprecējis.- Ekegren A-M.Palme och Utrikespolitiken-Stockholm 2005, s.40. Par Palmes gatavību aizstāvēt apspiestās Baltijas valstis ir pārliecināts viņa kādreizējs privātais sekretārs, vēlāk ministrs sociāldemokrātu valdībās un Zviedrijas vēstnieks Vācijā Mats Helsrēms. Viņaprāt, ja Palme būtu bijis valdības vadītājs, baltiešus neizdotu Padomju Savienībai. – Intervija ar Mats Helstrēmu Stokholmā 30.11.2006. Šis apgalvojums vairāk gan būtu atiecināms uz alternatīvās vēstures jomu, ar ko pašreizējam pētījumam nav nekāda sakara.

Vairākkārtīgi Rīgu un citas Latvijas pilsētas (Ventspili, Jūrmalu, Siguldu, Līvānus) apmeklēja Zviedrijas ģenerālkonsuls Ļeņingradā Hans Andēns (*Hans Anden*). 1974.gadā ģenerālkonsuls izrādīja interesi apmeklēt Draudzības biedrības “PSRS-Zviedrija” Latvijas nodaļu, Tirdzniecības un rūpniecības palātu, Latvijas Valsts Universitāti. Viņam esot bijusi vēlme pārrunāt iespējas veidot universitātē skandināvu valodu katedru.⁴⁷² 1975.gada oktobrī ģenerālkonsuls H.Andēns tikās ar LVU rektoru Milleru, apmeklēja Mākslas muzeju, Sarkano Strēlnieku muzeju, Ventspili, zvejnieku kolhozu “Sarkanā Bāka”. 1976.gada septembrī viņš viesojās Līvānu stikla rūpnīcā, LPSR Kultūras ministrijā, Bioloģijas institūtā, Rīgas tirdzniecības flotē.⁴⁷³ Savukārt savā atvadu vizītē 1977.gada martā, viņš tikās ar Latvijas un ārzemju draudzības biedrības vadītāju Ž.Zakenfeldu un apmeklēja LPSR Ārlietu ministriju.⁴⁷⁴

Salīdzinot Latvijas PSR ārlietu ministrijas darbinieka J.Bojāra rakstīto par H.Andēna vizītēm ar paša ģenerālkonsula ziņojumiem par vizītēs Latvijā redzēto un piedzīvoto, manāma būtiska atšķirība – padomju ierēdnis aprobežojas ar īsu vizītes programmas un tikšanos ar padomju Latvijas amatpersonām atreferējumu, bet ģenerālkonsuls H.Andēns sniedz detalizētu apmeklēto vietu un niansētu tikšanās ar padomju amatpersonām aprakstu, kā arī izdara secinājumus gan par valdošiem noskaņojumiem sabiedrībā, gan padomju Latvijas nomenklatūrā. Andēna ziņojumos tiek bieži pieminēta kontaktpersona, LPSR ārlietu ministrijas padomnieks Juris Bojārs, reizēm nosaucot viņu vārdā, reizēm atstājot anonīmu.⁴⁷⁵ Ziņojumos par savām vizītēm H.Andēns daudz uzmanības pievērš ceļu

⁴⁷² LVA, 1051.f., 1.apr., 109.l., 1.lp.

⁴⁷³ LVA, 1051.f., 1.apr., 122.l., 23.lp

⁴⁷⁴ Turpat, 127.l., 5.-6.lp.

⁴⁷⁵ Piemēram, Andēna 1976.g. 20.septembra ziņojumā, Juris Bojārs tiek raksturots kā par Zviedrijas jautājumos ieinteresēta persona, kurš runājot uzkrītoši labi zviedriski, lai gan neesot bijis Zviedrijā. Viņš esot neparasts un reizēm ļoti atklāts sarunu biedrs, kas ir pārsteidzoši, ja salīdzina ar PSRS Ārlietu ministrijas aģentūras Ļeņingradā protokolāri stīvajiem pārstāvjiem. Aprakstot vienu epizodi tikšanās laikā ar Ventspils ostas pārvaldnieku, kad tas sācis stāstīt par graudu importu no ASV, kas gāja caur Ventspils ostu, Bojārs esot pārvaldnieku asi pārtraucis kaut ko teikdams latviešu valodā un ticis mainīts sarunu temats.

infrastruktūras un kvalitātes aprakstam, saimnieciskajiem objektiem, Ventspils un Rīgas ostām, tikšanās ar augstāko izglītības iestāžu pārstāvjiem.⁴⁷⁶ Viņa uzmanību piesaistīja arī fakts, ka vairākas amatpersonas Rīgā bija informētas par zviedru premjerministra Palmes bērnībā pavadīto laiku pie vecvecākiem Latvijā Skangales muižā un uzskatīja to par Latvijas un Zviedrijas īpašu saskares punktu, un piedāvāja Zviedrijas premjerministram apmeklēt Latviju.⁴⁷⁷

H.Andēna pēctecis Zviedrijas ģenerālkonsula amatā Ļeņingradā Emanuels Rus (*Emanuel Ros*) bijis oficiālās vizītēs Latvijā 1978.gada 24.-25.janvārī un 1979.gada 28.-31.augustā. Pirmās vizītes laikā viņš tikās ar LPSR Ārlietu ministrijas padomnieku J.Bojāru, Rīgas izpildkomitejas vadītāju M.Dubru, Ārzemju draudzības biedrības priekšsēdētāja vietnieku V.Sopu, Rīgas tirdzniecības ostas priekšnieku V.Jevstignejevu, LVU prorektoru A.Varoslavānu, Valsts plāna priekšsēdētāja vietnieku E.Āboliņu, apmeklēja Salaspils memoriālu. Visu laiku līdz pat Ļeņingradai viņu pavadīja LPSR Ārlietu ministrijas padomnieks J.Bojārs.⁴⁷⁸ 1979.gada vizītē Alfs Rus apmeklēja Ventspils ostu, Rīgas piena kombinātu, Doma baznīcu, Siguldu.⁴⁷⁹ Par šo vizīti ģenerālkonsuls Rus ziņojumā Zviedrijas Ārlietu ministrijai rakstīja, ka Latvijas puse esot izteikusi vēlmi veidot tiešus kontaktus ar Zviedriju, nevienā no sarunām nav tikuši pieminēti baltiešu emigranti Zviedrijā. Ģenerālkonsuls arī atzīmēja, ka lielākā daļa sarunu biedru lietojuši latviešu valodu, kas ļāva secināt, ka krievi vēl nebija pilnībā iefiltrējušies Latvijā.⁴⁸⁰

Latvijas Valsts Arhīva dokumenti liecina, ka 1979.gada maijā Latviju apmeklējuši Zviedrijas Eksporta padomes amatpersonas un delegācija 35 cilvēku sastāvā,

⁴⁷⁶H. Andēna 1975.g.11.marta, 1976.g.20.septembra, ziņojums - UD Arkiv, Hp1Er

⁴⁷⁷Andēna 1975.g.11.maija vēstule Zviedrijas ĀM Valsts sekretāra vietniekam Bergkvistam - UD Arkiv, Hp1Er

⁴⁷⁸Turpat, 130.l., 1.lp.

⁴⁷⁹Turpat, 134.l., 20.lp.

⁴⁸⁰A.Ros ziņojums 1978.g.30.janvārī - HP1, Er

pārstāvēt PSRS strādājošas 25 zviedru firmas. Viesi vēlējušies iepazīties ar ekonomiskiem sasniegumiem LPSR. Grupu pavadīja padomnieks J.Bojārs.⁴⁸¹

Minētie dokumenti ļauj secināt, ka Zviedrijas diplomātus interesēja iepazīties ar Padomju Latvijas kultūras un zinātnes jomas pārstāvjiem. Visticamāk viņu vizīšu programmas tika saskaņotas ar PSRS Ārlietu ministriju un tikšanās notikušas pēc PSRS puses ieteikumiem. Septiņdesmito gadu beigās zviedri pievērsa pastiprinātu uzmanību tirdzniecības sakariem, bet LVA dokumenti neapliecina tirdzniecības kontaktu starp Zviedrijas uzņēmējiem un LPSR amatpersonām turpinājumu.

LVA dokumentu LPSR Ārlietu ministrijas fondā atrodas PSRS ārlietu ministra vietnieka I.Zemkova vēstule LPSR ārlietu ministram J.Krūmiņam par 1978.gada 6.-7.maijā Rīgu apmeklēja Zviedrijas Ārlietu ministrijas Valsts Sekretārs Leiflands (*Leifland*). Uz šo vizīti norādes atrodamas gan Latvijas Valsts Arhīvā⁴⁸², gan Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīvā⁴⁸³. LPSRS Ārlietu ministru Jāni Krūmiņu par šo vizīti informēja PSRS Ārlietu ministra vietnieks I.Zemkovs. Tā notika pēc Maskavas apmeklējuma, Leiflandu pavadīja ģenerālkonsuls E.Rus. Sarunas ar Latvijas PSR ārlietu ministru Krūmiņu laikā zviedru puse bija izteikusi interesi par tirdzniecības misijas organizēšanu gada otrajā pusē, kas ticis pozitīvi novērtēts. Latvijas pusei interesējies intensificēt sakarus ar Zviedriju. Kā pozitīvu piemēru šajā sakarā zviedri minējuši neseno Latvijas kultūras delegācijas vizīti Zviedrijā un solījuši organizēt Zviedru Institūta delegācijas vizīti Rīgā. Leiflands esot interesējies par zviedru valodas apgūšanas iespējām Latvijā. Oficiālās pusdienās, ko rīkojis Kultūras ministrs Kaupužs, tikusi uzsvērta latviskās kultūras savdabība un tās atšķirības no krievu kultūras. Zviedrijas Ārlietu ministrijas valsts sekretāra vizīte bija augstākā zviedru amatpersonas vizīte padomju Latvijā septiņdesmitajos gados. Diplomātijas valodā tā bija uztverama kā Zviedrijas nopietnas intereses pieteikums attīstīt tiešus kontaktus ar Padomju Latviju. No otras puses to var

⁴⁸¹ Turpat, 133.l., 20.lp.

⁴⁸² Turpat, 23.lp.

⁴⁸³ Pro memoria 16.05.1978 – UD arkiv, Hp1Er

uztvert kā Zviedrijas valdības ignorances apliecinājumu trimdas baltiešu un viņu atbalstītāju zviedru pilsoniskajās aprindās centieniem ieturēt stingru Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politiku .

Atzīmēšanas vērts ir fakts, ka vizītēs padomju Latvijā neieradās Zviedrijas vēstniecības Maskavā vadītāji – tātad Zviedrijas augstākie oficiālie pārstāvji PSRS. Padomju Latviju apmeklēja vai nu ģenerālkonsuli, vai arī Zviedrijas vēstniecības Maskavā padomnieki. ⁴⁸⁴Vēstnieki no Rietumu valstīm, kuras stingri ievēroja Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzīšanas politiku, neapmeklēja Baltijas republikas. Zviedrijas gadījumā šo argumentu izmanto tie, kas turpina uzskatīt, ka Zviedrija turpināja atzīt Baltijas valstis *de jure* ⁴⁸⁵.

De facto un *de jure* valstiskuma atzīšanas tēma nodarbināja zviedru diplomātus Maskavā gan tādēļ, ka zviedri paši oficiāli nebija skaidri definējuši savu nostāju Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstiskuma jautājumā, gan arī tādēļ, ka PSRS Ārlietu ministrija mēdza provocēt Rietumu diplomātus, piedāvājot apmeklēt Baltijas republikas. 1975.gada 27.augusta ziņojumu pagaidu pilnvarotais lietvedis Torstēns Ernsveltija tieši šai tēmai, atspoguļojot PSRS Ārlietu ministrijas pēkšņo piedāvājumu doties trīs dienu izbraukumā uz Lietuvu, arī uz tās kādreizējo galvaspilsētu Kauņu, ko ārzemnieki nedrīkstēja apmeklēt. Krievu lēmumu viņš saistīja ar vēlmi dot iespēju tām valstīm, kas līdz šim nav atzinušas Baltijas valstu iekļaušanas PSRS likumību, rīkoties saskaņā ar Eiropas Drošības un Sadarbības konferences lēmumiem (PSRS uzskatā Eiropas pēckara robežu galīgā nostiprināšana attiecās arī uz Baltijas republikām) Nevienas vēstnieks vai pilnvarotais lietvedis no sešpadsmit šīs kategorijas valstīm braucienā nepiedalījās. ⁴⁸⁶ PSRS mēģinājumus attīstīt Padomju Baltijas republiku ārējos sakarus atsevišķās jomās un centienus organizēt Rietumvalstu vēstnieku vizītes

⁴⁸⁴ Zviedrijas vēstniecības Maskavā padomnieks Jans Krumholms apmeklēja Latviju 1979.gada 6.-7.decembrī. - Turpat, 134.l, 34.lp.

⁴⁸⁵ Piemēram, zviedru vēstnieks Tomas Bertelkans.

⁴⁸⁶ T.Örn.1975-08-27-UD Arkiv, Hp 1Er

uz šo republiku galvaspilsētām jāsaieta ar Maskavas vēlmi panākt padomju varas leģitimitātes atzīšanu okupētajās Baltijas teritorijās.⁴⁸⁷

4.4.1. Ģenerālkonsula Hansa Andēna ziņojumi

Zviedrijas ģenerālkonsuls Zviedrijā Hans Andēns apmeklēja Latviju regulāri- 1974.gada februārī, 1975.gada 20.-23.oktobrī, 1976.g. 8.-9.septembrī un 1977.gada 16.-17.martā- un izvērsti ziņoja par saviem novērojumiem. Ziņojumos Zviedrijas Ārlietu ministrijai viņš pievērsies arī baltiešu trimdas jautājumiem un Baltijas jautājumu uztverei Zviedrijā, kā arī dalījies savās pārdomās par dažādiem Baltijas jautājumu uztveres aspektiem Padomju Savienībā .

Baltijas jautājumu uztveres jūtīgumu PSRS ģenerālkonsuls skaidroja ar Padomju Savienībā kultivēto vēstures faktu interpretāciju. Padomju Savienības vēstures rakstīšanas īpatnībām Andēns vēltīja izvērstu analīzi, kas kā konfidenciāls dokuments nosūtīts Zviedrijas Ārlietu ministrijas Arhīva vadītājam Vilhelmam Karlgrēnam.⁴⁸⁸ Andēns secināja, ka tūristu brošūrās par padomju Karēliju un Baltijas republikām dominēja Krievijas pozitīvās lomas izcelšana somu, karēļu un baltiešu vēsturē. Viņš atzīmēja, ka Krievijuattēlo kā šo tautu glābēju un lielo brāli. Kādā no brošūrām tiek pat uzsvērts, ka 18. un 19.gadsimtā tikušas atjaunotas nacionālās saites starp latviešu un lielo krievu tautu, kuru 12.gadsimtā esot pārtraukuši vācu baroni. Tūristi varot lasīt, kā baltieši lielā vienprātībā lūguši pievienoties Padomju Savienībai 1940.gada vasarā. Autors lietoja pēdiņas rakstot par pievienošanu PSRS. Gan tūristiem domātās brošūrās, gan vēstures grāmatās dāņu, vācu, poļu vai zviedru ietekme reģionā tiek vērtēta negatīvi un „buržuāziskie” vēsturnieki vainoti „ veco labo zviedru laiku” jēdziena izveidē.

⁴⁸⁷K.Khudoley.Soviet foreign policy during the Cold war. The Baltic factor – The Baltic Question during the Cold war – London, 2008, p.66

⁴⁸⁸Vēstule Ārlietu ministrijas arhīva vadītājam Karlgrēnam „Pārdomas par padomju vēstures rakstīšanu”(Reflentioner kring sovjetisk historieskrivning) 01.12.1976- UD Arkiv, Hp1 Er. Ministrijas kanceleja šo Andēna vēstuli nosūtījusi uz Valsts arhīvu, Kara arhīvu, Valsts galvenajam bibliotēkaram, Zviedrijas vēstniecībām Bonnā, Maskavā, Londonā, Pekīnā, Vašingtonā,Helsinko, Kopenhāgenā, Oslo un vairākām augstām amatpersonām Ārlietu ministrijā

Norādot uz padomju aprakstu tendenciozitāti ģenerālkonsuls izcēla vienu no tā mērķiem – apliecināt krievu izseno klātbūtni šajā reģionā un likvidēt jebkādas šaubas par to. Saskaņā ar padomju aprakstiem, robežapgabalu mazākumtautībām esot pamats būt laimīgām, ka tās pieder padomju tautu saimei.

Vienā no analīzēm par Zviedrijas attieksmi pret padomju Baltijas republikām, ģenerālkonsuls norādīja uz oficiālās Zviedrijas rezervētu attieksmi pret Baltiju, neskatoties uz to, ka 1940.gadā Zviedrija atzina Baltijas valstu pievienošanu PSRS. Zviedru valdības pārstāvji vizīšu laikā Padomju Savienībā neapmeklēja padomju Baltijas republikas, un vizītes uz Baltijas republikām kopš 50.gadiem Zviedrijas vēstnieki nedevis. Andēns atzīmēja, ka viņa kontaktpersona LPSR Ārlietu ministrijā esot apjautājies par Zviedrijas oficiālo personu atturības pret Baltiju cēloņiem.⁴⁸⁹

Zviedru ģenerālkonsuls atgādināja to, ka daudzus zviedrus nepameta nelāga sajūta, atceroties veidu, kā Baltijas valstis zaudēja neatkarību. Viņa novērojumi liecinot, ka Baltijas valstu iedzīvotāji vēl aizvien vēlētos atjaunot no PSRS neatkarīgu valstiskumu. Tai pat laikā esot uzkrītoša atšķirība dzīves līmeņa ziņā starp Baltijas republikām un pārējo PSRS daļu. Īpaši tas attiecoties uz Tallinu, kas esot sakoptāka par Rīgu.⁴⁹⁰

Savos ziņojumos H.Andēns nopietnu uzmanību pievērta etniskajām izmaiņām Latvijā un Igaunijā, latviešu un igauņu skaita sarukumam (statistiskie rādītāji liecinot par latviešu skaita samazināšanos –1959.gadā bija 62% latviešu, bet 1970.gadā tikai 56,8 procenti), un atgādināja par Karēlijas republikas statusa izmaiņām Padomju Savienībā, kā pamatā bijusi karēļu tautas nonākšana mazākumā savā republikā. Ģenerālkonsuls nopietni uztvēra trimdas baltiešu pausto satraukumu par draudiem latviešu un igauņu nacionālajām identitātēm

⁴⁸⁹H.Andēns vēstule Zviedrijas Ārlietu ministrijas Valsts sekretāra vietniekam Lars Bergkvistam 16.12.1975 – UD arkiv, HP 1 Er, s.3, skat. Pielikumu

⁴⁹⁰Turpat, 4 lp.

sakarā ar krievu strādnieku intensīvu pieplūdumu, ko izsauc Latvijas un Igaunijas straujā industrializācija. Andēna uzskatā pakāpeniska pārkrievošana esot reāls drauds baltiešu elementa izdzēšanai no Igaunijas un Latvijas.⁴⁹¹

Norādot uz novērojumiem par Baltijas republiku oficiālās varas un vienkāršo iedzīvotāju interesi veidot aktīvākus kontaktus ar Rietumu valstīm, Andēns skaidroja šo grupu dažādās motivācijas. Ja oficiālās varas pārstāvju uzskatā Rietumu interese par Baltiju nozīmē to saišu ar Maskavu atzīšanu, tad pret padomju varu kritiski noskaņotie iedzīvotāji kontaktu ar Rietumiem paplašināšanā redzēja iespēju mazināt rusificēšanas un sovjetizēšanas draudus, cerot, ka Rietumi var palīdzēt mazināt padomju ideoloģisko spiedienu.⁴⁹²

Daloties pārdomās par Baltijas valstu inkorporācijas PSRS neatzīšanas politiku no vairāku Rietumu valstu puses (ASV, Lielbritānija, Francija, Federatīvā Vācija) un tās ietekmi uz šodienas situāciju Baltijas republikās, Andēns atzīmēja, ka tā pamazām zaudējot saturu un jēgu. Viņš atsaucās uz savu kolēģu no šo valstu konsulātiem Ļeņingradā teikto, ka neatzīšanas politika izolē baltiešus no ār pasaules. Viņš norādīja, ka trimdas baltieši aktīvi apmeklēja Baltijas republikas, un, ka trimdas aprindās notiek paaudžu maiņa - trimdas jaunatnes uzskati par vecāku dzimteni nesaistās ar tiešiem negatīviem pārdzīvojumiem pametot dzimteni. Bet Andēns vairījās vērtēt baltiešu trimdu Zviedrijā un tās aktivitāšu ietekmi uz Baltijas republikām, jo uzskatīja, ka pārāk slikti to pazīst.⁴⁹³

Noslēdzot analīzi par Baltijas republikām un Zviedrijas līdzšinējo attieksmi pret tām, Andēns ieteica Zviedrijai pievērst lielāku uzmanību Baltijas republikām, izrādot vairāk iniciatīvas kontaktu veidošanā. Norādot uz to, ka trimdas baltieši

⁴⁹¹Turpat, 5.lp. Interesanti, ka ģenerālkonsuls kā vienu no argumentiem vietējo latviešu bažām par savas identitātes saglabāšanu, piemin savas kontaktpersonas no LPSRS Ārlietu ministrijas (visticamāk J.Bojārs, kurš pieminēts citos ziņojumos – A..D.), apsvērumus kādēļ viņš netiecoties strādāt PSRS vēstniecībā Stokholmā, respektīvi, apmeklējot krievu skolu vēstniecības bērniem, dēls varētu zaudēt saikni ar latviešu valodu un savu identitāti.

⁴⁹²Turpat, 8.lp

⁴⁹³Turpat, 10.lp

varētu izrādīt neapmierinātību par padomju varas Baltijā atbalstīšanu ar šādu aktivitāšu starpniecību, Andēns ieteica izvērtēt tos ieguvumus, ar ko Zviedrija varētu rēķināties tālākā perspektīvā aktivizējot sakarus ar Baltijas republikām. Viņš uzsvēra, ka igauņi un latvieši Baltijas republikās neko negūst no šādas atturības politikas no Zviedrijas puses.⁴⁹⁴ Ģenerālkonsula ziņojums, kas ieskicēja Zviedrijas politikas Baltijā izmaiņu iespēju un arī nepieciešamību, un tika klasificēta (piešķirta slepenības pakāpe) gluži kā lielākā daļa ar Baltijas jautājumiem saistīto dokumentu Zviedrijas Ārlietu ministrijā, tika izsūtīts gan ministrijas centrālā aparāta vadošām amatpersonām, vēstniecībām Maskavā, Ziemeļvalstīs, Austrumeiropā, Austrijā, Šveicē. Tik plašas uzmanības pievēršana šim ziņojumam apliecina Zviedrijas ārlietu dienesta intereses pieaugumu par Baltijas jautājumiem.

Viena no tēmām, kam Andēns pievērsa uzmanību, bija latviešu trimdas darbības vērtējums padomju Latvijā. Zviedrijas latvieši bija viena no viskritiskāk pret PSRS režīmu kopumā un īpaši Baltijā noskaņotajām Zviedrijas sabiedrības daļām un uz zviedru sabiedrisko domu tai bija kaut neliela, tomēr ietekme. Vienu no ziņojumiem⁴⁹⁵ ģenerālkonsuls veltīja Latvijā publicētai nelielai brošūrai "LSDSP. Kas viņi ir?" (R.Ievkalns.LSDSP Vad ār det?), kuru viņam iedeva vizīšu laikā Latvijā pastāvīgais pavadonis no Padomju Latvijas Ārlietu ministrijas Juris Bojārs, lūdzot novērtēt tulkojuma kvalitāti. Pēc Andēna domām Bojāra nolūks nav bijis lūgt pārbaudīt tulkojumu (tulkojums neveikls), drīzāk gan panākt, lai to izlasa arī Zviedrijas Ārlietu ministrijā. Šo brošūru ģenerālkonsuls raksturoja kā, pirmkārt, pret LSDSP vadītāju Bruno Kalniņu vērstu un latviešu trimdas sociāldemokrātu organizācijas noniecināšanas nolūkā radītu sacerējumu. Runājot par brošūras mērķauditoriju, Andēns izteica pieņēmumu, ka brošūra varētu būt orientēta uz Zviedrijas latviešiem, par ko varētu liecināt brošūras beigās publicēti komentāri no dažu Zviedrijas latviešu puses. Uzmanības vērta bija atsaukšanās šajā brošūrā uz

⁴⁹⁴Turpat, 11 lp.

⁴⁹⁵1975.g 4.novembra vēstule Bergkvistam – UD arkiv, HP 1 Er

Ulofa Palmes teikto kādā no intervijām zviedru presē, kur viņš stāstījis par bērības iespaidiem trīsdesmito gadu Latvijā, raksturojot iedzīvotāju dzīves apstākļus Latvijas laukos kā nožēlojamus.⁴⁹⁶

Ņemot vērā to, ka Zviedrijā dzīvoja visai liela pret PSRS ļoti kritiski noskaņota baltiešu kopiena, kuras liela daļa formāli pret savu gribu skaitījās PSRS pilsoņi un to, ka padomju iestādes sekoja to aktivitātēm, zviedru diplomātu uzmanības lokā bija padomju amatpersonu viedokļu izzināšana par emigrāciju. Šai tēmai veltītā ziņojumā Zviedrijas vēstniecības Maskavā ministrs Torstēns Ernss (*Torsten Örn*) 1977.gada martā atreferēja sarunu ar ASV un Kanādas institūta direktora vietnieku G.Arbatovu. Uzsverot, ka šis institūts ir viens no liberālākajiem Kremļa aizbildniecībā esošām pētniecības iestādēm, zviedru diplomāts norādīja uz Arbatova teikto, kas atspoguļoja iesīkstējušu padomju nomenklatūras uzskatu – emigrācija tiek uztverta kā dzimtenes nodevēji, kuriem raksturīgi sabotēt padomju sabiedrību un padomju miera politiku. Pēc zviedru diplomāta T.Erna domām tas arī skaidrojot padomju negatīvo attieksmi pret ģimeņu apvienošanu.⁴⁹⁷

1976.gada sākumā ģenerālkonsuls Andēns saņēma instrukciju no Zviedrijas Ārlietu ministrijas informēt par Zviedrijas kontaktiem ar Baltijas republikām pēckara periodā. Atbildē tika norādīts uz to, ka ģenerālkonsulāta informācija ir ierobežota, jo konsulāts Ļeņingradā darbu uzsāka tikai 1972.gadā, un ka Stokholma ne vienmēr informējot par pasākumiem, gluži tāpat kā konsulātam nav zināms par kultūras pasākumiem, ko rīko „*Goskoncert*” un „*Rikskoncert*”, padomju-zviedru draudzības biedrības Tallinā un Rīgā vai zviedru-padomju draudzības biedrība Stokholmā. Ziņojumā tika uzskaitīti tie oficiālie pasākumi par ko ģenerālkonsulāts bija informēts: 1974.gada septembrī Rīgu apmeklēja

⁴⁹⁶Latviešu trimdas organizācijas pārstāvēja dažādus politiskus novirzienus, kādēļ pārsteigumus nerada arī savstarpējas nesaskaņas. Ņemot vērā to, ka Bruno Kalniņš bija starptautiski pazīstama personība sociāldemokrātu aprindās, ar Zviedrijas sociāldemokrātu partijas vadību viņam bija labas attiecības, gan viņa paša personība, gan viņa vadītā partija, varēja izsaukt nepatiku trimdas pilsoniski noskaņotajā daļā. Nevar arī izslēgt, ka daži trimdas pārstāvji palīdzēja Padomju Latvijas drošības iestādēm. Bet tā kā trimdas analīze nav promocijas darba tēma, detalizētus komentārus nav iespējams sniegt.

⁴⁹⁷T.Orn ziņojums Lundvikam 1977.03.02 – UD arkiv, HP1 Er

Zviedrijas jūras spēku kuģis „Belos”, 1975.gada maijā Tallinā bija piekrastes apsardzes kuģis, 1973. gada rudenī Tallinā noticis zviedru-padomju vēsturnieku seminārs, kurā piedalījies profesors *Sven-Ulrik Palm*, 1974.gada pavasarī Rīgas Doma baznīcā koncertu sniedzis zviedru ērģelnieks, 1975.gada novembrī ģenerālkonsuls uzdāvinājis grāmatas Rīgas un Tallinas universitātēm un nodevis informatīvus materiālus par Zviedriju draudzības biedrībām. Komerciāla rakstura kontaktu sarakstā tika pieminēta zviedru firmu dalība 1974.gada martā zinātnisku instrumentu starptautiskā izstādē „NATJPRIBOR”. Savukārt sporta jomā atzīmēts, ka 1976.gada februārī Rīgā uz draudzības spēlēm ieradusies zviedru rokasbumbas komanda un 1976.gadā zviedru tenisisti, starp tiem Bjorns Borgs, piedalījušies *Davis cup* sacensībās Rīgā.⁴⁹⁸

Intereses par sakariem ar Baltijas republikām pieaugums tika skaidri definēts Zviedrijas Ārlietu ministrijas sarakstē ar ģenerālkonsulātu Ļeņingradā. Par to liecināja, piemēram, 1976.gada jūlijā vēstule, kurā Zviedrijas Ārlietu ministrijas Pirmā Politiskā departamenta sekretārs *Asps(Asp)* lūdza ģenerālkonsulātu noskaidrot ievērojamas PSRS/Baltijas republikās palielināšanas par 300% iemeslus un raksturot vīzu saņemšanas procedūru ģenerālkonsulātā Ļeņingradā. Interese tika pamatota ar Zviedru Institūta plāniem aktivizēt kultūras saites un stimulēt tālāku kontaktu izveidi ar Baltiju, kas izriet no EDSA dokumentu rekomendācijām. Tāpat vēstulē ir atsaukšanās uz sarunu ar Ilmāru Beķeri, kurš tikko atgriezies no brauciena pa Baltiju.⁴⁹⁹

4.4.2. Zviedrijas diplomāta Ilmāra Beķera ziņojumi

Pastiprinātu uzmanību zviedri pievērsa kultūras sakaru veidošanai ar Padomju Baltijas republikām gan tādēļ, ka Padomju Savienības varas iestādes tos izteikti neierobežoja, gan arī tādēļ, ka kontaktos ar kultūras aprindu pārstāvjiem radās iespējas nepastarpināti uzzināt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāju

⁴⁹⁸Andēna 1976.gada 2.februāra ziņojums – UD Arkiv, Hp1,Er

⁴⁹⁹Andēna vēstule Andēnam 1976.gada 12.jūlijā, kuras tēma „Apstākļi Baltijā” – UD Arkiv, Hp1Er

noskaņojumus. Zviedrijas Ārlietu ministrijas uzdevumus Padomju Latvijā vairāku gadu garumā regulāri pildīja Zviedrijas Izglītības ministrijas starptautisko attiecību departamenta direktors un zviedru diplomāts Ilmārs Beķeris. No viņa ziņojumiem Zviedrijas Ārlietu ministrijai var secināt, ka pārsvarā viesošanās Latvijā pie radniekiem laikā, viņš apmeklēja arī oficiālas padomju Latvijas amatpersonas, tikās ar māksliniekiem, aktieriem, literātiem. Beķera apjomīgie ziņojumi par Padomju Latviju, noskaņojumiem sabiedrībā, tās kultūras dzīvi tika nosūtīti Zviedrijas augstām amatpersonām. Tā, piemēram, 1977.gada 11.augusta ziņojumu par saviem novērojumiem viņš adresēja departamenta direktoram Janam Lundvīkam ar lūgumu izplatīt ministrijā un nosūtīt arī Zviedrijas vēstniekam Maskavā un ģenerālkonsulam Ļeņingradā. Kā konfidenciālu šo ziņojumu Zviedrijas Ārlietu ministrijas kanceleja nosūtīja uz Parlamenta Ārlietu komisiju, Valdības kanceleju, Ekonomikas ministriju, Darba ministriju, Aizsardzības spēku štābu, vēstniecību Bonnā, Londonā, Parīzē, Vašingtonā, Helsinkos, Berlīnē, Varšavā un Ārlietu ministrijas politisko departamentu vadītājiem.⁵⁰⁰I.Beķera ziņojumi ir vērtīgi gan kā ieskats septiņdesmito gadu Latvijas kultūras dzīves norisēs, gan arī ļauj secināt kāda informācija visvairāk interesēja zviedrus. 1977.gada 8.augusta ziņojums⁵⁰¹ uzskatāms par izvērstu analīzi par padomju Latvijas sabiedrību un zviedru - latviešu kultūras apmaiņas iespējām. Viņš norādīja uz to, ka pēdējos desmit gadus viņš kopā ar sievu Irēnu apmeklēja savus radniekus Rīgā, ka viņš brīvi runā latviski, regulāri lasa latviešu presi, seko jaunākajai literatūrai un tiekas ar kultūras personībām. Pēdējās reizes viņam atļauts dzīvot pie radniekiem mājās. Viņa novērojumi liecināja, ka pieaug ideoloģisks spiediens uz iedzīvotājiem. Laikraksti brīdinot neietekmēties no melīgas propagandas, ko izplatot diversanti, spiegi un citi rietumvalstu aģenti, kas pārģērbusies par tūristiem, jūrniekiem un dažādiem ekspertiem, kas apmeklējot

⁵⁰⁰I.Beķera 1977.gada 11.augusta vēstule ĀM departamenta direktoram Janam Lundvīkam – UD Arkiv, Hp1 Er

⁵⁰¹I.Beķera 1977.gada 17.augusta ziņojums ĀM Pirmā Politiskā departamenta sekretāram Jēranam Jakobsonam – UD Arkiv, Hp1, Er

Latviju. Viņš pieminēja Latvijas komunistiskās partijas pirmā sekretāra A.Vosa izteiktos brīdinājumus žurnālā „Padomju Latvijas Komunists” (3:1977) par demoralizējošo ietekmi no ārzemēm, par nacionālistiskās domāšanas izplatīšanos un baumām par pārkrievošanu, kā arī viņa norādījumus par to, ka cīņā ar šiem apmelojumiem padomju Latvijā esot nepieciešamie instrumenti – kvalificēti ideoloģiskie darbinieki, ideoloģiskas organizācijas, televīzija, radio, kino, literatūra un māksla. I.Beķeris norāda uz to, ka ārzemnieki varot apmeklēt Rīgu un teritoriju 30 km rādiusā ap to, citu vietu apmeklējumam esot vajadzīga īpaša atļauja, kas tiekot izsniegta tikai retos gadījumos. Kaut gan Rīga atrodas tikai 30 jūdžu attālumā no Zviedrijas, tieši gaisa vai jūras sakari starp Baltijas jūras abiem krastiem neeksistējot.

Latvijas kultūras dzīves raksturojumu I.Beķeris sāka ar dzeju, kas esot ļoti populāra. Latviešu dzejnieku krājumi tiekot izpirkti uzreiz kā parādotos grāmatveikalos. Šī literatūras žanra popularitāti viņš skaidroja ar seno un dziļo folkloras tradīciju, ar to, ka dzejnieks bijis tautas balss, un viņa uzdevums bijis paust tautas jūtas un sirdsapziņu. Dzeja Latvijā attīstoties jaunākajās formās un rakstīta latviešu valodā modina arī nacionālo pašapziņu un dzejnieki esot vieni no pirmajiem cīņā par nacionālo identitāti. Dzejas valodā plaši tiekot lietoti simboli un metaforas, kas aizsniedz ļoti plašas lasītāju aprindas. Viņš pieminēja daudzus dzejniekus un par labākiem atzina Jāni Peteru un Māri Čaklo. Atzinīgus vārdus veltīja Vizmai Belševicai, kuras dzejas rindas nereti tiekot tulkotas kā uzbrukums pastāvošai iekārtai un viņai aizliedzot publicēties⁵⁰². Ziņojumā minēts, ka zviedru dzejnieks Tomas Transtrēmers (*Tomas Tranströmer*) esot tulkojis vairākas latviešu vidējās paaudzes dzejnieka Imanta Ziedoņa epifānijas ar trešās valodas starpniecību. Tiekot gatavota dokumentāla filma Zviedrijas TV2 kanālā ar Ziedoņa piedalīšanos. To rādīšot 1978.gada pavasarī. Zviedrijas televīzijā tikšot rādītas

⁵⁰²Turpat, 4.lp

filmas par Baltijas kultūras dzīvi- Igaunija tikšot pārstāvēta ar grafiku, Lietuva ar mūziku un Latvija ar dzeju.

Latviešu teātra mākslas kontekstā autors izcēla dramaturga Gunāra Priedes daiļradi, kura nereti netiekot akceptēta no varas puses, Paulu Putniņu un Andreju Dripi.⁵⁰³ Tēlotājam mākslai autors veltīja atzinīgus vārdus, sākot ar grafiku, turpinot ar glezniecību, mūsdienu gobelēnu un keramiku. Izvērsti I.Beķeris raksturoja dziedāšanu un mūziku, izceļot latviešu bagāto folkloru, Dziesmu svētku tradīciju, kordziedāšanas nozīmi. Attiecībā uz mūsdienu komponistiem īpašu panākumu latviešiem neesot, bet interesi izsaucot Imanta Kalniņa 4.simfonija un Jura Karlsona darbi, lai gan ne viena, ne otra skaņdarbi nebija ierakstīti skaņu platēs.⁵⁰⁴

I.Beķerim un viņa kundzei bijušas vairākas iespējas satīties ar Padomju Latvijas kultūras iestāžu vadītājiem. 1977.gada 16.jūnija ziņojums veltīts šīm tikšanās un pēc tām izdarītiem secinājumiem. Ar Kultūras ministru Kaupužu un viņa vietnieku Putekli, Beķeris pārrunājis Zviedru institūta aicinājumu apmeklēt Zviedriju, uz ko neesot saņemta atbilde. Kaupužs bijis gana izvairīgs dot konkrētus solījumus, lai gan uzsvēris, ka Maskavā uz kultūras apmaiņu ar Zviedriju skatoties pozitīvi un izteicis pieņēmumu, ka vilcināšanās ar atbildi varētu būt saistīta ar Zviedrijas valdības maiņu no sociāldemokrātiskas uz labēji centrisku.⁵⁰⁵ No sarunām ar muzeju, mākslinieku apvienību pārstāvjiem un rakstniekiem tapis skaidrs, ka lēmumus par kultūras apmaiņu pieņem Maskavā, un divpusējās kultūras delegāciju apmaiņas būtu uzrunājamas tur. Tikšanos laikā ar padomju funkcionāriem Rīgā, I.Beķeris uzzināja, ka kultūras sakaru veidošanā būtisku lomu spēlē draudzības biedrības, kuru rīcībā ir lieli naudas līdzekļi rubļos un to biedros esot daudzi kultūras darbinieki, politiķi un veseli kolhozi, ka salīdzinot ar Zviedrijas biedrībām Padomju Savienības draudzības biedrības bija daudz nozīmīgākas.

⁵⁰³Turpat, 5.lp

⁵⁰⁴Turpat 7.lp

⁵⁰⁵I.Beķera ziņojums par kultūras apmaiņas iespējām PM 1977.gada 16.jūnijā– UD Arkiv, HP1Er

I.Beķeris norādīja, ka pastāv arī individuālas kultūras apmaiņas iespējas pēc Zviedrijas privātpersonu iniciatīvas. Bieži kultūras apmaiņas jomā aktīvi iesaistās Zviedrijas baltieši. I.Beķeris izteica gatavību uzaicināt ciemos pie sevis latviešu rakstnieku, kuru gan vārdā neminēja.⁵⁰⁶

Interesi izraisa I.Beķera 1978.gada 9.oktobra ziņojums, kuru viņš pats klasificēja kā stingri konfidenciālu. Tajā I.Beķeris sniedza detalizētu analīzi par Rīgā redzēto. Ziņojums tika adresēts augstām amatpersonām Ārlietu ministrijā - Pirmā Politiskā departamenta vadītājam Svenam Hirdmanam⁵⁰⁷, Zviedrijas ģenerālkonsulātā Ļeņingradā un vēstniecībā Maskavā. Tajā iztirzātas kaimiņu tautas ekonomiskās un kultūras dzīves norises. Veltot uzmanību gan Rīgas arhitektūrai, vēsturei un šodienai, autoram izdevās radīt ticamu ainu par cilvēku ikdienas dzīvi, noskaņojumiem, padomju varas īstenoto politiku. Autora uzskatā veikalu tukšie skatlogi un izkārtnes, pārsvarā krievu valodā, raksturo nemākulīgi vadīto centralizēto ekonomiku PSRS un neatlaidīgos centienus izstumt latviešu valodu. I. Beķera ziņojums vēstīja, ka nelatviešu skaits Rīgā 1970.gadā bija sasniedzis 61%, bet visā Latvijā jau 43%. Viņš vērsa uzmanību uz pastāvīgo dzīvokļu trūkuma problēmu, nesaprotamo pilsētas plānošanu un būvniecības zemo kvalitāti. Par Rīgu Beķeris rakstīja, ka tā ir viegli pieejama pilsēta, kura cīnās par sava rakstura saglabāšanu.⁵⁰⁸ Ziņojuma sadaļā, kas veltīta ekonomikai, autors raksturoja padomju cilvēku izdzīvošanas metodes inflācijas, pastāvīgā preču trūkuma un zemo algu apstākļos, raksturoja īpatnējo „blata” sistēmu, kas zeļot visos līmeņos. Viņš pieminēja arī ārzemēs dzīvojošo radnieku palīdzības nozīmi, nosūtot pakas ar dažādām mantām, pārsvarā apģērbu, pret ko padomju varas iestādes cīnās ieviešot trīskāršas ievadmuitas. Aprakstot makroekonomisko situāciju, autors secināja, ka ražošanas efektivitāte un darbinieku motivācija bija ļoti zema. Nedaudz labāku ainu Beķeris novēroja lauksaimniecībā, kur kolektīvo saimniecību

⁵⁰⁶Turpat, 3-4.lp

⁵⁰⁷Sven Hirdman bija Zviedrijas vēstnieks Maskavā 1995.-2005.gadam, turpināja visai rezervēti izturēties pret Baltijas valstīm- autores novērojumi Maskavā laika periodā no 2002. līdz 2006.gada jūnijam.

⁵⁰⁸I.Beķera1978.gada 9.oktobra ziņojums, 2.lp.

veiksmes stāsti bija atkarīgi no kolhozu vadītāju prasmēm. Kopumā viņš secināja, ka tomēr uz visas PSRS fona, Baltijā dzīves līmenis ir augstāks un krieviem tie esot Rietumi, uz kuriem tie cenšoties nokļūt visādiem līdzekļiem. Izplatīta metode nokļūšanai Baltijā esot darbs vissavienības ražošanas uzņēmumos.⁵⁰⁹

Kultūras dzīvi Beķeris raksturoja kā latviešu nacionālās identitātes saglabāšanas veidu, kas arī izskaidrojot lielo interesi tautā par kultūras pasākumiem, savu sakņu apzināšanos un veicināja nacionālās kopības jūtas. Kā spilgtākās latviešu kopības manifestācijas viņš pieminēja dziesmu svētkus, mākslas un dzejas dienas, komponista Imanta Kalniņa vārda dienas svinības. Autors uzsvēra, ka kultūra kļuvusi par sava veida aizbēgšanu no nejēdzīgās ikdienas. Padomju Latvijas kultūras nomenklatūru, piemēram, Kultūras ministru Ilmāru Putekli, Beķeris raksturo kā ieinteresētu kultūras apmaiņā ar Zviedriju, bet visus lēmumus bija gatavs saskaņot Maskavā. Piemēram, Zviedrijas kultūras dienas pēc I.Putekļa ieteikuma, būtu jāriko PSRS kultūras dienu ietvaros. Ar prieku ministrs esot informējis par oficiālo lēmumu atļaut dzejniekam Imantam Ziedonim un viņa sievai apmeklēt Zviedriju.⁵¹⁰

Vērtējot Ilmāra Beķera ziņojumus, var teikt, ka tie bija palīgs zviedru diplomātiem labāk orientēties mazpazīstamajā padomju Latvijas sabiedriskajā vidē. Viņa novērotāja spējas un rakstītāja talants savienojumā ar latviskajām saknēm un zviedriskās mentalitātes pazīšanu, bija pamatā līdzsvarotas un saturiskas analīzes tapšanā par Latviju un latviešiem septiņdesmitajos gados padomju režīma apstākļos, kas nonāca uz zviedru ārlietu dienesta lēmumu sagatavotāju rakstāmgaldiem. Viņa sniegtā informācija, iespējams, tika novērtēta un viņa starpniecība izmantota zviedru „mazo soļu politikas” Latvijā veidošanā. Kārļa

⁵⁰⁹Turpat 4.lp

⁵¹⁰Turpat, 6.lp

Kangera informācija liecina, ka I.Beķerim bijusi nozīmīga loma arī sakaru koordinēšanā starp latviešu trimdu un Zviedrijas ārlietu ministriju.⁵¹¹

Kontaktus ar Padomju Latviju Zviedrijas Ārlietu ministrijas uzdevumā, I.Beķeris nepārtrauca jau iecelts Zviedrijas vēstnieka Īrijā amatā. Par to liecina Padomju Latvijas ārlietu ministra vietnieka Nikolaja Neilanda sarunas pieraksts ar I.Beķeri 1986.gada 3.septembrī, kas nosūtīts PSRS Ārlietu ministra vietniekam A.Kovaļovam. Pēc Neilanda ziņojumā teiktā, Beķeris un viņa kundze īpaši ieradušies pie viņa, lai pateiktu, ka Zviedrijas Ārlietu ministrijai neesot pretenziju pret Neilanda vizīti Zviedrijā. Beķeris arī informējis par Zviedru institūta direktora A.Klāsona (*A.Classon*) gaidāmo vizīti Maskavā, Tallinā un Rīgā.⁵¹²

4.5. Kultūras sakaru politikas intensificēšana

Kultūras sakaru veicināšana kļuva par zviedru diplomātijas galveno politikas instrumentu attiecību veidošanā ar baltiešu tautām astoņdesmitajos gados. Īpaši tas bija vērojams astoņdesmito gadu otrajā pusē pēc Padomju Savienībā pasludinātās *Glasnostj* politikas, kas mazināja padomju ideoloģisko iestāžu aizdomīgumu pret visu ar ārzemēm saistīto, ieskaitot kultūras sakarus. Nozīmīgs faktors zviedru izvēlē koncentrēties uz kultūras sakariem ar PSRS Rietumu apgabalu tautām, bija to piederība eiropēiskajam kultūras lokam.

Zviedrijas Ārlietu ministrijas Preses un Informācijas nodaļas vadītājs Dāgs Sebastians Ālanders (Dag Sebastian Ahlander) 1987.gada slepenā pārskatā par kultūras sakaru veidošanu ar Latviju un Igauniju rakstīja, ka Baltijas republikas Padomju Savienībā ir daudz attīstītākas nekā pārējā PSRS daļa. To mākslinieki un

⁵¹¹Saruna ar K.Kangeri 2010.gada 20.aprīlī.

⁵¹²N.Neilanda ziņojums PSRS ĀM vietniekam Kovaļovam 1986.g.10.septembrī – LVA, 1051.f., 1.apr., 154.lieta, 9.,10.lp.

rakstnieki vienmēr sevi vairāk uztvēruši kā eiropiešus nekā krievus un vienmēr skatījušies rietumu virzienā.”⁵¹³

Runājot par līdzekļiem, tad zviedru ģenerālkonsulāta un Zviedru Institūta rīcībā kultūras sakaru veidošanai ar Baltijas republikām 1987./88.gadā bija iedalīts 100 000 zviedru kronu.⁵¹⁴

Zviedru diplomāti no ģenerālkonsulāta Ļeņingradā apmeklēja Rīgu, tikās ar padomju Baltijas republiku atbildīgām amatpersonām, savu kontaktu lokā sāka iekļaut Latvijas un ārzemju draudzības biedrību, kurai bija gan kapacitātes, gan līdzekļi kultūras pasākumu organizēšanai. Rīgu vairākkārtīgi apmeklēja Zviedrijas ģenerālkonsulāta Ļeņingradā sekretārs Dāgs Hartelijs (*Dag Hartelius*), lai uzsāktu gatavot 1987.gada novembrī paredzētās Zviedrijas kultūras dienas Latvijā. Galvenie atbildīgie par tām bija Kalmāras un Austrumjūtlāndes komūnas sadarbībā ar biedrību Zviedrija-PSRS, Latvijas pusi pārstāvēja Draudzības biedrība. Ziņojumā D.Hartelijs informēja, ka pārrunājis ar ārlietu ministra vietnieku Nikolaju Neilandu operas mākslinieku apmaiņu, Latvijas un Stokholmas universitāšu sadarbību. D.Hartelijs īpaši uzsvēra, ka Latvijas Valsts Universitātes rektors Millers izteicis vēlēšanos parakstīt tiešu sadarbības līgumu, tādējādi izbeidzot zinātnieku apmaiņas finansējumu ar Maskavas starpniecību.⁵¹⁵

D.S.Ālandersizcēla Draudzības biedrību lomā PSRS kultūras sakaru veidošanā, norādot, ka draudzības biedrības ir „ieejas biļete” un ietvars kultūras apmaiņai, īpaši tas bijis sakāms par Baltijas republikām. Savukārt par kultūras sakaru praktiskās puses organizētājiem viņš ierosināja izvēlēties Stokholmas Universitātes paspārnē darbojošos Baltijas Institūtu nevis biedrību” Zviedrija-PSRS”. Pēc Ālandera domām biedrības „Zviedrija-PSRS” iesaiste kultūras sakaru ar baltiešiem organizēšanā būtu zviedriem sveša un Baltijas republiku gadījumā

⁵¹³Promemoria 1987.04.03.- UD Arkiv, IN 2 Er H

⁵¹⁴D.S.Ahlander Promemoria 1987-08-31- UD Arkiv, IN 2 Er

⁵¹⁵D.Hartelius 1987.gada 9.aprīļa ziņojums – UD Arkiv, IN 2Er

pat nepieklājīga.⁵¹⁶ Salīdzinot trīs Baltijas republiku interesi sadarboties ar Zviedriju, par aktīvāko Ālanders uzskatīja Igauniju, pārsteidzoši atvērti pret zviedru priekšlikumiem bijuši lietuvieši, savukārt par Latviju viņam bija radies priekšstats, ka tur latviešu kultūrai bijis visgrūtāk pastāvēt.⁵¹⁷

Ņemot vērā sakaru veidošanas specifiku ar PSRS, ņemot vērā Maskavas īpašo jūtīgumu Baltijas republiku gadījumā, Zviedrijas diplomāti izvēlējās par savām aktivitātēm informēt PSRS vēstniecību Stokholmā un iesaistīt pasākumu organizēšanā latviešu un igauņu tautības padomju diplomātus. Piemēram, gatavojot kultūras dienas Baltijas republikās, Zviedrijas ģenerālkonsuls Bengts Okegrēns (*Bengt Åkegren*) saviem kolēģiem Zviedrijas Ārlietu ministrijā ieteica komunicēt ar latviešu amatpersonām PSRS vēstniecībā Stokholmā, norādot, ka viņi var palīdzēt kontaktu veidošanā un būt noderīgi arī citādi (piemēram, palīdzēt iebraukšanas vīzu ātrākā nokārtošanā).⁵¹⁸

Par Padomju Latvijas oficiālo amatpersonu reakciju uz zviedru priekšlikumiem kultūras sadarbības jomā, var spriest pēc zviedru diplomāta D.Harteliusa sarunas ar Latvijas PSRS ārlietu ministra vietnieku Nikolaju Neilandu⁵¹⁹ un informācijas nodaļas vadītāju Daini Zelmeni⁵²⁰ 1987.gada 31.augustā. Abi padomju ierēdņi konstatējuši, ka zviedri ir ļoti aktīvi kultūras jomā Latvijā, bet nekas netiek darīts pretējā virzienā. Uz Neilanda pārmetumu, ka Zviedru institūts un Zviedrijas

⁵¹⁶D.S.Ahlander Promemoria 1987-08-31- UD Arkiv IN 2 Er

⁵¹⁷Turpat

⁵¹⁸B.Åkegren vēstule uz Zviedrijas Ārlietu ministrijas 1.politikso departamentu 1987.gada 31.jūlijā – UD Arkiv, IN2Er

⁵¹⁹Sarunā ar Zviedrijas ārlietu ministrijas uzticības personu Ilmāru Beķeri 1986.gada septembrī N.Neilands pats izteica interesi un gatavību iesaistīties kultūras sakaru ar Zviedriju veidošanā. – I.Beķera ziņojums 1986-09-24 – UD Arkiv, IN2Er

⁵²⁰D.Zelmenis kā „nacionālais kadrs” atašēja amatā bija strādājis PSRS vēstniecībā Stokholmā. Viņa pienākumos ietilpa kultūras sakaru veicināšana un darbs ar trimdas latviešiem. Zelmenis nomainīja no Zviedrijas par diplomāta darba specifikai neatbilstošu darbību veikšanu izraidīto trešo sekretāru Albertu Liepu (zviedru presē viņu viennozīmīgi dēvēja par spiegu). D.Zelmeni arī turēja aizdomās par spiegošanu pret latviešu trimdas pārstāvjiem un viņam arī nācās pamest dienesta vietu pirms laika. Vienu no ziņojumiem par PSRS kultūras dienām Zviedrijā, kuras pārstāvēja Latvijas PSR un kas notika 1986.gada 4.oktobrī Kalmāras apgabala Emmabūdas pilsētā, Zelmenis nobeidza ar vārdiem „PSRS kultūras dienu rīkošanas mērķis Zviedrijā ir parādīt zviedru plašām sabiedrības aprindām padomju daudz nacionālās kultūras sasniegumus”- LVA, 1051.f., 1.a., 154.l., 13.lapa

Ārlietu ministrija neko nedara šajā ziņā, D.Hartelius atbildēja, ka zviedru uzdevums ir veicināt savas kultūras klātbūtni Padomju Savienībā, nevis, piemēram, būt par starpnieku latviešu kultūrai Zviedrijā. Hartelius tomēr norādīja, ka specifiskos jautājumos zviedri varot sniegt padomu. N.Neilands izteicis interesi apmeklēt Zviedriju un iepazīties ar kultūras apmaiņas iespējām un uzsvēris, ka latviešu atbildes iniciatīva jāīsteno ātri, „citādi man uzvels vainu”. Hartelius to komentēja kā Neilandam raksturīgu izteikšanās veidu, kad nav iespējams saprast, vai teiktais uztverams nopietni vai nē.⁵²¹

N.Neilanda⁵²² vadībā Latvijas PSR delegācija apmeklēja Zviedriju 1987.gada novembrī. Par delegācijas tikšanos ar Baltijas Institūta direktoru I.Illisti 1987.gada 17.novembra ziņojumā informēja PSRS vēstniecības Stokholmā atašejs Oļģerts Pumpa. Ziņojumu O.Pumpa nosūtīja PSRS Ārlietu ministrijas Kultūras pārvaldei, LPSR ārlietu ministrijai un Latvijas Kultūras sakaru komitejai ar tautiešiem ārzemēs. No ziņojuma uzzinām, ka Illiste informēja par rakstnieku delegāciju

⁵²¹D.Hartelius Kriteram Isaksonam 1987-09-04 – Ud Arkiv IN 2B

⁵²²N.Neilandam zviedru prese pievērsa pastprinātu uzmanību gan 1982.gadā saistībā ar vīzas neizsniegšanu (Svenska Dagbladet.19.03.1982; Dagens Nyheter 20.03.1982; Arbetet 19.03.1982; Kvälsposten 24.03.1982; Aftenbladet 24.05.1982) gan saistībā ar vizīti 1987.gada novembrī 13.11.1987, Expressen 20.11.1987, Svenska Dagbladet 08.11.1987. Pēc darba gaitu beigām PSRS Ziņu aģentūras „Novosti” pārstāvniecībā Stokholmā (1972-1979) Neilandam tika atteikta iebraukšanas vīza Zviedrijā, kas prese tika pamatots ar Zviedrijas Drošības policijas norādījumiem par aizdomām, ka persona veic neatļautas darbības, kas var kaitēt Zviedrijas drošībai. Šim atteikumam sekojusi nikna PSRS vēstniecības nota. Presē tajā laikā parādījās versija, ka Neilands tiekot virzīts par PSRS vēstnieku Zviedrijā. Atteikt vīzu vēstniekam būtu neiespējami, tādēļ tas darīts jau savlaicīgi, kad Neilands bijis iekļauts PSRS tenisistu delegācijā kā tulks (Aftonbladet 24.05.1982) Zviedrijas Ārlietu ministrija nolēmusi izsniegt vīzu 1987.gadā pretēji Zviedrijas Drošības policijas iebildēm. Zviedru avīzē Svenska Dagbladet 1987.gada 8.novembra numurā tika pieminēts, ka ielūdzējs bija Zviedru institūta direktors Anders Classon, kurš norādījis, ka ielūgta kultūras delegācija no Latvijas un tās sastāvu noteikusi Latvijas puse. Gan Latvijas Valsts arhīvu, gan Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīvu dokumenti ļauj izsekot Neilanda vīzas izsniegšanas tēmai. Respektīvi – 1986.gada 30.septembra ziņojumā PSRS Ārlietu ministra vietniekam A.Kovaļovam LPSRS ārlietu ministra vietnieks N.Neilands rakstīja, ka 3.septembrī saticies ar Zviedrijas ārlietu ministrijas darbinieku un topošo sūtni Īrijā Ilmāru Beķeri un viņa sievu Irēnu. I.Beķeris nodevis Zviedrijas Ārlietu ministrijas ziņu, ka ministrijai neesot nekādu iebildumu pret N.Neilanda vizīti Zviedrijā. I.Beķeris esot nodevis informāciju par Zviedru institūta direktora A.Klasona un Zviedrijas Ārlietu ministrijas Informācijas nodaļas vadītāja D.Ālandera vēlmi apmeklēt Maskavu, Tallinu un Rīgu un satikties ar Neilandu personīgi un pārrunāt kultūras, sporta un citu sakaru paplašināšanas iespējas ar padomju Latviju, kas izriet no pavasarī parakstītās PSRS un Zviedrijas vienošanās starp abu valstu premjerministriem. I.Beķeris savā ziņojumā 1986.gada 24.septembrī (UD Arkiv, IN2Er) par tikšanos ar Neilandu uz vīzas izsniegšanas tēmu nekoncentrējās, bet akcentē to, ka N.Neilands izteicis gatavību personīgi pieņemt Zviedru Institūta direktoru Klasonu, kad tas ieradīsies vizītē Rīgā.

apmaiņu, kas plānota 1988.gadā, ka padomju puse lūgusi zviedru delegācijā iekļaut latviešu izcelsmes dzejnieku Juri Kronbergu, ko Illiste atbalstījis. Institūts plānoja izdot literatūras un mākslas žurnālu, kurā varētu publicēties autori Baltijas republikām. 1987. gadā saņemto valsts subsīdiju institūts plānoja izmantot kultūras sakaru attīstīšanai ar Baltijas republikām. Padomju delegācija apsolīja piegādāt Baltijas institūtam Latvijas periodiskos izdevumus par literatūru un mākslu. Tika runāts arī par Baltijas institūta direktora braucienu uz Latviju, kurš varētu notikt 1988.gada aprīlī- maijā. Baltijas institūta direktora vietnieks mākslinieks L.Jānis-Briedītis esot atzinīgi izteicies par Latvijas PSR Kultūras Fonda priekšsēdētājas vietnieces I.Ļefedovas neseno Zviedrijas apmeklējumu, ka fonda darbība esot cieņas un uzmanības vērtā un to varētu iemantot arī lojāli noskaņotās latviešu emigrācijas simpātiju pret dzimteni vairošanā. Tikšanās reizē pārrunāja arī latviešu fotoizstādes organizēšanu Zviedrijā, kuras sagatavošanas sakarā L.Jānis –Briedītis izteica gatavību apmeklēt Latviju 1988.gada februārī vai martā.⁵²³

23.novembra ziņojumā O.Pumpa informēja par Latvijas PSR kultūras delegācijas tikšanos ar Stokholmas universitātes Baltijas pētījumu centra⁵²⁴ līdzstrādniekiem Baibu un Kārli Kangeriem un pārrunātiem centra nākotnes plāniem paplašināt sadarbību ar padomju Latvijas zinātniekiem. O.Pumpa ziņoja, ka 1989.gada Baltijas institūta un Baltijas pētījumu centra konferences tēmu viņi vēlētos saskaņot ar Latvijas pusi. K.Kangeris esot izteicis vēlmi saņemt vairākus periodiskus izdevumus no Latvijas – avīzes „Cīņa” un „Padomju Jaunatne”, žurnālus „Horizonts”, „Padomju Latvijas komunisti”. „Zvaigzne”. K.Kangeris arī

⁵²³LVA, 1051 Fonds, 1apraksts, 154.lieta, 67.,68.lapas

⁵²⁴Baltijas Pētījumu centrs uzdevumos ietilpa saturiski jautājumi, pētniecība, kamēr Baltijas Institūts vairāk nodarbojās ar organizatoriskiem jautājumiem konferenču rīkošanas kontekstā un zinātniskās un kultūras apmaiņas ar Padomju Baltijas republikām praktisko pusi. – Saruna ar K.Kangeri Rīgā, 2010.gada 20.aprīlī

informējis, ka strādā pie liela pētījuma par Latvijas diplomātijas attīstību 1920. - 1940.gados, kas tikšot publicēts 1988.gadā vācu valodā.⁵²⁵

N.Neilanda vizīti Zviedrijā negatīvi uztvēra latviešu trimdas aprindas, vairāki trimdas latvieši sarīkoja demonstrāciju pie kuģa, ar kuru viņš ieradās Stokholmā. *Avīze Svenska Dagbladet* 1987.gada 18.novembrī publicēja latviešu demonstrantes Mudītes Krastas teikto par Neilandu: „...arī šoreiz viņš mums latviešiem nodarīs lielu ļaunumu. Nikolajs Neilands varbūt ir lielākais padomju dezinformātors, un viņš ierodas tieši Latvijas Nacionālajā dienā. Viņam visticamāk ir labs kontaktu loks Zviedrijā, ko viņš izveidoja savu darba gaitu laikā Stokholmā. Ar labām zviedru valodas zināšanām un īpašo komunikācijas veidu, viņam izdevās piemānīt daudzus zviedrus”. Bet kā norādīts rakstā, kuru papildina liels N.Neilanda fotouzņēmums, ieradušies bija nedaudzi demonstranti ar plakātiem „Nē Neilandam”, „Spiegu izmaiņa: Berglingu šurp- Neilandu ārā”, bet sagaidītāju delegācija bijusi daudz lielāka, un tā likās nemanām demonstrantus.⁵²⁶

Daļa latviešu trimdas pārstāvju kritiski izturējās pret Zviedrijas kontaktu politiku ar Padomju Latvijas zinātniskām iestādēm. Tā, piemēram, Uldis Ģērmanis vienā no saviem rakstiem norādīja, ka Baltijas institūta valde 1981.gadā deklarējot, ka nenodarbojas ar politiku, atteikusies protestēt pret baltiešu zinātnieku vajāšanu okupētajā Baltijā, lai nekaitētu zinātniskajiem sakariem ar dzimteni. 1981.gada jūnija Baltijas institūta rīkotajā konferencē piedalījušies padomju „zinātnes sūtņi”, kuri atgriežoties mājās laikrakstā „Dzimtenes Balss” paziņojuši, ka ar līdzdalību Baltijas institūta konferencē viņi stiprinot savas valsts, savas iekārtas autoritāti, stiprinot miera ideju. Ģērmanis secināja, ka padomju Latvijas zinātnieku

⁵²⁵LVA, 1051.fonds, 1.apraksts, 154.lieta, 65,66.lapa

⁵²⁶Svenska Dagbladet - 1987 – November 18.11

piepalīdzināšanās konferencē tikusi pieskaitīta padomju propagandas panākumiem, tai skaitā Baltijas institūta neitralizēšanā.⁵²⁷

Oficiālās Zviedrijas intereses pieaugumu par Baltiju pēc 1975.gada Helsinku gala dokumenta parakstīšanas, latviešu un igauņu lielās kopienas Zviedrijā uztvēra dalītām jūtām. No vienas puses tās bija jaunas iespējas pievērst uzmanību tiem jautājumiem, ar kuriem trimda nodarbojās ilgstoši, no otras puses bija pamats bažīties, ka zviedri palīdz nostiprināt padomju varas leģitimitāti Baltijā. Gluži tāpat kā trimda nebija vienota, arī attiecībā uz Zviedrijas tuvināšanās politiku ar Baltijas republikām trimdā bija sastopami dažādi viedokļi. Vieni pilnībā noliedza jebkādu kontaktus ar padomju Latviju (padomju terminoloģijā tika apzīmēti par reakcionārajiem emigrantiem), citi centās uzturēt kontaktus, lai nepārtrūktu dzīvā saikne ar Dzimteni (padomju terminoloģijā – progresīvie emigranti), vairāki labprātīgi individuālā kārtā uzņēma savās mājās latviešu kultūras darbiniekus no dzimtenes, citi izmantoja Kultūras komitejas piedāvātās iespējas bez maksas paciemoties Latvijā. Latviešu izcelsmes padomju diplomātu ziņojumi par sarunām ar trimdas pārstāvjiem atklāj trimdas sašķeltību kontaktu ar dzimteni politikas jomā.⁵²⁸ Tā Zviedrijas latviešu daļa, kura integrējoties zviedru sabiedrībā, spēja saglabāt latvisko identitāti un ticību Latvijas valsts atjaunošanai, centās pievērst zviedru uzmanību Baltijas tautu jautājumiem gadu gaitā. Šie trimdas latvieši centās iekļauties zviedru jaunās politikas pret Baltiju īstenošanā.

Nevar noliegt, ka baltiešu trimda kā faktors Zviedrijas attiecībās ar Baltijas republikām tomēr saglabājās. Zviedrijā oficiālās zviedru aprindas sekoja baltiešu aktivitātēm.⁵²⁹ Zviedrijas diplomāti bija labi informēti par trimdas baltiešu

⁵²⁷U.Ģermanis. Trimdas politiskais raksturs, 5.lp. – U.Ģermaņa fonds, 83.glab. vien.: Dr Ulafs Jāņsons & Uldis Ģermanis. 1985-1987 - LABR, inv.nr Rk10482

⁵²⁸Piemēram atašeja O.Pumpas ziņojumi par sarunām ar Eduardu Ausekli- LVA, 1051.f.,1.apr., 180 l., 50-52 lapas

⁵²⁹Piemēram par to var liecināt zviedru avīžu rakstu par baltiešu trimdas pasākumiem Zviedrijā, kas pievērsusi plašu sabiedrības uzmanību, nosūtīšana Zviedrijas vēstniecībai Maskavā un ģenerālkonsulātam. 1978.gada 15.jūnija telegrammā no Ārlietu ministrijas informēts par Dagens Nyheter rakstu, kas veltīts baltiešu sēru maršam Stokholmā saistībā ar latviešu, lietuviešu un igauņu masveida deportācijām uz

piesardzību kontaktos ar pārstāvjiem no Baltijas republikām. Tomēr līdz astoņdesmito gadu pašām beigām latviešu trimdai nebija reālas ietekmes uz Zviedrijas lēmumu pieņemējiem kontaktu politikas ar padomju Latviju veidošanā. Izņēmums varēja būt Bruno Kalniņš, kuram bija pieeja Sociāldemokrātu partijas vadītājiem. Diemžēl dokumentētu liecību par to nav⁵³⁰. Zināma ietekme bija arī latviešu tautības zviedru diplomātam Ilmāram Beķerim, kura viedoklis par redzēto un dzirdēto dzimtenē radu apmeklējumu laikā septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados ziņojumu veidā nonāca arī līdz Zviedrijas Ārlietu ministrijai, un kurš nereti neformāli pildīja Zviedrijas Ārlietu ministrijas uzdevumus.⁵³¹

Plašas zviedru kultūras dienas tika sarīkotas Rīgā 1988.gada 18.-20.novembrī. Kultūras dienu ietvaros Zviedrijas oficiālās delegācijas programmā bija paredzēts rīkot preses konferenci Latvijas un Ārzemju draudzības biedrībā, atklāt zviedru grafikas izstādi Arhitektu namā, piedalīties LPSR ārlietu ministra vietnieka N.Neilanda rīkotās pusdienās Jūrmalā, atklāt zviedru filmu nedēļu Rīgas kinomā, tikties ar amatpersonām Ārlietu Kultūras ministrijās, Valsts radiokomitejā, apmeklēt operu un Doma koncertzāli. Oficiālo zviedru delegāciju Zviedru institūta direktora A.Klāsona vadībā, pavadīja PSRS Ārlietu ministrijas Kultūras pārvaldes darbinieki Makarovs un Asutinovs, kā arī zviedru diplomāts Bengts Eriksons no vēstniecības Maskavā.⁵³²

Kultūras dienu vērienīgums atspoguļoja arī jauno situāciju attiecībā uz finansējumu, kas pēc Līguma starp Zviedriju un PSRS parakstīšanas 1988.g.janvārī, pavēra iespēju tiešiem kontaktiem starp Zviedriju un Baltijas republikām.

Sibīriju pirms 27 gadiem, pieminēti plakāti „Neatkarību ANO paspārnē”, „Mēs sērojam par deportētājiem no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas” – UD Arkiv, Hp1Er

⁵³⁰Juris Kronbergs un Niklāvs Lapukins norādījuši, ka Bruno Kalniņš visus jautājumus ar zviedru sociāldemokrātu vadību risinājis telefoniski- Intervija ar I.Kronbergu un N.Lapukinu 2008.gada janvārī.

⁵³¹Saruna ar Kangeri 2008.gada 20.aprīlī.

⁵³²Zviedrijas ģenerālkonsulāta Ļeņingradā vēstulē Zviedru Institūta direktoram A. Klāsonam 1988-11.14 – UD Arkiv, IN2Er

4.6. Baltiešu trimdas attieksme pret oficiālās Zviedrijas politiku Baltijā

1985.gada vasarā, kad tika atzīmēta Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes Helsinku vienošanās desmitgade, baltiešu trimdas organizācijas sarīkoja lielu akciju „Baltijas miera un brīvības kruīzs” no 25.līdz 31.jūlijam, kura mērķis bija pievērst plašu sabiedrības un preses uzmanību cilvēku un nacionālajām tiesībām Baltijā un Helsinku gala dokumenta lēmumus attiecināt arī uz Baltijas tautām. Lielā pasākuma programma paredzēja sarīkot padomju režīmu Baltijas valstīs nosodošu divu dienu akciju „Baltijas Tribunāls” Kopenhāgenā, braucienu ar kuģi pa Baltijas jūru (maksimāli pietuvojoties Baltijas krastiem), uz kuģa klāja sarīkojot starptautiski pazīstamu lektoru priekšlasījumus un diskusijas par situāciju okupētajās Baltijas valstīs, protesta gājienus Stokholmā un Helsinkos. Pasākumu organizēja īpaša šim pasākumam izveidota trimdas baltiešu komiteja, kuras koordinatori bija Vilnis Zaļkalns un Juris Kaža Zviedrijā. Organizētāji sagatavoja ikmēneša biļetenu angļu valodā informējot par gaidāmiem pasākumiem un regulāri pievērsot uzmanību Baltijas jautājumiem. Viens no aktīviem Baltijas miera un brīvības kruīza dalībniekiem, kurš uzstājās ar priekšlasījumiem un vadīja diskusijas, bija Zviedrijas Tautas partijas biedrs, pazīstams komunisma un nacisma ideoloģiju kritizētājs Pērs Almarks (*Per Ahlmark*)⁵³³. Atis Lejiņš, kurš bija starp kruīza organizētājiem norāda, ka tajā piedalījušies 380 dalībnieku, no kuriem 200 bijuši latvieši un 70 starptautisko mēdiju un Zviedrijas parlamenta pārstāvju. Pēc viņa teiktā, protesta gājienā Helsinkos EDSA Helsinku gala dokumenta parakstīšanas desmitgades priekšvakarā 1985.gada 28.jūlijā piedalījušies apmēram 2 tūkstoši cilvēku (daudzi somi arī pievienojušies gājenam), un tas pievērsis plašu preses uzmanību.⁵³⁴ Tomēr oficiālajās aprindās Zviedrijā, bet jo īpaši Somijā, trimdas baltiešu rīkotais nedēļas pasākums izsauca nervozu reakciju. Somi bažījās, ka Helsinku dokumenta parakstīšanas desmit gadu svinības baltiešu dēļ

⁵³³Laikraksts „Latvija”- 1985- 23.septembris.

⁵³⁴A.Lejiņš.Sveriges och Lettlands relationer 1987-1991: ockupationsfrågan//Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift - 4Häftet - 2005, s.100

varētu neapmeklēt PSRS Komunistiskās partijas ģenerālsekretārs Mihails Gorbačovs. Zviedru avīze *Dagens Nyheter* atzīmēja, ka Somijas policija gatavojoties baltiešu demonstrācijām, nosaukusi tās par satraucošām un neveiklām.⁵³⁵

Gan baltiešu trimdas organizētais pasākums „Baltijas miera un brīvības kruīzs”, gan Zviedrijas jaunā tuvināšanas politika ar PSRS rietumu apgabaliem- Baltijas republikām tiešā veidā bija saistīti ar Helsinku gala dokumentu. Tā parakstīšanas jubileju trimdinieki izmantoja, lai pievērstu uzmanību cilvēktiesību pārkāpumiem Baltijā un baltiešu ilgām un cīņai par savu valstu suverenitātes atgūšanu. Zviedrijas oficiālās aprindas nenodarbināja ar Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu saistītie jautājumi. Helsinku gala dokumenta pavērtās legālās iespējas attiecībās ar PSRS zviedri izmantoja informācijas iegūšanai par Baltijas jūras otrā krasta situāciju, padomju režīma kvalitāti un iedzīvotāju noskaņojumiem, kas bija svarīgi kopainas veidošanā par PSRS patieso ietekmi uz Zviedrijas drošību.

Trimdas veiksmes Helsinku dokumentu prasmīgā izmantošanā pret PSRS politiku Baltijā, nepalika nepamanītas Maskavā. Helsinku pamatdokuments bija motivācija dibināt cilvēktiesību aizstāvības grupas visās padomju bloka valstīs, arī Igaunijā, Lietuvā un Latvijā- t.s. Helsinku grupas, Latvijas gadījumā tā bija cilvēktiesību aizstāvības pagrīdes organizācija „Helsinki-86”. Trimdas un Latvijas kritiski pret padomju režīmu noskaņotās sabiedrības daļas mijiedarbība manifestējās 1987.gada 14.jūnijā, pieminot PSRS veiktās Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1941.gadā. PSRS vēstniecības atašejs Oļģerts Pumpa 1987.gada 22.jūnija ziņojumā atreferēja Zviedrijas ziņu aģentūras publicēto informāciju par „Helsinki - 86” cilvēktiesību aizstāvības grupas rīkotu ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa Rīgā deportāciju gadadienā 14.jūnijā. Tāpat viņš ziņoja par Eiropas latviešu jauniešu apvienības ELJA demonstrāciju pie PSRS vēstniecības sakarā ar latviešu deportāciju uz Sibīriju 1941.gadā gadadienu, pievēršot uzmanību faktam,

⁵³⁵ “Baltiešu mira kruīzs izsauc satraukumu”- *Dagens Nyheter*, 27.04.85

ka par šo demonstrāciju un deportācijām kā tādām informēja lielākās zviedru avīzes *Svenska Dagbladet* un *Dagens Nyheter*. O.Pumpas uzmanību saistīja divas lietas : pirmkārt, ka informācijas avots varēja būt Pasaules brīvo latviešu apvienības valdes loceklis un Zviedrijas Latviešu Centrālās padomes priekšsēdētājs Imants Freimanis, un ka Zviedrijas Latviešu Centrālā padome bija demonstrāciju pie PSRS vēstniecības organizētāja, un, otrkārt, ka zviedru avīzes par šiem notikumiem npublicēja komentārus⁵³⁶.

Zinot, ka PSRS dienesti rūpīgi seko trimdas aktivitātēm un Zviedrijas reakcijai uz tām, zviedru oficiālās aprindas publiski neatbalstīja latviešu trimdas aktivitātes, bet arī tās neierobežoja. Vēstures fakti par PSRS rīcību pret baltiešu iedzīvotājiem nebija noslēpums ne zviedru oficiālo aprindu pārstāvjiem, ne arī Zviedrijas sabiedrības izglītotajā daļā. Tomēr attiecību veidošanā ar PSRS zviedri vairījās no Maskavai neērtu tēmu izcelšanas, lai nekādā veidā netraucētu īstenot savuprioritāro mērķi - nodrošināt klātbūtni Baltijas republikās situācijā, kad spēles noteikumus diktēja Maskava.⁵³⁷

Atis Lejiņš pamatoti norāda uz to, ka viens no galvenajiem izaicinājumiem laika posmā starp 1985. un 1991.gadu bija stereotipa laušana Rietumu valstīs par Baltijas republikām kā dabisku PSRS daļu. Trimdas organizācijas izvirzīja sev mērķi panākt, lai starptautiskās sabiedriskās domas veidotāji un politisko lēmumu pieņēmēju gan valstiskā, gan nevalstiskā līmenī akceptētu domu par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu un saprastu, ka šādas pārmaiņas starptautiskajā politikā nav Rietumu drošības apdraudējums.⁵³⁸ PSRS Komunistiskās partijas ģenerālsekretāra M.Gorbačova „jaunā politiskā domāšana” un uzsāktās reformas PSRS tika Rietumos uztvertas pozitīvi, un PSRS līdera vēlmes pārveidot Padomju

⁵³⁶O.Pumpas ziņojums „Zviedru prese par notikumiem Rīgā 1987.gada 14.jūnijā” – LVA, 1051.f., 1.a.,154.l., 43,44 lp.

⁵³⁷Piemēram ,ierosinot izveidot Zviedrijas radio raidījumus latviešu, lietuviešu un igauņu valodās, tādējādi palīdzot apmierināt Baltijas tautu pieaugošo interesi par Zviedriju, ģenerālkonsulāta Ļeņingradā diplomāti aicināja vairīties no baltiešu trimdas organizāciju pret PSRS vērstās retorikas- Bengt Åkegren ziņojums 1986-11-12 – UD Arkiv IN2H(Sovjet)

⁵³⁸A.Lejiņš, s.101

Savienību par teritoriāli vienotu normāli funkcionējošu, miermīlīgu valsti bieži tika uztvertas kā realitāte. Baltijas tautu valstiskās neatkarības atgūšanas centieni šajā scenārijā neierakstījās. Rietumu pragmatiskajā pieejā attiecībās ar PSRS arī tam nebija vietas līdz brīdim, kamēr M.Gorbačova perestrojkas politika sāka demonstrēt pilnīgu mazspēju.

Pilnībā var pievienoties atzītas Zviedrijas divdesmitā gadsimta otrās puses ārpolitikas pētnieces Lēnas Junsones (*Lena Jonson*) apgalvojumam, ka visas ar Baltiju (*Baltikum*) saistītās tēmas bija acīmredzami jūtīgas zviedru valdības attiecībās ar PSRS. Zviedrijas valdība likās nemanām šīs valstis. Tas tomēr netraucēja atsevišķiem politiķiem izteikt atbalstu baltiešu neatkarības centieniem trimdas baltiešu sarīkojumos Zviedrijā. L.Junsones analīze par Zviedrijas attieksmi pret Baltijas valstīm ļāva izdarīt secinājumu, ka kopš 1988.gada situācija mainījās- Zviedrijas oficiālās aprindas uzsāka aktīvu kontaktu politiku ar Baltijas republikām.⁵³⁹

⁵³⁹ Jonson Lena. *Sovjet, Sverige och Baltikum.-Ömvälvning i Östeuropa*/red.Karl E.Birnbaum,Jakub Šwiecicki, Beatrice Zeidler-Blomberg- Utrikespolitiska institutet, Stockholm, 1990

5. nodaļa. Zviedrijas politika Baltijā 1988–1991

1987.gada marta PSRS Komunistiskās partijas 27.kongress izraisīja pastiprinātu Rietumu valstu, tai skaitā Zviedrijas ekspertu - sovetologu aprindu uzmanību. Kongress pieteica principiāli jaunu pieeju PSRS ārējās un drošības politikas veidošanā, uzsvāru liekot uz mierīgiem līdzekļiem starptautisko konfliktu noregulēšanā, mazinot militārās komponentes nozīmi. Jau konkrētākas aprises šī jaunā pieeja ieguva 1988.gada jūlija PSRS Kompartijas 19.konferencē un Padomju valsts vadītāja Gorbačova runā ANO ģenerālajā asamblejā 1988.gada 7.decembrī. Zviedru drošības politikas ekspertu uzmanību pievērsa pirms partijas 19.konferences sarīkota nacionālā konference par ārpolitiku un diplomātiju, kurā piedalījās ministri, PSKP Centrālās komitejas locekļi, vadošie padomju zinātnieki. Konferencē tika nolemts dibināt demokrātiskus, tautas vēlētus pārvaldes orgānus, kas kontrolētu ārpolitiku un militāro jomu, kas vēlāk īstenojās Tautas deputātu kongresa un Augstākās Padomes komiteju un komisiju formā. Tieši šajā konferencē tika radīts jauns termins „jaunā politiskā domāšana”⁵⁴⁰, ko veiksmīgi savā retorikā starptautiskā vidē sāka lietot M. Gorbačovs, un kas motivēja daudzus ārvalstu līderus ieklausīties Gorbačova nodomos reformēt milzīgo Padomju impēriju. Lai gan zviedru ārpolitikas veidotāju aprindās dominēja skeptisks noskaņojums par kardinālu izmaiņu Padomju Savienībā iespējām⁵⁴¹ dažos jautājumos (pie tādiem varēja pieskaitīt arī Zviedrijas interesi par PSRS Rietumu apgabaliem - Padomju Baltijas republikām) Gorbačova jaunā politika tika uztverta kā signāls, kas dod iespēju intensificēt sakarus ar baltiešu kaimiņiem.

⁵⁴⁰ Per Olov Nilsson. Nya vikor, nya utmaningar för sovjetisk NTR (föredrag vid TP-seminarium I november 1990) // Antekningar från Östgruppen – 1990 - Nr10- Försvarets forskningsanstalt (FOA), s.40

⁵⁴¹ Tomas Bertelmans 2007.gadā publicētajā rakstā „Nekādu lielu pārsteigumu” (*Inga större överraskningar*) - *termitstackssyndromet och rapporterandets vilkor*) norāda uz to, ka vēl 1987.gadā zviedri bija ļoti skeptiski par izmaiņu iespējām PSRS. Kopumā Bertelmans kritiski vērtē zviedru diplomātijas spējas adekvāti vērtēt situāciju PSRS astoņdesmitajos gados un norāda, ka neitralitātes politika bijusi saistīta ar klusēšanu un nav veicinājusi intelektuālu klimatu Zviedrijas diplomātiskajā dienestā - Sākerhetspolitik och historia. Essäer om stormaktspolitiken och Norden under sjuttio år. Vänbok till Krister Wahlbäck - Stockholm, 2007., s.74,75, 77,81

Straujā attīstība Baltijas republikās astoņdesmito gadu otrajā pusē nostādīja Zviedrijas ārpolitikas veidotājus sarežģītā situācijā. Līdz 1988.gadam Baltijas jautājumiem tika pievērsta pastarpināta uzmanība, valdošajās aprindās dominēja nogaidošā attieksme pret baltiešu prasībām. Pēc zviedru pētnieka Pēra Samuelsona domām, situācijā, kad valdīja priekšstats, ka PSRS ir nemainīgs lielums, iespējams, ka attīstība Baltijā netika uztverta nopietni.⁵⁴² Arī vēsturnieks Kristiāns Gerners atzīst, ka zviedriem astoņdesmito gadu beigās bijis grūti pieņemt domu, ka viena no divām pasaules lielvarām varētu sabrukt.⁵⁴³ Viņu uzskatā Baltijas valstis pieder pagātnei, tās kļuvušas par leģitīma spēlētāja pasaules politikā - Padomju Savienības - daļu, un tādēļ ne Zviedrijā, ne arī citās Rietumu valstīs baltiešu neatkarības prasības neuztvēra nopietni.⁵⁴⁴ Ar Baltijas jautājumiem nodarbojās izteikti šaurs cilvēku loks oficiālajās aprindās⁵⁴⁵.

⁵⁴²Per Samulesson.Svensk syn på Baltikumets frigörelse 1988-1996// FOA, Avdelning för Försvarsanalys - 1996 - December, Stockholm, s.11

⁵⁴³Zviedrijas Sociāldemokrātu partijas biedrs, bijušais O.Palmes sekretārs, 1988-1991.gada Zviedrijas valdības lauksaimniecības ministrs, vēstnieks Vācijā, Stokholmas lēņa pārvaldnieks(*hövding*)Mats Helstrēms raksturo zviedru ārpolitiku kā pastāvīgu līdzsvara meklēšanu starp divām lielvarām ASV un PSRS. Šis apstāklis un PSRS uztveres paradigma, pēc viņa domām neļāva Zviedrijai, gluži tāpat kā citām Rietumvalstīm, Baltijas tautu neatkarības centienos saskatīt racionālismu - autores intervija ar M.Helstrēmu Stokholmā 2008.g.18.janvārī.

⁵⁴⁴Gerners pievērš uzmanību vēl vienam aspektam, respektīvi, baltiešu politiķi nebija profesionāli un tādēļ viņus Rietumos negribēja uztvert nopietni. Šis bijis viens no iemesliem kādēļ Lietuvas, Igaunijas un Latvijas neatkarību nevēlējās atzīt jau 1990.gada pavasarī - Kristian Gerner. Baltikum mellan Sovjetunionen och Europa //Världspolitikens dagsfrågor - 1990 - Nr7 - Utrikespolitiska institutet, Stockholm, s.28

⁵⁴⁵Zviedru diplomāts Lars Fredēns grāmatā "Förvandlingar, Baltikumets Frigörelse och Svensk diplomati 1989-1991" (zviedriski tā iznāca 2004.gadā un latviski ar nosaukumu "Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989-1991" tika publicēta 2007.gadā), norāda, ka Zviedrijas Ārlietu ministrijā ar Baltijas jautājumiem kopš 1988.gada nodarbojās divi diplomāti – „ceļojošais ģenerālkonsuls” Ļeņingradā Tomas Bertelmans, Pirmā Politiskā departamenta vecākais referents(landhanläggare för Sovjetunionen) Hans Ulsons (*Hans Olsson*) . Hans Ulsons par savu darbu, Zviedrijas politiku Baltijā dalījās atmiņās Sēdertornas augstskolas sarīkotā Baltijas atbrīvošanās kustības aculiecinieku seminārā– Sverige och Baltikumets frigörelse. Två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989-1994. Red.Thomas Lunden och Torbjorn Nilsson – CBEES, Centre for Baltic and East European Studies, Stockholm, 2008, s.33. Domāju, ka strap Baltijas ekspertiem minami arī pats Lars Fredēns, kas bija zviedru konsuls Rīgā no 1989 līdz 1991.gadam un viņa tiešais priekšnieks ģenerālkonsuls Ļeņingradā D.S.Ālanders(*Dag Sebastian Ahlander*). Arī D.S.Ālanders ir sarakstījis atmiņu grāmatu"Spelet om Baltikum, kas izdota Stokholmā 1992.gadā. D.S.Ālanders ar Baltijas jautājumiem bija nodarbināts jau septiņdesmito gadu beigās, kad bija Zviedrijas Ārlietu ministrijas Informācijas un preses nodaļas vadītājs, par to liecina viņa ziņojumi, uz kuriem izdarītas atsaucis promocijas darba 4.nodaļā.

Bet 1988.gads nāca ar nopietnām izmaiņām. L.Fredēns atzina, ka „...jau 1988.gadā kļuva skaidrs, ka Baltijas jūras otrajā krastā jānotiek kaut kam lieliem. Ārlietu ministrija nolēma intensificēt Baltijas novērošanu”.⁵⁴⁶

5.1.Zviedrijas konsulārā pārstāvniecība Rīgā

Ļoti iespējams, ka Zviedrijas kā *perestrojkas* atbalstītāju pozitīvais tēls Maskavā ietekmēja PSRS Ārlietu ministrijas rīcību, kad zviedri 1989.gada 25.aprīlī informēja par vēlmi atvērt ģenerālkonsulāta Ļeņingradā konsulārās nodaļas Tallinā un Rīgā.⁵⁴⁷ Lars Fredēns uzsver, ka PSRS ārlietu ministrijas Konsulārais departaments ticis informēts par zviedru nodomu, nevis lūgta atļauja atvērt konsulārās nodaļas. Zviedrijas vēstniecības Maskavā padomnieks Dāgs Hartelius mutiski informējis par konsulāro nodaļu atvēršanu, ko ministrijas ierēdņi uztvēruši pozitīvi, norādot, ka tādā veidā zviedri palīdzēsot padomju pilsoņiem vieglāk saņemt iebraukšanas vīzas Zviedrijā. Fredēns atzīmē, ka šādu attieksmi varēja diktēt *perestrojkas* gars unuzskats par lielākas ekonomiskās brīvības piešķiršanu savienotajām republikām. Pieminēšanas vērts ir fakts, ka Somija jau bija atvērusi ģenerālkonsulāta Ļeņingradā konsulāro punktu Tallinā.⁵⁴⁸ Pēc Fredēna domām, iespējams, ka viens no papildus stimuliem Maskavai neiebilst pret Zviedrijas Konsulāro pārstāvniecību atvēršanu Rīgā un Tallinā, bija ārlietu ministra Stēna Andersona politika. Viņa prioritāte bija *perestroikas* politikas atbalstīšana, baltiešu atbrīvošanās cīņu novirzot otrā plānā.⁵⁴⁹ Maskava esot iedrošinājusi Stēnu Andersonu vizītes laikā Maskavā 1989.gada 10.novembrī paplašināt kontaktus ar Baltiju. Fredēns citē Ārlietu ministra Ševardnadzes teikto: „Jums nevajag gaidīt!

⁵⁴⁶L.Fredēn, 39.lpp.

⁵⁴⁷Zviedrijas pārstāvniecību Tallinā un Rīgā konceptu izstrādāja ģenerālkonsuls T.Bertelms un vecākais referents H.Ulsons 1988./89. gada ziemā. Fredēns atzīmē, ka tā bijusi patiesi revolucionāra ideja.- Freden, 40.lpp

⁵⁴⁸L.Freden, s.41

⁵⁴⁹L.Fredēn, s.253.

Nebaidieties: attīstiet kontaktus ekonomikā, kultūrā, tūrisma, vides jomā”, piebilstot, ka ārpolitiku un aizsardzību bija jāatstāj Maskavas pārziņā.⁵⁵⁰

Zviedrijas konsulāro pārstāvniecību atvēršanu Rīgā⁵⁵¹ un Tallinā zviedru ārlietu dienesta pārstāvji raksturo kā savu diplomātisku uzvaru, norādot uz to, ka šādā veidā zviedri ieguva iespēju būt klāt, novērot un ietekmēt notikumus Baltijā, kas citām Rietumvalstīm, kas neatzina Baltijas valstu iekļaušanu PSRS, nebija.⁵⁵² Zviedrijas konsulāro pārstāvniecību Baltijas republikās sakarā svarīgi nošķirt divas dimensijas – starptautiski - juridisko no diplomātiski - praktiskās. Ja no praktiskā viedokļa gan zviedriem, gan arī baltiešiem tas bija ieguvums (atvieglota vīzu saņemšana, informācijas apmaiņa utml.), tad no juridiskā viedokļa tas bija papildus apliecinājums, ka Zviedrija *de jure* atzina Baltijas valstu iekļaušanu PSRS. Savdabīga interpretācija tika lietota izvēloties pārstāvniecības statusu un nosaukumu –Zviedrijas Ģenerālkonsulāta Ļeņingradā nodaļas (*avdelningskontor*), tādējādi it kā uzsverot ne tiešu, bet pastarpinātu klātbūtni no juridiski –tiesiskā viedokļa. Neskatoties uz dažādo izpratni Maskavā, Stokholmā un daļā Baltijas sabiedrības (Lietuvas politiķis un Tautas kustības „Sajūdis” vadītājs Vitauts Landsberģis nepiekrita zviedru konsulārās nodaļas atvēršanai, jo pēc neatkarības no PSRS pasludināšanas 1990.gada 11.martā, pieprasīja pret Lietuvu izturēties kā pret neatkarīgu valsti⁵⁵³) Baltijas valstiskuma un Zviedrijas attieksmes pret to jautājumā, zviedru oficiāla un tieša klātbūtne Rīgā un Tallinā tika vērtēta pozitīvi. Var secināt, ka paradoksālā kārtā tas, par ko zviedriem bija pamats justies neērti baltiešu priekšā, atzīstot PSRS īstenoto Baltijas valstu aneksiju un iznīcinot to valstiskumu, bija kļuvis par priekšrocību.

Zviedrijas diplomāti veiksmīgi izmantoja savu salīdzinošo priekšrocību – iegūt nepastarpinātu informāciju par norisēm Baltijā, latviešu, igauņu un lietuviešu

⁵⁵⁰ L.Fredēn, s.254

⁵⁵¹ Konsulāro nodaļu svinīgi atklāja Zviedrijas Tieslietu ministre latviete Laila Frevalds 1990.gada 28.martā

⁵⁵² Turpat, 45.lpp.

⁵⁵³ Par sarežģītām sarunām ar V.Landsberģi savā grāmatā raksta L.Fredēns- LFredēn,79.lpp.

sabiedrību emancipācijas procesiem, izvirzītām prasībām pēc lielākas autonomijas Padomju Savienībā un to pāraugšanu neatkarīgu valstu atjaunošanas pieprasīšanā. Zviedrijas Ārlietu ministrijas un Militārās izlūkošanas un drošības dienesta (zviedriski pazīstams ar saīsinājumu MUST) rīcībā nonāca tieša informācija par norisēm Baltijā, kam ārpolitisku lēmumu izstrādes procesā varēja būt liela nozīme.⁵⁵⁴ Šajā sakarā ir vērts atgādināt, ka Rietumos dominēja vēlmju domāšana un nostiprinājies stereotips par PSRS varenību. Citāda, *perestrojku* apšaubošā, informācija, kurai bija pamats nākt no Igaunijas, Latvijas un īpaši Lietuvas, bija jaunums un tādēļ jo īpaši nozīmīga. Gan konsula Fredēna, gan ģenerālkonsula Ālandera novērojumi, analīzes un secinājumi varēja palīdzēt zviedriem un ar viņu starpniecību, arī citiem rietumvalstu lēmumu pieņēmējiem, labāk orientēties PSRS notiekošajos procesos, *perestrojkas* un atklātības politikas pielietošanas grūtībās. Ikdienā sekojot Baltijas atbrīvošanās no Padomju Savienības procesam un informējot par to Zviedrijas ārlietu ministriju un citus dienestus, veicinot zviedru un baltiešu amatpersonu tikšanos, zviedru diplomāti tieši vai pastarpināti ietekmēja lēmumu pieņēmējus Stokholmā pamazām atteikties no stereotipiem attiecībā uz Baltijas republikām kā *perestrojkas* avangardu. Baltiešu prasības tika labāk sadzirdētas, un kā norāda Fredēna grāmatas recenzents Ulovs Santessons (*Olov Santesson*), kurš pats bija daudz rakstījis laikraksta *Dagens Nyheter* slejās astoņdesmito gadu beigās, tas zināmā mērā notika baltiešiem simpatizējošu zviedru diplomātu ietekmē⁵⁵⁵. Novērtējot gan savu, gan arī savu kolēģu darbu uz vietas Rīgā un Tallinā, Fredēns ir kritisks par Ārlietu ministrijas nespēju novērtēt unikālo iespēju, ko sniedza zviedru diplomātu fiziska klātbūtne Rīgā un Tallinā, nepalielinot darbinieku skaitu konsulārajās pārstāvniecībās.

⁵⁵⁴ Uz to, ka konsula Fredēna informācija bija svarīgs informācijas avots, norāda arī Zviedrijas Izlūkdienesta Analītiskās nodaļas vadītājs Jans Blumkvists 2007.gada 24.aprīļa aculiecinieku seminārā "Kad Krievija pameta Baltiju. Zviedrijas drošības politika austrumos 1991- 1994" Viņš novērtē Fredēnu kā pirmās rokas informācijas sniedzēju un arī piemin to, ka saņēmis informāciju no zviedru izlūkdienesta analītiķiem - Sverige och Baltikum frigörelse. Två vittnesseminarier om storpålitik kring Östersjön 1989-1994, red.Thomas Lunden och Torbjorn Nilsson, Stockholm,2008, s.122

⁵⁵⁵Olof Santesson.Hur Baltikum återvann friheten// Kungl Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift- 2005- häfte4 - Stockholm, 2005, s. 158

Skarbus vārdus viņš velta Zviedrijas politiskās vadības neizlēmībai un pārmēru piesardzībai, kā arī tālredzības trūkumam Baltijas jautājumu risinājumos.⁵⁵⁶

5.2. Zviedru ekspertu viedoklis par Zviedrijas politiku Baltijā

Zviedru pētniece Lēna Junsone (*Lena Jonsson*) uzskata, ka 1988.gadā strauji pieauga interese par Baltijas valstīm. Viņa norāda, ka līdz 1988.gadam zviedru mēdijos Baltijas valstu jautājumiem bija pievērsts maz uzmanības. Bet kopš 1988.gada situācija strauji mainījās. Radās liela interese paplašināt kontaktus ar Baltiju kā oficiālā, tā arī citos līmeņos.⁵⁵⁷ Kā viens no svarīgiem iemesliem šādam pavērsienam pēc J.Junsones domām bija Padomju Savienības atbalsts Zviedrijas intensīvo kontaktu politikai ar Baltijas republikām. Tas savukārt bija saistīts ar PSRS oficiālo aprindu pārliecību, ka Zviedrija nepiekops politiku, kas apšaubītu Padomju Federāciju.⁵⁵⁸ Šo uzskatu apstiprina arī PSRS vēstnieka Zviedrijā Borisa Pankina raksts žurnālā *Foreign Affairs* 1989.gada vasarā. Viņš uzsvēra, ka Zviedrijas politika izriet no tā, ka nedarīs neko tādu, kas traucētu Gorbačova *perestrojkas* labvēlīgai attīstībai. Vēstnieka uzskatā zviedri nomierinot baltiešu karstgalvjus, kas ierodas Stokholmā un dod tiem padomu stiprināt saites ar Maskavu un PSRS valdību, un *perestrojkas* avangardu – komunistisko partiju. Viņš uzsvēra, ka Zviedrijas sadarbība ar Baltijas republikām stiprināšana esot vērtējama *perestrojkas* Padomju Savienībā kontekstā.⁵⁵⁹

2002.gadā publicētā Zviedrijas valdības pasūtītā pētījumā par Valsts drošības stāvokli no 1969.līdz 1989. gadam tiek atzīts, ka notikumi PSRS astoņdesmito gadu beigās ļāva zviedru valdībai piekopt aktīvu Baltijas politiku. Autoru kolektīvs norāda, ka zviedru darbības Baltijā sākot ar 1989.gada rudeni, netika

⁵⁵⁶L.Freden.

⁵⁵⁷Lena Jonson. *Sovjet, Sverige och Baltikum – Omvälvning i Östeuropa*, s.27

⁵⁵⁸Turpat 33.lpp.

⁵⁵⁹Turpat

saskaņotas ar Maskavu, un tas Maskavā nav izraisījis pretenzijas. Autori atsaucas uz Hansa Olsona gatavotu dokumentu 1989.gada 16.oktobrī, kurā apgalvots, ka PSRS Ārlietu ministrijā Maskavā zviedru aktivitātes Baltijas republikās tiek uztvertas kā padomju-zviedru attiecību papildus elements un pat tiek sagaidīts, ka zviedru tiešā iesaiste Baltijā varētu pozitīvi ietekmēt citas valstis Baltijas jūras reģionā uzsākt tiešus kontaktus ar ārpasauli.⁵⁶⁰

1988.gada janvārī Stokholmu apmeklēja PSRS valdības vadītājs N.Rižkovs. Tās laikā tika panākta principiāla vienošanās par Baltijas jūras zvejošanas zonas sadali. Padomju puse nodemonstrēja elastīgu pieeju, kā rezultātā strīdus teritoriju sadalīja, Zviedrijai iegūstot 75% un PSRS - 25%. Vizīte iezīmēja lielāku PSRS puses atvērtību diskutēt tās iekšējās problēmas un meklēt risinājumus, tai skaitā ar „zviedru īpašā modeļa” palīdzību. Zviedri organizēja divpusējus apaļos galus par šo tematiku. Kā norāda 2002.gada ziņojuma par Zviedrijas drošības situāciju autori, tas tomēr nav licis pilnībā aizmirst par zemūdeņu jautājumu. Zviedrijas vēstnieks Anders Tunborgs esot uzrunājis jautājumu par padomju zemūdeņu iepeldēšanu Zviedrijas teritoriālajos ūdeņos, ko PSRS amatpersonas pastāvīgi noliegušas.⁵⁶¹

Zviedru drošības politikas pētnieki Ulovs Kronvals(*Olof Kronvall*) un Magnus Petersons (*Magnus Petersson*) atzīmē, ka astoņdesmito gadu beigās Baltijas zemes(zviedru termins „länderna” ir politiski neitrāls –A.D.) pēkšņi kļuvušas svarīgas Zviedrijas drošības politikai. Atsaucoties uz Zviedrijas sociāldemokrātiskās vadības premjerministra Ingvara Karlsona (*Ingvar Carlsson*) atklāšanas runu Baltijas Institūta rīkotā zinātniskā konferencē Stokholmā 1989.gada 1.jūlijā, pētnieki norāda, ka zviedru valdības vadītāja skatījumā sakaru intensificēšana ar Baltiju varētu stiprināt PSRS uzsākto pārbūves politiku. Ar gandarījumu Karlsons atzīmējis, ka PSRS ir izrādījusi interesi par to, kā Zviedrijai

⁵⁶⁰SOU 2002:108, Fred och säkerhet: Svensk säkerhetspolitik 1969-1989- Stockholm,2003, s.145

⁵⁶¹Turpat

ir izdevies savienot dinamisku ekonomiku ar pilsoņu sociālā taisnīguma aizstāvību.⁵⁶² Nav izslēdzams, ka zviedru sociāldemokrātiem glaimoja padomju valsts vadītāju paustā interese par īpašo zviedru modeli - demokrātisko sociālismu, ko definēja kā trešo ceļu starp Austrumu un Rietumu sistēmām un vēlme pārņemt tā elementus *perestroikas* procesā. Autori uzsver, ka centrālais elements Zviedrijas attieksmē pret Baltijas valstīm bija Maskavas reakcija.⁵⁶³

Raksturojot zviedru atturīgo attieksmi pret baltiešu brīvības centieniem Lundas universitātes profesors Kristiāns Gerners norāda uz tās cēloņiem – maldīgiem priekšstatiem Zviedrijā par Padomju Savienības varenību, pieradumu vērtēt PSRS kā normālu Rietumu sabiedrību. Baltiešu tautu brīvības alkas zviedri nereti asociēja ar tāda tipa nacionālismu, kāds bija raksturīgs starpkaru periodā. Lielākā daļa zviedru nesaprata, ka baltieši faktiski cīnījās par izdzīvošanu, un šī cīņa izpaudās vērtību sistēmas politiskā manifestēšanā, kuras sastāvdaļa bija nacionālās identitātes izpausmes ar valodas, vēstures zināšanu, reliģijas un ētikas starpniecību. Profesors K. Gerners atzīmēja, ka baltiešu nacionālisms ir tikpat demokrātisks kā savā laikā raksturīgais tautas kustības nacionālisms Zviedrijā, bet zviedriem bija grūti to atzīt. Daudziem Zviedrijā, kā arī citās Rietumvalstīs bijis vieglāk akceptēt lielkrievu nacionālismu, kam tiesības pārvaldīt savus mazākos kaimiņus izdomātu drošības interešu vārdā. Vācijas interešu īstenošanu uz Dānijas vai Holandes rēķina neviens nevarot iedomāties, bet viegli un labprāt tiekot atzītas Krievijas intereses uz Baltijas valstu rēķina⁵⁶⁴.

Ekonomists Bū Krāgs(*Bo Kragh*)1992.gada rudenī atgādināja, ka divdesmit līdz sešdesmitgadīgo zviedru pasaules aina veidojās 1950.-1987.gados, un viņi bija pārliecināti, ka pasaule ir sadalīta un nemainīga. Par vienu no lielajiem Zviedrijas izglītības politikas skandāliem kļuva Igaunijas, Latvijas un Lietuvas izslēgšana no

⁵⁶²Kronvall Olof.Magnus Petersson. Svensk Säkerhet i Supermakternas skugga 1945-1991- Stockholm, 2005, s.152

⁵⁶³Turpat, 153.lpp

⁵⁶⁴Gerner Kristian.Baltikum mellan Sovjetunionen och Europa// Världspolitiska frågor – 1990- Nr7.-, Stockholm, Utrikespolitiska institutet, 1990,s.29

Zviedrijas skolu vēstures un ģeogrāfijas apmācības programmām. Baltijas valstis atkal tikušas pamanītas 1988.gadā, kad Zviedrijas televīzija parādījusi sižetus no Dziesmu svētkiem Tallinā – 500 tūkstoši dziedoši igauņi. Bū Krāga uzskatā Zviedrijas valdība neveidoja savu politiku Baltijas valstīs. Viņš puda izbīnu par to, ka Zviedrijai nebija savas Baltijas politikas tik stratēģiski svarīgā reģionā gan no drošības, gan ekonomiskajām, gan kultūras interesēm, kāds bija Baltijas reģions.⁵⁶⁵ To, ka Zviedrijai nebija skaidras Baltijas politikas 1989.-1991.gadā, apliecina arī zviedru diplomāts Lars Fredēns, piebilstot, ka sava dienesta laikā Rīgā neesot saņēmis norādes no Zviedrijas Ārlietu ministrijas kā rīkoties sarežģītos gadījumos.⁵⁶⁶

1990.gada martā zviedru laikrakstā *Svenska Dagbladet* par labākajiem ekspertiem PSRS jautājumos tika nosaukti Lundas universitātes docents Kristiāns Gerners, Austrumeiropas Ekonomiskā institūta vadītājs profesors Anders Oslunds (*Anders Åslund*) un Upsalas universitātes profesors Stefans Hedlunds (*Stefan Hedlund*). Visi trīs eksperti ļoti līdzīgi vērtēja turpmāko attiecību attīstību Baltijas republiku un Maskavas starpā. Viņi bija vienisprātis, ka Gorbačovs nelietos militāru spēku pret tām. Hedlunda ieskatā Gorbačovs un viņa piekritēji mentāli pat bijuši gatavi brīvlaist Baltijas republikas, viņi domāja, ka starp baltiešiem un Gorbačovu pastāvēt klusa koalīcija, un ka abas puses vēloties Padomju impērijas izjukšanu. Tieši tādēļ esot ļoti svarīgi, kas par Baltiju tiek teikts Rietumos, tai skaitā Zviedrijā. Klusēšanu kā atbalstu sev uztvertu Gorbačova perestrojkas ienaidnieki. Oslunda vērtējumā Gorbačovs būtu gatavs dot Lietuvai brīvību, bet par augstu samaksu, tādējādi Lietuvas brīvība no kvalitatīva jautājumu pārvērstos kvantitatīvā jautājumā, kas risināms sarunu ceļā. Kristiāna Gernerā analīze savukārt ļāva

⁵⁶⁵ Bo Kragh. En svensk doktrin för Baltikum- Internationella Studier Nr3, hösten 1992 -Utrikespolitiska institutet, Stockholm, 1992, s.13-15 Bū Krāgs bija lielas Zviedrijas bankas „Handelsbanken” direktors, deviņdesmito gadu sākumā Igaunijas un Latvijas premjerministru ekonomiskais padomnieks.

⁵⁶⁶ L.Freden, 262.lpp.

secināt, ka Padomju Savienība jau beigusi eksistēt no funkcionālā un ekonomiskā viedokļa.⁵⁶⁷

Zviedrijas Militārās izlūkošanas un drošības dienesta (MUST⁵⁶⁸) Analīzes departamenta⁵⁶⁹ vadītājs Jans Blumbergs (*Jan Blomberg*) 2007.gada 24.aprīļa Sēdertornas augstskolas rīkotā liecinieku seminārāatzina, ka viņa vadītais dienests daudz uzmanības pievēršaZviedrijai ģeogrāfiski tuvajām Baltijas republiku teritorijām, un ka Zviedrijas izlūkdienests kopumā zināja ļoti daudz par Baltiju: „Baltiju varēja saukt par mūsu nodarbošanos izlūkdienestu sistēmā” .⁵⁷⁰ Viņaprāt, zviedru izlūkdienestam gluži kā citu Rietumvalstu izlūkdienestiem jāuzņemas atbildība par kļūdainām analīzēm, kad koncentrējoties uz PSRS un Varšavas pakta valstu bruņojuma uzskaiti, netika pievērsta uzmanība Padomju sistēmas vājumam kā tādām.⁵⁷¹

Arī Zviedrijas Bruņoto spēku analītiķi no FOA⁵⁷² rūpīgi sekoja līdzi attīstībai Baltijā, un pārskatos „ Austrumu grupas pārskati” ik mēnesi piedāvāja savu skatījumu par notiekošo PSRS un tās Rietumu apgabalos. Vienā no pārskatiem ir atreferēti PSRS ekspertu seminārā Bornholmas salā 1990.gada jūnijā izskanējušie dažādu valstu ekspertu viedokļi par situācijas attīstību Baltijā. Runājot par Gorbačova politiku nacionalitāšu jautājumos, ekspertu vairākums uzskatīja, ka tā ir reaktīva. Pārskata autors Ingmārs Oldbergs(*Ingmar Oldberg*) īpaši izcēla profesora Gernerā secinājumus par baltiešiem, kuri esot vienīgi, kas spējīgi īstenot Gorbačova pārbūves politiku, bet viņiem neesot vēlmes palikt PSRS. Gorbačova lielā dilemma esot saistīta ar PSRS impērijas saglabāšanu, viņam

⁵⁶⁷ „Experter tror att Sovjet släpper Baltikum fritt”- Svenska Dagbladet, 1990.03.25.

⁵⁶⁸ Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten - Must

⁵⁶⁹ MUST Analīzes departamenta uzdevums bija gatavot analīzes par situācijas attīstību pasaulē un kādu ietekmi tas varēja atstāt uz Zviedriju. - Sverige och Baltikum frigörelse...s.96

⁵⁷⁰ Turpat, 122.lpp.. J.Blomberg pirms atgriešanās Stokholmā 1990.gadā bija Aizsardzības atašejs Vācijā, Bonnā no 1987.gada.

⁵⁷¹ Turpat, 123.lpp.

⁵⁷² Försvarets forskningsanstalt (FOA) Zviedrijas Aizsardzības ministrijas Pētniecības iestāde darbojās no 1945.līdz 2001.gadam.

jāizvēlas starp impēriju vai *perestroiku*. Gan profesors Gerners, gan vairums citu ekspertu esot kritizējuši savas valdības par pārmērīgo piesardzību Baltijas republiku neatkarības centieni atbalstīšanā.⁵⁷³ I. Odlbergs secināja, ka tā vietā, lai turpinātu PSRS uztvert kā militāru, politisku vai ekonomisku draudu avotu, jāpārorientējas uz jautājumu par PSRS sabrukumu, un to, kā Rietumu valstīm šādā gadījumā būtu jārikojas.⁵⁷⁴ Zviedrijas „Austrumu grupas” analītiķi jau Baltijas neatkarības kustības sākumā bija pārliecināti, ka baltiešu mērķis ir pilnīga neatkarība no PSRS, un tā sasniegšanā baltieši rīkosies konsekventi.⁵⁷⁵

Rietumvalstu oficiālajās aprindās, un Zviedrija nebija izņēmums, dominēja uzskats, ka baltieši pārāk steidzas, ka viņi provocē Maskavu un tādējādi var izsaukt neparedzamas sekas, liberalizācijas procesu pārtraukšanu Padomju Savienībā, kas nopietni ietekmētu stāvokli visā Eiropā.⁵⁷⁶ Lars Fredēns skaidro Rietumu atturīgo attieksmi ar vēlmi izvairīties no neprognozējamām sekām PSRS sabrukuma gadījumā, īpaši ņemot vērā tās kodolieroču arsenālu. Pat drošības politikas lietpratēji izrādīja sapratni par PSRS drošības interesēm. Fredēns sarkastiski piebilst, ka šāda sapratne pausta tik ilgi, kamēr tā bija īstenojama uz citu tautu rēķina. Kā raksturīgu tā laika domāšanas piemēru zviedru diplomāts min Londonas Starptautisko Stratēģisko studiju institūta direktora vietnieka Hansa Binnendijka 1990. gada vasarā publicētā rakstā uzsvērto: „...PSRS militārās aprindas uzskata, ka Baltija ir vitāli svarīga Padomju Savienības drošībai”. Padomju Savienība, viņš rakstīja, nav gatava „zaudēt Baltijas valstis kā iekšēju drošības joslu, jo gadsimtiem ilgi tika uzskatīts, ka tam ir neatsverama stratēģiska nozīme Ļeņingradas apgabalā”. Un tādēļ pusēm vajadzētu uzsākt sarunas, lai nonāktu pie kompromisa risinājuma – ievērojami samazināt Padomju sauszemes

⁵⁷³ Sovjet och Centraleuropa// Anteckningar från Östgruppen. Försvarets forskningsanstalt – 1990 - 11Juni, s.7

⁵⁷⁴ Turpat, 9.lpp.

⁵⁷⁵ Den Sovjetiska unionslagstiftningen 1990- 1991 //Anteckningar från Östgruppen – 1991- 16Juli - Försvarets Forskningsanstalt, s.21

⁵⁷⁶ L.Freden, 259.lpp

karaspēku Baltijas republikās, taču palikušajām vienībām paaugstināt kaujas gatavības pakāpi. Kopumā raksturojot Bennendijku kā labvēlīgi pret Baltijas valstu neatkarības centieniem noskaņotu personu, Fredēns tomēr bija spiests norādīt, ka viņam trūcis iztēles, lai varētu pieļaut domu par PSRS karaspēka pilnīgas izvākšanas iespēju no Baltijas.⁵⁷⁷ Zīmīga ir Fredēna piezīme par to, ka baltieši nonāca tur, kur viņi nonāca, pateicoties tam, ka neklausījās labi domātajos padomos no ārpuses.⁵⁷⁸

5.3. Zviedrijas valdības attieksmes pret Baltijas jautājumu evolūcija

Profesors Bū Hults (*Bo Hult*), kurš pievērsis daudz uzmanības sociāldemokrātu politikai drošības jautājumu risināšanas kontekstā, un savos rakstos sociāldemokrātu pieejai Baltijas jautājumiem velta skarbus vārdus. Runājot par Eiropas drošības sistēmu, viņš norāda, ka zviedru sociāldemokrātiem bija vairāk kā pieņemama Rietumvalstu vadītāju nostāja par stabilitātes saglabāšanu un vairīšanās no revolucionārām pārmaiņām Austrumeiropā. Tas attiecas arī uz 1968.gada invāzijas Čehoslovākijā akceptēšanu, tādejādi apstiprinot izveidotā spēku samēra Eiropā nemainību, kad NATO neiejaucās, un PSRS varēja nosargāt savas intereses Centrāleiropā. Zviedru sociāldemokrātu attieksmes pamatā pēc Bū Hulta domām bija zviedru reālistiskā un pat ciniskā perspektīva, saskaņā ar kuru jebkura *status quo* saglabāšana bija labāka par revolucionārām pārmaiņām.⁵⁷⁹

Gorbačova *perestrojku* un „jauno politisko domāšanu” un tā sekas Austrumeiropā zviedriem bija jāpieņem, jo pat PSRS bija jāatzīst, ka iepriekšējā *status quo* saglabāšanas iespējas bija pilnībā izsmeltas. Bet attiecīgi Baltijas tautu prasības atbrīvoties no PSRS un atjaunot savas valstis pēc zviedru sociāldemokrātu domām

⁵⁷⁷ Hans Bennendijk „Militära konsekvenser av ett fritt Baltikum” – Internationella studier, 1990,3/s.95-105. Citēts pēc L.Fredēna grāmatas „Förvandlingar”, 261.lpp.

⁵⁷⁸ Turpat

⁵⁷⁹ Bo Hult. Socilademokratin och säkerhetspolitiken – B.Hult och Klaus Misgeld eds. Socilademokratin och Svensk Utrikespolitik.Från Branting till Palme- Stockholm, 1990

apdraudēja *perestrojkas* iznākumu, kam bija jānodrošina jauna stabilitāte Zviedrijas kaimiņos.

Zviedrijas oficiālo reakciju uz Baltijas tautu neatkarības centieniem tiešā veidā jāsaista ar zviedru sociāldemokrātu vairākuma viedokli. Baltiešu cīņas par neatkarību posms sakrita ar Zviedrijas sociāldemokrātu valdības posmu no 1988. līdz 1991.gada septembrim, kuras priekšgalā bija premjerministrs Ingvars Karlsons(*Ingvar Carlsson*) un ārlietu dienestu vadīja Stēns Andersons(*Sten Andersson*).

Zviedrijas Ārlietu ministrijas vadības reakcija uz notikumiem Baltijā bija ļoti uzmanīga. Vairāki autori to saista ar kļūdainām analīzēm par Padomju Savienību, kas dominēja Rietumu ekspertu aprindās. Pārāk izplatīts bija uzskats, ka Padomju Savienība ir nemainīgs lielums, ka lielvara ir racionāla, neviens nevēlējās redzēt vājuma pazīmes un krīzi Padomju Savienībā, to ka šai valstij bija jāsabruk un to, ka Maskava būs pirmā, kas palaidīs Baltiju vaļā no padomju apskāvieniem.⁵⁸⁰ Uz PSRS uztveres un kļūdaino analīzi kā jau iepriekš minēts, norādīja Zviedrijas Izlūkdienesta Analīzes nodaļas vadītājs Jans Blumkvists⁵⁸¹. Zviedrijas Aizsardzības komitejas 1990.gada atzinumā par attīstību Padomju Savienībā un Austrumeiropā tika uzsvērts, ka attīstība Baltijā norādot uz saspīlējuma pieaugumu starp centru, kas vēlas modernizēt padomju sabiedrību ar tālejošiem ekonomiskās jomas decentralizācijas līdzekļiem un republikām, kas cenšas iegūto patstāvību attīstīt līdz politiskai neatkarībai. Raksturojot dramatisko un milzīgā paātrinājumā notikušo attīstību Austrumeiropā 1989.gadā, Komiteja norādīja, ka pārmaiņu

⁵⁸⁰ Fredēn, 49.lpp.

⁵⁸¹ Viņš paškritiski norāda, ka PSRS analīzē likti nepareizi uzsvāri, netika laicīgi novērtēts PSRS patiesais stāvoklis, problēmas bruņotajos spēkos, netika prognozēts PSRS sabrukums – Sverige och Baltikum frigörelse, s.123

atslēga meklējama Gorbačova režīma pārbūves politikā un īpaši tās ārpolitiskajos aspektos.⁵⁸² Bet nekas netika teikts par PSRS dzīvotspēju.

Zviedrijas Ārlietu ministrija *perestrojku* redzēja kā visu pozitīvo pārmaiņu sakni. Valsts sekretārs Pjērs Šerī (*Pierre Schori*), kurš tiek uzskatīts par tā laika Sociāldemokrātiskās ārlietu ministrijas politiskās vadības augstāko amatpersonu, kura uzdevumos ietilpa Baltijas jautājumu risināšana⁵⁸³, 1990.gadā publicētā rakstā „Vai Zviedrijai ir Austrumeiropas politika” atzīmēja: „Zviedrija varbūt pirmā no Rietumvalstīm piedzīvoja PSRS jaunās domāšanas (*perestrojka, glasnostj*) pozitīvos aspektus. Robežas Baltijas jūrā novilkšana ar PSRS nebūtu iespējama bez *perestrojkas*. Padomju puse bija gatava ieklausīties zviedru interesēs. Kopumā *perestrojka* palīdzēja stabilitātes pieaugumā.”⁵⁸⁴

Kāda vieta Zviedrijas ārpolitikā tika ierādīta Baltijas republikām? Šajā sakarā Valsts sekretārs Pjērs Šerī norādīja, ka Baltijas republikas kļūst par Zviedrijas sadarbības ar Austrumeiropu nišu. Uzsverot, ka NATO valstis savas neatzīšanas politikas dēļ Baltijas republikām nepievērš nekādu uzmanību, bet Zviedrija ir uzsākusi visaptverošu sadarbību, kurā iesaistīta visa sabiedrība. 1989.gada rudenī valdība pieņēma lēmumu par pirmo ieguldījumu Austrumeiropā (Polijā) 300 miljoni zviedru kronu apjomā, kas izlietojami trīs gadu laikā un paredzēti vides, sabiedrības reformu procesam, īpaši izglītības jomā. Uzsverot, ka agrāk tautām Austrumeiropā un Padomju Savienībā netika ļauts veidot sabiedrības atbilstoši savām vēlmēm, Pjērs Šerī norādīja, ka jaunajos apstākļos demokrātisko valstu pienākums ir atbalstīt attīstību demokrātijas, atvērtības un tirgus ekonomikas virzienā.⁵⁸⁵

⁵⁸²SOU 1990:5. Svensk säkerhetspolitik i en förenderlig värld. Betänkande av 1988 års försvarskomitee, Stockholm, 1990, s. 30

⁵⁸³Tiek uzskatīts, ka Baltijas lietas tika deleģētas Ārlietu ministrijas Valsts sekretāram Pjēram Šerī pēc ārlietu ministra Stena Andersona neveiksmīgajiem izteicieniem vizītes laikā Igaunijā 1989.gada novembrī.

⁵⁸⁴Pierre Schori. Har Sverige en Östeuropa politik? - Omvälingar i Östeuropa, s.123

⁵⁸⁵ Turpat, s.129

Pēc Fredēna domām Zviedrijas Ārlietu ministrija bija gana inovatīva Baltijas jautājumu risināšanā. Viens no jaunās pieejas piemēriem bija oficiālas pārstāvniecības atvēršana Tallinā un Rīgā, un Zviedrijas valdības finansēta Baltijas informācijas biroja atvēršana Stokholmā.⁵⁸⁶ Ļoti aktīvi zviedri strādāja kultūras apmaiņas jomā. Tas galvenokārt notika Zviedru institūta projektu ietvaros, bet daudz tika darīts arī brīvprātīgi, kā, piemēram, koru un tautas deju kolektīvu viesošanās, Lauksaimniecības Valsts apvienības (LRF) apmaiņas programmas, draudzības pilsētu sadarbība.⁵⁸⁷

Plašas zviedru kultūras dienas tika sarīkotas Rīgā 1988.gada 18.-20.novembrī. Kultūras dienu ietvaros Zviedrijas oficiālās delegācijas programmā bija paredzēts rīkot preses konferenci Draudzības biedrībā, atklāt zviedru grafikas izstādi Arhitektu namā, piedalīties LPSR ārlietu ministra vietnieka N.Neilanda rīkotās pusdienās Jūrmalā, atklāt zviedru filmu nedēļu Rīgas kinonamā, tikties ar amatpersonām Ārlietu Kultūras ministrijās, Valsts radiokomitejā, apmeklēt operu un Doma koncertzāli. Oficiālo zviedru delegāciju Zviedru institūta direktora A.Klāsona (*Anders Classon*) vadībā, pavadīja PSRS Ārlietu ministrijas Kultūras

⁵⁸⁶Baltijas informācijas biroju atvēra 1991.gada 15.janvārī. Tā kā apmaiņa ar Baltijas republikām bija kļuvusi tik aktīva un visaptveroša, Zviedrijas Ārlietu ministrija vēlējās to koordināciju nodot kādai organizācijai. Birojs kļuva par faktiskām tautas frontes nodaļu pārstāvniecībām Zviedrijā un tika finansēts no attīstības palīdzības aģentūras SIDA līdzekļiem. Zviedru ieskatā tam nebija oficiālas pārstāvniecības statusa, un līdz ar to nenozīmēja izmaiņas atzīšanas jautājuma kontekstā. Fredēns uzsver, ka papildus praktiskai motivācijai, Zviedrijas Ārlietu ministrijai bija arī politiski motīvi – zviedru ārlietu ministrija cerēja tādā veidā stiprināt Baltijas republiku starptautisko atpazīstamību. Biroja veidošanā koordinātoru loma tika uzticēta Zviedrijas latvietim Imantam Grosam, kuram izdevās vienoties ar igauņiem un lietuviešiem kopīgi iesniegt pieteikumu SIDA līdzekļu saņemšanai – L.Fredēns, 244.lpp. Pēc Ata Lejiņa ziņām, informācijas katoru ideju izvirzīja Latvijas Tautas frontes delegācija kopā ar nodaļas Zviedrijā pārstāvjiem tikšanās reizē Stokholmā ar Pēru Šerī 1990.gada septembrī. Informācijas biroja latviešu nodaļas vadītājs bija Zviedrijas latvietis Imants Gross, kurš kļuva par pirmo Latvijas pēckara vēstnieku Zviedrijā 1991.gada rudenī. Atis Lejiņš norāda, ka Informācijas birojs spēlēja ļoti nozīmīgu lomu 1991.gada janvāra dienās, kad pastāvēja reāli draudi, ka Maskava varētu apturēt baltiešu neatkarības kustību. Tad Stokholmā ieradās Baltijas tautu pārstāvji, kuru uzdevums būtu bijis vadīt valdības trimdā (no Latvijas Dainis Ivāns un Jānis Jurkāns) – A.Lejiņš, s.106

⁵⁸⁷ L.Fredēns, s.245

pārvaldes darbinieki Makarovs un Asutinovs, kā arī zviedru diplomāts Bengts Eriksons no vēstniecības Maskavā.⁵⁸⁸

Zviedrijas Ārlietu ministrijas pieejamie 1989.-1990. gadu dokumenti ļauj rast priekšstatu par Zviedrijas valdības lomu kultūras un municipālo sakaru veidošanā ar Baltijas republikām. Piemēram, 1989.gada 26.maijā informācija vēsta par to, ka Zviedrijas Ārlietu ministrijas rīcībā nodoti 2 miljoni zviedru kronu, kas izmantojamas kultūras un izglītības projektiem ar Baltijas republikām. Parlamenta lēmums par to ticis publiskots 11.aprīlī, savukārt pieteikšanās izsludināta līdz 16.maijam un projektu izvērtēšana notikšot augustā.⁵⁸⁹ Raksturojot pieteikto projektu daudzveidību, var pieminēt dažus. Piemēram, Ģederta Eliasa fonds Stokholmā latviešu mākslas un amatniecības izstādes rīkošanai kopā ar Ģ.Eliasa mākslas muzeju Jelgavā, pieprasīja 230 tūkstoši zviedru kronu.⁵⁹⁰ Saprotams, ka daudzu šādu naudietilpīgu projektu īstenošanai ar 2 miljoniem kronu nepietiktu. Diemžēl dokumentiem, kas liecinātu par projektiem, kuru ministrija atbalstīja, nav bijis iespēju piekļūt. Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīva 1989.gada 28.septembrī sagatavotā informācija vēsta par Zviedrijas Kultūras delegācijas vizīti Rīgā 18.-20.septembrī. Tā bijusi atbildes vizīte uz LPSR Kultūras Komitejas priekšsēdētāja R.Paula vizīti Stokholmā 1989.gada aprīlī. Zviedrijas delegācijā bijuši Zviedrijas preses departamenta direktors(*Presbyrånchef*), diplomāts Bū Heinebeks(*Bo Heinebäck*), Zviedru Institūta nodaļas vadītājs Tomas Lundēns (*Tomas Lunden*), Baltijas Institūta direktors Ivo Iliste, Dienvidu teātra(*Södra Teatern*) direktors, Norčepingas kultūras aģentūras direktors, Zviedrijas Radio programmu direktors un pārstāvji no Kultūras un Izglītības ministrijām. Latvijas delegācijā savukārt bijuši Raimonds Pauls, Ārlietu ministra vietnieks N.Neilands, Kultūras Fonda priekšsēdētāja R.Umblija, Radio Komitejas ārzemju raidījumu redakcijas vadītājs Jānis Ozols, Kultūras komitejas ārējo sakaru daļas vadītājs

⁵⁸⁸ Zviedrijas ģenerālkonsulāta Ļeņingradā vēstulē Zviedru Institūta direktoram A. Klāsonam 1988-11.14 – UD Arkiv, IN2Er

⁵⁸⁹ Promemoria 1989-05-26- UD Arkiv, IN 2Er, vol.6

⁵⁹⁰ Vēstule no Ģ.Eliasa fonda Stokholmā 1989-06-19 - UD Arkiv, IN2Er

V.Blūms, Latvijas kino ģenerāldirektors R.Pīks, LVU prorektors R.Kondratovičs un dažas citas Padomju Latvijas oficiālas amatpersonas. Delegācijas pavadījuši Zviedrijas ģenerālkonsuls Ļeņingradā D.S.Ālanders un PSRS vēstniecības Stokholmā atašejs Oļģerts Pumpa. Zviedru delegāciju pieņēmis Augstākās padomes sekretārs Imants Daudišs. Sarunas bijušas draudzīgas, atklātas un konstruktīvas. Sadarbība ar Padomju Latviju kultūras un zinātnes jomā varēja notikt Zviedrijas un PSRS kultūras un zinātnes apmaiņas programmas 1987.-1990.gadam ietvaros. Vizītes laikā Ārlietu ministrijas preses biroja vadītājs vēstnieks Heinebeks un LPSR Kultūras komitejas vadītājs R.Pauls parakstīja sadarbības protokolu zviedru un latviešu valodās.⁵⁹¹ Dokuments uzskatāmi liecina par delegāciju līmeņu atšķirībām, tai pašā laikā apliecina zviedru puses pragmatisko pieeju konkrētu sadarbības projektu attīstīšanas virzienā izmantojot esošās iespējas Zviedrijas un PSRS kultūras sadarbības ietvaros. Zīmīgi, ka dokumenta autors zviedru diplomāts Kristers Isaksons uzsvēris faktu, ka līguma valodas bijušas latviešu un zviedru.

Interesi izraisa Zviedrijas Radio raidījumu programmu latviešu un igauņu valodās organizēšana. Līdzekļu trūkuma dēļ Radio valde bija nolēmusi tos pārtraukt. Pret šādu scenāriju iestājās latviešu trimdas organizācijas, vēršoties pie Zviedrijas politiķiem un arī mobilizējot klausītājus Latvijā rakstīt vēstules uz Zviedrijas radio un Ārlietu ministriju ar lūgumu turpināt raidījumus. Zviedrijas radio saņemtās vēstules pārsūtīja uz Ārlietu ministriju. Viena no tām bija uz 40 lapām ar 800 parakstiem.⁵⁹² Raidījumu latviešu valodā turpināšanas nodrošināšanā iesaistījās Zviedrijas konservatīvo partijas vadītājs K.Bilts aicinot ārlietu ministru Andersonu ietekmēt lēmumu par raidījumu pārtraukšanu. Bilts uzsvēra, ka jautājums ir ārpolitisks un saistīts ar Zviedrijas interesi tuvināties ar baltiešu kaimiņiem, un par raidījumiem igauņiski un latviski Igaunijā un attiecīgi Latvijā esot liela interese, un tur tos redz kā Zviedrijas augošās intereses par attīstību Baltijā konkrētu un

⁵⁹¹ Promemoria 1989-09-28- UD Arkiv, IN 2Er

⁵⁹² Promemoria 1989-08-29 – UD Arkiv, IN2H/Sovjet Vol 1

skaidru apliecinājumu.⁵⁹³ S.Andersons piekrita radio raidījumu turpināšanas nozīmei un norādīja uz to, ka Zviedrijas radio gan pašam jānosaka prioritātes līdzekļu izlietošanā.⁵⁹⁴ 1989. gada septembrī nepieciešamie līdzekļi radioraidījumu turpināšanai bija atrasti. Ārlietu ministrs vēstules formā informēja Zviedrijas Valsts radio par to, ka Ārlietu ministrija apmierina Valsts Radio lūgumu un piešķir papildus 486 tūkstošus zviedru kronu radioraidījumiem igauņiski un latviski laika posmā no 1989.gada 1.oktobra līdz 31.decembrim .⁵⁹⁵

Interesants gadījums, ar kuru bija jāsaskaras Radio nodaļas vadītājam Hansam Vahkolcam(*Hans Wachholz*), un par ko viņš informēja Zviedrijas Ārlietu ministrijas Preses biroja vadītāju, bija saistīts ar Nikolaja Neilanda sūdzību par latviešu radio raidījumu vadītāju V.Zaļkalnu, kurš kā trimdas sociāldemokrātiskās partijas aktīvs biedrs, izsaucot nepatiku Latvijā. To Neilands bija teicis Vahkolcam Zviedrijas kultūras delegācijas vizītes laikā Latvijā 1989.gada septembrī. Bet Zviedrijas Radio par Vilni Zaļkalnu bija vislabākās atsauksmes. Caurskatot Zaļkalna gatavotās ziņas, atklājies, ka pret viņu notiekot kampaņa no KGB aprindām Rīgā. Vahholes vēstulē pieminēja, ka saskaņā ar zināmiem latviešu avotiem viņš uzzinājis, ka N.Neilands un vairāki Latvijas Kultūras ministrijas darbinieki saņemot algu no VDK.⁵⁹⁶ Par Zviedrijas Ārlietu ministrijas reakciju uz šo vēstuli ziņu nav. N.Neilanda persona bija labi pazīstama kā Ārlietu ministrijā, tā arī citās Zviedrijas iestādēs. Ik pa brīdim informācija par viņa saistību ar PSRS Valsts Drošības Komiteju pavīdēja zviedru preses slejās. Latviešu trimdai nebija šaubu par Neilanda darbu PSRS Valsts Drošības Komitejas labā.

Latviešu trimda spēlēja zīmīgu lomu Zviedrijas Ārlietu ministrijas kontaktu politikā ar Latviju. Larša Fredēna vērtējumā Ārlietu ministrija diskrēti, bet efektīvi pratusi sadarboties ar trimdas baltiešu organizācijām. Īpaši tiek izcelta Zviedrijas

⁵⁹³ K.Bilta vēstule S.Andersonam 1989-05-25-UD Arkiv, IN2H

⁵⁹⁴ S.Andersona vēstule K.Biltam 1989-05-29 – UD Arkiv, IN2H

⁵⁹⁵ S.Anderson vēstule Sveriges radio AB valdes priekšsēdētājam Jan-Erik Wikström 1989-09-22 –UD Arkiv, IN2H/Sovjet, vol.2

⁵⁹⁶ Hans Wachholz vēstule Bo Heinebäck 1989-10-17- UD Arkiv, IN 2H, vol.2

Latviešu Centrālā padome, kas kļuva par trimdas baltiešu interešu aktīvāko aizstāvi. Viņš piebilst, ka izdevās izvairīties no konfrontācijas, kas nebūt nav bijis pašsaprotami, ņemot vērā vēsturisko kontekstu. Pēc Zviedrijas Ārlietu ministrijas Baltijas eksperta Hansa Olsona teiktā, kopš 1988.gada ministrija arvien biežāk sāka komunicēt ar trimdas baltiešu organizācijām. Viens no iemesliem tam bijis padomju iestāžu rīcība 1988.gada vasarā un rudenī, kad nolūkā apslāpēt baltiešu neatkarības un suverenitātes atjaunošanas garu, tika atņemta pilsonība un izraidīti vairāki neatkarības kustības aktīvi dalībnieki (zviedru mēdiji to nosaukuši par „Baltiešu ekspresi”). Ārlietu ministrijā zināja, ka par Latviešu Centrālās padomes kontaktiem ar Zviedrijas Ārlietu ministriju būs informētas citas latviešu trimdas organizācijas arī Vācijā un ASV. Centrālajai Padomei bija labi kontakti arī ar jauno valdību Rīgā pēc 1990.gada pavasara.⁵⁹⁷ Hans Olsons starp visām baltiešu trimdas organizācijām izcēla Latviešu Centrālo padomi, ar kuru Zviedrijas Ārlietu ministrija izveidojās laba sadarbība. Latvieši esot pratuši iekšējās nesaskaņas starp dažādiem grupējumiem trimdā notušet un pie Zviedrijas Ārlietu ministrijas vērsties ar ļoti solīdu un skaidru nostāju.⁵⁹⁸ Var teikt, ka trimdas organizāciju personā zviedru Ārlietu ministrija ieguva papildus neatkarīgu informācijas un komunikācijas kanālu, kam bija nozīme informācijas pārbaudīšanas un ziņu nodošanas kontekstā.

Sociāldemokrātu valdības politikas Baltijā pamatus skaidri raksturoja premjerministrs Ingvars Karlsons runā⁵⁹⁹, ko viņš teica atklājot 10.Starptautisko Baltijas studiju Skandināvijā konferenci 1989.gada 7.jūnijā.⁶⁰⁰ Piesaucot zviedru tautas dziļās simpātijas pret Baltijas tautām, raksturojot mijiedarbību gadsimtu

⁵⁹⁷ Vairāk par Zviedrijas ĀM un Zviedrijas Latviešu Centrālās Padomes kontaktiem rakstīts promocijas darba 3.nodaļā.

⁵⁹⁸ Sverige och Baltikum frigörelse. , Vittnesseminarium 14november 2006, s.79

⁵⁹⁹ Atis Lejiņš atklāj, ka runu rakstījis Tomas Bertelmans, viens no Zviedrijas Baltijas politikas veidotājiem- Sveriges och Lettlands relationer 1987-1991, A.Lejiņš.. s.105

⁶⁰⁰ Statsminister Ingvar Carlssons inledningförande vid den tionde Baltiska Vetenskapliga Konferensen i Skandinavien, Stockholm(1989-06-07)- Utrikes frågor offentlig dokument m rärande viktigare svenska utrikesfrågor. 1991 – Sverige.Utrikesdepartamentet, Ny serie.Nr41

gaitā (ieskaitot kopīgas valsts periodu), un gandrīz piecdesmit gadu ilgušo Baltijas izolētību, premjers izteica prieku par jaunajām iespējām sadarbībā ar PSRS un Baltijas republikām kā Padomju Savienības daļu.⁶⁰¹ Viņš izteica gandarījumu par to, ka Baltijas republikās ir plašs atbalsts *perestrojkai*, uzskaitot gan Tautas frontu, kompartijas un valdības atbalstu pārbūves darbam, un atzina, ka republiku un centra starpā pastāv pretrunas. Zviedru valdības vadītāja ieskatā Baltijas republikas spēlē *perestrojkas* avangarda lomu Padomju Savienības modernizācijas darbā. Viņš uzsvēra, ka „tur ir labas organizētības un smaga darba kultūras klimats un stipras alkas izmantot jaunās iespējas demokrātijas un dzīves uzlabošanas nolūkā”.⁶⁰² Premjerministrs pievērta uzmanību arī faktam, ka *perestrojkavēl* nav tikusi galā ar pagātņi, un viņa liktais uzsvars uz Zviedrijas un Baltijas republiku īpašo sadarbību jāvērtē arī *perestrojkas* neatgriezeniskuma nostiprināšanas kontekstā.

Izsakot prieku par sadarbību plašā spektrā (kultūras joma, ekonomiskā sadarbība, pašvaldības, tautas kustības, vide, politiskās partijas, tūrisms, komunikācijas, zviedru oficiāla klātbūtne konsulāro nodaļu veidā), viņš izteica cerību, ka vēl straujāka kontaktu attīstība starp Zviedriju un Baltijas republikām veicinās pārbūves procesu nostiprināšanos ne tikai Baltijas republikās vien, bet visā PSRS, uzsverot, ka tas ir visu interesēs.⁶⁰³ Tas, ka I.Karlsona runā netika skarti jautājumi par Baltijas valstiskumu un Zviedrijas attieksmi pret to, neizsauca izbrīnu. Zviedrijas oficiālā politika astoņdesmito gadu beigu posmā centās ignorēt baltiešu trimdas uzskatus un aktivitātes par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, un visādi vairījās no kritikas šajā jautājumā.

Pirmā Zviedrijas ministra oficiālā vizīte Baltijas republikās notika 1989.gada septembrī, kad Tallinu, Rīgu un Viļņu apmeklēja Vides ministre Birgita Dāla (*Birgitta Dahl*). Ministri pavadīja liela delegācija un žurnālisti. Pirms Baltijas

⁶⁰¹ Turpat, 86.lpp.

⁶⁰² Turpat, 84.lpp.

⁶⁰³ Turpat, 87 - 88.lpp

republiku apmeklējuma Dāla bija Ļeņingradā, kur tikās ar PSRS vides ministru Vorontcovu, kurš viņu pavadījis vizītē Igaunijā. Vizīte notika pēc PSRS Vides ministra Fedora Morguna ielūguma Zviedrijas apmeklējuma laikā 1989.gada 27-28.aprīlī, kad tika parakstīts PSRS-Zviedrijas sadarbības līgums vides jomā. B.Dālas vērtējumā vizīte izsauca lielu mēdiju interesi. Preses konferenču laikā Dāla izteikusi kritiku Padomju Savienībai par vides postījumiem Baltijā, paudusi Zviedrijas atbalstu vides sakārtošanā un arī baltiešu cīņā par neatkarību. Dāla uzaicinājusi Baltijas republiku vides ministrus oficiālā vizītē apmeklēt Zviedriju.⁶⁰⁴ Atbildes vizītē 1990.gada 29.-30. janvārī ieradās Igaunijas vides ministrs Tiit Nuudi, Lietuvas vides ministrs Julius Sabaliauskas un Latvijas Vides ministrs Indulis Emsis. Viņiem esot bijušas sarunas ar Birgītu Dālu un tikšanās ar premjerministru Ingvaru Karlsonu un ārlietu ministru Stēnu Andersonu. Tikušas organizētas tikšanās ar vides speciālistiem, organizēti studiju braucieni uz Sundsvallu un Upsalu. B.Dālas rīkotajās oficiālajās pusdienās 31.janvārī piedalījušies valdības, parlamenta, vides eksperti, pārstāvji no kultūras un mēdiju aprindām, Zviedrijas baltieši, kas bija bēguši uz Zviedriju (no latviešiem - Laila Freivalds un Bruno Kalniņš) un arī PSRS vēstnieks Boris Pankins.⁶⁰⁵ Zviedrijas valsts protokols strādāja nevainojami – oficiālo pusdienu viesu no PSRS vēstniecības puses klātbūtne simboliski apliecināja, ka vides ministri pārstāvēja Baltijas padomju republikas, lai kā arī Birgīta Dāla vai paši ministri būtu vēlējušies sevi pasniegt kā neatkarīgu valstu pārstāvjus.

Interesants pavērsiens, ko zviedru sociāldemokrāti Baltijas kontekstā nebija plānojuši, saistīts ar Zviedrijas Ārlietu ministra Stēna Andersona vizīti Tallinā, Rīgā, Maskavā un Viļņā 1989.gada novembrī. Preses konferencē Tallinā 8.novembrī ministra skaidrā noliedzošā atbilde uz žurnālista jautājumu, vai

⁶⁰⁴ Resor till och från Baltikum. Birgitta Dahl.2006-11-14 – B.Dālas piezīmes, kas nodotas glabāšanā Sēdertornas augstskolas Baltijas un Centrāleiropas studiju centrā Zviedrijā. B.Dālas vīrs ir igauņu Enn Kokk, kurš ilgstoši bija Zviedrijas sociāldemokrātu partijas Ārējo sakaru sekretariāta vadītājs un viņi abi bija pazīstami kā Baltijas jautājumu aizstāvji Zviedrijas sociāldemokrātu partijā.

⁶⁰⁵ Turpat, s.2

Baltijas valstis bija okupētas 1940.gadā, izsauca milzu rezonansi mēdijos gan Baltijas republikās, gan Zviedrijā. Tiek uzskatīts, ka tieši šie neveiksmīgie izteicieni bija sākums izvērstām debatēm par Zviedrijas attieksmi pret Baltijas republikām un baltiešu neatkarības centieniem beidzot tika pievērsta nopietna uzmanībapublikajā telpā.⁶⁰⁶ Pret Stēnu Andersonu vērsta kritika gan no baltiešu trimdas, gan žurnālistu, gan pilsonisko aprindu puses pievērsa līdz šim neredzētu uzmanību sociāldemokrātu īstenotajai politikai pret Padomju Savienību un Baltiju. Ministram bija jāskaidro savi izteikumi gan parlamentā, gan mēdijiem, gan arī sabiedriskajām organizācijām.

1989.gada 16.novembrī ārlietu ministrs Stēns Andersons informēja Zviedrijas parlamentu par vizīti PSRS un Baltijas zemēs(*länderna*). Vizītes mērķis esot bijis sarunas ar padomju kolēģi par dažādiem starptautiskiem jautājumiem, un saprast kas Zviedrijai darāms, lai sekmētu pārbūves procesu Padomju Savienībā un īpaši Baltijas padomju republikās. Ministrs atzīmēja, ka Maskava ir pozitīvi noskaņota par Baltijas republiku tiešiem kontaktiem ar Zviedriju kultūras, ekonomikas un tūrisma jomā, un piebilda, ka pēc šī brauciena viņam radusies pārlicība, ka Zviedrija var dot savu ieguldījumu gan pārbūves procesa tālākā attīstībā, gan arī atbalstot baltiešu centienus pēc lielākas neatkarības.⁶⁰⁷S.Andersons konsekventi ieturēja sociāldemokrātu valdības līniju par Baltijas republikām kā *perestrojkas* īstenošanas paraugu, un informēja, ka viņam esot izdevies pārliecināt padomju vadību, ka tieši Baltijas republikās īstenošoties perestrojkas mērķi. Andersona uzskatā ieguvēji no Zviedrijas palīdzības pārbūves procesam būšot gan Baltijas republikas, gan Padomju Savienība, gan attīstība Eiropā un arī zviedri paši.

Tā kā Andersona izteicieni par to, ka Baltijas valstis nebija okupētas, izraisīja protestus gan Baltijas galvaspilsētās, gan Zviedrijā, ministram bija jāpaskaidro sava pozīcija. Viņš atzīmēja, ka 1940.,1941.gada koalīcijas valdības lēmumi tiek

⁶⁰⁶ Per Samuelsson. Svensk syn på Baltikum frigörelse 1988 -1996.- FOA, Stockholm, 1996,s.15

⁶⁰⁷Utrikesminister Sten Anderssons information inför riksdagen om besöken i Sovjet och de baltiska länderna(1989-11-16) - Utrikesfrågor, 1989- Nr39, s. 273

diskutēti no dažādiem aspektiem, un uzsvēra, ka Baltijas valstu iekļaušana PSRS esot vēsturisks fakts. Ministrs teica: „... viena lieta ir droša: pateicoties mūsu nostājai atzīšanas jautājumā mēs šodien varam veidot tiešus kontaktus ar baltiešu iestādēm un konkrēti palīdzēt viņiem viņu centienos pēc lielākas neatkarības”.⁶⁰⁸Viņš norādīja, ka kā ārlietu ministrs īsteno parlamenta un valdības stingro ārpolitiku, bez kuras nebūtu iespēju uzlabot uzņēmējdarbības priekšnoteikumus šajā reģionā, nebūtu iespējams atvērt Zviedrijas pārstāvniecību Tallinā un Rīgā, nebūtu iespējams attīstīt parlamentāro apmaiņu ar Baltiju.

Andersona pozīciju augsti novērtēja Maskavā. To atzina par konsekventu un tādu, kas nemainās līdz ar straujajām pārvērtībām Austrumeiropā, jo zviedri saprotot kas ir un kas nav iespējams. Maskavai bija skaidrs, ka Zviedrija nepiekops politiku, kas ir pret Maskavas interesēm vai apšaubu Padomju federāciju.⁶⁰⁹ Padomju Latvijas Ārlietu ministrijas Informācijas un preses nodaļas vadītājs Dainis Zelmenis atskaitē par Zviedrijas ministra vizīti Rīgā atzīmēja, ka Andersons skaidri definējis Baltijas republiku kā *perestrojkas* poligona lomu. Savos secinājumos D.Zelmenis izcēla, pēc viņa domām, būtisku līdzību Zviedrijas sociāldemokrātu partijas un Latvijas Komunistiskās partijas uzskatos par attiecībām ar PSRS, kā arī par attieksmi pret Latvijas PSR un tās esošo struktūru leģitimitātes atzīšanu.⁶¹⁰

Zviedrijā Stēna Andersona izteikumi pievērsa lielu mādiņu uzmanību. Mādiņi atspoguļoja gan kritiskos, gan arī atbalstošos viedokļus. Viens no kritiķiem - Uldis Ģērmanis - avīzē *Svenska Dagbladet* salīdzināja Andersona izteicienus ar naža dūrienu mugurā, jo Maskava uzreiz bija pamanījusi Andersona Baltijas valstu okupācijas noliegumu un momentā izmantoja, lai noniecinātu baltiešu neatkarības

⁶⁰⁸Turpat, 274.lpp.

⁶⁰⁹Lena Jonsson. Sovjet, Sverige och Baltikum.- Omvälvning, 32-33.lpp. Zviedru sociāldemokrātus par racionālu un uz konstruktīvu attiecību ar PSRS vērstas politikas veidošanu uzteica padomju elites pārstāvji. Piemēram, šādas formulējumus 1985.gadā lietojis IMEMO(pasaules ekonomikas un starptautisko attiecību institūta Maskavā) nodaļas vadītājs Sergejs Morgačovs – FOA, 12.maj,1989,s.20.

⁶¹⁰D.Zelmeņa 1989.g.9.novembra pārskats par S.Andersona vizīti – LVA, 1051.fonds ,1.apraksts, 178.lieta

cerības, norādot, ka pat tuvākie kaimiņi tos neatbalsta. Pēc U.Ģērmaņa domām Andersonam nav vajadzējis runāt nepatiesību, to no viņa neesot gaidījuši arī Maskavā, jo Padomju Savienībā esot atklāti atzīts, ka Molotova-Ribentropa pakts un Staļina ārpolitika ir bijusi noziedzīga. Vērtējot Andersona rīcību, U.Ģērmanis neatrod citu skaidrojumu kā vienīgi bailes un nezināšanu par to, kā krievi domā un reaģē.⁶¹¹ Argumentēti un kritiski Andersona izteikumus vērtēja *Dagens Nyheter* žurnālists Ulovs Santesons (*Olov Santesson*). Rakstā „Maldinoša ziņa Baltijā un Padomju Savienībā” viņš trāpīgi norādīja, ka sākot ar Palmi līdz šai dienai zviedru valdības sevi pozicionējušas kā mazo valstu aizstāves pret lielvarām, bet tagad Zviedrijas ārlietu ministrs bremsē baltiešus un aizstāv Padomju Savienību. Viņš kritizēja zviedrus par nespēju uzņemties iniciatīvu, kas būtu pretrunā ar Padomju Savienības interesēm.⁶¹² Laikraksts *Arbetet*, savukārt, atspoguļoja Sociāldemokrātu partijas viedokļus, un ministra pozīciju aizstāvēja. Žurnālists H.Hermansons rakstā „Strīdi par Baltiju” pat brīdināja, ka Padomju Savienības interešu Baltijā nerespektēšana, un dažu pilsonisko partiju politiķu izvirzītās prasības par Baltijas valstu neatkarību var panākt jauna dzelzs priekškara nolaišanos pār Eiropu, ledus laikmeta iestāšanos starp PSRS un Zviedriju, un rezultātā visu kontaktu ar Baltiju pārtraukšanu. Sociāldemokrātu partijas avīzes žurnālists uzskatīja, ka reālpolitiku jāprioritē pār morāli un starptautiskām tiesībām.⁶¹³ Bet ne visi sociāldemokrātu partijas vadībā piekrita Stēnam Andersonam Baltijas valstu okupācijas jautājumā. Piemēram, partijas ārlietu sekretariāta vadītājs Enn Kock (etnisks igauņis) ministra izteikumus raksturoja kā vēstures falsifikāciju.⁶¹⁴

1989.gada 20.novembrī baltiešu trimdas organizācijas bija izsludinājušas protesta demonstrāciju sakarā ar Stēna Andersona vizīti Baltijā, lai paustu kritiku par viņa

⁶¹¹Svenska Dagbladet, 17.11.1989

⁶¹²Dagens Nyheter, 11.11.1989

⁶¹³Arbetet 17.11.1989

⁶¹⁴Andres Kung. ”Vad menar Sten Andersson?” – Gefte Dagblad 89.11.25

apgalvojumiem, ka Baltijas valstis nav bijušas okupētas. Demonstrācijas dalībniekiem tika nogādāta Stena Andersona rakstisks sveiciens, kurā ministrs bija modificējis attieksmi Baltijas valstu okupācijas jautājumā, lietojot apzīmējumu „vardarbīga iekļaušana”. Viņš arī izteica cerību, ka visi spēki tiks veltīti palīdzībai Baltijas valstīm to pašnoteikšanās vēlmēs un attīstīt demokrātiju, un iegūt neatkarību. Andersona sūtītais sveiciens bija liels pārsteigums klātesošajiem demonstrantiem.

Var pievienoties Andresa Kinga (Andres Kung) secinājumiem par Andersona izteikumu izraisītās rezonances un sociāldemokrātu reakcijas uz to nozīmi Zviedrijas sociāldemokrātu politikas maiņā pret Baltiju. A.Kings uzsvēra, ka īsākā laika periodā ārlietu ministra teiktais par okupāciju iedragāja baltiešu neatkarības kustību, bet ilglaicīgākā perspektīvā palīdzēja mainīt sociāldemokrātu politiku. Tas noticis pateicoties Ingvara Karlsona asajai reakcijai un Stēna Andersona atziņai, ka izteikumi bijuši neveiksmīgi.⁶¹⁵

1989.gada decembra sākumā Andersons atkārtoti pievērsās Baltijas jautājumiem, šoreiz sakarā ar Zviedrijas Ārlietu Padomes (*Utrikes nämnden*) secinājumu par attieksmi pret to valstisko statusu. Ārlietu ministrs paziņoja, ka Zviedrijas politiskām partijām ir vienots viedoklis par Baltijas valstu iekļaušanas Padomju Savienībā piespiedu raksturu, un to šodienas statusu, un arī par to, ka Baltijas tautām jāpalīdz to sabiedrību pārveides procesā. Viņš atzina, ka pārbūves politika nodrošina Baltijas republikām jaunas iespējas savu sabiedrību pārveidošanā demokrātijas un pašnoteikšanās virzienā. Paziņojumā tika uzsvērts, ka Padomju Savienībai un republikām pašām jāvienojas par to, kā īstenojamas tautu pašnoteikšanās tiesības. Andersons izteica prieku par aktīvajiem kontaktiem starp

⁶¹⁵ KungAndres. Ett liv för Baltikum.- Stockholm, 2002, s.220

Zviedriju un Baltiju pēdējos divos gados un apliecināja gatavību tos atbalstīt arī turpmāk.⁶¹⁶

Debates par Baltijas neatkarības jautājumiem zviedru mēdijos, kas kļuva īpaši karstas pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas pasludināšanas 1990.gada martā, centās pieklusināt Ārlietu ministrijas Valsts sekretārs Pjērs Šerī 1990.gada aprīlī partijas avīzes publicētā rakstā uzsverot, ka jautājums nav par to, kad šīs tautas kļūs brīvas, bet gan - kad un kā. Viņš rakstīja: „Mēs esam Baltijas nācijas atzinuši savā sirdī, kaut arī priekšnoteikumi formālai atzīšanai saskaņā ar starptautiskām tiesībām vēl nav nobrieduši”.⁶¹⁷

Atmiņu grāmatā „Klusākajos ūdeņos”, kura publicēta 1993.gadā, Stēns Andersons raksturoja vizīti Baltijas republikās un atzina savu neveiksmi atbildot uz zviedru žurnālista provokatīvo jautājumu par Baltijas valstu okupāciju. Andersons uzsvēra, ka no juridiskā viedokļa okupācijas termins uz Baltijas valstīm neattiecas, jo Padomju Savienības rīcība uzskatāma par aneksiju, nevis okupāciju. Viņš norādīja, ka ne žurnālisti, ne arī visidiplomāti juridiskajās niansēs iedziļinās, un tādēļ viņam kā pieredzējušam politiķim vajadzējis saprast, ka atbildi žurnālists un plaša zviedru sabiedrības daļa pārpratīs, jo interese un atbalsts Baltijas tautām viņam par lielu prieku esot bijis liels. Andersons atzīmēja, ka šo viņa neveiksmi politiskajā cīņā izmantojis Konservatīvās partijas vadītājs Karls Bilts, kurš partijas interešu vārdā upurējis lietišķumu. Norādot, ka K.Bilts pats izvairījies no atbildes par Baltijas valstu okupāciju televīzijas programmā „Ekot”, bet debatēs uzbrucis Andersonam: „Viņš vienkārši nelaida mani vaļā no dzelzs tvēriena”⁶¹⁸, Andersons lika saprast, ka Baltijas jautājumi spēlēja lomu Zviedrijas priekšvēlēšanu kampaņā.

⁶¹⁶Uttalande om Baltikuma v utrikesminister Sten Andersson efetr utrikesnämndens möte (1989-12-08)- Utrikesfrågor 1989, s.137

⁶¹⁷Arbetet -1990.04.27.

⁶¹⁸Andersson Sten. I de lugnaste vatten.- Tidens Förlag, Stockholm,1993, s.395

Sociāldemokrātu un pilsonisko partiju viedokļu atšķirības Baltijas valstu neatkarības jautājumā bija zināmas no Baltijas valstu inkorporācijas PSRS atzīšanas brīža. Lai gan Eiropas politiskās kartes izmaiņu panākšana nebija īstenojams uzdevums, tomēr pēckara gados vairāki Tautas partijas, konservatīvās Moderātu partijas un Centra partijas deputāti pievērsa uzmanību Baltijas valstiskuma jautājumiem, uzrunājot ar to saistītus jautājumus parlamenta sēdēs. Īpašu aktualitāti šie jautājumi ieguva astoņdesmito gadu beigās, kad sociāldemokrātu deputāti pārmeta pilsoniskajām partijām bezatbildību, vārdos iestājoties par Baltijas valstu neatkarību, savukārt pilsoniskā spektra partijas nebija apmierinātas ar sociāldemokrātu valdības milzu piesardzību Baltijas jautājumu risināšanā. Spilgti šo situāciju raksturo 1988.gada 16.marta debates Zviedrijas parlamenta Ārlietu komisijā, kad sociāldemokrātu drošības politikas eksperts Stūre Eriksons(*Sture Eriksson*) uzbruka konservatīvās partijas deputātam Gunāram Hekmarkam(*Gunnar Hökmark*) par Baltijas neatkarības atbalstīšanu. Eriksons uzskatīja, ka bija muļķīgi nākt klajā ar iniciatīvu atbalstīt trīs jaunu valstu Baltijas jūras Austrumu piekrastē. Viņaprāt šādas idejas rodas un attīstās tikai konservatīvo ekstrēmistu aprindās. Šādu uzskatu kultivēšanas vienīgais mērķis varot būt trimdas baltiešu balsu piesaistīšana rudens vēlēšanās. Kaut arī ne visi sociāldemokrāti atbalstīja šādu viedokli, tomēr debašu karstums liecināja par Baltijas jautājumu jūtīgumu Zviedrijā.⁶¹⁹ Toreizējais Zviedrijas parlamenta Ārlietu komisijas sekretārs Tomas Bertelmans norāda, ka no opozīcijas viedokļa zviedru valdības darbība izskatījies gausa, bet, raugoties no starptautiskās perspektīvas viedokļa, šim darbībām bijis pavisam cits ātrums.⁶²⁰

Par dažādiem sociāldemokrātu un pilsonisko partiju redzējumiem PSRS un Baltijas jautājumu risinājumam liecina arī L.Fredēna grāmatā atreferētā ārlietu ministra Stēna Andersona un opozīcijas līdera Karla Bilta diskusija 1988.gada 29.novembrī Zviedrijas Radio Pirmajā programmā. Ārlietu ministrs Baltijas tautu

⁶¹⁹ Per Samuelsson. Svensk syn...- s.10

⁶²⁰ Lauku Avīze, 04.01.2001.

ekonomisku, kultūras un sociālu brīvību redzēja desmit gadu perspektīvā un gadījumā, ja turpinās *perestrojka*, kuru Zviedrijai visiem spēkiem jāatbalsta. K.Bilts savukārt norādīja, ka Padomju Savienībā notiekošie procesi liecina par iespējamu Padomju impērijas daļēju sabrukumu, kas varētu novest pie cīņas par varu klasiskajā krievu stilā un īpaši atzīmēja, ka attīstību Padomju Savienībā sarežģī nacionālie jautājumi, un ka Baltija nav vienīgais sarežģījums.⁶²¹

Fredēns norāda, ka sociāldemokrāti valdības līmenī Baltijas jautājumiem pievērsuši maz uzmanības, un īpaši pēc Andersona brauciena uz Baltiju 1989.gada rudenī, sociāldemokrātiem kļuvis arvien grūtāk risināt šos jautājumus. Sabiedrisko domu veidoja pilsoniskās partijas, un īpaši tas izpaudās tā saucamajā Pirmdienas kustībā.

5.4. „Pirmdienas kustība” – sabiedriskās domas veidošanas Baltijas atbalstam veiksmīgākais piemērs

Tiek uzskatīts, ka Baltijas jautājumi bija politizēti, ka ar tiem deviņdesmito gadu sākumā nodarbojās tikai pilsoniskās partijas, bet šo uzskatu cenšas apgāzt viens no aktīvākiem baltiešiem Zviedrijas konservatīvajā partijā igauņis Peters Lukseps (*Peeter Luksep*), uzsverot, ka nopietnos jautājumos kontakti notikuši pārkāpjot partiju robežas, piemēram, kopīga izpratne bija panākta starp Moderātu partijas vadītāju Karlu Biltu un sociāldemokrātu valdības ārlietu ministru Stēnu Andersonu.⁶²² Atzinīgus vārdus Lukseps velta zviedru ārlietu dienesta darbiniekiem Tomasam Bertelmanam, Hansam Olsonam un Laršam Fredēnam, kuri sekojuši Baltijas jautājumu risinājumam partiju līmenī un bijuši klāt praktiski visās svarīgās tikšanās starp politiķiem Baltijas jautājumu kontekstā. Tomas Bertelmans apgalvo, ka „ierosme rīkot Pirmdienas kustības mītiņus nāca no opozīcijas, tomēr drīz vien šajā kustībā iesaistījās pārstāvji no visām partijām”.

⁶²¹ L.Fredēns, 248.lpp

⁶²² Vitnesseminariums 14.november 2006, s.65

Pēc viņa domām „Pirmdienas kustība” radās tādēļ, ka cilvēkiem šķitis, ka valdība pārāk lēni reaģē uz notiekošo Baltijā.⁶²³

Arī Baltijas lietu speciālists Bū Krāgs (*Bo Krag*) uzskata, ka sabiedrisko domu Baltijas neatkarības atbalstam iekustināja pilsoniskās partijas⁶²⁴, iniciējot „Pirmdienas kustību” – demonstrāciju organizēšanu katru pirmdienu plkst. 12.00 Stokholmas Normalms laukumā, kas ar laiku notika arī citās pilsētās. Demonstrāciju devīze bija „Mēs atbalstam baltiešus”. Tās notika 79 reizes sākot ar 1990.gada 19.martu līdz 1991.gada 16.septembrim. Timbro izdevniecības izpilddirektors Mats Juhansons (*Mats Johansson*) „Pirmdienas kustībai” veltītā grāmatas ievadā rakstīja: „Pirmdienas kustībā bija vieta daudziem. Bet tā neradās ne no kurienes. Aiz vājās organizācijas un lielajiem mērķiem, ko vēlējās sasniegt, slēpās ilggadīgs un pacietīgs trimdas baltiešu, viņu pēcnācēju un zviedru draugu darbs, kas bieži notika klusi un ejot pret straumi”.⁶²⁵ Atis Lejiņš vērtē „Pirmdienas kustību” kā spilgtu apliecinājumu Zviedrijas sabiedrības atbalstam Baltijas neatkarībai: „...zviedru sabiedrības atbalsts apvienojumā ar trimdas baltiešu un Baltijas neatkarības kustības politisko spēku aktivitātēm paātrināja notikumu attīstību līdz tādām apmēram, ka arī Zviedrijas valdība sāka izrādīt visaptverošu atbalstu Baltijas valstu neatkarības atjaunošanai.”⁶²⁶

Peters Lukseps, viens no „Pirmdienas kustības” autoriem un īstenotājiem, norāda, ka baltieši Zviedrijā pastāvīgi centās pievērst uzmanību Baltijas jautājumiem, bet sekmes bijušas mainīgas. 1990.gadā viss mainījies milzīgā ātrumā, un „Pirmdienas kustība” kļuva par izmaiņu sākumu vai arī pārmaiņu simbolu, un vienlaicīgi par pārmaiņu motoru. Lai gan šī unikālā pasākuma autori bija konservatīvās Moderātu partijas un liberālās tautas partijas biedri, P.Lukseps tomēr neraksturo šo kustību

⁶²³ Ģirta Konrāda intervija ar Zviedrijas vēstnieku Latvijā Tomasu Bertelšanu „Mūs saista simpātijas un interese” –Lauku Avīze, 04.01.2001

⁶²⁴ Bo Krag. En svensk doktrin för Baltikum, s.16

⁶²⁵ Björn Larsson Ask, Mats Johansson. Måndag klockan tolv.Bilder från frihetsarbetet för Baltikum-Timbro, Stockholm, 1991

⁶²⁶ Lejiņš Atis.Sveriges och Lettlands relationer 1987-1991, s.107

kā pilsonisko partiju pasākumu vien. Viņa uzskatā svarīgākās bija personības.⁶²⁷ Kustības dibinātāji parlamentārieši Hokans Holmbergs(*Håkan Nolmberg*) un Andres Kings(*Andres Kung*) bija Tautas partijas biedri, Gunars Hekmarks un Peters Lukseps pārstāvēja Moderātu partiju. Demonstrāciju mērķis bija pulcināt plašu sabiedrību, pilsoņus, kas vēlējas dot savu ieguldījumu Baltijas tautu likteņu veidošanā un iestāties par noteiktiem principiem. Plānotais īstenojās, pilsonisko partiju redzamākiem pārstāvjiem sākotnēji esot starp galvenajiem runātājiem, lai pievērstu preses, radio un TV uzmanību.⁶²⁸ Hokans Holmbergs norāda, ka tas, ko varējuši darīt politiķi, bija radīt iespējami plašu sabiedrības izpratni par situāciju Baltijā un par to, kā vislabāk Zviedrija varētu palīdzēt Baltijas zemēm.⁶²⁹

H.Holmbergs norāda, ka daudzi pilsonisko partiju parlamentāriešu interese par Baltijas jautājumiem radusies skolas gados mācoties kopā ar baltiešiem vienā klasē. Zviedru parlamentārieši runājuši ar citu valstu parlamentu deputātiem par Baltijas jautājumiem un baltiešu neatkarības centieniem.Holmbergs atceras, ka Eiropas liberāļu Tautas partiju biedru zināšanas un izpratne par baltiešu jautājumiem bijusi minimāla. Daudzos gadījumos citu valstu liberāļi bijuši pozitīvi noskaņoti pret baltiešiem, bet viņu informētības līmenis niecīgs. Vairumā gadījumu bijis jāstopas ar nezināšanu un nevēlēšanos kaut ko mainīt Eiropā, zviedrus kā tuvākos kaimiņus pat aicināja piebremzēt baltiešus.⁶³⁰ Zviedrijas parlamentā un valdībā neesot bijis pārliecības, ka Baltijas valstis nekļūs par „caurkritušām valstīm”(failed states). Zviedri bažījās par padomju karaspēka ilgstošo klātbūtni Baltijas republikās, kas var izraisīt draudus Zviedrijas tuvumā, kā arī baidījās no Baltijas jūras Austrumu piekrastes kriminalitātes un mafijas. Zviedrijas primārā interese bija palīdzēt Baltijas valstīm pārtapt normālās Eiropas

⁶²⁷Vitnesseminarium 14 November 2006,Södertornshögskola – Sverige och Baltikum...- Stockholm, 2008, s.62

⁶²⁸Måndag klockan tolv, s.18

⁶²⁹Vitnesseminarium 24 april 2007, s.110

⁶³⁰Turpat,111.lpp.

valstīs iespējami ātri un integrēties Eiropas struktūrās.⁶³¹ Un, domājams, tieši tādēļ liela daļa no zviedru palīdzības Baltijai bija zināšanu nodošana par demokrātiskas sabiedrības veidošanu, tiesu sistēmas un birokrātiskā aparāta funkcionēšanu demokrātiskā sistēmā.

Visaktīvākās attiecības H.Holmbergam izveidojās tieši ar Latviju, viņš bija pazīstams ar daudziem, kas Tautas Frontē sevi saukuši par neformālajiem liberāļiem un vēlāk veidoja partiju Latvijas ceļš. Nozīmīga bijusi latviešu politiķu un citu amatpersonu iepazīstināšana ar citiem Eiropas politiķiem un Eiropas struktūrām. Tieši „klusajām zināšanām” un neformāliem kontaktiem daudzos gadījumos bija izšķiroša nozīme. Holmbergs ir pārliecināts, ka citas partijas rīkojušās līdzīgi.⁶³²

Par sociāldemokrātu partijas sadarbību ar latviešu un igauņu sociāldemokrātiem savās atmiņās ir dalījies Enns Koks(*Enn Kokk*) un Birgita Dāla. Enns Koks bija iecelts Zviedrijas Sociāldemokrātu valdē par Ziemeļu un Baltijas sekretāru un regulāri ziņoja valdei par saviem braucieniem uz Igauniju un Latviju, un kontaktiem ar baltiešiem.⁶³³ Viņš norāda, ka sociāldemokrāti rīkoja sanāksmes par Baltijas tēmām, bet „Pirmdienas kustības” pasākumos sociāldemokrāti, pēc Birgitas Dālas teiktā, nejutās iederīgi. Enns Koks atzīmē, ka daudz kas mainījies 1991.gada janvāra Viļņas notikumu ietekmē. Sociāldemokrāti izveidoja Solidaritātes komiteju ar Baltiju, ko vadīja ministre Anna Grēta- Lejona(*Anna-Greta Lejon*) . Starp tās dalībniekiem bija gan partijas, gan kultūras, gan akadēmisko gan baznīcu aprindu pārstāvji. Enns Koks pats piedalījās sabiedriskās domas veidošanas pasākumos Zviedrijas vairākās pilsētās. Sadarbība starp sociāldemokrātu Solidaritātes komiteju ar Baltiju un „Pirmdienas kustību” notikusi ar mainīgiem panākumiem. Pēc Enna Koka teiktā sociāldemokrātu ierosinājumu

⁶³¹Turpat 109.lpp.

⁶³² Turpat, 112.lpp.

⁶³³To Enn Kokk nodeva savus ziņojumus Baltijas un Austrumeiropas studiju centram liecinieku semināra laikā 2006.gada 14.novembrī laikā- Sverige och Baltikum frigörelse, s.60

pārtraukt uz vienu dienu 1991.gada vēlēšanu kampaņu un veltīt to solidaritātei ar Baltiju, pilsoniskās partijas noraidījušas.⁶³⁴ Viņš apgalvo, ka Baltijabija kļuvusi par vēlēšanu kampaņas tēmu.⁶³⁵

Kritiski zviedru politiķu - gan sociāldemokrātu, gan opozīcijas partiju nostāju pret Baltiju - vērtē FOA pētnieks Pērs Samuelsons. Viņaprāt nekas īpaši konstruktīvs nav bijis izdarīts, kaut arī pilsonisko partiju parlamentārieši ierosināja debates par Baltijas jautājumiem Riksdāgā.⁶³⁶

5.5. Zviedrijas Riksdāgs un Baltija 1990.-1991.gada parlamentārās sesijas laikā

1990.gadā Zviedrijas parlamentārieši intensificēja kontaktus ar Baltijas republikām. 1990.gada ziemā Zviedrijas parlaments sarīkoja nedēļu garu apmācības semināru baltiešu parlamentāriešiem. Atbildes vizītē pie baltiešu parlamentāriešiem devās Riksdāga spīkers Tāge G Petersons (*Thage G Peterson*). 1991.gada janvārī Riksdāgā tika sarīkota liela manifestācija, kurā runāja Zviedrijas parlamenta priekšsēdētājs un pārstāvji no Baltijas -īgauņu ārlietu ministrs Lennarts Meri, Latvijas Augstākās padomes priekšsēdētāja vietnieks Dainis Īvāns un Bronislavas Kuzmickas no Lietuvas parlamenta. T.Petersons aicināja Padomju Savienību nepielietot vardarbību un militāru spēku pret Baltijas republikām un atjaunot sarunas ar Igauniju, Latviju un Lietuvu un atdot baltiešu tautām brīvību. Zīmīgi, ka 1991.gada janvāra dienās Tallinu, Rīgu un Viļņu apmeklēja Zviedrijas parlamenta delegācija, kuru vadīja vicespīkere Ingegerda Trodsone (*Ingegerd Troedsson*). Viņa uzrunāja baltiešu parlamentus, izsakot atbalstu baltiešiem un

⁶³⁴ Turpat, 64.lpp.

⁶³⁵ Samuelsson, s.24

⁶³⁶ Turpat,27.lpp

nosodot vardarbību no Maskavas puses. Vairāki parlamentārieši apmeklēja Baltijas galvaspilsētas, lai novērotu tautas nobalsošanas par neatkarību norisi.⁶³⁷

1990/91.gada sesiju laikā pilsonisko partiju deputāti īpaši aktīvi nāca klajā ar priekšlikumiem, kas skāra Zviedrijas nostāju dažādos ar Baltiju saistītos jautājumos. Radikālākos ierosinājumus piedāvāja Vides partijas deputāti, kas ierindojamas starp kreisā spektra partijām. Starp izplatītākām tēmām, kuras uzrunāja deputāti bija: zināšanu nodošana baltiešiem demokrātisku institūciju veidošanā un tirgus ekonomikas apgūšanā; stipendiju piešķiršana baltiešiem apmācībām Zviedrijā; zviedru valodas apmācības atbalstīšana Baltijas republikās; programmu izveide, kas sekmētu sadarbību ar baltiešiem ekonomikas, politikas, vides un kultūras jomā; tehniskās palīdzības līdzekļu pārvaldīšana; mazo un vidējo uzņēmumu sadarbības veicināšana; kredītu iestādes izveide eksporta veicināšanai ar Baltijas republikām; baltiešu valdību tiešas dalības bez Maskavas starpniecības starptautiskos pasākumos panākšana; viesu statusa piešķiršana Baltijas republikām Eiropas Padomē un ANO; ziemeļvalstu atbalsta palielināšana dažādās jomās Baltijas republikām un Ziemeļu sadarbības institūciju kontaktu veicināšana ar Baltijas valstīm; draudzības pilsētu, sabiedrisko organizāciju sadarbības veicināšana; sadarbība vides aizsardzības jomā. Vides partijas deputāte Ingera Šerlīna (*Inger Schörling*) rosināja valdībai atzīt Lietuvas neatkarību, kā arī atzīt Igaunijas un Latvijas neatkarību, kad tās to pieprasīs. Viņa arī ierosināja Zviedrijas valdībai atteikties no Baltijas valstu okupācijas atzīšanas. Baltijas jautājumu aktīvākie uzrunātāji Riksdāgā bija liberālās Tautas partijas priekšsēdētājs Bengts Vesterbergs, deputāti Hokans Holmbergs, Erlings Bagers (*Erling Bager*), Elvers Jonsons (*Elver Jonsson*), Ilva Annersteda (*Ylva Annersted*), Čels Arne Velīns (*Kjell-Arne Wellin*) un Ingela Mortensone (*Ingel Mårtensson*), no konservatīvās Moderātu partijas - priekšsēdētājs Karls Bilts, Margareta af Ugglas, Stēns Svensons (*Sten Svensson*), Lars Ālstrēms (Lars Ahlström), Gunnars Hēkmarks, no

⁶³⁷ Riksdagens årsbok. Riksmöten 1990-1991 –Stockholm, 1991, s.9

Centra partijas – priekšsēdētājs Ulovs Johansons(*Olov Johansson*), Kārīna Sēdere (*Karin Söder*), Pērs Gransteds(*Pär Granstedt*), Svens Ulofs Petersons(*Sven-Olof Petersson*), no sociāldemokrātiem – Nils T Svensons, Hans Jērans Franks (*Hans Göran Frank*). Var apgalvot, ka Baltijas jautājumi bija kļuvuši par plaša politiskā spektra jautājumiem.

Riksdāga Ārlietu komisija gatavoja atzinumu par sesiju laikā uzdotiem deputātu jautājumiem un izteiktiem priekšlikumiem Baltijas sakarā. Tas dot iespēju novērtēt zviedru politikas veidotāju dominējošo viedokli par Zviedrijas attieksmi pret Baltijas valstīm deviņdesmito gadu mijā.

Sadarbības ar Baltijas valstīm finansēšanas kontekstā ārlietu komisijas atzinumā norādīts uz Zviedrijas parlamenta lēmumiem. 1989.gada decembrī bija nolemts piešķirt 1 miljardu kronu sadarbībai ar Centrālās un Austrumeiropas valstīm (šajā grupā tika iekļautas arī Baltijas republikas) trīs gadu garumā. 1990.gada pavasarī Riksdāgs nolēma lielāko daļu no šīs summas(900 miljonus) paredzēt tiešam atbalstam un 100 miljonus citā veidā, piemēram, 30 miljonus nododot Zviedrijas Izglītības ministrijas un Rūpniecības ministrijas rīcībā. Piesaistot citus valsts fondu līdzekļus, kopīgā summa Austrumeiropas atbalstam sasniedza 1,5 miljardu kronu.⁶³⁸ Galvenās zviedru organizācijas, kuras pārraudzīja šos līdzekļus bija Zviedrijas tehnikās palīdzības birojs - BITS un Zviedrijas attīstības palīdzības aģentūra - SIDA. Lielākā daļa no 1,5 miljardiem bija paredzēta divpusējiem projektiem Polijā, ieskaitot ar vides aizsardzību saistīto projektu finansēšanu. Baltijas valstīm un tā saucamajiem tuvējiem apgabaliem(ietvēra Ļeņingradu) divpusējas sadarbības finansēšanai tika paredzēts 225 miljonu kronu trīs gadu laikā. Sadarbības jomu ziņā tika dota priekšroka vides aizsardzībai. Daudzpusējo atbalsta programmu kontekstā, Zviedrija bija paredzējusi 1,7 miljardus kronu

⁶³⁸ Utrikesutskottets betänkande 1990-1991ÖUU16. Samarbete med Baltikum, Central- och Östeuropa-Riksdagen,1990-91. 9.saml.Nr16, s.7

ieguldīt Eiropas Attīstības bankā piecu gadu laikā.⁶³⁹ Atbalsta finansējuma mērķis bija stiprināt attiecīgo sabiedrību spējas veikt demokrātiskas un tālejošas reformas

Ārlietu komisija atbildot uz deputātu jautājumiem par Ziemeļu Padomes un Baltijas sadarbību, atsaucās uz jau iedibināto stipendiju programmu NORDPLUS un NORDJOB, atbalstu mēdiju, nevalstisko organizāciju un partiju sadarbībai. Par pozitīvu attīstību tika atzīta Ziemeļu Ministru Padomes Informācijas biroju izveide Baltijas republiku galvaspilsētās.⁶⁴⁰ Atbildot uz deputātu jautājumu par vīzu atcelšanu ar Baltijas republiku pilsoņiem, ārlietu komisijas atzinumā tika norādīts uz šādu iespēju ar brīdi, kad Baltijas valstis kļūs patstāvīgas valstis.⁶⁴¹

Baltijas valstu neatkarības atzīšana parlamenta Ārlietu komisijas vērtējumā varēs notikt, kad Lietuva, Latvija un Igaunija būs izpildījušas nepieciešamos kritērijus (pilnīga savas teritorijas pārvaldīšana), ko var sasniegt tikai sarunu un mierīgā ceļā ar Maskavu. Attiecībā uz padomju okupācijas atzīšanu, Ārlietu komisija atkārtoti atzina, ka nododot Baltijas valstu vēstniecības Padomju Savienības diplomātiem 1940.gadā notika *de facto* aneksijas no PSRS puses atzīšana, un koalīcijas valdībai 1941.gada maijā, parakstot līgumu ar PSRS par īpašumu Latvijā, Lietuvā un Igaunijā kompensācijām, Zviedrija atzina Baltijas valstu iekļaušanu PSRS. Atgādinot Ārlietu komisijas vērtējumu Lietuvas valstiskuma atzīšanas jautājumā, kas tika formulēts 1990.gada pavasarī, Ārlietu komisija norādīja, ka koalīcijas valdība atzīstot Baltijas valstu iekļaušanu PSRS pirms Otrā pasaules kara rīkojās saskaņā ar tām iespējām, ko noteica tā laika sarežģītie apstākļi un aizstāvēt savas intereses (neiesaistīties karadarbībā, saglabāt neitralitāti - A.D). Tajā pašā laikā Ārlietu komisija uzsvēra, ka Zviedrija nav pieņēmusi nekādus atsevišķus lēmumus par Baltijas valstu padomju okupāciju vai arī par Molotova - Ribentropa pakta slepeniem protokoliem. Par vienu no jaunuma elementiem Zviedrijas attieksmē pret Baltijas valstu neatkarības jautājumiem, var uzskatīt to, ka tiek izteikts

⁶³⁹ Turpat,8.lpp.

⁶⁴⁰ Turpat, 11.lpp.

⁶⁴¹ Turpat,27.lpp.

atbalsts Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas centieniem un uzsvērts, ka neatkarība tika zaudēta nelikumīgas vienošanās starp diviem diktatoriem dēļ, kas ir pretrunā ar starptautiskām tiesībām.⁶⁴²

Komentējot deputātu priekšlikumus atbalstīt PSRS republiku neatkarību, Ārlietu komisijas atzinumā norādīts, ka Baltijas republikas ir īpašs gadījums un uzskatāms par izņēmumu. Zviedrijas īpašā iesaiste un atbalsts šo republiku neatkarības centieniem ir saistīti ar to, ka baltiešu prasības ir pamatotas saskaņā ar starptautiskām tiesībām. Papildus faktors ir arī ģeogrāfiskais tuvums, kā arī vēsturiskās un kultūras saites starp Ziemeļu un Baltijas tautām.⁶⁴³

Attiecībā uz Baltijas republiku dalības starptautiskās organizācijās atbalstīšanu tika norādīts, ka tas būs iespējams ar to brīdi, kad Baltijas valstis iegūs neatkarību, bet līdz tam viņām jāpalīdz pieņemamā veidā sekot līdzī starptautisko organizāciju darbam.⁶⁴⁴

Interesanti atzīmēt, ka pret Ārlietu komisijas atzinumu par to, ka Baltijas valstis varēs atzīt tad, kad būs izpildīti attiecīgi kritēriji, iestājās Vides partijas deputāte Serlīna, norādot, ka Baltijas valstis jāatzīst nekavējoši un piebilstot, ka Vides partija piekrīt Lietuvas pozīcijai, ka valsts ir neatkarīga no 1918.gada, nevis padomju republika kā to uzskata Maskava. Viņa uzstāja, ka Zviedrijai jāatsauc Baltijas valstu okupācijas atzīšana 1940.gadā.⁶⁴⁵

5.6. 1991.gada janvāra notikumu nozīme Zviedrijas valdības pozīcijas maiņā

Kā jau tika minēts iepriekš, Zviedrijas valdība līdz 1990.gada rudenim prioritēja PSRS tuvināšanos Eiropai atbalstīšanu, tam pakārtojot Baltijas brīvības

⁶⁴² Turpat 29.lpp.

⁶⁴³ Turpat, 34.lpp.

⁶⁴⁴ Turpat, 35.lpp.

⁶⁴⁵ Turpat, 46.lpp.

jautājumus. Vēl 1990.gada septembrī Sociāldemokrātu partijas kongresā priekšsēdētājs Ingvars Karlsons uzsvēra, ka nekas tā neuzlabotu kopīgo drošības situāciju kā iespējademokrātiskai Padomju Savienībai iekļauties Eiropas nāciju saimē. Par Baltijas interesēm Zviedrija bija gatava iestāties kopā un saskaņoti ar citām valstīm. Baltijas jautājumu Ingvars Karlsons uzrunāja ANO Ģenerālajā Asamblejā un Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes Parīzes tikšanās reizē 1990.gada novembrī.⁶⁴⁶

Situācija krasī mainījās 1991.gada janvārī Viļņas un Rīgas notikumu laikā, kad PSRS speciālās militārās vienības centās apslāpēt neatkarības centienus Lietuvā un Latvijā, un kad bojā gāja civiliedzīvotāji. Pasaulei un zviedriem bija jānovērtē baltiešu konsekvence, pieprasot neatkarību no Padomju Savienības. M.Gorbačova spēka lietošana pret lietuviešiem un latviešiem pārsniedza Rietumvalstu tolerances robežas. Mainījās attieksme pret Padomju Savienību, un Rietumvalstis sāka atbalstīt Baltijas politiskās neatkarības centienus.

Zviedrijas valdība un opozīcija viennozīmīgi nosodīja spēka lietošanu pret Latvijas un Lietuvas tautām 1991.gada janvārī. Ja vairākiem pilsonisko partiju Baltijas jautājumu pārzinātājiem, Maskavas reakcija neizsauca izbrīnu, tad sociāldemokrātiem bija īpaši nepatīkami apzināties, ka *perestrojkas* un jaunās politiskās domāšanas deklarētājs PSRS prezidents M.Gorbačovs vērsīsies at militāru spēku pret tautas vēlētiem pārstāvjiem Lietuvā un pieļaus asinsizliešanu Viļņā un Rīgā.

1991.gada 8.janvārī ārlietu ministrs Stēns Andersons izsauca PSRS vēstnieku uz Ārlietu ministriju un pauda dziļas bažas par situācijas attīstību Baltijas republikās, un izteica nosodījumu spiediena, vardarbības un vardarbības draudu lietošanai. Viņš norādīja, ka esošās pretrunas ir risināmas sarunu ceļā. Viņš arī pauda bažas par to, ka spēka lietošana var apstādināt notiekošos politiskos procesus Baltijā.

⁶⁴⁶Samuelsson, s.23

Ministrs uzsvēra, ka Zviedrija atzīst parlamentus Baltijā par savu tautu leģitīmiem pārstāvjiem, kas ar lielu balsu vairākumu paziņojuši par tautas gribu atjaunot valstisku neatkarību. Krievijas vēstniekam tika norādīts, ka Zviedrijas valdība apsveic baltiešu centienus, bet uzskata, ka neatkarība sasniedzama sarunu un vienošanās ceļā Helsinku dokumentu garā.⁶⁴⁷

1991.gada 14.janvārī vakara avīzē *Aftonbladet* tika publicēts Zviedrijas ārlietu ministra raksts „Izvāciet karaspēku. Baltijas zemju cīņa par demokrātiju un patstāvību”. Ministrs izteica vilšanos par Maskavas rīcību, ar brutālu spēku cenšoties apslāpēt lietuviešu tautas brīvības centienus. Maskavas rīcību viņš nodēvēja par nodevību pret reformām, mieru, *glasnostj* un *perestrojku* un norādīja, ka pasaules mēdijos atspoguļotais par notikumiem Viļņā atgādina par 1968.gadu Prāgā, 1973.gadu Santjago un 1989.gadu Pekinā. Stēns Andersons pauda apbrīnu lietuviešu drosmi cīņā par brīvību. Viņš uzsvēra, ka tas, kas notiek Lietuvā, Latvijā un Igaunijā attiecas uz visu zviedru tautu, ka saites starp zviedriem un baltiešiem ir gadsimtiem ilgas. Raksta nobeigumā ministrs atzina, ka Otrā pasaules kara sekas nav mazinājušas, bet gan pastiprinājušas Igaunijas, Latvijas un Lietuvas vēlmi atgūt neatkarību.⁶⁴⁸

1991.gada 15.janvāra parlamenta debatēs, atbildot uz deputātu jautājumiem par atbalstu Baltijas republikām, Andersons teica, ka Zviedrija nekādā gadījumā nevar akceptēt padomju karaspēka iejaukšanos vai mēģinājumus iejaukties un apstādināt politiskos procesus Baltijā. Viņš arī piebilda, ka tādā veidā tiek pārkāpti Helsinku dokumentutautupašnoteikšanās principi. Viņš norādīja, ka Maskavas rīcība Baltijā izsauks PSRS starptautiskās uzticības krīzi un nepaliks bez sekām arī zviedru - padomju attiecībās. Ministrs informēja par nosūtīto vēstuli PSRS ārlietu ministram Ševardnadzem un svētdien padomju vēstniekam iesniegto premjerministra Karlsona vēstuli Gorbačovam, kurā izteikts Zviedrijas nosodījums vardarbībai pret

⁶⁴⁷Utrikesfrågor, 1991, s.232

⁶⁴⁸Aftonbladet, 1991.01.14.

Baltiju.⁶⁴⁹ Februārī publiskotajā valdības deklarācijā bija teikts, ka Zviedriju dziļi uztrauc pēdējā laika notikumi Baltijā, un ka Zviedrija neatzīs centrālās varas spiedienu, draudus un spēka lietošanu pret Baltijas republikām, kuru leģitīmie parlamenti ir paziņojuši par vēlmi būt neatkarīgām valstīm. Valdības deklarācijā tika atgādināts par Zviedrijas nostāju neatkarības iegūšanā mierīgā sarunu ceļā ar padomju iestādēm, kas prasīs abpusēju respektu, pacietību un minoritāšu tiesību ievērošanu.⁶⁵⁰

Vērtējot Rietumu valdību reakciju uz asiņainajiem notikumiem Viļņā un Rīgā, britu vēsturniece Kristīne Spora-Redmane atzīst, ka Padomju Savienības rīcību pret Baltijas tautām spieda nosodīt Rietumu sabiedriskā doma. Viņa norāda, ka Viļņas un Rīgas janvāra notikumu izgaismošana rietumvalstu mēdijos, kardināli pavērsa sabiedrisko domu Baltijas tautu virzienā, kuras tajā janvārī būtībā svinēja savu morālo un politisko uzvaru.⁶⁵¹

Zviedrijas gadījumā janvāra notikumi Viļņā un Rīgā vēl vairāk pastiprināja sabiedriskās domas spiedienu uz valdību, kā rezultātā bija jānotiek politikas maiņai Baltijas neatkarības atzīšanas jautājumā. Jāsaka gan, ka valdība lēnām brieda šīs politikas maiņas virzienā, par ko liecina vadošu sociāldemokrātu izteikumi un rīcība deviņdesmitā gada laikā. Šajā sakarā minami vairāki piemēri. Pilsonisko partiju pārstāvju ierosinātajos „Pirmdienas kustības” mītiņos Stokholmā jau sākot ar 1990.gada martu piedalījās arī sociāldemokrātu valdības ministri. Piemēram, ārlietu ministrs Stēns Andersons 1990.gada 27.martā apliecināja atbalstu Baltijas valstu nacionālās pašnoteikšanās tiesībām kopā ar Tautas partijas vadītāju Bengtu Vesterbergu, konservatīvo Moderātu partijas vadītāju Karlu Biltu, un Oki Pettersonu (*Åke Pettersson*) no Centra partijas

⁶⁴⁹Turpat, 234.lpp.

⁶⁵⁰Utrikesfrågor 1991- Stockholm, 1992, s.13

⁶⁵¹K.Spor-Redman.....- The Baltic factor-The Baltic Question during the Cold War- Rotlegde, London, 2008, p.177

⁶⁵²1990.gada 18.novembra publicētā rakstā Ārlietu ministrijas Valsts sekretārs Pjērs Šerī norādīja, ka Zviedrijas valdība apsveic baltiešu likumīgo parlamentu prasību veidot neatkarīgas valstis, uzsverot, ka neatkarībai jāīstenojas mierīgā veidā saskaņā ar Helsinku dokumentiem. Viņš norādīja, ka sarunas starp Baltijas tautu likumīgiem pārstāvjiem un Maskavu atvieglotu PSRS Tautas kongresa atzinums par Baltijas valstu aneksiju, kas notika nelikumīgā Molotova-Ribentropa pakta noslēgšanas rezultātā. Atzinīgi izsakoties par to, ka Zviedrijas un Baltijas politiķu, pašvaldību, sabiedrisko organizāciju un kultūras darbinieku starpā nodibināti cieši kontakti, Šerī uzsvēra arī to, cik svarīgi ir pārraut Baltijas zemju starptautisko izolāciju. Raksta nobeigumā Valsts sekretāra uzsvērtais, ka Otrais pasaules karš beigsies tikai tad, kad igauņi, latvieši un lietuvieši nākotnes Eiropā piedalīsies uz tiem pašiem noteikumiem kā citas Eiropas tautas⁶⁵³, bija liecība tam, ka sociāldemokrātu valdības izpratne par Baltijas tautu nākotni vairs kardināli neatšķīrās no pilsonisko partiju redzējuma. Vēl viens skaidrs apliecinājums tam, ka sociāldemokrāti jau 1990.gada rudenī bija mainījuši attieksmi Latvijas un citu Baltijas valstu valstiskās neatkarības jautājumā, bija ārlietu ministra Stēna Andersona piedalīšanās Latvijas Nacionālās dienas svinīgā pieņemšanā Parīzē 1990.gada 19.novembrī, uz kuru ielūdza Latvijas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns⁶⁵⁴.

1991.gada 9.janvāra lielais dienas laikraksts Svenska Dagbladet ievadrakstā uzsvēra, ka Baltijas valstīm ir visas morālas tiesības izrauties no Padomju Savienības, un aicināja Zviedriju šajā ziņā palīdzēt. Atsaucoties uz Karla Bilta vēstuli laikrakstam, kurā bija teikts, ka zviedriem kā indivīdiem, bet arī kā nācijai ir skaidri jāpasaka, ko viņi domā par notiekošo Baltijas jūras otrajā krastā, avīzes

⁶⁵²Manifestation för Balternas rätt – Svenska Dagbladet, 1990.03.27. Raksta autors Anders E Borgs uzsvēra, ka plašu atbalstu ieguvušajos pirmdienas mītiņos Stokholmā, Vesterosa, Gēteborgā, Karlskrūnā un Karlstādē zviedru politiskā elite un tauta demonstrēja atbalstu baltiešiem vairāku iemeslu dēļ. Pirmais no tiem bijis skaidra izpratne par baltiešu tiesībām uz nacionālo pašnoteikšanos. Otrs iemesls bijis netīrā sirdsapziņadēļ ilgās klusēšanas par kaimiņu tautas likteņiem un kauns par baltiešu leģionāru izdošanu. Un trešais iemesls bija izpratne par to, ja gadījumā pasaule akceptētu, ka baltiešu tiesības var apspiest ar varu, tad arī zviedru tiesības ir apspiežamas.

⁶⁵³ Pierre Schori. Fritt Baltikum sätter punkt för kriget- Svenska Dagbladet, 1990.11.18

⁶⁵⁴ Svensk markering på Lettlands nationaldag – Svenska Dagbladet, 1990.11.19

ievadraksts vērsās pie lasītājiem ar aicinājumu nenovērtēt par zemu sabiedriskās domas spēku. Izsakot kritiku sociāldemokrātu valdības lēnajai reakcijai uz notikumiem Baltijā, laikraksts aicināja būt drosmīgiem, un uzņemties atbildību par kaimiņtautu brīvību. Ievadrakstā bija teikts, ka ir ļoti svarīgi, lai Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ziemeļu kaimiņi izsakās, kamēr lielās valstis vēl aizvien šaubās. Kad ASV jauno attiecību ar Maskavu dēļ neizrāda nekādu entuziasmu par to nacionālismu, kas uzplaucis Padomju Savienībā, un Vācija, kas tikko piedzīvotās apvienošanās dēļ ar šausmām skatās uz jebkuru attīstību Padomju Savienībā, kas liek uz spēles Gorbačova pozīcijas, ziemeļvalstīm ir iespējas un pienākums reaģēt. Nobeigumā tiek konstatēts, ka jo ātrāk sabruks ar spēku kopā saturētā impērija, jo ātrāk izveidosies dzīvotspējīga un miermīlīga Padomju Savienība vai Krievija.⁶⁵⁵

1991.gada janvāra notikumi Baltijas valstu galvaspilsētās uzskatāmi parādīja, ka Gorbačova ieviestās peresjtrojkas un jaunās politiskās domāšanas dzīvotspēja bija pārvērtusies mītā, ka PSRS pārveide pēc Maskavas scenārija bija nereāla. To bija jāatzīst gan Zviedrijā, gan citās valstīs, bet, iespējams, Zviedrijā to saprata ātrāk, arī sociāldemokrātu aprindās.

Padomju Savienības apvērsuma mēģinājums izsauca visu Zviedrijas politisko spēku nosodījumu. Politisko partiju vadītāji 1991.gada 19.augustā pārtrauca vēlēšanu kampaņu un piedalījās Pirmdienas mītiņā Stokholmā Normalms laukumā, kas notika 76. reizi pēc kārtas. Karls Bilts aicināja valdību rīkoties ātri, Bengts Vesterbergs atgādināja, ka komunisms un vardarbība ir vienmēr bijuši saistīti. Kristīgo demokrātu līderis Alfs Svensons aicināja atzīt, ka Padomju Savienības robeža ir austrumos no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas. Klātesošie kreisās Venstre partijas un Jauno demokrātu līderi nosodīja apvērsuma rīkotājus,

⁶⁵⁵Baltiska moraliska rätt - Svenska Dagbladet, 1990.01.09.

bet Vides partijas vadītājs konsekventi iestājās par tūlītēju Baltijas valstu atzīšanu.

656

Zviedrija atzina Baltijas valstis 1991.gada 27.augustā un nolēma izveidot vēstniecības to galvaspilsētās. 29.augustā vēstniecības atklāja ārlietu ministrs Andersons Tallinā, Tieslietu ministre Rīgā Laila Freivalds (viņas vecāki bija devušies uz Gotlandi bēgļu laivā - A.D.) un attīstības sadarbības ministre Lēna Ljem-Valēna Viļņā. Valdības paziņojumā bija teikts, ka atzīšana varēja notikt Baltijas valstīm izpildot klasiskos kritērijus, kas ietvēra arī valdības kontroli pār teritoriju. Paziņojumā bija norāde uz Gorbačova teikto, ka PSRS vadība neiebilst, ka Baltijas republikas pamet Padomju Savienību un arī norāde uz PSRS lielākās republikas Krievijas Federācijas paziņoto Baltijas valstu neatkarības atzīšanu.⁶⁵⁷

1991.gada 28.augustā Stokholmā Zviedrijas Karalistes un Latvijas Republikas ārlietu ministri Stēns Andersons un Jānis Jurkāns parakstīja līgumu par diplomātisko attiecību atjaunošanu (*återupprättande*).⁶⁵⁸

⁶⁵⁶Partiledare avbröt valturnen - Svenska Dagbladet, 1991.08.20

⁶⁵⁷Utrikesfrågor 1991-Stockholm 1992,s.155-156

⁶⁵⁸ Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu , neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918-1998 – Rīga, Nordik,1991, 254.lpp.

Secinājumi

Lielszvedru sabiedrības daļas negatīvā reakcija uz savas valdības rīcību pret Baltijas valstīm 1940.gadā, kas īpaši saasinājās internēto baltiešu militārpersonu izdošanas Padomju Savienībai laikā, ir bijis viens no iemesliem, kādēļ zviedru sabiedrībā Baltijas tematika nebija sveša. Pēckara periodā līdz 1991.gadam Baltijas valstis bija reāli izslēgtas no starptautisko attiecību sistēmas, un Zviedrijas oficiālās aprindas ne mazākā mērā pret to neiebilda. Mainoties starptautiskajam klimatam, Zviedrijas valdība mainīja attieksmi pret baltiešu tautām, sniedza atbalstu to valstiskuma atgūšanā.

Raksturojot Zviedrijas attieksmi pret Baltijas valstīm, jāatzīst, ka tādu kopības tradīciju kā ar Somiju (Somija bija Zviedrijas sastāvā līdz 1809.gadam), Zviedrija nebija attīstījusi ar tautām, kas dzīvoja Baltijas valstīs. Vēsturnieks Karlgrēns uzskata, ka pret Baltijas valstīm zviedri vēl aizvien izturējās kā pret bijušām Krievijas cara provincēm. Livonijas teritoriju atrašanās Zviedrijas lielvalsts sastāvā līdz 1721.gadam nekādu sentimentu Zviedrijas politiķos un sabiedriskajā domā neradīja lielās laika distances dēļ.⁶⁵⁹ Un tas, ka 1940.gadā PSRS atgūst bijušās Krievijas provinces, netika uztverts kā drauds Zviedrijai, drīzāk kā brīdinājums par jauna uzbrukuma iespējamību Somijai.

Autore nevar pilnībā piekrist Zviedrijas historiogrāfijā dominējošam uzskatam, ka zviedru politiskā elite Baltijas valstis uztvēra par pārejošu parādību, un tam, ka jau divdesmitajos gados Zviedrijā nostiprinājies uzskats par šo valstu dzīvotnespēju.⁶⁶⁰ Zviedrijas diplomātu Latvijā 1939.-40.gada ziņojumi par to neliecina. Tajos gantika kritiski vērtēts stāvoklis Latvijā, bet Latvijas suverenitātes saglabāšanas iespējas līdz padomju bāzu izvietošanas brīdim netika apšaubītas.

⁶⁵⁹Carlgrēns W. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt. Stockholm, 1993, s.42.

⁶⁶⁰Turpat, 47.lpp.

Valdošais noskaņojums Latvijas sabiedrībā sūtnim Pēram Juhansonam (*Per Johansson*) ļāva izdarīt secinājumu, ka Latvija cīnītos, ja tai tomēr uzbruktu.⁶⁶¹

Zviedrijas Ārlietu un Aizsardzības ministrijās bija pieejama izvērsta informācija gan par iekšpolitisko, gan Latvijas ārpolitisko situāciju (tāpat kā Igaunijā un Lietuvā) ko nodrošināja sūtniecības Baltijas valstīs līdz to slēgšanai 1940.gada augustā.

Neitralitāti pasludinājušo Baltijas valstu valdību publiski paustā draudzība ar PSRS nebija pārliecinoša, bet zviedru diplomātiem bija grūti saskaņāt Latvijas politiskajā elitē izteiktu vēlmi un gatavību pretoties PSRS. Sūtna Juhansona 1939.gada otrās puses atzinumi par to, ka latvieši bez cīņas neatteiksies no iekarotās brīvības, bija vairāk zviedru vēlmju apliecinājums, nekā reāla iespēja. Pēc autores domām, zviedru diplomāta atziņa par latviešu politiskās elites nevēlēšanos pretoties PSRS militāram pārspēkam nav saistāma ar politiska brieduma trūkumu, bet drīzāk ar pragmatisku aprēķinu.⁶⁶² Jāatzīst gan, ka izvairoties no militāra konflikta ar PSRS, latvieši radīja par sevi priekšstatu kā par tautu, kas cietusi sakāvi pirms kaujas. Zīmīgi šajā sakarā ir ietekmīgā zviedru politiķa, Zviedrijas parlamenta Ārlietu komisijas vadītāja sociāldemokrāta un pēckara Zviedrijas ārlietu ministra Estēna Undēna (*Östen Unden*) Zviedrijas Parlamenta augšpalātas ārpolitiskajās debatēs 1940.gada 16.augustāteiktais par Baltijas valstu suverenitātes zaudēšanu: “Trīs līdz šim neatkarīgas valstis ir likvidētas dažu dienu laikā. Šķietamā brīvprātība nevar piemānīt nevienu novērotāju. Mēs pārāk labi zinām, kā šāda brīvprātība tiek veidota. Tā ir pilnīgi

⁶⁶¹ Zviedrijas sūtniecības ziņojums, Rīga 18.09.1939- RA UD Hp80,3490,A/Lettland,

⁶⁶² Zviedru vēsturnieks Kristers Valbeks apgalvo, ka Stokholmā neizsauca izbrīnu tas, ka Baltijas valstis pakļāvās padomju spiedienam tieši tāpat kā Čehoslovākija pakļāvās Vācijas spiedienam 1939.gada martā. Ja vācieši pieprasīja pilnīgu kontroli un okupāciju, tad PSRS prasīja ierīkot militāras bāzes saglabājot Latvijas, Lietuvas, Igaunijas valstisku suverenitāti. Valbeks ironiski piebilst, ka viņiem nekas cits neatlika, kā paļauties uz Maskavas teiktā patiesumu. Arī baltiešu līderu pāreja uz neierobežotas uzticības Padomju Savienībai retoriku Stokholmā nav izsaukusi izbrīnu. Viņš arī norāda, ka Dānijā politisko līderu vairākums izmantoja līdzīgu verbālo taktiku attiecībās ar nacistisko Vāciju vairākus gadus un visai veiksmīgi. - Вальбек К. Шведская политика безопасности и пакт Молотова – Рибентропа – Международный кризис 1939-1941 гг.: от советско – германских договоров 1939 года до нападения Германии на СССР. Материалы международной конференции, Москва, 3-4 февраля 2005 г. – Москва, Права человека, 2006, 426

savdabīga valsts māksla, kas šajā sakarā ir tikusi attīstīta, un to ir viegli atpazīt. Trieciens, kas tika dots pagājušā gada rudenī (bāzu līgumi) bija tikai pirmais solis un nākamajiem vajadzēja drīz sekot. Pēdējo triecienu šīs valstis nevarēja izturēt (...) Pāri palikušās Eiropas mazās valstis, kas vēl ir brīvas, ir saņēmušas uzskatāmu mācību par taktiku, kas tikusi izmantota pret Baltijas valstīm. Kad lielvalsts uzstāda savas prasības mazākai valstij, tā sāk pieņemt domu, ka piekāpība ir labāka par karu (...). Var, protams, notikt, ka beigu rezultāts būtu tāds pats, ja no sākuma būtu izvēlēta pretošanās. Bet tad nācija būtu glābusi savu dvēseli. Un nākamajām paaudzēm būtu pienākums par to rūpēties.”⁶⁶³ Par zviedru tautas dvēseli runāja arī kroņprincis Gustavs Ādolfs aicinot nepakļauties Vācijas prasībai zviedru kara flotes kuģiem palikt ostās vācu uzbrukuma Norvēģijai laikā 1940.gada 9.aprīļa rītā. Zviedrijas valdība un karalis Gustavs V noignorēja kroņprinča cēlo aicinājumu.⁶⁶⁴

Ņemot vērā to, ka Baltijas valstis netika uzskatītas par stratēģiski svarīgām Zviedrijas drošībai, kā arī to, ka tirdzniecības un kultūras saites 20 gadu laikā neizveidojās īpaši ciešas, Zviedrijas valdība samērā viegli piekrita PSRS prasībām attiecībā uz Baltijas valstīm. Zviedrija tikpat mierīgi kā citas valstis vēroja pakāpenisku Baltijas valstu neatkarības sagrāvi, kas aizsākās ar Molotova – Ribentropa pakta slepeno protokolu parakstīšanu, padomju militāro bāzu ierīkošanu to teritorijās, turpinājās ar šo valstu militāru okupāciju un antikonstitucionālu parlamenta vēlēšanu sarīkošanu un beidzās ar pievienošanu PSRS 1940.gada augustā.

Pieņemot lēmumus, ar ko tika atņemti neatkarības atribūti Baltijas valstīm – respektīvi, slēgtas to vēstniecības, Baltijas valstu pilsoņi uzskatīti par PSRS valsts piederīgiem, noslēgts ar Padomju Savienību līgums par zviedru īpašumu Baltijas valstīs kompensācijām, Zviedrija rīkojās tā brīža politiskās konjunktūras

⁶⁶³Citēts pēc Lars Peter Freden.Baltikumns frigörelse och svensk diplomati 1989-1991 – Stockholm, 2004, 272.lpp.

⁶⁶⁴Вальбек К. Шведская политика...,с.436

iespaidā. Aizvērtās Latvijas diplomātiskās misijas Stokholmā vadītājs sūtnis Voldemārs Salnais tāpat kā citu Baltijas valstu diplomātisko misiju vadītāju protesti pret misiju slēgšanu un mantas nodošanu Padomju sūtniecībai, tika ignorēti. Viņa atziņa par zviedru iestāžu rīcību, ka „...visa tā pamatā bij un ir ne jau kādi tiesiski vai ētiski momenti, - ja no tiem vadītos, tad mūsu sūtniecības nekad nevarēja tikt slēgtas, - bet gan kailas politiskas un samiernieciskas kalkulācijas.“ Norādot, ka Padomju Savienības sūtniecība aktīvi strādā uz sabiedrisko domu, viņš atzina, ka ne visi tomēr pakļaujoties padomju vilinājumam par nākotnes izdevīgo tirdzniecību. “Še mūsu lietai par labu runā tas svarīgais fakts, ka zviedris kopš Gustava Vasas laikiem vienmēr gluži pareizi saskatījis Krievijā savu nāvīgu ienaidnieku. Bet tagad pie tā pievienojās vēl bailes no lielniecisma un naida pret beidzamo, kas aristokrātijā, zemniecībā un kvalificētā strādniecībā, pēc manas saprašanas, nekad neļaus šie rasties tādām stāvoklim, kas padarītu mūsu lietas aizstāvēšanu un mūsu pozīciju nostiprināšanu par neiespējamu, kā arī šādā virzienā nestrādātu aiz šaurām momenta egoistiskām interesēm dažas šauras, bet iespaidīgas rūpnieku un finansistu grupas un daži nenosvērti intelektuāļi.”⁶⁶⁵

Latvijas sūtņa Voldemāra Salnā atziņa par zviedru attieksmi pret krieviem zināmā mērā sasauca ar septiņdesmitos gados Polijas Ārlietu ministrijas sniegto Zviedrijas attiecību ar PSRS un Baltijas lomu tajā raksturojumu: “Zviedrijas attieksme pret PSRS ir diezgan komplicēta; to veido ļoti iesakņojušās un dziļas bailes un aizdomas pret “Krieviju”, ko pavada ilgstoša antikomunistiska propaganda, pastāvīgi klātesošas, bet neafišētas pretenzijas pret PSRS Baltijas republiku sakarā. No otras puses - politisks reālisms un respekts pret padomju varu un lielvaras zinātniskajiem un tehniskajiem sasniegumiem. No tā izriet vēlme veidot korektas attiecības ar Padomju Savienību un tās attīstīt.”⁶⁶⁶

⁶⁶⁵L.Siliņš. Nacistiskās Vācijas okupanti, mūsutautas lielā cerības un rūgtā vilšanās - Rīga, 2001, 164.lpp.

⁶⁶⁶Fred och säkerhet..., s.146

Promocijas darbā izpētītā Zviedrijas nostāja Baltijas valstu okupācijas un aneksijas jautājumā ļāvusi secināt, ka Zviedrija oficiāli bijusi gatava piekrist tam, ka ir atzinusi tikai Baltijas valstu aneksiju *de facto*. Viens no svarīgiem faktoriem, uz kuru zviedri atsaucas, ir tas, ka nekur oficiāli zviedri nav deklarējuši, ka atzīst aneksiju *de jure*. Bet bez tā vienreiz doto *de jure* atzīšanu no otras valsts puses nevar atsaukt. Ņemot vērā vēsturnieku K.Kangera un V.Karlgrēna pētījumus un atziņas par atzīšanas *de jure* iespēju konkrētu darbību veidā, respektīvi, parakstot līgumu ar PSRS par nacionalizēto zviedru īpašumu kompensācijām Baltijas republikās, zviedru oficiālā nostājā ir divdomīga. Autore darbā izmantojusi plašu pieejamo dokumentu klāstu un jaunāko zinātnisko literatūru, kurā aprakstītā Zviedrijas rīcība jautājumā par Baltijas valstu inkorporāciju PSRS mudina izdarīt tos pašus secinājumus kā K.Kangerim un V.Karlgrēnam. Autore tomēr vēlas uzsvērt, ka pašreizējā laika posmā Zviedrijas oficiālai nostādnei Baltijas valstu *de facto* un *de jure* atzīšanas jautājumā, piekrītot vienīgi *de facto* atzīšanas faktam, ir būtiska nozīme, kas neļauj viennozīmīgi ierindot Zviedriju starp nedaudzajām Eiropas valstīm, kas atzina Baltijas valstu juridisku iekļaušanu PSRS. Autore uzskata, ka 1991.gada 28.augusta Līgums starp Zviedrijas Karalisti un Latvijas Republiku par diplomātisko attiecību atjaunošanu norāda uz to, ka starp valstīm pastāvējušās diplomātiskās attiecības starpkaru periodā tikušas pārtrauktas un atjaunotas pēc 51 gada, 1991.gada augustā. Ja Latvija nebūtu bijusi atzīt *de jure*, tad diplomātiskas attiecības tiktu dibinātas, nevis atjaunotas. Vērā ņemams arī tas PSRS varas elitei bija izdevīgi, lai nostiprinās uzskats, ka Zviedrija atzina Baltijas valstu inkorporāciju PSRS *de jure*, tādējādi mazinot citu Rietumvalstu Baltijas iekļaušanas Padomju Savienībā neatzīšanas politikas ticamību. Attiecībās ar PSRS zviedru oficiālās personas no šī jautājuma vairījās, oficiāli dokumenti neapliecina to, ka zviedru amatpersonas piekristu PSRS nostādnēm.

Kā uzsver Sankt Pēterburgas vēsturnieks Konstantīns Hudoļejs (*Konstantin K.Khudoley*) kritiski vērtējot Gorbačova „jauno politisko domāšanu”, tās trūkumi un nekonsekvence izpaudās nespējā adekvāti risināt Baltijas jautājumu. Gorbačova vēlme atteikties no Jaltas -Potsdamas sistēmas un bipolārās pasaules vietā veidot multipolāru, nebija īstenojama bez Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas.⁶⁶⁷ Izsekojot Zviedrijas sociāldemokrātu valdības ilgstošai Gorbačova *perestrojkas* atbalsta politikai, kam tika pakārtota politika attiecībā pret Baltijas republikām, jāsecina, ka Zviedrijas interesēs nebija mainīt pēckara *status quo* Eiropā, kuras pamati tika likti 1943.gadā Jaltā un 1945.gadā Potsdamā.

Promocijas darbā secināts, ka jau pēc 1991.gada janvāra asiņainiem notikumiem Viļņā un Rīgā, Zviedrija bija spiesta atzīt, ka Gorbačova *perestrojkas* politika sāka zaudēt kredibilitāti. Un Zviedrijas valdības izdarītais pagrieziens uz Baltijas tautu atbalstīšanu cīņā par neatkarības atgūšanu, vairāk skatāms konjunktūras kontekstā nekā vēlmē apzināti mainīt *status quo*.

Autore pievienojas britu pētnieces Kristīnas Sporas Redmanes (Kristina Spohr Redman) atziņai, ka Baltijas valstu neatkarības atjaunošana rietumvalstīs pārsvarā skatīta kā atbrīvošanās no padomju režīma, maz uzmanības pievēršot starptautiskajai dimensijai.⁶⁶⁸

Promocijas darbā secināts, ka jau pēc 1991.gada janvāra asiņainajiem notikumiem Viļņā un Rīgā, Zviedrija bija spiesta atzīt, ka Gorbačova *perestrojkas* politika sāka zaudēt ticamību. Zviedrijas valdības pagrieziens uz Baltijas tautu atbalstīšanu cīņā par neatkarības atgūšanu, vairāk skatāms konjunktūras kontekstā nekā vēlmē apzināti mainīt *status quo*.

⁶⁶⁷K.K.Khudoley.Soviet foreign policy during the Cold War. The Baltic factor. – turpat, 67.lpp.

⁶⁶⁸K.Spohr Redman.Between political rhetoric and realpolitik calculations. Western diplomacy and the Baltic independence struggle in the Cold War endgame - The Baltic Question during the Cold War.Ed.by John Hiden, Vahur Made and David J.Smith – Routledge, London&New York, 2008, p.157

Izsekojot baltiešu bēgļu jautājuma risinājumam, izkristalizējas atziņa, ka attieksmē pret bēgļu jautājumu risinājumu Zviedrijas un PSRS starpā bija vērojama savdabīga asimetrija. Jāpiekrīt zviedru vēsturnieka Andersa Berges (*Anders Berge*) secinājumam, ka bēgļu atgriešana dzimtenē nav bijis padomju iestāžu mērķis, bet līdzeklis. Padomju Savienība izmantoja bēgļus, lai izdarītu spiedienu uz Zviedriju, un lai panāktu piekāpšanos citos jautājumos. Šis varēja būt viens no veidiem, kā kara beigu posmā militārā lielvara PSRS vēlējās demonstrēt pasaulei jauna spēku samēra rašanos un to, ka šīs pielāgošanās jaunai realitātei uzskatāma par gudru politiku.⁶⁶⁹ Pirmajos pēckara gados zviedru politiķu labvēlības pakāpe pret PSRS Maskavā tika vērtēta pēc tā, kā attiecīgais politiķis izturējās pret baltiešu militārpersonu izdošanu.⁶⁷⁰

Viens no detalizēti aplūkoti un analizētiem jautājumiem promocijas darbā ir zviedru oficiālo iestāžu attieksme pret latviešu trimdas aktivitātēm un to loma Zviedrijas un PSRS attiecībās. Autore secina, ka Padomju Savienības neuzticību pret Zviedriju veicināja padomju puses izpratne par zviedru valdības vēlmi un spējām ierobežot pretpadomju darbības savā zemē, ko vispirms attiecināja uz baltiešiem. Lai neprovocētu Padomju Savienību, zviedru valdība apzināti maz uzmanības pievērta Baltijas jautājumam. Tomēr Padomju Savienības ārpolitiskā dienesta un drošības iestāžu interese par baltiešiem Zviedrijā tādēļ nemazinājās. PSRS uztrauca baltiešu trimdas aktivitātes, kas bija vērstas uz informācijas izplatīšanu par Baltijas valstu okupāciju un nelikumīgo inkorporāciju Padomju Savienībā. Tas bija neērta atgādinājums attiecībā uz to, ka 1975.gada Helsinku gala dokumenta atsauci par robežu nemainību Eiropā visas valstis nelietoja gluži tādā pašā kontekstā kā PSRS. Šī neērtā Baltijas jautājuma noņemšana no starptautiskās

⁶⁶⁹ Anders Berge. Urholkad frivillighet. Sveriges repatriering av sovjetiska f.d.krigsfångar 1944-1945.- Militärhistorisk tidskrift, 1990, s.233

⁶⁷⁰ Gan ārlietu ministru Estēnu Undēnu, gan finansu ministru Ernstu Vigforšu par Padomju Savienības draugiem padomju sūtniecības vadītājs Ilja Čerņiševs lielā mērā uzskatīja tādēļ, ka abi ietekmīgie zviedru ministri bija konsekventi baltiešu izdošanas jautājumā. - Petersson Bo. Med Moskvas ögon. S. 116., 120.

dienaskārtības kopumā un tā klātbūtnes minimizēšana Zviedrijā bija viens no padomju valsts diplomātisko un drošības dienestu uzdevumiem.

Neskatoties uz to, ka oficiālā Zviedrijas politika neakceptēja baltiešu organizāciju politiskās prasības atjaunot Baltijas valstu neatkarību, tomēr Zviedrijas igauņu un latviešu organizāciju aktīvo publicistisko darbību un pulcēšanās brīvības tā neierobežoja. To *a priori* noteica Zviedrijas demokrātijas pamatprincipi. Arī padomju diplomātisko un drošības iestāžu vadībai šīs realitātes bija jāakceptē. Lai minimizētu trimdas pretpadomju darbību, padomju puse izvēlējās atklātu un slēptu propagandu, kuras nolūks bija popularizēt padomju varu, tās „miermīlīgo” politiku un padomju režīma sasniegumus Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, īpaši izceļot kultūras jomu.

Izsekojot zviedru politisko partiju nostājai Baltijas jautājumā, autore konstatē, ka baltiešu interešu aizstāvji visu pēckara periodu ar mainīgu intensitāti bija pilsonisko partiju pārstāvji. Atšķirībā no zviedru sociāldemokrātiem, kuri, ar nelieliem izņēmumiem, veidoja gandrīz visas pēckara valdības, opozīcijā esošo pilsonisko partiju parlamentārieši baltiešu tēmas varēja paust brīvi, nedomājot par konsekvencēm Zviedrijas–PSRS attiecībās. Baltieši bija arī tā elektorāta daļa, kuru intereses aizstāvēt pārsvarā uzņēmās liberālā Tautas partija un konservatīvā Moderātu partija. Ievērojami sabiedriski darbinieki, kuri publiski pievērsa uzmanību baltiešu jautājumiem, piemēram, laikraksta *Dagens Nyheter* redaktors profesors Herberts Tigstēns un Stokholmas pilsētas muzeja direktors, Upsalas universitātes arheoloģijas profesors, Baltijas Komitejas ilggadējs priekšsēdētājs Birgers Nermans, bija pilsonisko partiju atbalstītāji. Autore secina, ka pēckara dominējošās starptautisko attiecību paradigmas apšaubīšanu (tāspamatā bija PSRS lielvaras respektēšana), uzsverot morāles un taisnīguma principus, varēja uzņemties vienīgi ļoti spēcīgas personības, kas Zviedrijas gadījumā bija pilsonisko partiju biedri un atbalstītāji. Sociāldemokrātu un pilsonisko partiju viedokļu atšķirības Baltijas valstu neatkarības jautājumā bija zināmas, sākot ar Baltijas

valstu inkorporācijas PSRS atzīšanas brīža. Lai gan Eiropas politiskās kartes izmaiņu panākšana nebija īstenojams uzdevums, tomēr pēckara gados vairāki Tautas partijas, konservatīvās Moderātu un Centra partijas deputāti pievērsa uzmanību Baltijas valstiskuma tēmai, ierosinot izskatīt ar to saistītus jautājumus Zviedrijas parlamentā. Īpašu aktualitāti šie jautājumi ieguva astoņdesmito gadu beigās, kad sociāldemokrātu deputāti pārmeta pilsoniskajām partijām bezatbildību, vārdos iestājoties par Baltijas valstu neatkarību, savukārt pilsoniskā spektra partijas nebija apmierinātas ar sociāldemokrātu valdības milzu piesardzību Baltijas jautājumu risināšanā.

Izsekojot Zviedrijas parlamentāriešu un valdības nostājas maiņai pret latviešu un citu Baltijas tautu neatkarības centieniem deviņdesmito gadu sākumā, jākonstatē, ka zviedru oficiālās aprindas apzinājās riskus, ar ko, iespējams, Zviedrijai būtu jāsaskaras neatkarīgu valstu izveides gadījumā, respektīvi, pārliecības trūkums par šo valstu dzīvotspēju („*failed states*”), bailes, ka Baltijas valstīsesošais padomju karaspēksvarētu apdraudēt Zviedriju, kā arī bažas par paaugstinātu kriminalitāti un mafijas darbību Latvijā un citās Baltijas valstīs. Šo risku novēršanu zviedru politiķi un valdība redzēja Baltijas valstu pārtapšanā par normālām Eiropas valstīm un iespējami ātri tās integrējot Eiropas struktūrās.

Analizējot Zviedrijas sociāldemokrātiskās valdības attieksmi pret Baltijas jautājumiem, var secināt, ka zviedru valdības piesardzīgās politikas cēloņi meklējami Rietumu valstu dominējošās maldīgajās analizēs par stāvokli PSRS, kas neatzina padomju impērijas problēmu samilzumu un nekritiski uztvēra astoņdesmito gadu otrajā pusē pasludinātās Gorbačova *perestrojkas* īstenošanas iespējas. Zviedrijas sociāldemokrātu valdības vēlme kļūt par Gorbačova PSRS pārveides politikas lielāko atbalstītāju, kļūdaini domājot, ka krievi vēlas pārņemt t.s. zviedru modeli, zināmu laika posmu radīja lēmumu pieņēmēju aprindās ilūziju, ka Baltijas republikas būs *perestrojkaskalve*.

Viens no galvenajiem izaicinājumiem laika posmā starp 1985. un 1991.gadu bija stereotipa laušana Rietumu valstīs par Baltijas republikām kā dabisku PSRS daļu. Trimdas organizācijas izvirzīja mērķi panākt, lai starptautiskās sabiedriskās domas veidotāji un politisko lēmumu pieņēmēji gan valstiskā, gan nevalstiskā līmenī akceptētu domu par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu un saprastu, ka šādas pārmaiņas starptautiskajā politikā nav Rietumu drošības apdraudējums. PSRS Komunistiskās partijas ģenerāļsekretāra M.Gorbačova „jaunā politiskā domāšana” un uzsāktās reformas PSRS tika Rietumos uztvertas pozitīvi, un PSRS līdera vēlmes pārveidot Padomju Savienību par teritoriāli vienotu normāli funkcionējošu, miermīlīgu valsti bieži tika uztvertas kā realitāte. Baltijas tautu valstiskās neatkarības atgūšanas centieni šajā scenārijā neiederējās. Rietumu pragmatiskajā pieejā pret attiecībām ar PSRS Baltijas tautu valstiskās neatkarības atgūšanai nebija vietas līdz brīdim, kamēr M.Gorbačova *perestrojkas* politika sāka demonstrēt pilnīgu mazspēju. Tas notika 1991.gada janvārī asiņaino notikumu laikā Viļņā un Rīgā. Tā arī bija robežšķirtne Zviedrijas valdības attieksmes maiņā pret Baltijas jautājumu – neatkarīgu valstu atjaunošanu.

Raksturojot Zviedrijas valdības sākotnēji atturīgo attieksmi pret baltiešu brīvības centieniem, jāuzsver, ka lielākā daļa zviedru nesaprata, ka baltieši faktiski cīnījās par izdzīvošanu, un šī cīņa izpaudās vērtību sistēmas politiskā manifestēšanā, kuras sastāvdaļa bija nacionālās identitātes izpausmes ar valodas, vēstures zināšanu, reliģijas un ētikas starpniecību. Profesors K. Gerners atzīmēja, ka baltiešu nacionālisms ir tikpat demokrātisks kā savā laikā raksturīgais tautas kustības nacionālisms Zviedrijā, bet zviedriem bija grūti to atzīt. Daudziem Zviedrijā, kā arī citās Rietumvalstīs bijis vieglāk akceptēt lielkrievu nacionālismu, kam tiesības pārvaldīt savus mazākos kaimiņus izdomātu drošības interešu vārdā. Profesors norāda, ka Vācijas interešu īstenošanu uz Dānijas vai Holandes rēķina

neviens nevar iedomāties, bet Krievijas intereses, kas īstenojamas uz Baltijas valstu rēķina, atzīst viegli un labprāt.⁶⁷¹

1990.–1991.gadā mainījās Zviedrijas politiskās elites attieksme pret kaimiņiem Baltijā. To sekmēja zviedru sabiedriskās domas spiediens, masveida atbalsta kampaņu organizēšana Baltijas neatkarībai *Pirmdienas demonstrāciju* formā. Zviedrijas valdības pragmatiskā gatavošanās izmaiņām Baltijā sevī ietvēra Baltijas valstu informācijas biroju izveidi Stokholmā, Baltijas republikas tika iekļautas tehniskās palīdzības saņēmēju skaitā Centrālās Eiropas un Austrumeiropas reģionā, uzsākot plašu nevalstiskā sektora sadarbības programmu. Baltijas tautatbalstīšana ceļā uz neatkarību no Zviedrijas puses bija saistīta ar vienu priekšnoteikumu – neatkarība no PSRS jāsasniedz sarunās ar Maskavu.

Kopumā 1939.–1946.gadā Zviedrijas valdība pieņēma lēmumus, kas ietekmēja gan Baltijas valstu un tautu likteņus, gan arī radīja problēmas Zviedrijā visu pēckara periodu 20.gadsimta garumā. Zviedrijas valdības piekāpībai PSRS sekas bija vērojamas šādās jomās:

- Latvijas/Baltijas valstiskuma atzīšanas jautājumā. PSRS izmantoja Zviedrijas nostāju, ko definēja kā Latvijas valstiskuma zaudēšanu *de jure*;
- Latviešu/baltiešu bēgļu pilsonības noteikšanas jautājumā, Zviedrijā dzīvojošiem latviešiem, lietuviešiem un igauņiem uzspiežot PSRS pilsonību. Tas kļuva par vienu no aktuāliem jautājumiem Zviedrijas parlamentā, kam uzmanību pievērsa pilsoniskās partijas;
- Izdodot latviešu, igauņu un lietuviešu internētās militārpersonas Padomju Savienībai, tika izraisīta negatīva reakcijazviedru sabiedrībā, kas attīstīja zviedru kolektīvo vainas izjūtu pret baltiešiem un kas atstāja

⁶⁷¹ Gerner Kristian.Baltikum mellan Sovjetunionen och Europa// Världspolitiska frågor- 1990- Nr7- Utrikespolitiska institutet, Stockholm, 1990,s.29

neizdzēšamas pēdas latviešu kolektīvajā atmiņā par zviedriem, vairākās paaudzēs ietekmējot Zviedrijas tēlu Latvijā;

- Izslēdzot no skolu mācību programmām Baltijas valstu pieminēšanu, vairākām zviedru paaudzēm tika liegts apgūt adekvātu Baltijas jūras reģiona vēsturi;
- Zviedrijā nokļuvušie latviešu, igauņu un lietuviešu bēgļi pārtapa politiski aktīvā trimdā Zviedrijā, kas diskreditēja Padomju Savienības režīmu un kritizēja padomju varu Baltijā. Baltiešu trimdas aktivitātes bija traucējošs faktors Zviedrijas un PSRS attiecībās;
- PSRS Drošības dienestu pievērstā pastiprinātā uzmanība baltiešu trimdai, radīja papildu neērtības un papildu darbu Zviedrijas drošības iestādēm;
- PSRS varas atzīšana Baltijas valstīs kavēja Zviedrijas varas iestādes pilnā mērā atbalstīt Baltijas tautu atbrīvošanās kustību astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā. Tomēr jāuzsver, ka galvenais iemesls bija meklējams zviedru valdības bažās, ka baltiešu prasības traucē Gorbačova *perestrojkas* politikai.

Kopumā promocijas darbs liek secināt, ka mazu valstu attiecības, pie kādām pieder Zviedrija un Latvija, atkarīgas no starptautiskā stāvokļa konkrētajā brīdī un attiecīgās valsts manevra iespējām. 20. gadsimta četrdesmito–astoņdesmito gadu ilgajā bipolārās pasaules periodā mazas valsts manevra iespējas bija nenozīmīgas. Zviedrijas ģeopolitiskais stāvoklis un neitralitātes tradīcijas neveicināja vēlmi uzņemties nozīmīga spēlētāja lomu. Politiskā elite respektēja izveidojušos *status quo* Baltijas jūras reģionā un vienīgais, ko tā centās panākt, bija nepasliktināt šo stāvokli, nevajadzīgi neizaicinot izseno ienaidnieku – Krieviju. Apzinoties spēku samēru, Zviedrija centās izvairīties no katra potenciāla saasinājuma attiecībās ar PSRS, pie kādiem tika pieskaitīti visi ar Baltijas valstīm saistītie jautājumi. Mainoties Krievijas (PSRS) uztveres paradigmai, mainījās arī Zviedrijas attieksme pret Latviju/Baltiju.

Avotu un literatūras saraksts

1.Nepublicētie avoti

1.1. Latvijas arhīvi

1.1.1.Latvijas Valsts Arhīva (LVA) materiāli:

- LVA, 1051.fonds, 1a apraksts., 70.lieta
- LVA, 1051.f., 1a apraksts, 76.lieta
- LVA, 1051f.,1.apr., 64.lieta, 3-4.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr., 24.lieta, 64.-65.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr., lietas 12, 15,24,33, 47, 49, 54, 55, 64
- LVA, 338.f., 1-a a., 23.lieta, 5.lp.
- LVA, 338.f., 1-a apr., 82.lieta., 1.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr., 95.lieta, 3.lp. 5.lp,
- LVA, 1051. f., 1.apr., 116. lieta., 5.lp. , 7.-8.lp, 9.-10.lp.
- LVA,1051.f., 1.apr., 15.l., 28.-30.lp., 33.-35.lp., 58.-59.lp., 80.-81.lp.,
- LVA,1051.l.,1.apr.,33.l., 58.lp. LVA, 1051.l.,1.apr.,55.l., 1.lp.,8-9.lp
- LVA, 1051.f.,1.apr., 126.lieta, 1.lp, 3.lp., 5.lp, , 6.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr., 154 l.,13.lp., 27.,28., 43., 44., 59.-61.46., 56., 65.,67.,68.lp.
- LVA, 1051.f.; 1.apr., 149.l., 13.,14.lp.
- LVA, 1051.f.,1.apr., 156.lieta,17.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr., 156.l.,1., 17.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr., 201.l., 4.-6.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr., 109.l., 1.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr.,122.l., 23.lp
- LVA, 1051.f., 1.apr.,127.l., 5.-6.lp
- LVA, 1051.f. 1.apr., 130.l., 1.lp.
- LVA, 1051.f., 1.apr.,134.l., 20.lp.

LVA,1051.f., 1.apr., 134.l, 34.lp

LVA, 1051.f.,1.apr., 180 l., 50-52 lp.

LVA, 1051.f. ,1.apr., 178. l.

1.1.2. TSDC- LPSRS VDK elektroniskās datu bāzes SAB TSDC

Informācija par Juri Kronbergu(Kopija nr.26/1-3, izsniegta 12.02.2008),

Informācija par Ati Lejiņu(Kopija nr.23/1-6, izsniegta 12.02.2008),

Informācija par Uldi Ģērmani(Kopija nr.27/1-3, izsniegta 12.02.2008)),

Informācija par Bruno Kalninu(Kopija 24/1-6,izsniegta 12.02.2008)

Informācija par Juri Tāru(Kopija 22/1-4, izsniegta 12.02.2008)

1.1.3. Latvijas ZA Bibliotēkas, Reto grāmatu un Rokrakstu nodaļa U.Ģermaņa arhīvs

U.Ģērmanis. Trimdas politiskais raksturs, U.Ģērmaņa fonds, 83.glab. vien.: Dr

Ulafs Jāņsons &Uldis Ģērmanis.1985-1987-LABR, inv.nr Rk10482 , 5.lp

1.2.Zviedrijas arhīvu materiāli

1.2.1. Riksarkivet (RA)

1.2.1.1.UD

Zviedrijas sūtniecības Rīgā ziņojums 15.12.1939.-RA, UD, vol.149, HP1Ele

Zviedrijas sūtniecības ziņojums ārlietu ministram R.Sandleram, Riga 05.09.1939.–
RA, UD, Vol.149, HP 1 Ele

Zviedrijas sūtniecības ziņojums , Riga 18.09.1939- RA, UD, Vol.149, HP 1 Ele

Zviedrijas sūtniecības Rīgā 1939.gada otrā pusgada politiskais
pārskats,15.12.1939- RA, UD, vol. 149, Hp1Ele

Sēderblūma vēstule sūtnim Rīgā 13.10.1939 - RA, UD, HP 80, 3490, A/Letland,
Almānt 1940-1943

Sūtņa Juhansona ziņojums Sederblūmam 17.10.1939.- RA, UD, vol.149, Hp 1Ele

Sūtņa Johansona ziņojums ārlietu ministram Ginteram 16.03.40- RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, 1937-1940, Hp 1 Ele

06.04.40. Juhansona vēstule Sēderblūmam- RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, 1937-1940, Hp 1 Ele

Sūtņa Juhansona ziņojums ministram R.Sandleram 17.06.40., RA,UD 471, vol.149, HP 1, Ele

Sūtņa Juhansona ziņojumam pievienotais majora Lindkvista 1940.gada 17.jūnija ziņojums Aizsardzības ministram – RA, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

Militārā atašēja Karla Lindkvista 26.jūnija slepens ziņojums - RA, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

Militārā atašēja Karla Lindkvista 28.jūnija slepens ziņojums - RA, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

Sūtņa Juhansona 1940.gada 21.jūnija ziņojums – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

1941.gada 21.jūlija ziņojums – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

Sūtņa Juhansona ziņojums 1940.gada 2.augustā - RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

Sūtņa Juhansona ziņojums 1940.gada 5.augustā – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1 Ele

Sūtņa Juhansona ziņojums 1940.gada 13.augustā. – RA, Arninge, UD, Beskikningsarkiv Riga, vol.5, Hp 1Ele

Sūtņis Juhansons Zviedrijas ārlietu ministram Ginteram 1940.gada 21.jūnijā - RA, UD 471, vol.149, HP 1, Ele

Sūtņa Juhansona ziņojums valsts sekretāram S.Sederblomam 1940.g.26.jūnijā - RA, UD 471, vol.149, HP 1, Ele

1.2.1.2. Statens Utlänningskommission

1945.14.juni brev från Ernst Bexelius - RA, Statens Utlänningskommission, E 6:2

Utrikesnämnden protokoll 26.01.1945 - RA, Statens Utlänningskommission, E 6:2

1.2.2. Krigsarkivet KrA – Zviedrijas kara arhīvs

Rapport Lindquist 25aug.1939 – KrA, Fst/underrättelseavdelning, E I:2, vol.4

Rapport Lindquist 30 aug.1939- Turpat

Rapport Lindquist 18aug.1940 - KrA, E:I:2, vol.5

Rapport Lindquist 16maj.1940 - KrA, E: II:2

1.2.3.UD arkiv – Zviedrijas Ārlietu ministrijas arhīvs

T.Örn telegramm 13.02.1975, UD arkiv, HP1 Er

Pro memoria 08.05.1978 – UD Arkiv HP 1Er, 402-404

K.Forsberg 1976.gada 15.decembra vēstule padomniekam Jan Lundvik - UD arkiv, HP 1, Er,21.12.1976

J.Lundin 1977.gada 3.janvāra vēstule ģenerālkonsulam Ļeņingradā Andēnam – UD arkiv, Hp 1, Er, 3.1.1976

H. Andēna 1975.g.11 marta, 1976.g.20.septembra, ziņojums - UD Arkiv, Hp1Er

H.Andēna 1975.g.11.maija vēstule Zviedrijas ĀM Valsts sekretāra vietniekam Bergkvistam- UD Arkiv, Hp1Er

A.Rusa ziņojums 1978.g 30.janvārī - UD Arkiv, HP1, Er

T.Örn ziņojums Lundvikam 1975.08.27- UD Arkiv, Hp 1Er

H.Anden vēstule Zviedrijas Ārlietu ministrijas Valsts sekretāra vietniekam Lars Bergkvistam 16.12.1975 – UD arkiv, HP 1 Er, s.3, 4 lp.

1975.g 4.novembra vēstule Bergkvistam – UD arkiv, HP 1 Er

H.Andēna 1976.gada 2.februāra ziņojums – UD Arkiv, Hp1,Er

T.Orn ziņojums Lundvikam 1977.03.02 – UD arkiv, HP1 Er

Andēna vēstule Andēnam 1976.gada 12.jūlijā, kuras tēma „Apstākļi Baltijā” – UD Arkiv, Hp1Er

I.Beķera 1977.gada 11.augusta vēstule ĀM departamenta direktoram Janam Lundvīkam – UD Arkiv, Hp1 Er

I.Beķera 1977.gada 17.augusta ziņojums ĀM Pirmā Politiskā departamenta sekretāram Jēranam Jakobsonam – UD Arkiv, Hp1, Er

I.Beķera ziņojums par kultūras apmaiņas iespējām PM 1977.gada 16.jūnijā– UD Arkiv, HP1Er

I.Beķera1978.gada 9.oktobra ziņojums, 2-6.lp.

Promemoria 1987.04.03.- UD Arkiv, IN 2 Er H

D.S.Ahlander Promemoria 1987-08-31- UD Arkiv, IN 2 Er

D.Hartelius 1987.gada 9.aprīļa ziņojums – UD Arkiv, IN 2Er

D.S.Ahlander Promemoria 1987-08-31- UD Arkiv IN 2 Er

B.Åkegren vēstule uz Zviedrijas Ārlietu ministrijas 1.politisko departamentu 1987.gada 31.jūlijā – UD Arkiv, IN2Er

I.Beķera ziņojums 1986.09.24 – UD Arkiv, IN2Er

D.Hartelius Kristeram Isaksonam 1987-09-04 – Ud Arkiv IN 2B

1978.gada 15.jūnija telegramma no Ārlietu – UD Arkiv, Hp1Er

Juris Kronbergs un Niklāvs Lapukins norādījuši, ka Bruno Kalniņš visus jautājumus ar zviedru sociāldemokrātu vadību risinājis telefoniski- Zviedrijas ģenerālkonsulāta Ļeņingradā vēstulē Zviedru Institūta direktoram A. Klāsonam 1988.11.14 – UD Arkiv, IN2Er

Bengt Åkegren ziņojums 1986.11.12 – UD Arkiv IN2H(Sovjet)

Zviedrijas ģenerālkonsulāta Ļeņingradā vēstulē Zviedru Institūta direktoram A. Klāsonam 1988-11.14 - UD Arkiv, IN2Er

Promemoria 1989-05-26- UD Arkiv, IN 2Er, vol.6

Vēstule no Ģ.Eliasa fonda Stokholmā 1989-06-19 - UD Arkiv, IN2Er

Promemoria 1989-09-28-UD Arkiv, IN 2Er

Promemoria 1989-08-29 - UD Arkiv, IN2H/Sovjet Vol 1

K.Bilta vēstule S.Andersonam 1989-05-25-UD Arkiv, IN2H

S.Andersona vēstule K.Biltam 1989-05-29 – UD Arkiv, IN2H

S.Anderson vēstule Sveriges radio AB valdes priekšsēdētājam Jan-Erik Wikström
1989-09-22 –UD Arkiv, IN2H/Sovjet, vol.2

Hans Wachholz vēstule Bo Heinebäck 1989-10-17- UD Arkiv, IN 2H, vol.2

1.2.3.Arbeitsrörelsens arhiv (ARAB) – Strādnieku kustības arhīvs

ARAB, Bruno Kalnins arkiv, 5:3, sida 17

1.2.4.Privātie arhīvi Zviedrijā

Mariannes Lindkvistas no Jūrmalas 1940.gada 22.jūlijā rakstīta vēstule mātei
Zviedrijā Falunā -Vēstules atrodas Stokholmā pie meitas Annas Maijas
Lindkvistas

Resor till och från Baltikum. Birgitta Dahl.2006-11-14 - B.Dālas piezīmes, kas
nodotas glabāšanā Sēdertornas augstskolas Baltijas un Centrāleiropas studiju
centrā Zviedrijā(CBEES)

1.3.Krievijas arhīvi

RGANI –Rosijskij Gosudarstvennij Arhiv Novejshej Istorii

RGANI, Fond 89, opis 55, delo 9, listi 1,2, 4

RGANI, Fond 89, opis 26, delo 16, listi 1-2

RGANI, Fond 89, opis.61, delo 3, listi 1-2

1.4.Intervijas

Intervijas ar Kārli Kangeri Stokholmā 2008.gada 22.maijā

Saruna ar Kārli Kangeri Rīgā, 2010.gada 20.aprīlī

Intervija ar P.O.Enkvistu 2007.g 17.maijā Visbijā

Intervija ar I.Kronbergu 2008.gada 15.janvārī

Intervija ar Niklāvu Lapukinu 2008.gada 16. janvārī

Ar Mats Helstrēmu Stokholmā, 2006.gada 30.novembrī

Ar Lailu Freivaldi, 2008.gada 16. janvārī

2.Publicētie dokumenti

2.1.Latvijā publicētie dokumenti:

Stokholm Documents.The German occupation of Latvia 1941-1945. What did America know?- Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 5.sējums, Rīga, 2002

Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskiem sakariem 1918.-1998. - Rīga, Nordik,1999

Uldis Ģērmanis, Eduards Berklavs. Vēstules un publikācijas 1989-1997- Rīga, Valters un Rapa, 2007

2.2. Zviedrijā publicētie dokumenti:

2.2.1.Zviedrijas parlamenta Riksdāga dokumenti

Riksdagens Protokoll, Förstakammaren. Protokol Nr.36: Angående vissa baltiska flyktingars förpassning ur riket, 23.11.1945, s.6

Riksdagsprotokoll, 16.05.1968, Fk, nr.24

Riksdagsprotokoll, 3.12.68.FK Nr41; 12.12.68 FK Nr.45

Riksdagsprotokoller 13.05.1966, 24.05.1973.,18.01. 1976.,27.04.1976.,12.05.

1977., 25.01. 1978., 05.01.1978.,14.04.1978., 11.12. 1979

Riksdagsprotokoll, Utrikesutskottet -Mot.1973:149, UU, 14.-17.lpp

Riksdagsprotokoll, 1975/76:110, 49.lpp.

Riksdagsprotokoll 1976/77:130

Riksdagsprotokoll, 1976/77:135,105.lpp.

Riksdagsprotokoll, Nr 8, 22.02.68, 29-37.lpp.

Riksdagsprotokoll 19 76/77:110

Riksdagsprokololl 1979/80:165

Riksdagsprotokoll 1979/80:182

Riksdagsprotokoll 1977/78:1030

Riksdagsprotokoll1977/78:120

Riksdagsprotokoll 1977/78:1777

Riksdagsprotokoll 1980/81:912

Utrikesutskottets betänkande 1990-1991ÖUU16. Samarbete med Baltikum, Central- och Östeuropa-Riksdagen,1990-91. 9.saml.Nr16

Svensk säkerhetspolitik i en förenderlig värld. Betänkande av 1988 års försvarskommitté SOU 1990:5, Stockholm, 1990

2.2.2.Zviedrijas Ārlietu ministrijas publikācijas

Utrikes frågor offentliga dokument m m rörande viktigare svenska utrikesfrågor.1991 – Sverige.Utrikesdepartamentet, Ny serie.Nr41

Uttalande om Baltikum av utrikesminister Sten Andersson efetr utrikesnämndens möte (1989-12-08)- Utrikesfrågor, 1989, Nr 39

Utrikesminister Sten Anderssons information inför riksdagen om besöken i Sovjet och de baltiska länderna)1989-11-16 - Utrikesfrågor, 1989, Nr39

Statsminister Ingvar Carlssons inledning förande vid den tionde Baltiska Vetenskapliga Konferensen i Skandinavien, Stockholm(1989-06-07)- Utrikesfrågor offentliga dokument m m rörande viktigare svenska utrikesfrågor 1991 – Sverige.Utrikesdepartamentet, Ny serie Nr.41

2.2.3.Zviedrijas valdības uzdevumā tapušās publikācijas

Att möta ubåtshotet. Ubåtskränkningarna och svensk säkerhetspolitik. Betänkande av Ubåtskommissionen. SOU 1983: 13 - Stockholm, 1983

Fred och säkerhet. Svensk säkerhetspolitik 1969- 1989. SOU 2002: 108, del I - Stockholm 2002

Om kriget Kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969, SOU 1994:11 - Stockholm

2.2.4.Zviedrijas Valsts Arhīva publikācijas

Sverige i ryska arkiv. Guide till ryska källor om svensk historia under 1900-talet. Del 1 Jyväskylä,1993

2.3. Krievijā publicētie dokumenti

Документы внешней политики 1940 – 22июня 1941,Том 23,часть 2 - Москва, Международные отношения,1998

3.Atmiņas

1.HanssonP.A. Svensk hållning och handling. Uttalanden under krigsåren - Stockholm, 1945

2. Sverige och Baltikums frigörelse. Två vittnesseminarier om storpolitik kring Östersjön 1989-1994.Red .av Thomas Lunden och Torbjorn Nilsson - CBEES, Stockholm,2008 –(aculiecinieku seminārs)

3. Andersson Sten. I de lugnaste vatten - Stockholm,Tidens Förlag,1993

4.Baltiska Kommitten 1943-2008.Ur Birger Nerman otryckta memoarer- Stockholm, 2008

5.Nerman Birger.Baltikum ska leva- Stockholm, 1956

6.Kung Andres. Ett liv för Baltikum. Journalistiska memoarer - Stockholm, Timbro, 2002

7.EhrensverdCarl Gustav.Dagbokanteckningar 1938-1957-Stockholm, 1991

8.EhrensverdCarl Gustav. I rikets tjänst- Stockholm, 1965

9.Silamiķelis Valentīns. Ar Baltijas karogu izdotie - Rīga, 2003

10. Siliņš Leonīds. Nacistiskās Vācijas okupanti, mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās-Rīga,2001

11. Birger Johansson. det var da...Nagra minneskisser – Stockholm,1962

4.Prese

- 1.Svenska Dagbladet
- 2.Dagens Nyheter
- 3.Expressen
- 4.Aftonbladet
- 5.The Daily Telegraph
- 6.Dzimtenes Balss

5.Zinātniskā literatūra

1.Petersson Bo. Sovjetunionen och neutraliteten i Europa–Stockholm, Utrikespolitiska Institutet, 1987

2.Peterson Bo.Med Moskvas ögon: bedömningar av svensk itrikespolitik under Stalin och Chrusjtsov – Stockholm, 1994

3.Archer Clive. Norden and the Security of the Baltic States//Det sikkerhetspolitiske bibliotek - 1998 - nr.4-, Oslo, Den Norske Atlantenhavskomite,1998

4. Dalsjö Robert. Life-Line Lost. The Rise and Fall of ‘Neutral’ Sweden’s Secret Reverse – Stockholm, Santerus Academic Press Sweden, 2006

5. Option of Wartime Help from the West –Stockholm, Santerus Academic Press Sweden, 2006

6. BjereldUlf, Johansson Alf W., MolinKarl.Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk säkerhetspolitik under kalla kriget - Stockholm, Santerus förlag,2008

7.Kronval Olof, Petersson Magnus. Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945 - 1991 – Stockholm, 2005

8. JungHelge, RappeAxel, EhrensvärdCarl August. Antingen - Eller. Freds - och försvarsproblemet i saklig belysning - Stockholm, 1930

9. AgrellWilhelm. Fred och Frukta. Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918-2000 - Lund, 2000

10. Agrell Wilhelm. Venona. Spåren från ett underrättelse krig - Lund, 2003
11. Agrell Wilhelm. Det välorganiserade nederlag - Stockholm, 1990
12. Hadenius Stig. Svensk Politik under 1900-talet. Konflikt och samförstånd – Lund
13. Andren Nils, Landquist Åke. Svensk utrikespolitik efter 1945 - Stockholm, 1965
14. Carlgren Wilhelm. Svensk utrikespolitik 1939-1945 – Stockholm, 1973
15. Carlgren Wilhelm. Swedish Foreign Policy during the Second World War - London, 1977
16. Carlgren W. Svensk underrättelsetjänst 1939 – 1945 -Helsingborg, 1985
17. Carlgren Wilhelm. Den stora överraskningen. Regeringen och Moskvapakten//I Stormvarning. Sverige inför Andra världskriget. Red. Bo Hugemark - Stockholm, 1989
18. Carlgren W. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt - Stockholm, 1993
19. Ekman Stig. Beredskap och upprustning – svensk försvarspolitik under andra världskriget – Stormaktstryck och småstatspolitik. Red. Stig Ekman - Stockholm 1986
20. Norberg Erik. Det militära hotet. Försvarsattachéernas syn på krigsutbrottet 1939 // Bo Hugemark (red.). Stormvarning. Sverige inför andra världskriget - Stockholm, 1989
21. Larsson Ulf. Svensk socialdemokrati och Baltikum under mellankrigstiden - Stockholm, 1996
22. Gerner Kristian. Konsekvenser för den svenska utrikespolitiken. Sovjetmyten I Sverige. Red av Per Almark - Stockholm, 1992
23. Gerner Kristian. Baltikum mellan Sovjetunionen och Europa //Världspolitikens dagsfrågor - Nr7 - 1990-Stockholm, Utrikespolitiska institutet, 1990

24. Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā no 1941.-1959.gadam - Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959.gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli 2002.gada 13.-14.jūnijā. - Rīga 2003
25. Hansson P.A. Svensk hållning och handling. Uttalanden under krigsåren - Stockholm, 1945
26. Freden Lars Peter. Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989-1991 – Stockholm, 2004
27. Freden Lars Peter. Återmomster. Svensk säkerhetspolitik och de baltiska ländernas första år i självständighet 1991-1994 - Stockholm, Atlantis, 2006
28. Freden Lars. Baltikum – finns det? – Europaseminarier. Grannar runt Ostersjön. Redaktör Ingelise Grunewald- Stockholm, 1993, s.46
29. Ahlander Dag Sebastian. Spelet om Baltikum - Stockholm, 1992
30. Kangeris Karlis. Sweden, the Soviet Union and the Baltic question 1940-1946. A Survey - Relations between the Nordic countries and the Baltic nations in the XX century - Turku, 1998
31. Kangeris Kārlis. Sweden und die Frage der Völkerrechtlichen Anerkennung der eingliederung der Baltischen staaten in die Sowjetunion 1940.- referāts 10. Baltijas Studiju konferences Skandināvijā, Stokholmā 1989.g. 7.-10.jūnijā
32. Hough William J.H, III. The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of the Law Prohibiting Forceful Seizure of Territory// New York Law School Journal of International and Comparative Law - Vol 6 - No 2 - Winter 1985
33. Baltic Yearbook of International Law. Volume 1 – Kluwer Law International. The Hague/London New York, 2001
34. The Baltic Question during the Cold War. Ed. by John Hiden, Vahur Made and David J. Smith – Routledge, London & New York, 2008
35. Khudoley K. Soviet foreign policy during the Cold War. The Baltic factor - The Baltic Question during the Cold War - Rotledge, London, 2008
36. Samuelsson Per. Svensk syn på Baltikums frigörelse 1988 -1996 - FOA, Stockholm, 1996

37. Lars Ericson. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943 - våren 1945 – Vårstormar. 1944 - krigslutet skönjes. red. Bo Hult och Klaus-R Böhme, Stockholm, 1995
38. Neiburgs Uldis. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā (1941-1945) // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 13. sējums - Rīga, 2004
39. Kangeris K. Die organisierte Fluht aus dem Balticum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen. – referāts nolasīts 8. Baltijas studiju konferencē Skandināvijā, Stokholmā 1985. gada 7.-11. jūnijā
40. Karlsons Klāss Jērans. Modernās vēstures iezīmēšana kartē: politikas dinamika.- rakstu krājumā “Baltija – jauns skatījums”, Rīga, 2002
41. Lööv Helene. Swedish Policy Towards Suspected War Criminals, 1945 – 1987 // Scandinavian Journal of History - 14- 1999 (No2)
42. Ekholm Curt. Balt- och tyskutlämningen 1945-46 - Uppsala, 1984
43. Ekholm Curt. Balt – och tyskutlämningen 1945-1946. Del 2. Utlämningen och efterspelet.- Studia Historica upsaliensia 137-Uppsala, 1995
44. Solomon Kim. Refugees in the Cold War. Towards a New International Refugee Regime in the early Postwar Era- Lund, 1991
45. I Baltutlämningens skugga. Internering och utlämning av tyska militärflyktingar via lägren i Rinkaby och Gälltofta 1945-1956 - Kristinastad, 2004
46. Freivalds O. De internerade balternas tragedi i Sverige år 1945-46 - Stockholm, 1968
47. Berge Anders. Urholkad frivillighet. Sveriges repatriering av sovjetiska f.d. krigsfångar 1944-1945- Militärhistorisk tidskrift, 1990
48. Berge Anders. Flyktingspolitik I Stormakts skugga. Sverige och de sovjetryska flyktingarna under andra världskriget- Upsala multiethnic papers, 1992
49. War Experience, Self Image and National identity: The Second World War as Myth and History - Edited by Stig Ekman and Nils Edling - Södertälje, 1997
50. Boethius Maria-Pia. Heder och samvete. Sverige och andra världskriget.- Stockholm, 1991

51. Mikael Byström. En broder, gäst och parasit. Uppfattningar och föreställningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942 -1947 - Stockholms Universitet, Stockholm, 2006
52. Bela Baiba. Identitātes daudzbalstība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos // Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis. A.-1997-51. sēj.
53. Gāle- Karpintere Inta. Trimda kā dzīves attīstības modelis. //LZA vēstis. A.-1994- Nr.4.-19.-24.lpp
54. Eva Eglāja-Kristšone. Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekšvara laikmetā(20.gs.50-80.gadi). Promocijas darbs filoloģijas grāda iegūšanai Literatūrzinātnes nozarē - Rīga, 2007
55. Cornquist Marie. Mannen i mitten - Stockholm, 2004
56. Nordblom Charlie. Industrispionage-Stockholm, Tombro Förlag, 1984
57. Pēc Arhīva lietas „Lursen-S” materiāliem(Latvijas PSR VDK operatīvā spēle ar angļu izlūkdienestu 1948.-1954.gadā) //Latvijas Arhīvi -1996 - Nr ½
58. Zunda A. Baltijas jautājums pēckara perioda starptautiskajās attiecībās(40.to gadu otrā puse-50.to gadu sākums)// Latvijas Vēsture – 2006 - 2(62)- 54.-79.lpp
59. Frihet vid fritt hav. Utgiven av Junikommitten – Stockholm, 1966
60. Friheten möter diktatorn, red. Göran Albinsson, Arvo Horm, Birger Nerman - Stockholm, 1964
61. Kalniņš Bruno. Är Sovjetunionen en socialistisk stat?- Stockholm, 1948
62. Hult Bo. Socialdemokratin och säkerhetspolitiken - Bo Hult och Klaus Misgeld eds.
63. Socialdemokratin och Svensk Utrikespolitik. Från Branting till Palme- Stockholm, 1990
64. Hans Bennendijk. Militära konsekvenser av ett fritt Baltikum // Internationella studier, 1990,3/,s.95-105

65. Kragh Bo. En svensk doktrin för Baltikum // Internationella studier, Nr 3, hösten 1992- Stockholm, Utrikespolitiska institutet
66. ”Inga större överraskningar”- termitstackssyndromet och rapportrandets vilkor // Säkerhetspolitik och historia. Essäer om stormaktspolitiken och Norden under sjuttio år. Vänbok till Krister Wahlbäck - Stockholm, 2007
67. Den Sovjetiska unionslagstiftningen 1990- 1991 // Anteckningar från Östgruppen, 16 Juli 1991- Försvarets Forskningsanstalt
68. Загорский А. Хельсинский процесс - Москва, 2005
69. Ekegren Ann-Marie. Olof Palme och utrikespolitiken - Stockholm, 2005
70. Jonson Lena. Sovjet, Sverige och Baltikum - Ömvälvning i Östeuropa/red. Karl E. Birnbaum, Jakub Šwiecicki, Beatrice Zeidler-Blomberg- Stockholm, Utrikespolitiska institutet, 1990
71. Lejiņš A. Sveriges och Lettlands relationer 1987-1991: ockupationsfrågan // Kungl Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift- Häftet 4 - 2005, s.100
72. Nilsson Per Olov. Nya vikor, nya utmaningar för sovjetisk NTR (föredrag vid TP-seminarium I november 1990) // Anteckningar från Östgruppen-1991 - Nr 10- Januari 9 - Försvarets forskningsanstalt (FOA)
73. Säkerhetspolitik och historia. Essäer om stormaktspolitiken och Norden under sjuttio år. Vänbok till Krister Wahlbäck - Stockholm, 2007
74. Santesson Olof. Hur Baltikum återvann friheten // Kungl Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift - 2005- häfte 4- Stockholm, 2005
75. Sovjet och Centraleuropa // Anteckningar från Östgruppen. Försvarets forskningsanstalt - 11 Juni 1990
76. Larsson Ask Björn, Johansson Mats. Måndag klockan tolv. Bilder från frihetsarbetet för Baltikum- Stockholm, Timbro, 1991
77. Schori Pierre. Har Sverige en Östeuropa politik? - Ömvälvning i Östeuropa/red. Karl E. Birnbaum, Jakub Šwiecicki, Beatrice Zeidler-Blomberg-, Stockholm, Utrikespolitiska institutet, 1990

78. Zālīte Indulis. Kultūras sakari-caurums dzelzs priekškarā –Noziegumi pret cilvēci, 1998.g.25.augustā – <http://vip.latnet.lv/LPRA/caurums.html>

79. Nordlund Sven. Självständiga stater eller östersjöprovinser? Mellankrigstidens svenska bilder av Baltikum – Roul Granquist red. Svenska äverord en bok om gränslöshet och begränsningar- Stockholm, Kulturhistorisk bibliotek, 1999

80. Bertelman Tomas. The Role of Your Close Neighbour // Sarežģītais gājums. Vletījums Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanai. The complicated road - Rīga, Tautas Frontes muzejs, 2002, 61.-72.lpp.

81. Вальбек К. Шведская политика безопасности и пакт Молотова – Рибентропа – Международный кризис 1939-1941 гг.: от советско – германских договоров 1939 года до нападения Германии на СССР. Материалы международной конференции, Москва, 3-4 февраля 2005 г. – Москва, Права человека, 2006

82. Kaelas Aleksander. Baltikum i Sovjetsfären. Världspolitikens dagsfrågor Nr. 9 - Utrikespolitiska Institutet, Stockholm, 1960

83. Найденов В. Прибалтика в общественно – политической жизни Швеции. По материалам за 1980-1986 гг. - Академия наук Эстонской ССР, сектор социально-политических исследований - Таллин, 1987

6. Publicistika un cīņaspējas literatūra

1. Антисоветские эмигрантские организации за рубежом и работа против них- Москва 1972

2. Б. Григорьев. Повседневная жизнь советского разведчика – Москва, 2004

3. Forsberg Tore. Spioner och spioner som spionerar på spioner. Spioner och kontraspioner i Sverige- Stockholm, 2003

4. Jovius Dragan. Sovjethotet mot Norden- Stockholm, 1984

5. Nordblom Charlie. Industrispionage- Stockholm, Timbro, 1984

6. Кучанс М. Ф. Из истории разведывательного подразделения органов госбезопасности Латвийской ССР // Очерки

истории первых подразделений территориальных органов КГБ СССР. Сборник № 2- Москва, 1985

7. Munters V. Pārdomas-Rīga, 1963,

8. Munters V. Savu tautu ienaidnieki - Rīga, 1964

9. Silabriedis J., Urtāns B. Politiskie bēgļi bez maskas - Rīga, 1963

10. „Kas ir Daugavas vanagi?” - Rīga, 1962

11. Dzilna P. un Klāvs K. Bankrots - Rīga, 1986 (īstie autori H. Kreicbergs, P. Ducmanis)

12. Prikulis Juris. Pieauguši mēģinājumi izvirzīt ”Baltijas valstu jautājumu starptautiskā arēnā” // Arguments - 1987- 3.-11.lpp.

13. Ķezbers Ivars, Neilands Nikolajs. ”Baltijas kārts” imperiālisma politiskajā spēlē // Padomju Latvijas Komunisti - 1985- Nr.4- 76.-83.lpp

14. Эндрю Кристофер. Гордиевский Олег. КГБ история внешне-политических операций от Ленина до Горбачева - М., Nota Bene, 1992

15. Lešinskis Imants. Kalpības gadi // Latvija Šodien – 1986-Decembris Nr14- 41-118.lpp

16. Landsmanis A. De misstolkade legionärerena - Stockholm, 1970

17. Frihet vid fritt hav. Utgiven av Junikommitten, 1966

18. Friheten möter diktatorn, red. Göran Albinsson, Arvo Horm, Birger Nerman - 1964

19. Ģērmanis U. Zināšanai - Stokholma, 1986

20. Andres Küng. Sverige och Estland - Göteborg, 1991

21. Enkvist P.O. Legionärerena - Stockholm, 1968

22. Enkvists Pērs Ūlovs. Leģionāri - Rīga, 1993